

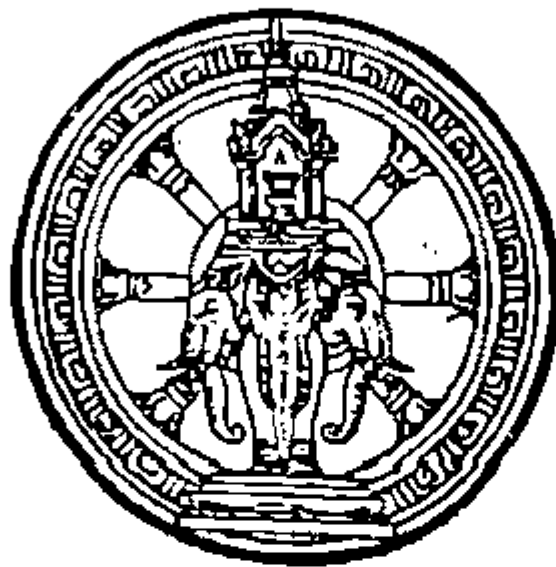
พระไตรปิฎก
มหัศจรรย์น้อย ๕๐๐๐ กัณฑ์

พระสุตตันตปิฎก
ขุ. มหามิเชต
เล่ม ๑

พระไตรปิฎก มหาวัดถาวรณัย ๕๐๐๐ กัณฑ์

เท่าพระพุทธศาสนาอายุกาล ๕๐๐๐ ปี ใหญ่ที่สุดในโลก

พระสูตรตันตปิฎก

พร้อมทั้งบาลี อรรถกถา ฎีกา และธัมมัตถาธิบาย
เล่มที่ ๑ (นับอันดับรวม ๓ ปิฎก เป็นเล่มที่ ๗๐ ใน ๑๐๐ เล่ม)

คัมภีร์ที่ ๕ ขนทกนิกาย พระมหานิกาย
เล่มที่ ๑ ถึง ๑๐ เป็นพระวินัยปิฎกเล่มที่ ๑๑ ถึง ๒๖ เป็นพระสูตรตันตปิฎก
เล่มที่ ๒๗ ถึง ๑๐๐ เป็นพระอภิธรรมปิฎก (รวม ๓ ปิฎก มี ๕๐ คัมภีร์)
(รวม ๕๐๐๐ กัณฑ์จบ แบ่งเป็น ๑๐๐ เล่ม จบบริบูรณ์)

โดย บัณฑิต แสงฉาย หนองคาราม

สำนักงาน ลูก ส. อรรถกัณฑ์ สงวนลิขสิทธิ

สร้างอักษรตัวหนึ่ง
มีผลานิสงส์เท่ากับสร้างพระพุทธรูปองค์หนึ่ง

ถ้อยแถลงกิจการพิมพ์

พระไตรปิฎกแปล มหาวิถิตถารนับ ๕๐๐๐ กัณฑ์ รวม ๑๐๐ เล่มจบบริบูรณ์ชุดนี้
หลังจากสำนักงานได้พิมพ์ครบจบบริบูรณ์แล้ว บรรดาท่านพุทธศาสนิกชนทุกชั้น
ทุกเพศ ทุกวัย เมื่อได้อ่านแล้ว ล้วนพอใจเป็นอันมาก เพราะมีการแปลทั้งบาลี
พระไตรปิฎก อรรถกถาและฎีกาพระไตรปิฎก บางแห่งยังเติมรั้มมัตถาธิบายไว้ในที่
แห่งเดียวกันพร้อม ยังเป็นการสะดวกแก่ผู้ศึกษา ผู้ค้นคว้าหาประมาณมิได้ จึงนิยม
สร้างไว้ประจำวัด ประจำห้องสมุด มากมายเป็นประวัติการดีของประเทศ

เมื่อเล่มนี้ได้หมดลง สำนักงานจึงรีบพิมพ์ขึ้นอีก เพื่อให้ครบจบบริบูรณ์
ทั้ง ๑๐๐ เล่ม จึงหวังว่าคงได้รับอนุโมทนาจากท่านที่เคารพโดยทั่วถึงกัน

ขอได้รับความเคารพอย่างสูง

จาก

(สม พ่วงกัต์)

และ

(หัตชัย พ่วงกัต์)

จิ. เจ. รุ. นิ.

๔ คำนี้ โบราณเรียกว่า เป็นหัวใจพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ๘ ประการ
จิ. หมายความว่า “จิต” ๗ เจ. หมายความว่า “เจตสิก” ๗
รุ. หมายความว่า “รูป” ๗ นิ. หมายความว่า “นิพพาน”

สารบาญ คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิกาย เล่ม ๑
(คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิกาย มี ๔ เล่มจบ
เล่มนี้เป็นเล่มที่ ๑๐ ใน ๑๐๐ เล่ม)

กถาที่ ๑	ว่าด้วยเรื่องกามสูตรนิกาย คาถาที่ ๑ และกาม ๒	๑.
	วัตถุกาม	๑
	กิลีสกาม	๒
กถาที่ ๒	ว่าด้วยวัตถุกาม	๓
	วัตถุกามหมวดละ ๔	๔
กถาที่ ๓	ว่าด้วยกิลีสกาม	๑๒
	อธิบายกิลีสกามมีฉันทะเป็นต้น	๑๒
กถาที่ ๔	ว่าด้วยบติเป็นต้น	๑๓
	อธิบายคำว่าบติ	๑๔
กถาที่ ๕	ว่าด้วยคาถาที่ ๒ ในกามสูตรนิกาย	๒๒
,, ๖	ว่าด้วยคาถาที่ ๓ ในกามสูตรนิกาย	๒๓
,, ๗	ว่าด้วยการเว้นกามอย่างเด็ดขาด	๓๒
	ไวพจน์แห่งตัณหาหลายอย่าง	๓๔
กถาที่ ๘	ว่าด้วยข้อแห่งตัณหา คือ คำที่หมายความว่าตัณหา	๓๓
,, ๙	ว่าด้วยบาทที่ ๓-๔ แห่งคาถาที่ ๓	๔๒
	โลก ๖ และมีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ	๔๕
กถาที่ ๑๐	ว่าด้วยกายนุปัสสนา	๔๓
	สติปัฏฐาน ๓	๔๕
กถาที่ ๑๑	ว่าด้วยเวทนานุปัสสนาเป็นต้น	๕๑
	การเจริญเวทนานุปัสสนา และการเจริญจิตตานุปัสสนา	๕๒
กถาที่ ๑๒	ว่าด้วยคาถาที่ ๔-๕ ในกามสูตร	๕๕
	อันตราย ๒ อย่าง	๕๘

กัณฑ์ที่ ๑๓ ว่าด้วยหิริ โอตตปโปะ	๖๐
หิริเกิดด้วยเหตุ ๔ อย่าง	๖๑
โอตตปโปะมีภายนอกเป็นสมุฏฐาน	๖๑
กัณฑ์ที่ ๑๔ ว่าด้วยนิวรรณ์ ๕ อุปกิเลส ๑๖	๖๕
๑๕ ว่าด้วยกุศลธรรมที่เสียไป	๖๕
ปฏิบัติ ๕	๗๐
กัณฑ์ที่ ๑๖ ว่าด้วยภยรอมข้าง	๗๔
๑๗ ว่าด้วยชาติทุกข์เป็นต้น	๗๘
ชาติทุกข์	๘๐
ชราทุกข์ และมรณทุกข์	๘๑
พยาธิทุกข์ และมรณทุกข์	๘๒
กัณฑ์ที่ ๑๘ ว่าด้วยทุกข์ในนรกเป็นต้น	๘๓
ทุกข์ตามแนวหุตสูตรและพาลบัณฑิตสูตร	๘๖
กัณฑ์ที่ ๑๙ ว่าด้วยคาถาที่ ๖ ในกามสูตร	๘๕
๒๐ ว่าด้วยคุณสมบัติแห่งพระอรหันต์	๘๕
๒๑ ว่าด้วยบาทที่ ๑ แห่งคาถาที่ ๑ ในคุหัญฐกสูตร	๘๕
๒๒ ว่าด้วยบาทที่ ๒ แห่งคาถาที่ ๑ ในคุหัญฐกสูตร	๑๐๔
๒๓ ว่าด้วยบาทที่ ๓ แห่งคาถาที่ ๑ ในคุหัญฐกสูตร	๑๐๕
วิเวก ๓	๑๑๐
กัณฑ์ที่ ๒๔ ว่าด้วยวิญญานัญญาขตนะเป็นต้น	๑๑๔
๒๕ ว่าด้วยบาทที่ ๔ แห่งคาถาที่ ๑ ในคุหัญฐกสูตร	๑๑๘
๒๖ ว่าด้วยบาทที่ ๑ แห่งคาถาที่ ๒ ในคุหัญฐกสูตร	๑๒๔
๒๗ ว่าด้วยบาทที่ ๒ แห่งคาถาที่ ๒ ในคุหัญฐกสูตร	๑๒๕
๒๘ ว่าด้วยบาทที่ ๓ แห่งคาถาที่ ๒ ในคุหัญฐกสูตร	๑๓๓
๒๙ ว่าด้วยบาทที่ ๑ แห่งคาถาที่ ๓ ในคุหัญฐกสูตร	๑๓๘
๓๐ ว่าด้วยบาทที่ ๒ แห่งคาถาที่ ๓ ในคุหัญฐกสูตร	๑๔๓
๓๑ ว่าด้วยกรรมที่ไม่ชอบธรรม	๑๔๘

กัณฑ์ที่ ๓๒	ว่าด้วยบาทที่ ๓-๔ แห่งคาถาที่ ๓ ในคุหัญฐกสูตร	๑๕๓
„ ๓๓	ว่าด้วยคาถาที่ ๔ ในคุหัญฐกสูตร	๑๕๗
	อริสัสสิกขา	๑๕๗
	อริจิตตสิกขา และอริบัญญัติสิกขา	๑๕๘
กัณฑ์ที่ ๓๔	ว่าด้วยศีลตามอรรถกถาคุหัญฐกสูตร	๑๖๒
„ ๓๕	ว่าด้วยจิตในคุหัญฐกสูตร	๑๖๗
„ ๓๖	ว่าด้วยปฐมฌาน	๑๗๒
„ ๓๗	ว่าด้วยปฐมฌานและทุติยฌาน	๑๗๖
„ ๓๘	ว่าด้วยตติยฌาน	๑๘๑
„ ๓๙	ว่าด้วยจตุตถฌาน	๑๘๖
„ ๔๐	ว่าด้วยอริบัญญัติสิกขา	๑๙๐
„ ๔๑	ว่าด้วยคำว่าควรศึกษาในไตรสิกขา	๑๙๔
	คำว่า ธรรมวินัย	๑๙๗
กัณฑ์ที่ ๔๒	ว่าด้วยบาทที่ ๒-๓ แห่งคาถาที่ ๔ ในคุหัญฐกสูตร	๑๙๘
„ ๔๓	ว่าด้วยชีวิตเป็นของน้อย	๒๐๓
„ ๔๔	ว่าด้วยชีวิตเป็นของน้อยตามรสของตน	๒๐๗
„ ๔๕	ว่าด้วยบาทที่ ๔ แห่งคาถาที่ ๔ ในคุหัญฐกสูตร	๒๑๒
„ ๔๖	ว่าด้วยบาทที่ ๑-๒ แห่งคาถาที่ ๕	๒๑๗
„ ๔๗	ว่าด้วยบาทที่ ๓-๔ แห่งคาถาที่ ๕	๒๒๑
„ ๔๘	ว่าด้วยบาทที่ ๖ ในคุหัญฐกสูตร	๒๒๕
„ ๔๙	ว่าด้วยคาถาที่ ๗ ในคุหัญฐกสูตร	๒๓๑
„ ๕๐	ว่าด้วยคาถาที่ ๘ ในคุหัญฐกสูตร	๒๓๖
	ญาตปริญญา	๒๓๖
	ตัมมปริญญา	๒๓๗
	ปหานปริญญา	๒๓๗

พระสูตรตันตปิฎกมหาวิถกการนัย

พระสูตรตันตปิฎก มี ๕ คัมภีร์ ๓๘๐๐ กัณฑ์ จบ
เฉพาะ คัมภีร์ที่ ๕ ขุททกนิกาย พระมหานิเทศ
มี ๑๘๐ กัณฑ์ (แบ่งเป็น ๔ เล่มจบ)

กัณฑ์ที่ ๑

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิเทศ

ว่าด้วยกามสูตรนิกายในคาถาที่ ๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

กามํ กามยมานสฺส ตสฺส เจ ตํ สมฺชฺฌติ

อหฺรา ปติมโน โหติ ลหฺรา มจฺโจ อหิจฺฉติ

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิเทศ กัณฑ์ที่ ๑
ว่าด้วยกามสูตรนิกายในคาถาที่ ๑ แห่งกามสูตร สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในคาถาที่ ๑ แห่งกามสูตรนิกาย
นั้นว่า ถ้าสิ่งนั้นสำเร็จแก่เขา ผู้ใคร่ซึ่งกาม เขาก็มีใจบิตโดยแท้ ผู้จะต้อง
ตายต้องการสิ่งใด ได้สิ่งนั้นก็ดีใจ ดังนี้

ในนิเทศว่า กามนั้นมีอยู่ ๒ คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑
วัตถุกามนั้น ได้แก่รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ เครื่องบู้พัน เครื่อง

ปกคลุม ทาสี ทาสา แพะ และ ไก่ สกร ข้าง โค ม้า ลา ไร่ นา
 เงินทอง ความนิคม ราชธานี แคว้นแคว้น ขนบท กองทัพ และ
 ช้าง อันเป็นที่รักใคร่พอใจไม่ว่าสิ่งใด ๆ ซึ่งเป็นที่รักที่ขนิติ ชื่อว่า
 วัตถุภายนอก ๕ อย่าง อื่นอย่างหนึ่ง กามอันเป็นอดีต เป็นอนาคต เป็นปัจจุบัน
 เป็นภายในภายในนอก เป็นทั้งภายในภายในนอก เป็นของเลวทราม หรือ
 ปานกลาง หรือประณีต เป็นของอบาย ของมนุษย์ ของทิพย์ ของ
 ที่เกิดขึ้นเอง ของที่ตัวเอง ของที่ผู้อื่นทำ ของที่ผู้อื่นหวังแทน หรือผู้อื่น
 ไม่หวังแทน ถือว่าเป็นของ ๆ เรา ถือว่าไม่ใช่ของ ๆ เรา ธรรมอันเป็น
 กามาวจร รูปาวจร อรูปาวจรทั้งสาม ซึ่งเป็นวัตถุแห่งตัณหา เป็นอารมณ์
 แห่งตัณหา เรียกว่าวัตถุภายนอกทั้งนั้น เพราะหมายความว่า เป็นของน่าใคร่
 น่ายินดี นามวิมาน

กิเลสกำหนัด ได้แก่สิ่งใด ๆ ความพอใจ ความยินดี ความยินดี
 ด้วยความพอใจ ความดำริ ความยินดีด้วยความดำริ ความพอใจในกาม
 ความยินดีในกาม ความเพลิดเพลินในกาม ความคั่นรณในกาม ความรัก
 ในกาม ความเร่าร้อนในกาม ความกระวนกระวายในกาม ความถอมมั่น
 ในกาม ห่วงนาคือกาม เครื่องประกอบกาม การถอมมั่นซึ่งกาม กาม-
 ฉันทนิเวศน์ เหล่านี้เรียกว่า กิเลสกำหนัดทั้งนั้น ได้ในคำว่า คุก่อนกาม เราได้
 เห็นรากเหง้าของเจ้าแล้ว คุก่อนกาม เจ้าเกิดมาจากความดำริ เราจะไม่ดำริ
 ถึงเจ้าอีก คุก่อนกาม เจ้าก็ไม่มาถึงเราด้วยอาการอย่างนั้น ดังนี้ ๆ คำว่า
 ผู้ใคร่กำหนัด คือ ผู้ต้องการ ผู้ยินดี ผู้ปรารถนา ผู้ทะเขยทะยาน ผู้มุ่งหวัง
 ซึ่งกาม

คำว่า ถ้าสิ่งนั้นสำเร็จแก่เขานั้น คือ ถ้าวัตถุภายนอกซึ่งได้แก่รูป เสียง
 กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นที่รักใคร่พอใจนั้นสำเร็จแก่เขา คือ สำเร็จแก่
 กษัตริย์ หรือพราหมณ์ เวศย์ สุทร คฤหสัถ์ บรรพชิต เทพยดา มนุษย์

คำว่า เขาต้องมีใจบดแน่น คือ คำว่า แน่นนั้น หมายความว่า
 โดยไม่ต้องสงสัย ไม่ต้องมีคำเคลือบแคลง ไม่ต้องมีคำ ๒ ไม่ต้องมีคำ
 แยก ไม่ต้องมีคำแบ่ง ไม่ต้องมีคำผิด ต้องเป็นคำแน่นเอน ๆ คำว่า

บัตินได้แก่ความอ้อมใจ ความบันเทิงใจ การร่าเริง การบันเทิง การ
 เพลิดเพลิน การสำเริง การอ้อมใจ การยินดี การมีใจฟูขึ้น การมีใจ
 เป็นของตน การเต็มเปี่ยมแห่งจิต อันประกอบด้วยกามคุณ ๕ ๆ คำว่า
 ใจนั้น ได้แก่จิต มนะ มนัส หทัย บัณฑิต มโน มนายนะ มนินทรีย์
 วิญญาณ วิญญาณขันธ์ มโนวิญญาณธาตุ อันเกิดจากวิญญาณ ๆ
 ใจไปกับบัต เกิดกับบัต คลุกคลีกับบัต ประกอบกับบัต เกิดด้วย
 กับบัต ดับด้วยกับบัต มีวตถอันเดียวกันกับบัต มีอารมณ์
 อันเดียวกันกับบัต ๆ คำว่า มีใจบัตนั้น คือ มีใจยินดี มีใจร่าเริง มีใจ
 เป็นของ ๆ ตน มีใจฟูขึ้น มีใจตั้งขึ้น เพราะฉะนั้น จึงว่ามีใจบัต
 โดยแท้

คำว่า ได้ ในคำว่า ผู้มีความตายเป็นสภาพประสงคฺสิ่งใด ได้แล้ว
 ซึ่งสิ่งนั้น ดังนั้น คือ ได้แล้ว ประสพแล้ว ๆ คำว่า ผู้มีความตาย
 เป็นสภาพนั้น ได้แก่สัตว์ ได้แก่ณะ ได้แก่มานพ ได้แก่โปสะ ได้แก่
 บุคคล ได้แก่ชีพ ได้แก่ชาติ ได้แก่ชาติ ได้แก่อินทฺ ได้แก่มนุษย์ ๆ
 คำว่า ต้องการสิ่งใด คือ ยินดีสิ่งใดปรารถนาสิ่งใด รักสิ่งใด ทะเยอทะยาน
 สิ่งใด จะเป็นรูป หรือเสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะอย่างไรก็ตาม เพราะ
 ฉะนั้น จึงว่าผู้มีความตายเป็นสภาพ ต้องการสิ่งใด ได้ซึ่งสิ่งนั้น ๆ โดย
 เหตุผลดังที่พรรณนามาแล้ว สมเด็จพระพุทธพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ถ้าสิ่งนั้น
 สำเร็จแก่ผู้ใคร่ชงกาม เขาก็มีใจบัตแล้ว ผู้มีความตายเป็นสภาพ ต้องการ
 สิ่งใดได้ซึ่งสิ่งนั้นแล้วกับบัต ดังนี้

อรรถกถา

ในอรรถกถาว่า คำว่า ผู้ใคร่ชงกามเป็นต้นนั้น เป็นอุเทศ คือ เป็น
 หัวข้อ ๆ คำว่า กามมี ๒ อย่าง คือ วัตถุกาม กิเลสกามนั้น เป็นนิตย
 คำว่า วัตถุกามได้แก่สิ่งใด ได้แก่รูปอันเป็นที่พอใจเป็นต้น เป็น
 ปฏินิเทศ ๆ ในคำเหล่านั้น คำว่า กามนั้น ได้แก่อารมณ์ มีรูปอัน

เป็นทพพอใจเป็นต้น ได้แก่วัตถุกามซึ่งนับว่า ธรรมในภูมิ ๓ ๆ คำว่า
ผู้ใดนั้น คือ ผู้ต้องการ ๆ คำว่า ถ้าสิ่งนั้นสำเร็จแก่เขาใน คือ ถ้าวัตถ
อันใคร่แก่กามนั้น สำเร็จแก่สัตว์ผู้ใคร่อยู่นั้น ๆ อธิบายว่า ถ้าสัตว์นั้น
ได้ซึ่งวัตถุกามนั้น ๆ คำว่า มีใจบดโดยแท้นั้น คือ มจตยมนตผายเดยว
คำว่า ผู้มีความตายเป็นสภาพนั้น ได้แก่สัตว์ ๆ คำว่า มามเพียงแต่เชอม
เนื้อความแห่งบทโดยย่อเท่านั้น ส่วนเนื้อความพิสดารควรทราบมีทั้งหมด
แล้วในพระบาลีข้างหน้า ๆ ในบทอย่างไร ในบทต่อไปข้างหน้าทั้งส
ก็อย่างนั้น

คำว่า กาม เป็นบททศควรยกขึ้นแสดง ๆ คำว่า โดยหมวด เป็น
บททศควรยกขึ้นชี้แจง เหมือนกับในคำทั้งหลายเป็นต้นว่า ขาปลาทร้อย
ไว้เป็นพวง ๆ อีกอย่างหนึ่งว่า เหมือนกับการกล่าวถึงหมวดถ้อยคำไว้
แล้วแสดงไปด้วยความเป็นเครื่องทำให้พิสดาร ๆ คำว่า ๒ นั้น เป็น
เครื่องกำหนดแห่งการนับ คือ หมายความว่า ไม่ใช่ ๑ ไม่ใช่ ๓ ๆ
คำว่า วัตถุกามนั้น ได้แก่สิ่งที่น่าใคร่ มีรูปอันเป็นที่พอใจเป็นต้น คำว่า
กิเลสกามนั้น ได้แก่สิ่งที่ทำให้เราร้อน สิ่งที่ทำให้ลำบาก ๆ วัตถ
กามเป็นของควรรอบรู้ กิเลสกามเป็นของควรละ ๆ วัตถุกามเป็นของ
ที่สัตว์โลกปรารถนาด้วยกิเลสกาม ๆ ที่เรียกว่ากามนั้น เพราะหมาย
ความว่าใคร่ ๆ กิเลสกามที่เรียกว่ากามนั้น เพราะเป็นเหตุให้ใคร่แก่
ผู้หวังอยู่ซึ่งวัตถุกาม ๆ วัตถุกามจัดเข้าในรูปชั้นเป็นต้น ๆ กิเลสกาม
จัดเข้าในสังขารชั้น ๆ วัตถุกามควรทราบด้วยวิญญาณ ๖ ๆ กิเลส
กามควรทราบด้วยมโนวิญญาณ ๆ ทชอว่า วัตถุกาม เพราะเป็นเหตุแห่ง
กิเลส เพราะเป็นเหตุแห่งกิเลส เพราะเป็นอารมณ์แห่งกิเลส ๆ
อารมณ์ต่าง ๆ เหล่าใดมีอยู่ในโลก อารมณ์ต่าง ๆ เหล่านั้นไม่ใช่การ
ความยินดีด้วยความดำริเป็นกามของบุรุษ อารมณ์ต่าง ๆ ข้อมตงอยู่ในโลก
ตามหน้าที่ของเขา ผู้มีความคิดทั้งหลาย ข้อมกำจัดความพอใจในอารมณ์
ต่าง ๆ นั้น ๆ ในเรื่องนมเรื่องแห่งนั้นทมาณพ และบุตรเศรษฐีผู้ชื่อว่า

โสเรขะเป็นต้น เป็นนิตฺสเนอหาหรณฺ ๑ กิลสกามที่เรียกว่ากามนั้น
 เพราะตัวเองเป็นผู้ใคร่ ด้วยหมายความว่า ตัวเองเป็นผู้ทำให้เดือดร้อน
 เป็นผู้ทำให้ลำบาก ๑ ขอน สมกับเนื้อความในพระบาลีว่า ดูก่อนพราหมณ์
 บุคคลผู้เกิดราคะแล้ว ผู้มราคะครอบงำแล้ว ผู้มจิตถกกราคะถือไว้รอบแล้ว
 ข้อมคึดเพื่อความลำบากแก่ตนบ้าง เพื่อความลำบากแก่ผู้อื่นบ้าง เพื่อความ
 ลำบากทั้งแก่ตนแก่ผู้อื่นบ้าง ดังนี้ ๑ สมกับเนื้อความในพระบาลีว่า ดูก่อน
 พราหมณ์ ผู้เกิดราคะแล้ว ผู้ถูกราคะครอบงำแล้ว ผู้มจิตอันราคะถือเอารอบ
 แล้ว ข้อมทำลายชีวิตผู้อื่นบ้าง ข้อมถือเอาของที่เขาของไม่ให้บ้าง ข้อม
 คบหาภรรยาผู้อื่นบ้าง ข้อมกล่าวเท็จบ้าง ดังนี้ ๑ คำตั้งที่ว่ามาพอเป็น
 ตัวอย่างนี้ เป็นตัวอย่างในคาน ๑ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระประสงค์
 จะทรงแสดงเนื้อความ ให้พิสดารด้วยปฏินิเทศ จึงได้ตรัสเป็นคำถามว่า
 วัตถุกามได้แก่สิ่งใด ดังนี้

ในคำถามนั้น คำว่า ได้แก่สิ่งใด เป็นคำถามเพื่อจะทรงแก้ด้วย
 ตนเอง ๑ คำถามย่อมมีถึง ๕ อย่าง ๑ การจำแนกคำถาม ๕ อย่างนั้น
 จักมีแจ้งในพระบาลีข้างหน้า ๑ คำว่า ได้แก่สิ่งไหน เป็นคำถามประสงค์
 แก่เอง ๑ คำว่า เป็นที่พอใจนั้น ได้แก่เป็นที่จับใจ เป็นที่เจริญใจ ๑
 อารมณ์อันเป็นที่จับใจนั้นแหละ ชื่อว่า เป็นที่พอใจ คำว่า รูปนั้น ได้แก่
 อารมณ์อันมีสมุฏฐาน ๔ คือ เกิดขึ้นด้วยกรรม ๑ ด้วยจิต ๑ ด้วยกตฺ ๑
 ด้วยอาหาร ๑ ๑ สภาพใดฉิบหายไป สภาพนั้นชื่อว่า รูป ๑ อธิบายว่า
 สภาพนั้นถึงซึ่งความวิการแห่งวรรณะ ประกาศซึ่งความถึงซึ่งหทัย ๑ คำว่า
 รูป หมายความว่าอย่างไร ๑ หมายความว่าฉิบหายไป ๑ ขอน สมกับ
 ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพูดถึงรูปว่า
 อย่างไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดฉิบหายไป สิ่งนั้นชื่อว่ารูป ๑ ก็รูปนั้น
 ฉิบหายไปด้วยสิ่งใด แปรปรวนไปด้วยสิ่งใด ฉิบหาย คือ แปรปรวนไปด้วย
 เย็นบ้าง ด้วยร้อนบ้าง ด้วยความหิวบ้าง ด้วยความกระหายบ้าง ด้วยสัมผัส
 แห่งเหลือบ บง ลม แดด จูเล็ก จูใหญ่บ้าง สิ่งใดฉิบหายไป สิ่งนั้น
 เรียกว่ารูป ดังนี้

ในคำเหล่านั้น คำว่า นิบพายคือกำเริบ คือ ถูกกระทบกระทั่ง ถูกเบียดเบียน ถูกทำลายไป ๆ ความนิบพายด้วยเข็น มีปรากฏในโลกัตต-นรก ๆ ความเข็นในประเทศทั้งหลาย หมายความว่าตกเป็นปกติ เช่นประเทศมหิสรรฐเป็นต้น ก็ปรากฏอยู่แล้ว ๆ ด้วยว่าสัตว์ทั้งหลายในประเทศนั้น ได้มีสรีระทำลายไปด้วยความเข็น ได้ถึงซึ่งความสิ้นชีวิตด้วยความเข็น ๆ ความนิบพายด้วยความร้อนปรากฏในอเวจีมหานรก ด้วยว่าสัตว์ทั้งหลายที่ถูกให้นอนลงบนแผ่นเหล็กแดงในอเวจีมหานรคนั้น ย่อมได้เสวยทุกข์มาก ๆ ความนิบพายด้วยความหิว มีปรากฏชัดในเปรตวิสัย และในคราวเกิดอดอยาก เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายในเปรตวิสัยชื่อว่า หยิบสิ่งใดสิ่งหนึ่งด้วยมือใส่เข้าไปในปาก เพื่อเป็นอาหารตลอด ๒ พุทธันตร ๓ พุทธันตร ก็ไม่มีในเปรตวิสัย ๆ ภายในท้องของพวกเปรตนั้น ย่อมเป็นเหมือนต้นไม้มันโพรงซึ่งถูกไฟไหม้ ๆ ประมาณแห่งสัตว์ทั้งหลายผู้ถึงความตาย เพราะไม่ได้แม้แต่้ำน้ำจืดในเวลาอดอยากย่อมไม่มี ๆ ความนิบพายด้วยความกระหายน้ำ ได้มีปรากฏชัดในจำพวกกาฬัญชีกาสูรเป็นต้น ด้วยว่าสัตว์ทั้งหลายในกาฬัญชีกาสูรนั้นไม่อาจได้ดื่มน้ำพอชุ่มหทัย หรือพอชุ่มปลายลิ้นถึง ๒ พุทธันตร ๓ พุทธันตร ๆ เมื่อพวกกาฬัญชีกาสูรพากันวิ่งไปที่แม่น้ำ ด้วยคิดว่าจักดื่มน้ำ ก็กลายเป็นทราย ๆ ถึงแม้ว่าเขาแล่นไปทั้มหาสมุทรก็ มหาสมุทรก็กลายเป็นแผ่นศิลา ๆ พวกกาฬัญชีกาสูรนั้น มีร่างกายเหี่ยวแห้งได้รับความทุกข์อย่างยิ่ง ๆ ความนิบพายด้วยเลื่อยเป็นต้นนั้น ได้มีปรากฏชัดในประเทศที่มากด้วยเลื่อยบุงเป็นต้น ๆ ก็คำว่า รูปนั้น มีพิสดารอยู่ในพระอภิธรรมโดยนัยเป็นต้นว่า รูปที่เห็นได้ ที่กระทบได้ ได้แก่วัสดุ ดิน น้ำ ลม ไฟ ของดเนื่อความในเทศนาภิกขุพัน ไร่เพียงเท่านั้น.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฑ์ที่ ๒

คัมภีร์ขททกนิกาย พระมหานิกะ

ว่าด้วยวัตถุกาม

สทฺธิยมนฺตติ สทฺทา ฯ อุทฺทหริยมนฺตติ อตฺโท ฯ อุตฺตจิตฺตวเสนา
ทฺวิสมุญฺจานิกา สทฺทา ฯ กนฺธยมนฺตติ กนฺธวติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิกะ กัณฑ์ที่ ๒
ว่าด้วยวัตถุกาม สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และ
พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามอรรถกถา แห่งกามสูตรนิกายนี้ว่า เสียงนั้น ได้แก่
สิ่งที่ได้ยิน คือ สิ่งเปล่งออก ฯ เสียงนมนสมฺภูฏาน ๒ คือ ฤค ๑
จิต ๑ ฯ ที่เรียกว่ากลั่นนั้น หมายถึงสิ่งที่สุกคัม คือ สิ่งที่ทำวัตถุของตน
ให้สะอาด ฯ รสนั้น ได้แก่สิ่งที่สัตว์ทั้งหลายยินดี ฯ โผฏฐัพพะนั้น
ได้แก่สิ่งที่ถูกต้อง ฯ กลั่นเป็นต้นนั้น มีสมฺภูฏาน ๔ ฯ การแจกกลั่น
เป็นต้นนั้น มีพิสดารอยู่ในอภิธรรมแล้ว ฯ เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าจะทรงแสดงเนื้อความนั้นให้พิสดารจึงตรัสว่า เครื่องปู เครื่อง
ปกคลุม เป็นต้น ฯ ในตอนนั้นขอยกเนื้อความในพระบาลีมาแสดง เพื่อ
ให้เป็นทีเข้าใจแก่ผู้ฟังทั้งหลายเสียก่อน แล้วจึงจะแสดงไปตามอรรถกถา ฯ
คือ เนื้อความในพระบาลีตอนนั้นว่า วัตถุกามนั้นได้แก่สิ่งใด ได้แก่รูป
เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นที่รักใคร่พอใจ ได้แก่ เครื่องปู
เครื่องปกคลุม ทาสี ทาสา แพะ แกะ ไก่ สุนัข ข้าง โค ม้า ลา
ไรวัว ไร่นา เรือกสวน ที่บ้าน ที่ดิน เงิน ทอง กามนิคม ราชธานี
แว่นแคว้น ขนบธรรมเนียม กองทัพ และขุมฉาง ไม่ว่าสิ่งใดอันเป็นที่ตา

๘ พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ที่ ๕ ขุททกนิกาย พระมหานิกาย เล่ม ๑

แห่งความยินดี ก็เรียกว่าวัตถุกามทั้งสาม ดังนี้ ฯ ต่อไปจะได้แสดง
ตามอรรถกถา ซึ่งแก้ไขคำเหล่านั้นออกไป คือ คำว่า เครื่องปั้นนั้น ท่าน
แก้ไขออกไปว่า ได้แก้เครื่องปั้นอื่น ฯ คำว่า เครื่องปกคลุมนั้น ได้แก้
เครื่องนุ่งห่ม ฯ ทาสและทาสีนั้นมีอยู่ ๔ จำพวก มีจำพวกที่เกิดในเรือน
เป็นต้น ฯ พืชพันธุ์ที่คนทั้งหลายเกิดอยู่ในที่ใด ท่านชื่อว่าไร้ ชื่อว่านา ฯ
ของทั้งปวงในภายหลังเกิดขึ้นในที่ใด ท่านชื่อว่า เรือกสวน ฯ อีกอย่างหนึ่งว่า
ของทั้งปวงนั้นเกิดในที่ใด ท่านชื่อว่าไร้นา ฯ พันธุ์นั้นหมายถึงดินซึ่งยัง
ไม่ได้ทำเพื่อปลูกสิ่งทั้งปวงนั้น ฯ ที่ทั้งหลาย มียางและเหมืองเป็นต้น
ก็จัดเข้าในไร้นา เรือกสวน ฯ คำว่า เงินนั้น ได้แก้หาปณะ ฯ คำว่า
ทองนั้น ได้แก้ทองคำ ฯ มาสกะที่เขาทำด้วยโลหะ ทำด้วยยางไม้ ทำด้วย
ไม้ ก็จัดเข้าในหาปณะ ฯ คำว่า คามานั้น ได้แก้หมู่บ้านที่มีกระท่อม
หลังเดียวเป็นต้น ฯ คำว่า นิคมานั้น ได้แก้หมู่บ้านที่มีร้านค้าตลาด ฯ คำว่า
ราชธานีนั้น ได้แก้ที่ตั้งแห่งการแผ่อำนาจของพระราชาองค์หนึ่ง ๆ ฯ คำว่า
แคว้นแคว้นนั้น ได้แก้ส่วนหนึ่ง ๆ แห่งชนบท ฯ คำว่า ชนบทนั้น ได้แก้
เมืองต่าง ๆ มีเมืองกาสิ เมืองโกศลเป็นต้น ฯ คำว่า กองทัพนั้น มีอยู่ ๓
ได้แก่กองช้าง กองม้า กองรถ กองบพจร ฯ คำว่า ยุงฉางนั้น มีอยู่ ๔
คือ ยุงฉางสำหรับเก็บทรัพย์ ๑ ยุงฉางสำหรับเก็บอาหาร ๑ ยุงฉางสำหรับ
เก็บเครื่องนุ่งห่ม ๑ ฯ คำว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งนั้น เป็นคำกำหนดว่าหมายหมด
ทุกอย่าง ฯ คำว่า น่ายินดีนั้น คือ สมควรยินดี

บาลี

เบื้องหน้าต่อไป สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงหมวด ๓
ไว้ถึง ๖ หมวด คือ หมวดอดีต ๓ หมวดภายใน ๓ หมวดเลวทราม ๓
หมวดโอกาส ๓ หมวดประโยชน์ ๓ หมวดคามาวจร ๓ เพื่อจะทรงแสดง
ซึ่งวัตถุกามนั้นให้เป็นหมวดละ ๓ ฯ ในตอนนั้นขอขกเนื้อความในพระบาลี
ซึ่งมาแสดงเสียก่อน แล้วจึงจะแสดงตามอรรถกถาต่อไป คือ เมื่อ

ความในพระบาลีว่า อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ กามอดีต กามอนาคต กาม
 ปัจจุบัน กามภายใน กามภายนอก กามทั้งภายในภายนอก กามเลว
 กามปานกลาง กามประณีต กามของอบาย กามของมนุษย์ กามของ
 ทิพย์ กามที่เกิดขึ้นเอง กามที่นิรมิตขึ้นเอง กามที่ผู้อื่นนิรมิตขึ้นเอง กาม
 ที่มีผู้หวงแหน กามที่ไม่มีผู้หวงแหน กามที่ถือว่าเป็นของเรา กามที่ถือ
 ว่าเป็นของเรา ธรรมอันเป็นกามาจรังสน ธรรมอันเป็นรปาวจร
 หังสน ธรรมอันเป็นวัตถุแห่งคันหา เป็นอารมณ์แห่งคันหา ซึ่งชื่อว่า
 กาม เพราะหมายความว่า เป็นเหตุให้รัก เป็นเหตุให้ใคร่ เป็นเหตุให้
 ยินดี เป็นเหตุให้มัวเมา สิ่งเหล่านี้เรียกว่า วัตถุกาม ดังนี้ ฯ ใน
 ถ้อยคำเหล่านี้ มีคำอธิบายไว้ในอรรถกถาว่า กามที่เป็นอดีตนั้น ได้แก่
 กามที่ล่วงแล้วซึ่งสภาพของตน หรือซึ่งลักษณะ มีความเกิดเป็นต้นของ
 ตน ฯ กามที่เป็นอนาคตนั้น ได้แก่ กามที่ยังไม่มาถึงซึ่งสังขตสองนั้น ฯ
 กามที่เป็นปัจจุบันนั้น ได้แก่ กามที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุการณ์นั้น ๆ ฯ
 คำนี้ท่านกำหนดโดยความมีความเป็น ฯ ด้วยว่าสัตว์ทั้งหลาย เริ่มแต่
 ปฏิสนธิไป เรียกว่าเกิดแล้วในภพอดีต หรือเรียกว่าเกิดแล้วในภพซึ่ง
 ไม่มีระหว่างกัน หรือว่าเกิดแล้วตั้งแสนโกฏิกัลป์ก็ตาม ก็ชื่อว่า เป็น
 อดีตทั้งนั้น ฯ ผู้ที่เกิดในภพข้างหน้า จำเดิมแต่จุติไป หรือว่าเกิดใน
 ภพติด ๆ กันไป หรือว่าเกิดมาแล้วตั้งแสนโกฏิกัลป์ก็ตาม ก็เรียกว่า
 กามที่เป็นอนาคตทั้งนั้น ส่วนกามที่เป็นไปในระหว่างแห่งจุติปฏิสนธิ ชื่อว่า
 กามปัจจุบัน

ธัมมัตถาธิบาย

ในหมวด ๓ แห่งภายในนั้น มีคำอธิบายว่า กามทั้งหลายอันมี
 เฉพาะตัวบุคคล ซึ่งเป็นไปในสันดานของตน ฯ กระทำหน้าที่ของตน
 เหมือนมีความประสงค์ว่า เมื่อเราเป็นไปอย่างนั้น การถือว่าตัวตนก็จักมี
 ดังนี้ ชื่อว่ากามภายใน ฯ ส่วนกามภายนอกนั้น เนื่องด้วยอินทรีย์หรือ

ไม่เบ่งด้วยอินทรีย์ก็ตาม ก็ชื่อว่ากามภายใน ๑ บทที่ ๓ ท่านกล่าวไว้ด้วยมุงบททั้งสอง คือ ทั้งภายในภายนอก

ในหมวด ๓ แห่งกามเลวนั้น คือ กามเหล่าใดเลวทรามต่ำช้า กามเหล่านั้นชื่อว่ากามเลว ๆ กามเหล่าใดมีอยู่ในท่ามกลางแห่งความเลวความประณีต กามเหล่านั้นชื่อว่าปานกลาง ๆ กามที่ตกว่านั้น ชื่อว่าประณีต ๆ อีกอย่างหนึ่ง คำว่า เลว ปานกลาง ประณีต นั้น ควรทราบด้วยการเทียบเคียงกันเป็นชั้น ๆ ๆ คือ กามของพวกนรก ชื่อว่าเลวที่สุด เมื่อเทียบกามของพวกนรกนั้น เข้ากับกามของพวกดิรัจฉานแล้ว กามของนาคและครุฑก็ชื่อว่าประณีต กามของดิรัจฉานนอกนั้นชื่อว่าปานกลาง ๆ ถึงแม้ว่ากามของดิรัจฉานเหล่านั้นก็ชื่อว่าเลว ในเมื่อเทียบกับกามของเปรตหมัสกัตใหญ่ ด้วยว่ากามของเปรตหมัสกัตใหญ่ชื่อว่าประณีตกว่ากามของนาคและครุฑนั้น ๆ กามของพวกนอกนั้น ชื่อว่าปานกลาง ๆ ถึงแม้ว่ากามของเปรตหมัสกัตใหญ่นั้น เมื่อเทียบกับกามของชาวชนบท ก็ชื่อว่าเลว กามของชาวชนบทชื่อว่าประณีต กามของชาวปัจฉิมประเทศชื่อว่าปานกลาง ๆ ถึงแม้ว่ากามของชาวชนบทนั้น ถ้าเทียบกับกามของพวกในบ้าน ก็ยังชื่อว่าเลว กามของพวกในบ้านชื่อว่าประณีต กามของพวกบ่าวเรือนในบ้าน คือ พวกบริวารในบ้าน ชื่อว่าปานกลาง ๆ ถึงแม้ว่ากามของพวกในบ้าน เมื่อเทียบกับกามของผู้เป็นใหญ่ในชนบท ก็ชื่อว่าเลว กามของผู้เป็นใหญ่ในชนบทชื่อว่าประณีต กามของพวกบริวารแห่งผู้เป็นใหญ่ในชนบทนั้น ชื่อว่าปานกลาง ๆ ถึงแม้ว่ากามของพวกเป็นใหญ่ในชนบท เมื่อเทียบกับกามของพระราชาเฉพาะประเทศ ก็ชื่อว่าเลว กามของพระราชาเฉพาะประเทศชื่อว่าประณีต กามของพวกอำมาตย์ของพระราชาเหล่านั้น ชื่อว่าปานกลาง ๆ ถึงแม้ว่ากามของพระราชาเหล่านั้น เมื่อเทียบกับกามของพระเจ้าจักรพรรดิ ก็ชื่อว่าเลว กามของพระเจ้าจักรพรรดิชื่อว่าประณีต กามของพวกอำมาตย์ของพระเจ้าจักรพรรดิชื่อว่าปานกลาง ๆ ถึงแม้ว่ากามของพระเจ้าจักรพรรดิเมื่อเทียบกับกามของภุมมเทวดา ก็ชื่อว่าเลว กามของภุมมเทวดาชื่อว่า

ประทีป กามของพวกเทวดาที่เป็นบริวารแห่งภุมมเทวดานั้น ชื่อว่า ปานกลาง ๆ ถึงแม้ว่ากามของพวกภุมมเทวดานั้น เมื่อเทียบกับกามของเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา ก็ชื่อว่าเลว กามของเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาชื่อว่าประณีต ๆ เมื่อเทียบกับโดยนัยเป็นลำดับชั้นไปแล้ว กามของพวกเทพเจ้าชั้นอนัฏฐาก็ชื่อว่าประณีตอย่างสุดยอด ๆ ควรทราบ กามเลว กามปานกลาง กามประณีต ด้วยการเทียบกันเป็นชั้น ๆ กัน ดังที่กล่าวมาแล้ว

ในหมวด ๓ แห่งโอกาสนั้น มีคำอธิบายว่า กามที่เกิดขึ้นในอบาย ๔ อันปราศจากความเจริญนั้น ชื่อว่ากามอบาย กามที่เกิดขึ้นในมนุษย์ทั้งหลาย ชื่อว่ากามมนุษย์ ๆ กามที่เกิดขึ้นในเทพเจ้าทั้งหลาย ชื่อว่ากามทิพย์

ในหมวด ๓ แห่งประโยคนั้น มีคำอธิบายว่า กามของสัตว์ในอบาย นอกจากนรก และกามของมนุษย์ กามของเทพเจ้าชั้นจาตุมหาราชิกา ถึงชั้นดุสิต ชื่อว่ากามที่เข้าไปตั้งไว้เฉพาะ ๆ เพราะพวกนั้นบริโภคน้ำทิพย์ที่มียุเฉพาะตน ๆ กามของพวกเทพเจ้าชั้นนิมมานรดี ชื่อว่ากามนิรมิต เพราะนิรมิตขึ้นตามชอบใจ ให้ยิ่งกว่าอารมณ์ที่มียุตามปกติ ๆ กามของเทพเจ้าชั้นปรินิมิตวสวัตดี ชื่อว่ากามที่ผู้นิรมิต เพราะผู้นิรมิตรู้จักความประสงค์ของตนแล้วนิรมิตให้ ๆ คำว่า กามที่มิใช่ผู้นิรมิตนั้น ได้แก่กามซึ่งมิใช่ผู้นิรมิตเป็นของเรา นั้นเป็นของเรา ๆ คำว่า กามที่ไม่ใช่ผู้นิรมิตนั้น ได้แก่กามของพวกชาวอวดตฤกร ๆ คำว่า กามที่มิใช่ผู้นิรมิตนั้น คือ กามที่บุคคลถือด้วยอำนาจตัณหาว่าสิ่งนั้นเป็นของเรา ๆ คำว่า ที่มิใช่ผู้นิรมิตนั้น มิใช่ความตรงกันข้ามกับที่มิใช่ผู้นิรมิตแล้ว

คำว่า ธรรมอันเป็นกามาวจรทั้งสาม ได้แก่ธรรมที่นับเข้าในกามาวจรธรรม ซึ่งกล่าวไว้โดยนัยเป็นต้นว่า เบื้องต่ำมีอเวจีเป็นที่สุด ๆ กิเลสสาม เมื่อว่าด้วยความหมายแล้ว ก็ได้แก่นันทราคะ คือ ความรักใคร่พอใจ ๆ วัตถุสาม ได้แก่กัมมิกรรมทั้ง ๓ กิเลสสามที่ชื่อว่า กาม นั้น เพราะเป็นเหตุให้ใคร ๆ วัตถุสาม ที่ชื่อว่า กาม นั้น

๑๒ พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ที่ ๑ ขุททกนิกาย พระมหานิเทศ เล่ม ๑

เพราะเป็นของบุคคลใคร ๆ ในที่ใดได้กล่าวถามทั้ง ๒ นี้ไว้ ในที่นั้น
หมายถึง ๑๑ แห่ง คือ อาย ๔ มนุษย์ ๑ สวรรค์ ๑ คำว่า กามาวจร
นั้น ได้แก่ที่เที่ยวนั่งงาม ๆ คำว่า ธรรมอันเป็นกามาวจรทั้งสาม
หมายถึงธรรมที่เข้าไปในกามาวจร ๆ คำว่า ธรรมนั้น หมายถึงความว่า ทรง
ไว้ซึ่งสภาพของตน ๆ รูปาวจรธรรมนั้น หมายถึงพรหมโลกที่มีรูป ๆ
อรุปาวจรธรรมนั้น หมายถึงพรหมโลกที่ไม่มีรูป

คำว่า เป็นวัตถุแห่งตัณหานั้น หมายถึงความเป็นที่ตั้งแห่งตัณหา
เป็นเหตุการณ์แห่งตัณหา ๆ คำว่า เป็นอารมณ์แห่งตัณหานั้น หมายถึง
ความว่าเป็นที่ขัดแย้งแห่งตัณหา ๆ คำว่า โดยหมายความว่า เป็นเหตุว่า
ใคร่นั้น คือ โดยความหมายว่าเป็นของบุคคลต้องหวัง ๆ คำว่า โดย
หมายความว่า น่ายินดี คือ โดยความหมายว่าสมควรยินดี ๆ คำว่า
โดยความหมายว่าเป็นเหตุให้มัวมานั้น คือ โดยความหมายว่า เป็นเหตุ
ให้เกิดความมัวเมาในตระกูลเป็นต้น ๆ คำว่า ไม่ว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งนั้น หมายถึง
ความว่า สิ่งที่มีวิญญาณและไม่มีวิญญาณทั้งสิ้น ซึ่งเป็นที่รักใคร่พอใจ
ก็เรียกว่าวัตถุทั้งนั้น คำนอกนั้นควรทราบว่ายู่ในหมวด ๑ หมวด ๔
หมวด ๖ ดังนี้ สมนะข้อความว่าด้วยวัตถุตามอรรถกถาเพียงเท่านั้น.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฐาท ๓

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิเทศ

ว่าด้วยกิเลสตามบาลี อรรถกถา

เอวี่ วัตถุสาม หสเสตวา กิเลสสาม หสเสตฺ กตเม กิเลสสามาติ
อาหิมาย ๆ คคฺค อนุโสติ ทุพฺพลราโคติ.

ว่าด้วยกิเลสตามบาลีอรรถกถา

ณ บดิน อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีรหามิเทศ กุฎเจติ ๓ ว่าด้วย
กิเลสตามบาลี อรรถกถา แห่งกามสูตรนี้เทศ สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

อรรถกถา

ดำเนินความตามอรรถกถาแห่งกามสูตรนี้เทศ ที่ได้ยกขึ้นไว้เมื่อ
เบื้องต้นแห่งเทศนานี้ว่า ครนสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงวัตถุกาม
จบลงแล้วจึงได้ตรัสว่า กิเลสตามได้แก่สิ่งใดเป็นต้น เพื่อจะทรง
แสดงกิเลสตามต่อไป ฯ ในตอนนั้นขอยกเนื้อความในพระบาลีมาแสดงเสีย
ก่อน แล้วจึงจักแสดงความอรรถกถาต่อไป คือ เนื้อความในพระบาลีว่า
กิเลสตามนั้นได้แก่สิ่งใด ? ได้แก่ฉันทะ ได้แก่ราคะ ได้แก่ฉันทราคะ
ได้แก่สังกัปปะ ได้แก่ราคะ ได้แก่สังกัปปราคะ ได้แก่สังฉันทะ
กามราคะ กามฉันทะ กามตัณหา กามเสนหา กามปริพาหะ กามมัจฉา
กามชโณसानะ กามโอฆะ กามโยคะ กามอุปาทาน กามฉันทนิเวรณ ฯ
คำเหล่านี้ได้ในคำว่า ดูก่อนกาม เราได้เห็นรากเหง้าของเจ้าแล้ว เจ้าเกิด
มาจากความดำริ เราจะไม่ดำริถึงเจ้าอีก เมื่อเป็นอย่างนั้น เราจักเกิด
ไม่ได้อีก สิ่งเหล่านี้เรียกว่ากิเลสตามทั้งหมด ดังนี้ ฯ ในเนื้อความเหล่านี้
มีคำอธิบายตามอรรถกถาว่า ฯ ฉันทะนั้น ได้แก่ราคะ อันไม่มีกำลัง ฯ
ราคะนั้น ได้แก่ราคะที่มีกำลังกว่านั้น ฯ ราคะอก ๓ ต่อไปมีกำลังยิ่ง
กว่าราคะ ๒ นั้น ฯ คำว่า ในกามทั้งหลายนั้น คือ ในกามคุณ ๕ ฯ
คำว่า กามฉันทะนั้น ได้แก่ฉันทะคือความใคร่ แต่ไม่ใช่ฉันทะในความ
ใคร่อยากทำ ไม่ใช่ฉันทะในธรรมะ ฯ ราคะชื่อว่ากาม เพราะเป็น
เหตุให้ใคร่ และเพราะขึ้นจึงชื่อว่ากามราคะ ฯ ความพลัดเปลี่ยนคือกาม
ด้วยอำนาจแห่งความรักใคร่และด้วยอำนาจแห่งความพลัดเปลี่ยน ชื่อว่า
กามฉันทะ คือ ความพลัดเปลี่ยนในกาม ฯ ในคำทั้งปวงก็เหมือนอย่างนั้น ฯ
กามตัณหานั้น ได้แก่ความทะเยอทะยานที่เกิดขึ้น เพราะรู้ถึงความ

หมายความว่า กาม ๆ กามสเนหานัน ได้แก่ความรักใคร่ ๆ กามปริหาณะน ได้แก่ความร่ำร้อน กามจฺจนัน ได้แก่ความคั่นร่น ๆ กามชฺโณสทานน ได้แก่ความกลืนเข้าไว้ซึ่งกาม ๆ กามโฆชะน ได้แก่กามที่ทำให้บุคคลจมอยู่ในห้วงน้ำ คือ วัฏฏสงสาร ๆ กามโยคะน ได้แก่กามที่ประกอบไว้ในวัฏฏสงสาร ๆ กามอปาทานน ได้แก่การถือกามด้วยตัณหาและหิฏฐิ ๆ นีรวรณน ได้แก่สิ่งที่ปิดบังจิตไว้ หุ้มห่อจิตไว้ ๆ คำว่า รากเหง้านน ได้แก่ที่ตั้ง คำว่า ความดำรงน ได้แก่ความกำหนดไว้ คำว่า เราจักไม่ดำรงเจ้าอีกน คือ เราจักไม่ทำความดำรงนอีก คำว่า เจ้าจักเกิดขึ้นอีกไม่ได้น คือ เจ้าจักมีขึ้นอีกไม่ได้ ดังนี้

บาลี

ต่อไปนี้ ขอยกเอาเนื้อความในพระบาลีมาแสดงอีกก่อน แล้วจึงจะแสดงตามอรรถกถาในภายหลัง คือ เนื้อความในพระบาลีว่า คำว่า ผู้ใคร่ กามน คือ ผู้ต้องการกาม ผู้ยินดีกาม ผู้ปราศจากกาม ผู้รักใคร่กาม ผู้ทะเยอทะยานกาม ๆ คำว่า ถ้าสิ่งนั้นสำเร็จแก่เขานน คือ เขานน หมายถึง กษัตริย์หรือพราหมณ์ เวศย์ สุทร คฤหัสถ์ บรรพชิต เทพยดา มนุษย์ ๆ คำว่า สิ่งนั้น หมายถึงวัตถุ กาม อันได้แก่รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะพะซึ่งเป็นที่รักใคร่พอใจ คำว่า สำเร็จน หมายถึงความว่าได้ หมายถึงความว่า ประสพ ถ้าสิ่งนั้นสำเร็จแก่เขา ๆ คำว่า โดยแท้นน เป็นคำกล่าวโดยไม่ต้องสงสัย เป็นคำกล่าวโดยไม่ต้องเคลือบแคลง เป็นคำกล่าวโดยไม่มีคำสอง เป็นคำกล่าวโดยไม่มีคำแยกเป็น ๒ ส่วน เป็นคำกล่าวโดยไม่มีคำประกอบ เป็นคำกล่าวโดยไม่มีผิด เป็นคำกำหนดแน่นอน ๆ คำว่า บิตน ได้แก่ความบันเทิง ความร่าเริง การบันเทิง การสำเร็จ การปลื้มใจ การดีใจ การมีใจฟูขึ้น การมีใจเป็นของ ๆ ตัว การบริบูรณ์แห่งใจ ๆ คำว่า ใจน ได้แก่อจิต ได้แก่มานะ ได้แก่มานัส ได้แก่หทัย ได้แก่บัลเลหระ ได้แก่มโน ได้แก่มโนบายคนะ ได้แก่มรรค อินทรีย์ ได้แก่วิญญาน ได้แก่วิญญานเขนธ ได้แก่มโนวิญญานธาตุ ๆ คำว่า ใจบิตน คือ ใจน ไปกับบิตอนน เกิด

กับขบถอนัน คฤกคคกับขบถอนัน ประกอบกับขบถอนัน เกิดในขณะเดียวกันกับขบถอนัน ดับในขณะเดียวกันกับขบถอนัน มีวัตถอนันเดียวกันกับขบถอนัน มีอารมณ์อนันเดียวกันกับขบถอนัน ฯ คำว่า มีใจขบถอนัน คือมีใจยินดี มีใจราเริง มีใจสำเริง มีใจเป็นของ ๆ ตน มีใจฟู มีใจตงขน ฯ คำว่า ผู้มีความตายเป็นสภาพ ต้องการสิ่งใดได้สิ่งนั้น แล้วก็มีใจขบถอนัน คำว่า ได้นั้น คือ ได้เฉพาะ ได้ถึง ได้ประสบ ฯ คำว่า ผู้มีความตายเป็นสภาพนั้น ได้แก่สัตว์ ได้แก่เระ ได้แก่มานพ ได้แก่โปสะ ได้แก่บุคคล ได้แก่ชีวะ ได้แก่ธาตุ ได้แก่ขันตุ ได้แก่อินทศ ได้แก่มนุษย์ ฯ คำว่า ต้องการสิ่งใดนั้น คือ ประสงค์สิ่งใด ยินดีสิ่งใด ปรารถนาสิ่งใด รักใคร่สิ่งใด ทะเยอทะยานสิ่งใด จะเป็นรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะก็ตาม ดังนั้น ในถ้อยคำเหล่านี้ มีคำอธิบายในอรรถกถาว่า คำว่า ผู้ต้องการนั้น คือผู้หวัง ฯ คำว่า ผู้ยินดีนั้น คือผู้มีใจยินดี ฯ คำว่า ผู้ปรารถนานั้น คือ ผู้ทำความปรารถนาให้เกิดขึ้น คำว่า ผู้รักนั้น คือผู้ทำความต้องการให้เกิดขึ้น เพื่อจะถึง คำว่า ผู้ทะเยอทะยานนั้น คือ ผู้ทำความเอิบอ้อมให้เกิดขึ้นด้วยอำนาจตัณหา ฯ อีกอย่างหนึ่งว่า กัมมัตถะเป็นต้นนั้น หมายบุคคล ๔ จำพวก ฯ ท่านกล่าวไว้ตามเพศว่า กฤหัสถ์ บรรพชิต ฯ ท่านกล่าวไว้ตามความเกิดว่า เทพยดามมนุษย์ ฯ คำว่า สำเริงนั้น คือ สมประสงค์ คำว่า ได้นั้น คือ ได้รูปที่นาค คำว่า ได้เฉพาะนั้น คือ ได้รูปที่หน้าเลื่อมใส คำว่า ได้ถึงนั้น คือ ได้รูปที่มสันฐาน คำว่า ได้ประสบนั้น คือ ได้รูปที่มีผิวพรรณแผ่องใส ฯ อีกอย่างหนึ่งว่า ย่อมสำเริง คือ ย่อมได้ซึ่งอารมณ์ที่ดี อรรถกถาว่า ได้ถึงนั้น หมายได้รูปที่ใหญ่โดยชาติ คำว่า ได้เฉพาะนั้น หมายได้รูปที่ใหญ่โดยความเป็นอิสระ คำว่า ได้ถึงนั้น หมายได้รูปที่ใหญ่โต ความสุข คำว่า ได้ประสบนั้น หมายได้รูปที่ใหญ่โดยสมบัติ

คำว่า เป็นคำพูดส่วนเดียวนั้น หมายเป็นคำพูดในแผนกเดียว ห้ามคำพูดอย่างอื่นเสีย เหมือนกับในคำทั้งหลายเป็นต้นว่า กระณานิ वर्णไวโดยส่วนเดียว และคำว่าบรรยายที่ควรแก้โดยส่วนเดียวเป็นต้น คำว่า เป็นคำพูดที่ไม่ต้องสงสัยนั้น คือ เป็นคำพูดอันปราศจากความสงสัย

อธิบายว่า เป็นคำพูดที่ปฏิเสธความสงสัย คำว่า เป็นคำพูดที่ไม่ต้อง
เคลือบแคลงนั้น ได้แก้คำพูดปฏิเสธซึ่งความเคลือบแคลงนี้อย่างไร ฯ คำว่า
เป็นคำพูดที่ไม่ใช่ ๒ อย่างนั้น คือ เป็นคำพูดที่ไม่มี ๒ เป็นคำปฏิเสธความ
มี ๒ เป็นคำปฏิเสธความเคลือบแคลง เช่น ในคำทั้งหลายเป็นต้นว่า พระ
พุทธเจ้าทั้งหลายมีคำพูดไม่เป็น ๒ คำว่า เป็นคำพูดที่ไม่เป็น ๒ แพร่งนั้น
คือ เป็นคำพูดที่ไม่แยกออกเป็น ๒ ทาง คำว่า เป็นคำพูดที่ไม่ต้องประกอบนั้น
คือ เป็นคำพูดที่ไม่ต้องประกอบเนื้อความในข้อความอันเดียว คำว่า เป็นคำ
พูดไม่มีคนนั้น คือ เป็นคำพูดที่ถูกแก้ คำว่า เป็นคำกำหนดแน่นอนนั้น คือ
เป็นคำกำหนดไว้อย่างแน่แท้ ดังนี้

บทเหล่านี้ได้ยกขึ้นแล้ว ส่วนการจำแนกในมหานิกาย บทเหล่านั้น
ย่อมถึงซึ่งการจำแนกด้วยเหตุ ย่อมเป็นต่าง ๆ กันด้วยเหตุ ๔ ฯ การ
แสดงออกอย่างหนึ่งในข้อนี้ ย่อมถึงซึ่งฐานะ ๒ ข้อคืออย่างไร คือ
การแสดงเหล่านั้นย่อมถึงการจำแนกด้วยเหตุ ๓ คือ จำแนกตามพยัญชนะ ๑
จำแนกตามอุปสรรค ๑ จำแนกตามอรรถ ๑ ฯ การจำแนกตามพยัญ
ชนะนั้น เช่น จำแนกความโกรธออกไปเป็นหลายตัว เป็น คำว่า โกรธ
กษณา กษณัตถัง โทโส หุสสา หสภัตถัง เป็นต้น ในอัน
ความโกรธอย่างเดียวได้ถึงความจำแนกอย่างเดียวกันด้วยพยัญชนะ ฯ คำว่า
สำเร็จ สำเร็จพร้อมได้ ได้เฉพาะ ไปถึงนั้น ก็เป็นการจำแนกด้วย
อุปสรรค ฯ การจำแนกด้วยอรรถนั้น เช่น คำว่า ความเป็นปัจเจก
ความฉลาด ความมีปัญญา ความแจ่มแจ้ง ความคิด ความพิจารณา ฯ
การจำแนก ๓ อย่างนี้ ย่อมมีในนิเทศแห่งบทว่าปติ ฯ คำว่า ปติ
และคำว่าปราโมทย์นั้น เป็นคำจำแนกโดยพยัญชนะ ฯ คำว่า ราเว
บันเทง สำเร็จ สำเร็จทั้งนั้น เป็นการจำแนกตามอุปสรรค ฯ คำว่า
ความปลื้มใจ ความดีใจ ความมีใจฟูขึ้น ความมีใจเป็นของ ฯ ตม
นั้น เป็นการจำแนกโดยอรรถ ฯ ควรทราบการจำแนกในนิเทศแห่งบท
ทั้งปวงตามนัยนี้ ฯ คำว่า เป็นต่าง ๆ โดยเหตุ ๔ นั้น คือ ต่างกัน
ด้วยชื่อ ๑ ด้วยลักษณะ ๑ ด้วยกิจ ๑ ด้วยการปฏิเสธ ๑ ฯ ที่ต่างกัน
โดยชื่อว่า เช่น คำว่า ความพยายามได้แก่สิ่งใด ได้แก่โทษะ คือ

ความฉนเฉว ได้แก่วสสนา คือ การฉนเฉว ความโกรธอย่างเฉวได้
 ๕ เป็น ๒ อย่าง คือ ได้ชื่อว่าพยามและได้ชื่อว่าโทสะอย่างนั้น ๆ คำว่า
 ๕ นั้น โดยความหมายว่าเป็นกอง ในชั้น ๕ นั้น มีรูป เวทนา
 สัญญา สังขาร วิญญาน ๗ รูปนั้น ได้แก่วสขัณความฉนเฉวไปเป็น
 ลักษณะ เวทนานั้น ได้แก่วสขัณความเสวยอารมณ์เป็นลักษณะ สัญญา
 นั้น ได้แก่วสขัณความจำเป็นลักษณะ เจตยานั้น ได้แก่วสขัณความคิด
 เป็นลักษณะ วิญญานนั้น ได้แก่วสขัณการรู้เป็นลักษณะ ชั้น ๕ ย่อม
 มีลักษณะต่างกัน ดังนี้ อันเรียกว่าต่างกันโดยลักษณะ ๗ ที่ต่างกัน
 โดยกิจนั้น คือ ความเพียรอย่างเฉวกก็แยกออกไปเป็น ๔ อันได้แก่วความ
 เพียรชอบ ๔ อย่าง ๗ ที่ต่างกันโดยปฏิเสชนั้น ได้แก่วสขัณกรรม ๔ อย่าง
 คือ ผู้หนักในความโกรธ ไม่หนักในพระสัทธิธรรม ผู้หนักในความลบหลู่
 ไม่หนักในพระสัทธิธรรม ผู้หนักในลาภ ไม่หนักในพระสัทธิธรรม ผู้หนัก
 ในสักการะ ไม่หนักในพระสัทธิธรรม ดังนี้ เป็นต้น ๗ ความต่างกันทั้ง ๔ น
 ย่อมไม่มีในบิต ย่อมมีคามที่ได้ในบททั้งปวง ๗ บิตนั้นเป็นข้อ เมื่อ
 ว่าโดยลักษณะ ก็มีคามแผ่วไปเป็นลักษณะ ดังนี้ สันเนอความใน
 เหตุณากันชนเพียงเท่านั้น.

เอว ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๗

กัณท์ที่ ๔

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิกาย
 ว่าด้วยบิตเป็นต้น

ตตถ ปักเขตติ บิต ๗ สา สมบิชาชนลกขณา กายจิตตปิณณรสา
 ฌรณรสา โอทคยปจจุปฏฐานาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงกัมภีรพระมหานิเทศ กัณฑ์ที่ ๔ ว่าด้วย
 บัณฑิตต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และ
 พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

อรรถกถา

คำเนนความตามอรรถกถาว่า ธรรมชาติโดยย่อทำให้เอิบอิ่ม
 ธรรมชาตินั้น ชื่อว่าบัณฑิต บัณฑิตนั้นการทำให้เป็นเอิบอิ่มเป็นลักษณะ มี
 การทำกายและจิตให้ผ่องใสเป็นหน้าที่ อีกอย่างหนึ่งว่า มีการแผ่ไป
 เป็นหน้าที่ มีการฟูขึ้นเป็นเครื่องปรากฏ เป็นของเกี่ยวกับกามคุณ
 หรือเกี่ยวกับส่วนใดส่วนหนึ่งแห่งกามคุณ ๕ มีรูปเป็นต้น

คำว่า ธรรมชาติโดยย่อทำให้เอิบอิ่ม ธรรมชาตินั้นชื่อว่าบัณฑิต ดังนั้น
 เป็นบพวาคด้วยสภาพ ๆ ความปราโมทย์นั้น ได้แก่ความบันเทิง ความ
 ร่าเริงนั้น ได้แก่อาการร่าเริง ความอิ่มใจนั้น หมายความว่าจิตใจ
 ความดีใจนั้น หมายบคคลองตั้งขึ้นด้วยความยินดี ๆ บุคคลผู้มบติ ชื่อว่า
 ผู้มีใจฟูขึ้น เพราะมีกายและจิตฟูขึ้น ผู้มีใจเป็นของตนนั้น ได้แก่
 ผู้ได้รับความสุข เพราะผู้ได้รับความสุขนั้น ย่อมมีใจสบาย ส่วนผู้
 ได้รับความทุกข์นั้น ชื่อว่าไม่มีใจเป็นของ ๆ ตน เพราะใจเป็นของ
 แห่งทุกข์ ๆ สิ่งใดรู้จักอารมณ์ สิ่งนั้นชื่อว่ามนะ มนะนั้นแหละชื่อว่า
 มานัส แต่คำว่ามานสนั้น หมายพระอรหันต์ก็มี ดังในคำบาลีว่า ข้าแต่
 พระผู้มีพระภาคเจ้า สาวกของพระองค์ผู้ยินดีในศาสนา ยังเป็นผู้ศกมาก
 อยู่ ยังมีมานัสยังไม่ถึง จะทำกาลกิริยาอย่างไร พระเจ้าข้า ดังนี้
 คำว่า หทัยนั้น ได้แก่อู่ระ คืออก ดังในคำบาลีว่า เราจักขยจิตของ
 ท่าน จักฉีกหทัยของท่าน ดังนี้ แต่คำว่า หทัยในที่นั้น หมายจิตนั่นเอง
 คำว่า บัณฑิตนั้น แปลว่าขาว อธิบายว่า จิตนั้นเป็นของบริสุทธิ์ ดังใน
 พระบาลีว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ผ่องใส แต่ว่าเศร้าหมองด้วย
 เครื่องเศร้าหมองที่มาใหม่ ดังนี้ คำว่า มนายนะนั้น ได้แก่อายตนะ
 คือ ใจ ๆ ที่เรียกว่าอายตนะนั้น หมายความว่าเกณฑอาศัยอยู่ ๑ เป็น

บ่อเกิด ๑ เป็นที่ประชุม ๑ เป็นที่เกิด ๑ เป็นเหตุ ๑ ดังในคำทั้งหลายที่เขา
กล่าวกันในโลกว่า อัสสรายตนะ เทวายตนะ ดังนี้ ก็หมายความว่า आयตนะ
นั้นไม่ใช่อันไกล ได้แก่อายุอาศัย ๆ ที่เรียกว่าบ่อนั้นเหมือนในคำว่า
สวณฺณายตนะ ที่แปลว่าบ่อทองคำ รชตายตนะ ที่แปลว่า บ่อเงิน ๆ आयตนะ
ที่แปลว่าประชุมกัน เหมือนกับในคำทั้งหลายเป็นต้นว่า วิหคทั้งหลายย่อม
ประชุมกันในศาสนา อันเป็นที่มาขึ้นตน ๆ คำว่า आयตนะ ซึ่งแปลว่าที่
เกิดนั้น เหมือนกับในคำทั้งหลายเป็นต้นว่า ชนบททางทิศทักษิณ เป็นคณ-
มายตนะ ซึ่งแปลว่าเป็นบ่อแห่งโค ๆ आयตนะ ซึ่งแปลว่าเหตุนั้น เช่นใน
คำทั้งหลายเป็นต้นว่า เมื่อ आयตนะนั้นมียุ บุคคลถึงซึ่งความเป็นผู้ควรศึกษา
ในสิ่งนั้น ๆ ดังนี้ แต่ว่าในที่น आयตนะหมายความว่า ๑ อย่าง คือ หมายความว่า
ว่าเป็นที่เกิด ๑ เป็นที่ประชุม ๑ เป็นเหตุ ๑ ดังนี้เท่านั้น ๆ ก็ธรรมทั้งหลาย
มีผัสสะเป็นต้น ย่อมเกิดในที่นี้ เพราะฉะนั้น ทนฺจจฺจว आयตนะ เพราะ
เป็นที่เกิด ๆ รูป เสียง กลิ่นรส โผฏฐัพพะ ภายนอก ย่อมประชุมอยู่
ในใจโดยความเป็นอารมณ์แห่งใจ เพราะฉะนั้น ใจจึงชื่อว่ามายตนะด้วย
หมายความว่า เป็นที่ประชุมแห่งอารมณ์ภายนอก ๆ ความเกิดพร้อมแห่ง
ผัสสะทั้งหลาย ย่อมมีอยู่ในใจ เพราะฉะนั้น ใจจึงชื่อว่ามายตนะ โดย
หมายความว่า เป็นเหตุ เป็นปัจจัย ๆ สิ่งใดให้ทำซึ่งความเป็นใหญ่ สิ่งนั้น
ชื่อว่าอินทรีย์ ๆ อินทรีย์ คือ ใจ ชื่อว่ามโนทริย

ธรรมชาติใคร่รู้สัก ธรรมชาตินั้นชื่อว่าวิญญาน ๆ ขันธ คือ วิญญาน
ชื่อว่าวิญญานขันธ ๆ คำว่า ขันธนั้น หมายความว่าแผนก ว่ากอง เป็น
ต้น ที่หมายความว่าแผนกว่ากองนั้น เช่นใน คำว่า กองแห่งแม่น้ำใหญ่
เป็นต้น คือ คำว่า กองแห่งน้ำใหญ่นี้ หมายความว่าได้แก่ส่วนใหญ่แห่ง
น้ำ ๆ คำว่า ขันธ หมายความว่าคุณความดีก็มี เช่นใน คำว่า ศิลขันธ
สมาธิขันธ เป็นต้น ๆ คำว่า ขันธ หมายความว่าบัญญัติก็มี เช่นใน
คำว่า สมเด็จพระผู้มพระภาคเจ้า ได้ทรงเห็นขงทวารขันธอันใหญ่ คือ
ท่อนไม้ใหญ่ เพราะคำว่าท่อนไม้เป็นบัญญัติอันหนึ่งซึ่งเขาเรียกกัน ๆ
คำว่า วิญญานขันธ หมายส่วนหนึ่งแห่งวิญญาน คือ หมายวิญญาน

ส่วนหนึ่ง ๆ เช่นคำว่าบุคคลัตตส่วนหนึ่ง ๆ แห่งต้นไม้ ก็ชื่อว่าตต้นไม้ เพราะฉะนั้น เมื่อพูดถึงวิญญาณหนึ่ง ๆ ก็เป็นอันพูดถึงส่วนหนึ่ง ๆ แห่งวิญญาณ

คำว่า มโนวิญญาณชาตอันเกิดจากสิ่งนั้น ดังนี้ หมายความว่า มโนวิญญาณชาตนั้น สมควรแก่คนทั้งหลาย มีผัสสะเป็นต้น ๆ ในบทนี้ คำว่า จิตอันเดียวหมายความว่า ๓ อย่าง หมายความว่ามานะ หมายความว่าวิญญาณ ๑ - หมายความว่าขันต ๑ ที่หมายความว่ามานะนั้น เพราะเป็นผู้ หมายความว่าวิญญาณนั้น เพราะเป็นผู้รู้สึก หมายความว่าขันตนั้น เพราะเมื่อว่าตามความจริงแล้ว เป็นแต่สภาพเท่านั้น ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนอะไร

คำว่า ไปกับนั้น คือ ไม่ละ คำว่า เกิดกับนั้น คือ ไม่ออกไปจากกัน คำว่า กลูกกลั่น คือ ผสมกันอยู่ คำว่า ประกอบนั้น คือ ประกอบด้วยประการ ๓ เสมอ ประการ ๓ นั้น ได้แก่ความเกิดพร้อมกันเป็นต้น ๆ มีคำถามว่า ไม่ว่ากรรมเหล่าใดซึ่งประกอบกับกรรมไม่ว่าเหล่าใดไม่มีหรือ แก้ว ไม่มี โดยเหตุนี้ ด้วยการปฏิเสธปัญหานี้ ท่านจึงได้กล่าวความประกอบไว้ ด้วยหมายความว่าเกิดพร้อมกัน เป็นต้นไว้ว่าไปด้วยกัน เกิดด้วยกัน ลูกกลั่น เกิดในขณะเดียวกัน ดับในขณะเดียวกัน มีวัตถุอันเดียวกัน มีอารมณ์อันเดียวกัน ดังนี้ ๆ โดยเหตุนี้สิ่งที่ประกอบด้วยประการ ๓ เสมอ มีความเกิดในขณะเดียวกัน เป็นต้น จึงชื่อว่า ประกอบพร้อม ๆ คำว่า เกิดในขณะเดียวกันนั้น คือ เกิดพร้อมกันไม่แยกกันเกิด คำว่า ดับในขณะเดียวกันนั้น คือ ดับพร้อมกัน คำว่า มีวัตถุเดียวกันนั้น คือ มีหทัยเป็นวัตถุเหมือนกัน คำว่า มีอารมณ์อันเดียวกัน คือ มีรูปเป็นต้นเป็นอารมณ์เหมือนกัน

คำว่า ไปด้วยกันนั้น หมายความว่า ๕ อย่าง คือ หมายความว่าไปกับสิ่งนั้น ๑ คละกัน ๑ อารมณ์ ๑ อาศัย ๑ ลูกกลั่น ๑ ๑ ที่ว่าไปกับสิ่งนั้น ได้ในคำว่า ตัณหาใดเป็นของทำให้เกิดอีก เป็นของไปกับ ความเพิลคเพลินยนิติ ดังนี้ คำว่า ไปกับความเพิลคเพลินยนิติ

อธิบายว่า เป็นตัวความเพเลตเพลินยินดี ฯ คำว่า กสกันนั้น ได้ในคำว่า ความตริกตรองโตไปกับความเกียจคร้าน ประกอบพร้อมกับความเกียจคร้าน ซึ่งหมายความว่าปนอยู่กับความเกียจคร้าน ฯ ที่ว่า หมายอารมณ์นั้น ได้ในคำว่า เป็นผู้ได้สมาบัติอันไปกับรูปบ้าง ไปกับ อรูปบ้าง ใจความก็คือมีรูปเป็นอารมณ์ มีรูปเป็นอารมณ์ ที่หมายความว่า อาศัยนั้น ได้ในคำว่า อบรมสติสัมโพชฌงค์อันไปกับ ความจำซึ่งกระดูก ซึ่งหมายความว่า ได้โพชฌงค์ ข้อนั้นเพราะอบรม ซึ่งความเอาใจใส่ในกระดูก ที่หมายความว่าคลุกคลีนั่น ได้ในคำว่า สุขน ไปกับขันธ์ เกิดกับขันธ์ ประกอบพร้อมขันธ์ ซึ่งคำนี้หมายความว่า เจือ ถึงแม้ว่าในหนังสือ คำว่า ไปกับ ที่หมายความว่าคลุกคลี

คำว่า เกิดกับนั้น หมายความว่าเกิดด้วยกัน เช่นในคำว่า เกิดพร้อมกัน เกิดก่อนกัน เกิดทีหลังกัน คำว่า ความคลุกคลี หมายความว่าความปะปนกัน เช่นในคำว่าต้นมะม่วงที่มีต้นสะเดาเป็นบริวาร ราก ย่อมคลุกคลีกันกับราก กิ่งย่อมเกี่ยวกันกับกิ่ง ดังนี้ แต่ในหนังสือมีความเกิดพร้อมกันเป็นต้น สิ่งนั้นเรียกว่าประกอบกัน เพราะไม่แยกกันในทางให้ผล

อีกอย่างหนึ่งว่า ท่านกล่าวว่าไปด้วยกัน แล้วกล่าวอีกว่า เกิดด้วยกัน เพื่อกันแสดงให้เห็นว่าสิ่งนั้นไม่ได้แยกกัน ที่กล่าวว่าคลุกคลีกันนั้นเพื่อแสดงให้เห็นว่า สิ่งนั้นย่อมไม่มี เหมือนกับรูปและอรูปที่เกิดขึ้นด้วยกัน ที่กล่าวว่าประกอบกันนั้น เพื่อแสดงให้เห็นว่าสิ่งนั้นย่อมไม่เหมือนกับน้ำมันและน้ำท่า ที่กล่าวว่าเกิดด้วยกันนั้น เพื่อแสดงให้เห็นว่า เกิดในขณะเดียวกัน ที่ว่าเกิดด้วยกันนั้น ได้แก่เกิดในขณะเดียวกัน ที่ว่ามีวัตถุอันเดียวกันนั้น คือ มีที่ตั้งอันเดียวกัน ที่ว่ามีอารมณ์อันเดียวกันนั้น คือ มีความไม่แน่นอนเป็นอารมณ์ ไม่ใช่เหมือนจักษุ วิญญาน ฯ คำว่า สัตว์นั้น ได้แก่ผู้ซึ่งอยู่ในอารมณ์ มีรูปเป็นต้น คำว่า บรรณนั้น ได้แก่ผู้ไปสู่สคติและทคติ คำว่า มาตเพนนั้น ได้แก่ผู้เป็นบุตรแห่งบุญ คำว่า ไปสะนั้น ได้แก่ผู้จะถูกเครื่องอุปการณอันเลวบังไว้

๒๒ พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ที่ ๕ ขุททกนิกาย พระมหานิกาย เล่ม ๑

คำว่า บุคคลนั้น ได้แก่ผู้กลืนขงป คือ ขงความไม่เจริญ คำว่า ขิพนั้น ได้แก่ผู้ทรงไว้ขงชีวิตนทรย์ คำว่า ชาตนั้น ได้แก่ผู้ไปสู่ชาติ คำว่า ชันตุนั้น ได้แก่ผู้เกิด คำว่า อินทคนั้น ได้แก่ผู้ไปด้วยความเป็นใหญ่ อีกอย่างหนึ่งว่า ผู้ไปด้วยกรรมอันเป็นใหญ่ บาลีว่า หินทคุก็มี หินทะนั้น ได้แก่ภระ หินทคนั้น ได้แก่ผู้ถึงภระ มนุขะนั้น ได้แก่เกิดจากมนุ

เทห์ที่แสดงมาน เป็นคำอรรถกถาจารย์แก้ไขมาจากเนื้อความใน พระบาลีว่า ถ้าสิ่งนั้นสำเร็จแก่เขาผู้นั่งอยู่ในกาม เขาก็มีจิตโดยแท้ ผู้มีความตายเป็นสภาพ ต้องการสิ่งใด ได้ขงสิ่งนั้น ก็มีจิต ตั้งนเป็นต้น ขนเนื้อความในเทศนากถกันเพียงเท่านั้น.

เอว ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๕

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิกาย

ว่าด้วยคาถาที่ ๒ ในกามสุตตันิเทศ

คสส เจ กามขมานสส ฉนทชาตสส ชนตโน

เต กามา ปริหาชนติ สลลวิทฺโธว รูปปตติ.

ณ บัณฑิต อาคตภาพักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิกาย กัณฑ์ที่ ๕ ว่าด้วยคาถาที่ ๒ ในกามสุตตันิเทศ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่ พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในคาถาที่ ๒ แห่งกามสุตตันิเทศนั้นว่า ถ้ากษัตริย์ทั้งหลายของชนผู้ใคร่อยู่ ผู้เกิดความพอใจอยู่นั้น เสื่อมไป เขาก็ชอบเขาเหมือนกับถูกแทงด้วยลูกศร ดังนี้

ในนิกายนี้ว่า เขานี้หมายกษัตริย์ พราหมณ์ เวศย์ ศูทร กฤหสัถ
บรรพชิต เทพยดา มนุษย์ ฯ คำว่า ผู้ใคร่อยู่นั้น คือ ผู้ต้องการอยู่
ผู้ขึ้นคืออยู่ ผู้ปรารถนาอยู่ ผู้รักอยู่ ผู้ทะเยอทะยานอยู่ ฯ อีกอย่างหนึ่ง
ว่า เขาย่อมไปด้วยกามตัณหา ย่อมถูกกามตัณหาพาลไป ย่อมถูกกาม-
ตัณหาพัดไป ย่อมถูกกามตัณหาสังหาร ฯ บุคคลย่อมไป คือ ย่อมถูก
พาลไป ย่อมถูกพัดไป ย่อมถูกพาลไปพร้อมด้วยยานช้าง หรือยานม้า
ยานโค ยานแพะ ยานเกะ ยานอฐ ยานลา อันใด เขาก็ไป ถูกพาล
ไป ถูกพาลไปพร้อมด้วยกามตัณหาอันนั้น

คำว่า ความพอใจ ในคำว่า แห่งขันตผู้เกิดความพอใจนั้น คือ
ความพอใจในกาม ความยินดีในกาม ความเพลิดเพลินในกาม ความ
ทะเยอทะยานในกาม ความเส่นหาในกาม ความเร้าร้อนในกาม ความ
คั่นรนในกาม ความถือในกาม หวังนาคือกาม เครื่องเกาะเกี่ยวในกาม
การก่อกวนในกาม เครื่องบงกชความดี คือ ความพอใจในกาม อันใด
มีอยู่ ความพอใจในกามอันนั้น ได้เกิดแล้ว ได้เกิดพร้อมแล้ว
ได้เป็นขึ้นแล้ว ได้เป็นเฉพาะแล้ว ได้ปรากฏแล้วแก่เขา ฯ คำว่า
ขันตนั้น ได้แก่สัตว์ ได้แก่คนระ ได้แก่มาณพ ได้แก่โปสกะ ได้
แก่บุคคล ได้แก่ชีพ ได้แก่ชาติ ได้แก่ขันต ได้แก่อินทคุ ได้แก่มนุชะ

คำว่า กามเหล่านั้น ย่อมเสื่อมไป คือ กามเหล่านั้นย่อมเสื่อม
ไปก็มี เขาเสื่อมจากกามเหล่านั้นก็มี

มีคำถามว่า กามเหล่านั้นเสื่อมไปได้อย่างไร แก้วว่า เมื่อเขายังมี
ชีวิตอยู่ พระราชาทั้งหลาย หรือโจรทั้งหลาย ย่อมพาลไปซึ่งภคทรัพย์เหล่า
นั้น หรือไม่อย่างนั้น ภคทรัพย์เหล่านั้นก็ถูกไฟไหม้ ถูกน้ำพัดไป ถูก
ผู้ร่วมมรดกที่ไม่รักกันขโมยไป หรือไม่อย่างนั้นก็เกิดไม่พบ ซึ่งของที่ฝังไว้
หรือไม่อย่างนั้น การงานที่ประกอบไม่ดีก็เสียไป หรือไม่อย่างนั้น ผู้เผ่า
ตระกูล ก็เกิดขึ้นในตระกูล ซึ่งเป็นผู้เร่ร่อนภคทรัพย์ ทำลายภคทรัพย์
เหล่านั้นให้หมดไป ความไม่ยั่งยืนเป็นต้น ฯ กามเหล่านั้นย่อมเสื่อมไป ย่อม
ถูกทำลายไป ย่อมสละไป ย่อมหายไป ย่อมหมดไป ด้วยอาการอย่างนี้

ผู้หนึ่ง เสื่อมจากกามทั้งหลายได้อย่างไร ๆ เมื่อโลกทรพย์เหล่านั้น
ยังมีอยู่ ผู้หนึ่ง ก็จุติไป ตายไป อันตรธานไป สิ้นสูญไป ผู้หนึ่ง
ย่อมเสื่อม ย่อมถูกทำลาย ย่อมสละไป จากกามทั้งหลายด้วยอาการ
อย่างนี้ ๆ มีเนื้อความในคาถาว่า โจรทั้งหลายนำไปก็มี พระราชา
ทั้งหลายนำไปก็มี ไฟไหม้ก็มี หนีหายไปถึงก็มี อีกอย่างหนึ่ง บุคคลย่อมละ
ซึ่งสรีระ ที่ตัวหวงแหนไว้ไปเสียด้วยสิ่งซึ่งกระทำที่สุด ผู้มีบุญญารู้อย่าง
แล้ว ควรบริโภคเองด้วย ควรให้ทานด้วย ครั้นให้ทานแล้ว บริโภค
ตามสมควรแล้ว ย่อมไม่ถูกคิดเคียน ย่อมเข้าถึงซึ่งหม่อมอารมณ์ดี ดังนี้

อรรถกถา

ในเนื้อความเหล่านี้ มีขยายไว้ในอรรถกถาว่า คำว่า ผู้ใคร่ขุ่นนั้น
หมายบุคคลผู้ต้องการซึ่งกามทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่งว่า หมายบุคคล
ผู้ไปด้วยความใคร่ ๆ คำว่า ผู้เกิดความพอใจนั้น คือ ผู้เกิดตักหา
คำว่า ชนตนั้น หมายสัตว์ คำว่า กามเหล่านั้นย่อมเสื่อมไป ถือ ถ้า
กามเหล่านั้นเสื่อมไป คำว่า เขาย่อมชบเซาเหมือนถูกแทงด้วยลูกศรนั้น
คือ เมื่อเป็นอย่างนั้น เขาย่อมลำบากใจเหมือนกับถูกแทงด้วยลูกศร
อันสำเร็จด้วยสิ่งต่าง ๆ มีสำเร็จด้วยเหล็กเป็นต้น ๆ ขำพะเจ้าจะกล่าว
เฉพาะแต่คำที่ขาดคือไป คือ คำว่า ไป คำว่า นำไป คำว่า ถูกพัดไป
คำว่า ถูกนำไปพร้อม ซึ่งแสดงมาแล้วตามพระบาลีนั้น มีคำอธิบายตาม
อรรถกถาว่า ไปนั้น หมายตาไปสู่อารมณ์ ๆ คำว่า ถูกนำไปนั้น หมาย
จดถึงถึงอารมณ์ที่ตาได้เห็น ๆ คำว่า ถูกพัดไปนั้น หมายเหตุกำหนด
เสียง ๆ คำว่า ถูกนำไปพร้อมนั้น หมายจิตถูกอารมณ์นำไป ๆ คำว่า
เกิดหรือเกิดเฉพาะนั้น หมายอารมณ์อันเป็นที่รัก คำว่า ปราภฏนั้น หมาย
อารมณ์อันเป็นที่พอใจ อีกอย่างหนึ่งว่า เกิดและเกิดพร้อมนั้น หมาย
เกิดกามราคะ คำว่า เป็นและเป็นเฉพาะนั้น หมายมีความเพลิดเพลิน
ในกาม คำว่า ปราภฏนั้น หมายมีตักหาในกาม มีความเส่นหาในกาม
มีความพอใจในกาม มีความเร้าร้อนในกามปราภฏนั้น

คำว่า กามเหล่านั้นย่อมเสื่อมนั้น คือ วัตถุกามเป็นต้นนั้น ย่อมเสื่อมไป ย่อมหายไป ฯ คำว่า อีกอย่างหนึ่ง เขาย่อมเสื่อมไปจากกามทั้งหลายนั้น คือ บุคคลมีกษัตริย์เป็นต้น ย่อมเสื่อมไปจากกามทั้งหลาย มีวัตถุกามเป็นต้น ฯ โภคทรัพย์ทั้งหลาย ย่อมละบุคคลไปก่อนก็มี บุคคลละโภคทรัพย์ทั้งหลายไปก่อนก็มี ฯ คำว่า โภคทรัพย์ทั้งหลายนั้น หมายถึงวัตถุกามเป็นต้น คำว่า พระราชาทั้งหลายนั้น หมายถึงพระราชาต่าง ๆ มีพระราชาผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดินเป็นต้น ฯ คำว่า ขโมยนั้น คือ พวกนั้น ขโมยไปเองก็มี ให้ผู้อื่นขโมยไปก็มี ฯ คำว่า โจรนั้น หมายถึงโจรผู้ตัดช่องย่องเบาเป็นต้น คำว่า ไฟนั้น หมายถึงไฟป่าเป็นต้น คำว่า ไหมนั้น หมายถึงทำให้เป็นขี้เถ้า คำว่า นานนั้น หมายถึงนานในห้วงนาเป็นต้น คำว่า พัดไปนั้น หมายถึงพัดไปสู่มหาสมุทร คำว่า ไม่เป็นทรกนั้น คือ ไม่เป็นที่ใคร ไม่เป็นที่ชอบใจ คำว่า ผู้ร่วมมรดกนำไปนั้น คือ ผู้ปราศจากมรดก ผู้ไม่ได้เป็นเจ้าของมรดก เป็นผู้ขโมยไป คำว่า ของที่ฝังไว้นั้น คือ ของที่ฝังไว้ในพื้นดิน คำว่า หาไม่พบนั้น คือ หาไม่เห็น คำว่า ประกอบไม่ดีนั้น หมายถึงการงานต่าง ๆ มีการทำนาค้าขายเป็นต้น ที่ประกอบขึ้นไม่ดี คำว่า เสียไปนั้น คือ ถึงซึ่งความทำลายไป อันได้แก่การงานเหล่านั้นไม่เป็นไป คำว่า ผู้เผาะกระดูกเกิดขึ้นนั้น ได้แก่ผู้ทำลายตระกูลให้เสียไป ผู้เช่นนั้นได้เกิดขึ้นในตระกูลนั้น คำว่า ผู้ใดย่อมเรี่ยราย ขิงโภคทรัพย์นั้น คือ ผู้ใดซึ่งเป็นคนเสดห้ายในตระกูล เป็นผู้ทำโภคทรัพย์ มีเงินเป็นต้นนั้นให้สิ้นไป คำว่า กำจัดนั้น คือ ทำซึ่งโภคทรัพย์เหล่านั้นให้ตกไปในที่ไกล คือ ให้พินาศไปด้วยความเป็นนักเลงหญิง หรือเป็นนักเลงสุรา นักเลงพนัน อย่างใดอย่างหนึ่ง คำว่า มีความไม่เที่ยงเป็นที ๘ นั้น คือ มีความพินาศเป็นที ๘ คำว่า เสื่อมไปนั้น คือ ไม่ปรากฏอีก คำว่า ทำลายนั้น คือ ไปจากที่เดิม คำว่า อันตรธานไปนั้น คือ ถึงซึ่งความเห็นไม่ได้ คำว่า ฉิบหายไปนั้น คือ แผลกไป

คำว่า เมื่อโลกทรพย์เหล่านี้ยังอยู่นั้น คือ เมื่อโลกทรพย์เหล่านี้ยังมีอยู่ คำว่า ผู้นั้น คือ ผู้ที่เป็นเจ้าของโลกทรพย์ คำว่า จุตี หมายความว่า จากแหวงโลก คำว่า ตาย หมายความว่า ตายจากมนุษยโลก คำว่า ผังไป หมายความว่า ตายจากโลกนาค โลกครุฑ เป็นต้น ฯ อีกอย่างหนึ่งว่า เสื่อมนั้น หมายความว่า เสื่อมจากขัณ्ฑแห่งชัณฐชาติ คำว่า เสื่อมไปรอบนั้น หมายความว่า ขัณ्ฑแห่งทรพย์เสื่อมไป คำว่า กำจัดไปรอบนั้น หมายความว่า ม้า โค กระบือ เป็นต้นหมดไป คำว่า ตกไปรอบนั้น หมายความว่า หมตทาสี และทาสา คำว่า อันตรธานไปนั้น หมายความว่า หมดเครื่องแต่งตัวของภรรยา คำว่า นิบาหนั้น หมายความว่า นิบาหนไปด้วยน้ำ เป็นต้น

บาลี

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในพระบาลีว่า คำว่า ข้อมชบเขาเหมือนผู้ถูกแทงด้วยลูกศรนั้น คือ ผู้ถูกแทงด้วยลูกศรอันสำเร็จด้วยโลหะคำ หรือสำเร็จด้วยกระดูก สำเร็จด้วยงา สำเร็จด้วยเขา สำเร็จด้วยไม้ แล้วข้อมชบเขา ข้อมกำเร็บ ข้อมถูกระทบ ข้อมลำบาก ข้อมเจ็บป่วย ข้อมโหม่นสั่นใจ เมื่อวิคฤกษาทรงหลายแปรปรวนไป ความเศร้าใจ ความบั่นเพื้อ ความทุกข์ ความโหม่นสั่น ความลำบากใจ ก็เกิดขึ้นแก่เขา เขาผู้ที่ถูกศร คือ การเสียดแทงแล้ว ก็ข้อมชบเขา ข้อมกำเร็บ ข้อมถูกระทบ ข้อมถูกบีบคั้น ข้อมเจ็บป่วย ข้อมโหม่นสั่นนั้น ดังนี้

ธัมมัตถอธิบาย

ในเนื้อความเหล่านี้ มีคำอธิบายตามอรรถกถาว่า คำว่า สำเร็จด้วยเหล็กนั้น คือ เขาทำด้วยโลหะต่าง ๆ มีโลหะคำเป็นต้น คำว่า สำเร็จด้วยกระดูกนั้น คือ เขาทำด้วยกระดูกต่าง ๆ นอกจากกระดูกมนุษย์ คำว่า สำเร็จด้วยงา นั้น คือ สำเร็จด้วยงาช้าง คำว่า สำเร็จด้วยเขานั้น คือ เขาทำด้วยเขาโคเป็นต้น คำว่า สำเร็จด้วยไม้นั้น คือ เขาทำด้วยไม้ไผ่เป็นต้น คำว่า ลูกศรนั้น คือ ลูกศร ฯ คำว่า ถูกแทงด้วยลูกศรนั้น คือ

ถูกยิงด้วยลูกธนู ๆ คำว่า ขบเข้านั้น คือ ถึงซึ่งอาการอันวิปริต คำว่า
 กำเรบนั้นคือหวนไหว คือ ทำให้เกิดความโกรธ คำว่า ถูกกระทบนั้น คือ
 ถูกกระทบกระทั่ง คำว่า ถูกบั่นนั้น คือ ลำบากใจ ผู้ที่ถูกยิงด้วยลูกธนูแล้ว
 ย่อมเกิดความโกรธ พอถึงวันที่ ๓ ซึ่งเป็นวันล้างแผล ก็ถูกกระทบ
 และลำบากใจด้วยแสบแผล ขบเขาในเวลาล้างแผลแล้ว เกิดความโกรธใน
 เวลารู้สึกเป็นทุกข์ เกิดความลำบากใจ ในเวลาถูกไขเข้าไปในแผลด้วย
 กระบอกน้ำยา คำว่า เจ็บป่วยนั้น หมายถึงถูกยิงด้วยลูกธนู แล้วก็ไม่มี ความ
 สบายใจ คำว่า โทมณสนั้น คือ ถึงซึ่งความโทมนัส คำว่า แปรปรวนนั้น
 คือ กลายไปเป็นอย่างอื่น คำว่า เสรำใจนั้น ได้แก่ความเหงาในภายในเป็นต้น
 คำว่า ความบ่นเพื่อนนั้น ได้แก่ความพูดเพื่อไป คำว่า ความโทมนัสและความ
 ลำบากใจนั้น ได้แก่ ทุกข์กายทุกข์ใจ ทุกข์ทั้งหลายมีความเสรำใจเป็นต้น
 ดังที่กล่าวมาแล้ว ย่อมมีขึ้นแก่เขา ดังนี้ ๆ คำในพระบาลีว่า ถ้ากามเหล่านั้น
 ของชนใด ผู้เกิดความพอใจ ผู้ใคร่อยู่นั้นเสื่อมไปรอบ เขาก็ขบเขาเหมือน
 ถกลกศรฉนั้นนั้น ดังนั้น มีคำอธิบายตามนิเทศ และอรรถกถาดังที่กล่าวมาแล้ว
 หงสนน สันเนือความในเทศนาภคชนเพียงเท่านั้น

เอว ก็มิ ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฐกัถ ๖

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิกายเทศ

ว่าด้วยคาถาที่ ๓ แห่งกามสูตร

โย กามะ ปรีวชเชติ สปสุเสว ปทา สีโร

โสมน วิสตุคัม โลเก สโต สมติวตตติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิกายเทศ กัณฐกัถ ๖
 ว่าด้วยคาถาที่ ๓ แห่งกามสูตร สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธร-
 ศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในคาถาที่ ๓ แห่งกามสตน-
 นิเทศน์ว่า ผู้ใดจงเว้นชงกามทั้งหลาย เหมือนกับบุคคลสลัดศรัณ-
 คุ้ยเท้า ผู้ใดนั้นชื่อว่าเป็นผู้มีสติ ข้อมข้ามเสี้ยวเครื่องแผ่ไปในโลก
 ดังนี้ ๆ คำว่า ผู้ใดนั้น หมายถึงภริย หรือพราหมณ์ เวศย์ สุว-
 รคฤหัสถ์ บรรพชิต เทพยดา มนุษย์ โดยไม่เลือกว่าเป็นใคร ๆ คำว่า
 กามทั้งหลายนั้น ได้แก่วัตถุกาม กิเลสกาม ๆ วัตถุกามนั้น ได้แก่รา-
 เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ อันเป็นที่รักใคร่พอใจ ตลอดถึงเครื่อง
 ปูนั่ง ปูนอน เครื่องนุ่งห่ม ทาสี ทาสา แพะ แกะ ไก่ สุนัข ช้าง
 โค ม้า ลา ฆ่า สอน เงิน ทอง คามนิคมราชธานี เว้นแคว้น
 ชนบท กองทัพ ชัย ฉาง อีกอย่างหนึ่งว่า ได้แก่กามอดีต กามอนาคต
 กามปัจจุบัน กามภายในกามภายนอก กามทั้งหลายทั้งภายในภายนอก กาม
 คำช้า กามปานกลาง กามประณีต กามอเบา กามมนุษย์ กามเทว
 กามตถชนโดยเฉพาะ กามนิรมิตเอง กามที่ผู้อื่นนิรมิต กามหมผู้หวง
 แหน กามที่ไม่มีผู้หวงแหน กามที่ถือว่าเป็นของเรา กามที่ถือว่าไม่เป็น
 ของเรา ธรรมอันเป็นกามาวจรทั้งสน ธรรมอันเป็นรูปาวจรทั้งสน
 ธรรมอันเป็นอรูปาวจรทั้งสน ซึ่งมีต้นหาเป็นวัตถุ มีต้นหาเป็นอารมณ์
 สงเหล่านเรียกว่าวัตถุกามทั้งสน เพราะหมายความว่า สงเหล่านเป็น
 ของบุคคลใด เป็นของบุคคลอื่น เป็นเหตุให้มัวเมา ๆ กิเลสกามนี้
 ได้แก่ความพอใจ ความยินดีถึงความพอใจ ความดำริ ความยินดี คือ
 ความดำริ ความพอใจในกาม ความยินดีในกาม ความเพลิดเพลินในกาม
 ความทะเยอทะยานในกาม ความรักในกาม ความเร่าร้อนในกาม ความ
 คินรนในกาม ความกลืนเข้าไว้ในกาม ห่วงน้ำใหญ่ คือ กาม เครื่องประกอบ
 คือกาม การถอมั่นชงกาม เครื่องป้องกันความดี คือ ความพอใจในกาม
 สงเหล่านเรียกว่ากิเลสกามทั้งสน

คำว่า ขกเว้นชงกามทั้งหลายนั้น หมายถึงกเว้นด้วยการข่มไว้

ด้วยการตัดขาด ๑ ๆ จดเว้นด้วยการข่มไว้^๕นั้น ได้แก่ จดเว้นด้วยเล็งเห็นว่า กามทั้งหลายเปรียบเหมือนกับร่างกระดูก เพราะมีความสขน้อย จดเว้นด้วยเห็นว่ากามทั้งหลาย เปรียบด้วยขนเนื้อเพราะเป็นของทั่วไป แก่คนหนุ่มมาก จดเว้นด้วยเห็นว่า กามทั้งหลายเปรียบด้วยคบเพลิง เพราะเป็นของตามเผา จดเว้นด้วยเห็นว่ากามทั้งหลายเปรียบเหมือนกับ หลุมถ่านเพลิง เพราะเป็นของทำให้เราร้อนใหญ่ จดเว้นด้วยเห็นว่า กามทั้งหลายเปรียบเหมือนความฝัน เพราะเป็นของปรากฏชั่วเวลาเพียง เล็กน้อย จดเว้นด้วยเห็นว่ากามทั้งหลายเปรียบเหมือนต้นไม้ที่มีผล เพราะต้นไม้ที่มีผลย่อมถูกหักกิ่งก้านรานใบ จดเว้นด้วยเห็นว่ากามทั้งหลาย เปรียบเหมือนเขียงสับเนื้อ เพราะเป็นของบั่นทอนความสุข จดเว้น ด้วยเห็นว่ากามทั้งหลายเปรียบเหมือนดอก แหแลน หลาว เพราะเป็น ของเสียดแทง จดเว้นด้วยเห็นว่า กามทั้งหลายเปรียบเหมือนกับศีรษะงู เพราะเป็นของมีภัย จดเว้นด้วยเห็นว่ากามทั้งหลายเปรียบเหมือนกองเพลิง เพราะเป็นของทำให้เดือดร้อนมาก การงดเว้นด้วยการพิจารณาเห็นโทษแห่ง กามอย่างนี้ เรียกว่างดเว้นด้วยการข่มไว้ คือ งดเว้นด้วยการข่มใจไว้ การงดเว้นซึ่งกามทั้งหลาย ด้วยการอบรมพุทธานุสสติ ธรรมานุสสติ สังฆานุสสติ ศีลานุสสติ จาคานุสสติ ทเวตานุสสติ อาพาปนุสสติ กายคตาสติ อุปสมานุสสติ กิติ จดเว้นด้วยการเจริญปฐมฌาน หุตยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสานัญจายตนสมาบัติ វិญญานัญ- จายตนสมาบัติ อากิญจัญญายตนสมาบัติ เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ กิติ ก็เรียกว่างดเว้นซึ่งกามทั้งหลาย ด้วยการข่มใจไว้^๕ทั้งนั้น ดังนี้

ธัมมัตถาธิบาย

เนื้อความทั้งหลายเหล่านี้ มีอธิบายไว้ในอรรถกถาทุกคำไป แต่จะ ยกมาแสดงเพียงบางคำเท่านั้น คือ คำว่า กามทั้งหลาย เปรียบเหมือน ร่างกระดูกนั้น ได้แก่ ร่างกระดูกที่ไม่มีเนื้อ มีแต่เป็นด้วยโลหิตเท่านั้น

เป็นเครื่องเปรียบกับกามทั้งหลาย ๆ คำว่า มีความสุขน้อยนั้น คือ สุขในกาม
ทั้งหลายมีน้อย มีแต่โทษมาก ๆ คำว่า เห็นนั้น หมายถึงเห็นด้วยจักษุ-
ญาณว่า กามทั้งหลายนั้นเป็นเหตุให้ลำบาก ข้อนั้นสมกับเนื้อความในพระบาลี
ที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ว่า สนั่นที่กำลัหิว ได้ไปที่เขาม่า
โคชาย คนฆ่าโคหรือลูกมือของคนฆ่าโคได้เห็นแล้ว ก็โยนร่างกระดูกที่
ไม่มีเนื้อ มีแต่เบื้อนด้วยโลหิตให้แก่สุนัขนั้น สุนัขนั้นได้เห็นแล้ว ก็กำจัด
ความหิวเสียฉันทใด อริยสาวกเห็นว่ากามทั้งหลายเปรียบด้วยว่างกระดูก
เป็นของมีโทษมาก มีความคับแค้นมาก มีโทษมาก ถึงควั่นเสีย ทำใจ
เพิกเฉยเสียฉันทนั้น

ชนเนื้อซึ่งทั่วไปแก่สัตว์ทั้งหลาย มีแรงเป็นต้น ข้อมเป็นเครื่อง
เปรียบกับกามเหล่านั้น เพราะฉะนั้น กามเหล่านั้น จึงชื่อว่าเปรียบ
ด้วยชนเนื้อ ๆ คบเพลิงอันร้อนเป็นเครื่องเปรียบกับกามเหล่านั้น เพราะ
ฉะนั้น กามเหล่านั้นจึงชื่อว่าเปรียบด้วยคบเพลิง ๆ คำว่า กาม
ทั้งหลายเปรียบด้วยหลุมถ่านเพลิงนั้น คือ เปรียบด้วยหลุมถ่านเพลิงอัน
ลึกได้คงร้อยชั่วบรรพ อันเต็มไปด้วยถ่านเพลิงที่ปราศจากควัน ๆ คำว่า
เปรียบด้วยความฝนนั้น คือ เปรียบด้วยสิ่งฝนเห็น มีสวนอุทยานที่
นารนรมย์เป็นต้น ๆ คำว่า เปรียบด้วยของขมนั้น คือ เปรียบด้วยของที่
ขมเขามา ซึ่งมีอยู่เพียงชั่วเวลาเล็กน้อย ทว่าเปรียบด้วยต้นไม้มีผลนั้น
คือต้นไม้มีผล ข้อมถูกหักกิ่งก้านรานใบ ผู้หม่วัดตุกาม กิเลสกาม
ก็ย่อมถูกแย่งชิงฉันทนั้น ทว่าเปรียบด้วยเขียงสับเนื้อนั้น เพราะหมาย
ความว่า ธรรมดาเขียงสับเนื้อย่อมกร่อนลงไปทุกวัน ผู้หม่วอยู่ในวัดตุกาม
กิเลสกาม ก็เสียดความดีลงไปทุกวันฉันทนั้น ทว่าเปรียบด้วยແหล่น หลาว
นั้น หมายความว่า ทำให้เกิดทุกข์เหมือนถูกแทงด้วยหอก แผลบน
หลาว ทว่าเปรียบด้วยกองเพลิงนั้น เพราะทำให้เกิดความร้อนใจ ๆ
ข้อความทั้งหลายที่แสดงมาแล้วนี้ ได้จากพระบาลีที่สมเด็จพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสไว้แก่คฤหัสถ์คนหนึ่งว่า ตุก่อนนถุหบดี แร้ง กา นกตะกรุม
คาบเอาชิ้นเนื้อไปแล้ว ก็ย่อมมีแรง กา นกตะกรุม แล่นอันติดตามไป

แย่งชิง ถ้าแรง กา นกตะกรม ตัวนั้นไม่ทงชนเมื่อนั้น ก็จะถึงซึ่งความ
ตาย หรือถึงซึ่งทุกข์แทบประดาตาย มิใช่หรือ ฯ ฤๅเบตนั้นกราบ
ทูลว่า ใช่ พระเจ้าข้า จึงตรัสว่า อริยสาวก เมื่อพิจารณาเห็นว่ากาม
ทั้งหลายเปรียบด้วยชนเนื้อ ก็ละเว้นกามทั้งหลายเสียโดยเร็วพลัน แล้ว
ทำใจเพิกเฉย เหมือนกับแรง กา นกตะกรมตัวนั้น ฯ ตุก่อน
ฤๅหบดี บรมผู้ถือคบเพลิงเดินทวนลมไป ถ้าบรมผู้นั้นไม่รับทั้งคบเพลิง
คบเพลิงนั้นก็จะต้องไหม้มือ ไหม้แขน ไหม้อวัยวะแห่งใดแห่งหนึ่งของ
เขา เขาก็จะต้องตาย หรือถึงซึ่งทุกข์แทบประดาตาย มิใช่หรือ ฯ ใช่
พระเจ้าข้า ฯ ตุก่อนฤๅหบดี ขอนกนิพนธ์ คือ อริยสาวกพิจารณาเห็นว่า
กามทั้งหลายเปรียบด้วยคบเพลิง แล้วรีบละเว้นเสีย ฯ ตุก่อนฤๅหบดี
หลุมอันลึกดังรอยชวบรม เต็มไปด้วยถ่านเพลิง ถ้าบรมผู้ชวามีชีวิตอยู่
ผู้ไม่ชวาทาย ผู้รักสุข เกือบตกทุกข์ ถูกบรมผู้กำลัง ๒ คน จับแขน
ทั้ง ๒ ข้าง นำไปใกล้หลุมถ่านเพลิง บรมนั้นจะต้องร้อนกายมิใช่หรือ ฯ
ใช่ พระเจ้าข้า ฯ บรมนั้นจะต้องคิดว่า ถ้าเรตกลงไปใกล้หลุมถ่านเพลิงนี้
เราจะต้องตาย หรือถึงซึ่งทุกข์แทบประดาตายขอนั้นใด อริยสาวกก็เว้น
กามทั้งหลายเสีย ด้วยเห็นว่าเปรียบด้วยหลุมถ่านเพลิงฉนั้น ฯ บรมที่
ฝนเห็นสวณ หรือป่า หรือพนท หรือสระโบกขรณอนันารมย์ แต่พอ
ต้นขาไม่เห็น ขอนั้นใด อริยสาวกก็เห็นว่า กามทั้งหลายเปรียบด้วย
ของทฝนเห็น แล้วรีบเว้นเสียฉนั้น ฯ บรมทยมของเขามา จะต้องถูก
เจ้าของทวงเอาคืนไปฉนั้นใด อริยสาวกทั้งหลาย ก็หลีกเว้นกามทั้งหลาย
ด้วยเห็นว่า เปรียบเหมือนกับของขมฉนั้น ฯ ต้นไม้ที่มผลย่อมถูกหักกิ่ง
ก้านรานใบ ตลอดถึงถูกโค่นต้นลงเสียฉนั้นใด อริยสาวกก็รีบเว้นกาม
ทั้งหลายเสีย ด้วยเห็นว่าเปรียบเหมือนกับต้นไม้มีผลอันจะทำตนให้มทุกข์
ฉนั้น ดังน ฯ ก็การหลีกเว้นนั้น ย่อมหลีกเว้นด้วยการข่มใจไว้ดังแสดงมา
สิ้นเนื้อความในเทศนาภักคเสนเพียงเท่านั้น.

เอว ก็มี ด้วยประการฉนั้น ฯ

กัณท์ที่ ๗

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิเทศ ว่าด้วยการเว้นกามอย่างเด็ดขาด

กถิ สมุจฺเจตโต กามे ปริวชชติ ฯ โสตาปตฺติมคฺคํ ภาวเนโตปิ
อปายคมนฺนฺเย กามे สมุจฺเจตโต ปริวชเชตฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพก็ได้แสดงคัมภีร์พระมหานิเทศ กัณท์ที่ ๗
ว่าด้วยการเว้นกามอย่างเด็ดขาด และเชื่อว่าแห่งคณหา สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลี อันมีในนิเทศแห่งกามสูตรนั้นว่า
อริยสาวกงดเว้นซึ่งกามทั้งหลาย โดยการตัดขาดนั้น คืออย่างไร ? คือ
อริยสาวกย่อมงดเว้นซึ่งกามทั้งหลาย อันเป็นเหตุให้ไปอบายได้ขาดด้วยการ
อบรมโสตาปัตติมรรค ฯ เมื่ออริยสาวกอบรมสกทาคามิมรรค ก็ละเว้นขาด
ซึ่งกามอย่างหยาบ เมื่ออบรมอนาคามิมรรคก็ละเว้นขาดซึ่งกามอันละเอียด
เมื่ออบรมอรหัตมรรค ก็ละเว้นขาดซึ่งกามทั้งปวง โดยประการทั้งปวงอย่าง
ไม่มีเหลือ ฯ อริยสาวกย่อมละเว้นกามทั้งหลายได้ขาดอย่างนี้ ดังนี้

อรรถกถา

ในอรรถกถา กามถึงซึ่งกระแสนแห่งมรรคเรียกว่า โสตาปัตติ ฯ
หนทางแห่งโสตาปัตติเรียกว่าโสตาปัตติมรรค ฯ คำว่า กามอันเป็นเหตุ
ให้ไปอบายนั้น คือ บุคคลทั้งหลายไปสู่ออบายด้วยกามเหล่านี้ อริยสาวก

ผู้อบรมโสดาปัตติมรรค กิ่งตเว้นชาตชงกามอันเป็นเหตุให้ไปอบายเหล่านี้
 นั้น ๆ อริยสาวกองค์ใดมาสู่โลกนอกเพียงครั้งเดียว ด้วยอำนาจปฐิสนธิ
 อริยสาวกองค์นั้น ชื่อว่าสกทาคามี ๆ ทางแห่งสกทาคามีนั้น ชื่อว่าสกทาคามี
 มรรค ๆ กามอย่างหยายนนั้น ได้แก่ กามอันถึงซึ่งความเร่าร้อน ๆ อริยสาวก
 องค์ใดไม่มาสู่กามภพด้วยอำนาจปฐิสนธิ อริยสาวกองค์นั้นชื่อว่าอนาคามี
 ทางแห่งอนาคามีนั้น ชื่อว่าอนาคามีมรรค ๆ กามอันละเอียดนั้น ได้แก่กาม
 อันถึงซึ่งความละเอียด ๆ อริยสาวกผู้ชื่อว่าพระอรหันต์นั้นเพราะเป็น
 ผู้ไกลจากกิเลสทั้งหลาย ๑ เพราะเป็นผู้กำจัดเสียซึ่งข้าศึก คือ กิเลส
 ทั้งหมด ๑ เพราะเป็นผู้กำจัดเสียซึ่งกำกวมทั้งหลาย แห่งสังสารจักร ๑
 เพราะเป็นผู้ไม่มีความลับในการทำความชั่ว ๑ เพราะเป็นผู้สมควรแก่สักการะ
 ทั้งหมดมบัจฉัยเป็นต้น ๑ ความเป็นแห่งพระอรหันต์ชื่อว่าอรหัต อรหันต์นั้น
 ชื่อว่าอรหัตผล หนทางแห่งอรหัตเรียกว่าอรหัตมรรค ๆ คำว่า หังปวงนั้น
 คือ โดยอาการหังปวง หรือโดยประการหังปวง คำว่า หาเสมอมีได้นั้น คือ
 ไม่เหลืออยู่แม้เพียงขั้น ๑ อีกอย่างหนึ่งว่า หังปวงนั้นหมายรากเหง้า โดย
 ประการหังปวงนั้น หมายอาการ ไม่มีเหลืออันนัยการอบรม ๆ อีกอย่าง
 หนึ่งว่า โดยประการหังปวงนั้นหมายความว่าไม่มีทุจริต คำว่า หังปวงนั้นควาย
 ความไม่มีกิเลสอันกลุ่มรวม คำว่า ไม่มีเหลืออันนัย หมายไม่มีอนุสัย ดังนี้

บาลี

มีเนื้อความในพระบาลีต่อไปว่า คำว่า เหมือนแบบคณสลดศีระงู
 ด้วยเท่านั้น คือ งูนั้น หมายความว่าสัตว์ที่เลื้อยไป ๆ สัตว์ใดไปด้วย
 ขนคหาง สัตว์นั้นชื่อว่าภขงค สัตว์ใดไปด้วยอก สัตว์นั้นชื่อว่าอรกะ
 สัตว์ใดมีศีระะตกไป สัตว์นั้นชื่อว่าบันนกะ สัตว์ใดนอนด้วยศีระะ สัตว์
 นั้นชื่อว่าสิริสปะ สัตว์ใดนอนในโพรง สัตว์นั้นชื่อว่าวิลาสัย สัตว์ใดนอน
 ในถ้ำ สัตว์นั้นชื่อว่าคุหาสัย สัตว์ใดมีเขี้ยวเป็นอาวุธ สัตว์นั้นชื่อว่าหาตอาวุธ

สัตว์ใดมีพิษแรงกล้า สัตว์นั้นชื่อว่าโมรวีสะ สัตว์ใดมีลิ้นสอง สัตว์นั้นชื่อว่า
หวิหหา สัตว์ใดกลมรสด้วยลิ้นสอง สัตว์นั้นชื่อว่า ทิรสัญญ ๗ บุรุษผู้ยาก
มีชีวิตอยู่ ไม่อยากตาย ผู้รักสุขเกลียดทุกข์ ได้สละศีรษะสเปะ คือศีรษะ
ของสัตว์ที่เลอบคลานเสียด้วยเหตุให้พ้นไปณใด อริยสาวกผู้รักสุขเกลียด
ทุกข์ ถึงตเวณิกามทางหลายฉัณนัง ดังนี้

อรรถกถา

เนื้อความเหล่านี้ มีคำอธิบายในอรรถกถาว่า ภูษังคินัน ได้แก่สัตว์
ที่เลอบคลไปคดมา บันนกะ ได้แก่สัตว์ที่มีศีรษะคด คำว่า นอนด้วยศีรษะ
นั้น ได้แก่ทำศีรษะไว้ในระหว่างขนคตว์ แล้วก็นอน สัตว์ที่นอนด้วย
ศีรษะชนิดนี้เรียกว่าสิริสเปะ สัตว์ที่นอนในโพรงเรียกว่า วิลาสัย บาลีว่า
วิลัสยก็มี สัตว์ที่นอนในถ้ำเรียกว่าคหาสัย สัตว์ที่มีเขี้ยวเป็นอาวธนั้นได้แก่
ขงมเขี้ยว ๒ เขี้ยวเป็นอาวธ สัตว์ที่มีพิษแรงกล้านกได้แก่ ขงมพิษ
อันแรงกล้า สัตว์ที่มีลิ้นสองนั้นก็ได้แก่เหมือนกัน เพราะงมลิ้นสอง สัตว์
กลมรสด้วยลิ้นสองนั้น ก็ได้แก่เหมือนกัน คือ ขุ่มมรุจกรส ขุ่มมยิเต
คอรสด้วยลิ้นสอง ดังนี้

บาลี

มีเนื้อความในพระบาลีต่อไปว่า ผู้คนชื่อว่ามสติ ข้ามเสียได้ ซึ่ง
เครื่องแผ่ไปในโลก คำว่า ผู้คนหมายผู้ตเวณชงกามทางหลาย คำว่า เครื่อง
แผ่ไปในโลกนั้น ได้แก่คณหา คณหานมชื่อเรียกหลายอย่าง แยกออกไป
เป็นคำพูดหลายอย่าง คือ เรียกว่าราคะก็มี เรียกว่าสाराคะก็มี เรียกว่า
อนุนะคะก็มี เรียกว่าอนุโรธะก็มี เรียกว่านันทิกัมม นันทิราคะก็มี สाराคะ
แห่งจิตก็มี อิงฉากัมม มงฉากัมม อัสสโธเสานะก็มี เคะระก็มี ปรีเคระก็มี
สังคะก็มี บังคะกมฺว เอะชากัมม มาชากัมม ชนิกากัมม สญฺชนนิกัมม สัพพหะกัมม
ชาลนิกัมม สรติากัมม วิสตติกาภิ กัมม สุตตะกัมม วิสฎากัมม และเรียกอย่าง
อื่นอีกก็มี

อรรถกถา

ในอรรถกถาว่า ที่เรียกว่าราคะนั้นเพราะยินดี ที่เรียกว่าอนนยะนั้น เพราะนำไปเนื่อง ๆ ซึ่งสัตว์ทั้งหลายในวิสัยทั้งหลาย ที่เรียกว่าอนโรธะนั้น เพราะยินดีตาม คือ เพราะทำให้สัตว์ทั้งหลายมีความใคร่ ที่เรียกว่า นันทินั้น เพราะทำให้สัตว์ทั้งหลายเพลิดเพลินในภพ หรือตัวเองเป็นผู้ เพลิดเพลิน ที่เรียกว่านันทิราคะนั้น เพราะเพลิดเพลินด้วยยินดีด้วย ๆ ตัณหาอันเกิดคราวเดียวในอารมณ์หนึ่ง ๆ เรียกว่านันทิ ตัณหาซึ่งเกิด เนื่อง ๆ เรียกว่านันทิราคะ ความยินดีอันแก่กล้าเรียกว่าสाराคะ อัจฉา นั้น ได้แก่เครื่องปรารถนาอารมณ์ มุจฉานั้น ได้แก่เครื่องตนรณ คือ กิเลส อย่างหนา อชโณसानะนั้น ได้แก่การกลืนเข้าไว้ในใจ เคะธะนั้น ได้แก่เครื่อง คิดอยู่แห่งสัตว์ทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่งว่า ได้แก่กิเลสอันหนา ปรีเคธะนั้น ได้แก่ความคิดอยู่โดยส่วนทั้งปวง มังคะนั้น ได้แก่เครื่องขังอยู่ บังคะนั้น ได้แก่สิ่งที่เบียดเบียนให้จม เอชานัน ได้แก่สิ่งที่ตึงมา คือ ฉตครามาเพื่อให้เกิด มายานัน ได้แก่สิ่งที่หลอกลวง ชนิกานัน ได้แก่สิ่งที่ทำให้สัตว์ทั้งหลายเกิด ในวัฏฏะ ด้วยว่าตัณหาข้อมทำให้บรมเกิด คือ ทำให้จิตแล่นไป ที่เรียกว่า สัญชนัน เพราะเกี่ยวข้องไว้กับทุกข์ ที่เรียกว่าสิทธิพนัน เพราะเป็น เครื่องกระทบกระทั่ง ด้วยว่าตัณหา ข้อมเข้บไว้กระทบกระทั่งไว้ซึ่งสัตว์ หลากในวัฏฏสงสาร ด้วยอาการให้จิตปฏิสนธิ เหมือนกับช่างเย็บผ้า ขรวไว้ให้ติดกับผ้าขรวฉะนั้น ที่เรียกว่าชาลินัน เพราะมีชาย คือวิสัย ต่าง ๆ หรือเพราะมีชายอันได้แก่ความคันรณ และความถ่มนในตัณหา ที่เรียกว่าสรีตา เพราะหมายความว่าตึงมา หรือฉุดมาเหมือนกับกระแสน้ำ อันเข้บ ซึ่งพัดเอาไปฉะนั้น

บาลี

ข้อสมกับเนื้อความในพระบาลีว่า โสมนัสอันไหลไปอันเกี่ยวกับ สีนหาข้อมมีแก่ผู้เกิด ตังน ที่เรียกว่าสตตะนั้น เพราะหมายความว่า ให้ ถึงซึ่งความเสื่อมเสีย เหมือนกับเชือกสำหรับผูกมัดซึ่งผู้ทำผิดฉะนั้น ข้อ

สมกับเนื้อความในพระบาลีว่า ^๕คูก่อนภิกษุทั้งหลาย คำว่า สุตตะ คือเส้นด้าย หรือเส้นเชือกนั้นหมายนัยที่รากะ คือ ความเพลิตเพลิตย่นดัด ที่เรียกว่า วิสฐานัน เพราะหมายความว่า แผ่ไปในอารมณ์ทั้งหลายมีรูปเป็นต้น ดังนี้

ตามทแสดงมาแล้วนี้ ได้ใจความว่า คำว่า รากะ ซึ่งแปลว่า ความกำหนัดย่นดัดก็ สาราละ ซึ่งแปลว่า ความย่นดัดมากก็ดี อนนยะ ซึ่งแปลว่า ความนำไปเนื่อง ๆ ก็ดี อนุโรธะ ซึ่งแปลว่า ความย่นดัดตามเกิด นั้นก็ความเพลิตเพลิตก็ดี นั้นที่รากะ ความเพลิตเพลิตย่นดัดก็ดี จิตตสाराละ ความย่นดัดมากแห่งจิตก็ดี อิงฉา ความต้องการก็ดี มุจฉา ความดนตรีนก็ดี อัสสโธสณะ ความกลืนเข้าไว้ก็ดี เคธะ ความติดก็ดี ปรีเคธะ ความติด โดยรอบก็ดี สังคะ เครื่องข้องก็ดี บังกะ เบือกตมก็ดี เอชา เกรือง ห้วนไหวก็ดี มายา สิ่งหลอกลวงก็ดี ชนิกา สิ่งทำให้เกิดก็ดี สัญชนน สิ่งให้เกิดเกี่ยวข้องก็ดี สัพพน สิ่งเย็บไว้ก็ดี ซาลน สิ่งทมิ้วยากก็ดี สรिता สิ่งไหลไปก็ดี วิสตตกา สิ่งแผ่ไปก็ดี สุตตะ เชือก หรือเส้นด้ายก็ดี วิสฐา สิ่งปกคลุมไปก็ดี เหล่าน เรียกว่าตณหาทงน เป็นชื่อแห่งตณหา ทงน ตณหายังมีชื่อต่าง ๆ อีกมาก ดังจะแสดงต่อในกัณฑ์ข้างหน้า ส่วน ในกัณฑ์ของดไว้เพียงเท่านั้น.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฑ์ที่ ๘

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิเทศ
ว่าด้วยข้อแห่งตักแห

อายุหนึ่ หุติยา ปณิธิ ภวเนตติ วนั วนโก สมนโว เสนโห
อเปกขา ปฏิพนุชา อาสา อาสิสนาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิเทศ กัณฑ์ที่ ๘ ว่าด้วย
ข้อแห่งตักแหนาประการ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธร-
ศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันว่าด้วยข้อแห่งตักแหต่อจากกัณฑ์
ก่อนนั้นว่า ตัณหานัน ได้แก่ อายุหนึ่ คือ ผู้ทำให้เสียอายุ ๑ ได้แก่ หุติยา
คือ ผู้เป็นทั้งสอง ๑ ได้แก่ ปณิธิ คือ การตั้งความปรารถนาไว้ ๑ ภวเนตติ
เครื่องนำไปในภพ ๑ วนะ ป่าน้อย ๑ วนกะ ป่าใหญ่ ๑ สันถะ ความ
สนิทสนม ๑ สเนหะ ความรัก ๑ อเปกขา ความเชื่อถือ ๑ ปฏิพนุชา
การผูกไว้เฉพาะ ๑ อาสา ความหวัง ๑ อาสิสนา การหวัง ๑ อาสิสิตัตตัง
กิริยาหวัง ๑ ฐาสา ความหวังรูป ๑ สัทธาสา ความหวังเสียง ๑
คันธาสา ความหวังกลิ่น ๑ รสาสา ความหวังรส ๑ โผฏฐัพพาสา
ความหวังโผฏฐัพพะ ๑ ลาภาสา ความหวังลาภ ๑ ธนาสา ความหวัง
ทรัพย์ ๑ ปุตตาสา ความหวังบุตร ๑ จีวีตาสา ความหวังชีวิต ๑
ขัปปา ความกระชับ ๑ ปขัปปา ความกระชับทั่ว ๑ อภิขัปปา ความ
กระชับใหญ่ ๑ ขัปปนา การกระชับ ๑ ขัปปัตตทา กิริยากระชับ ๑
โลลุปปา ความละโมภ ๑ โลลุปปาขนา การประพฤติกความละโมภ ๑
โลลุปปยัตตทา กิริยาประพฤติกความละโมภ ๑ ปุณณญจิกตา การกระทำ
ความदनรน ๑ สารุกัมมตา ความไกร่ต่อความดี ๑ อธัมมราคะ ความ

ยินดีในสิ่งที่ไม่เป็นธรรม • วิสมโลกะ ความโลภในสิ่งที่ไม่ชอบ •
 นิกันติ ความใคร่ • นิกามนา การใคร่ • บัตถนา ความปรารถนา
 บัหนา ความทะเยอทะยาน • สัมปัตตนา ความปรารถนาพร้อม •
 กามคัณหา ความทะเยอทะยานในกาม • ภวคัณหา ความทะเยอทะยาน
 ในภพ • วิภวคัณหา ความทะเยอทะยานในวิภพ • รูปคัณหา ความ
 ทะเยอทะยานในรูป • อรูปคัณหา ความทะเยอทะยานในสิ่งที่ไม่มียรูป •
 นิโรธคัณหา ความทะเยอทะยานในนิโรธ • รูปตัณหา ความทะเยอ
 ทะยานในรูป • สัทธคัณหา ความทะเยอทะยานในเสียง • คัมภคัณหา
 ความทะเยอทะยานในกลิ่น • รสคัณหา ความทะเยอทะยานในรส •
 โผฏฐัพพคัณหา ความทะเยอทะยานในโผฏฐัพพะ • ธรรมคัณหา
 ความทะเยอทะยานในธรรม • โอฆะ ห้วงน้ำ • โยคะ เครื่องประกอบ •
 คันถะ เครื่องยั้งเหยียด • อุปาทาน การถือเข้าไว้ • อวรณ์ การปิดไว้ •
 นีวรณ เครื่องกั้นไว้ • ฉัททะ เครื่องมั่ง • พันธนะ เครื่องผูก •
 อปกิเลส เครื่องเศร้าหมอง • อนุสัย สิ่งทนอนอยู่เนื่อง ๆ • ปริยภูฐาน
 สิ่งที่ยึดอยู่รอบ • ลคา เครือ • เววิจฉา ความอยากต่าง ๆ • ทุกขมูละ
 รากเหง้าแห่งทุกข์ • ทุกขนิทานะ ต้นเหตุแห่งทุกข์ • ทุกขปภเว แตนเกิด
 แห่งทุกข์ • มารปาสะ บ่วงแห่งมาร • มารพฬิสะ เบ็ดแห่งมาร • มาร-
 วิสัย เขตแดนแห่งมาร • คัณหานที แม่น้ำคือคัณหา • คัณหาชาละ ข่าย
 คือ คัณหา • คัณหาคัททละ ไม้ทาบเหวคือคัณหา • คัณหาสมุททะ ทะเล
 คือคัณหา • อภิขณา ความเพ่งเล็ง • โลภะ ความโลภ • อกสณฺณ
 รากเหง้าแห่งอกสณฺณ • คัง ๕ คำเหล่านี้ เป็นคำแทนขอตัณหาทั้งนั้น เป็นคำ
 เรียกคัณหาทั้งนั้น

อรรถกถา

คำเหล่านี้ ยังมีคำอธิบายไว้ในอรรถกถาอีกเป็นอันมาก กล่าวคือ
 คำว่า อายุนี ผู้ทำให้เสียอายุ ท่านอธิบายว่า สัตว์โลกย่อมทำให้อายุ
 เสียไป เพื่อได้ซึ่งสิ่งนั้น ๆ ๆ ที่เรียกว่า ทูติยา ผู้เป็นที่ ๒ นั้น เพราะ

เป็นสหภาพซึ่งไม่ได้เกิดจากความเบียดเบียน ด้วยว่าตัณหา^๕ไม่ทำให้สัตว์ทั้งหลาย
เบียดเบียนในวัฏฏสงสาร มีแต่ให้ยินดียิ่งในที่ตนไปแล้ว ๆ เปรียบ
เหมือนสหภาพที่รักกัน^๕ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ว่า บุรุษผู้
ตัณหาเป็น^๕ ๒ ผู้ท่องเที่ยวไปตลอดกาลนาน ย่อมไม่ล่วงพ้นสังสาร^๕ ซึ่ง
มีความเป็นอย่างนี้ และความเป็นอย่างอื่นไปได้ ดังนี้ ๆ ที่เรียกว่า ปกิณ
ซึ่งแปลว่า ผู้ตั้งไว้^๕ โดยหมายความว่า ตัณหา^๕ เป็นผู้ตั้งความ
ปรารถนาไว้ ๆ ที่เรียกว่า ภวนตติ^๕ ซึ่งแปลว่า ผู้นำไปในภพนั้น โดย
หมายความว่า ตัณหา^๕ ย่อมนำสัตว์ทั้งหลายไปสู่ที่ตนประสงค์ เปรียบ
เหมือนกับบุคคลผูกคอโคด้วยเชือกแล้วจึงไปฉะนั้น ๆ ที่เรียกว่า วนะ
ซึ่งแปลว่า บ้านน้อยนั้น อธิบายว่า ตัณหา^๕ ย่อมติดอยู่กับอารมณ์นั้น ๆ ๆ
ที่เรียกว่า วนะ ซึ่งแปลว่า บ้านใหญ่นั้น อธิบายว่า ตัณหา^๕ ทำให้เกิด
ความฉิบหายและทุกข์ต่าง ๆ เหมือนกับน้ำท่วมอันตรายต่าง ๆ ฉะนั้น คำนี้
หมายตันทะแห่งกล้า เพราะฉะนั้น สมเด็จพระพุทธพระภาคเจ้าจึงตรัส
ไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงถางบ้านน้อย แต่อย่าตัดต้นไม้ม
เพราะภัยย่อมเกิดจากบ้านน้อย ครั้นเธอทั้งหลายถางบ้านน้อยบ้านใหญ่แล้ว
ก็จงอย่ามีบ้านอีกต่อไป ดังนี้ ๆ ที่เรียกว่า วนะ ซึ่งแปลว่า ความ
สนิhsนุมนั้น หมายความว่าสนิhsนุมน ๒ อย่าง คือ ความสนิhsนุมนด้วย
ตัณหา ๑ ความสนิhsนุมนด้วยความเป็นมิตร ๑ ในที่นี้หมายความว่า
สนิhsนุมนด้วยตัณหา ๆ ที่เรียกว่า เสน่หา ความรักนั้น หมายความว่า
ตัณหา^๕ เป็นเหมือนกับยางไม้เหนียว ๆ ที่เรียกว่า อเปกขา ซึ่งแปลว่า
ความยึดมั่น อธิบายว่า ตัณหา^๕ เป็นเหตุทำให้เกิดความอาลัย ๆ
ข้อนี้สมกับเนื้อความในบาลีว่า ข้าแต่สมมติเทวราชเจ้า ขอพระองค์
จงเกิดความพอพระทัยในพระนคร ๘ หมื่น ๔ พันพระนคร มีกษัตริราช
ธานีเป็นประธานเกิด ขอพระองค์จงมีความเชื่อใจในชีวิตเกิด ดังนี้ ๆ
ที่เรียกว่า ปฏิพันธิ ผู้ผูกเฉพาะนั้น หมายความว่าตัณหา^๕ ผูกอารมณ์
ไว้เฉพาะอย่างหนึ่ง ๆ อันผู้ผูกสัตว์ทั้งหลายไว้ได้เป็นนิจเหมือนกับตัณหา
ไม่มี ที่เรียกว่า อาสา ซึ่งแปลว่า ความหวังนั้น อธิบายว่า ตัณหา^๕

เป็นผู้หวังอารมณ์ทั้งหลาย คือ เป็นผู้ครอบงำด้วย เป็นผู้ไปตามความยินดี
แล้วบริโศกด้วย ที่เรียกว่า อาสังสนา ซึ่งแปลว่า การหวังเนกคติ ที่เรียกว่า
อาสังสัคคตา ที่แปลว่า กิริยาหวังเนกคติ ท่านเปลี่ยนคำพูดตามวิธีไวยา-
กรณ์เท่านั้น ฯ คราวนี้ ท่านได้กล่าวถึงความหวังในรูปเป็นต้น เพื่อจะ
แสดงซึ่งที่เป็นไปแห่งคณานัน ฯ ท่านถือเอาความหมายแห่ง คำว่า ความ
หวังจนมากกล่าวไว้เป็น ๕ บท ในบททั้ง ๕ นั้น บทต้น ๆ คือ ความหวังรูป
ความหวังเสียง ความหวังกลิ่น ความหวังรส ความหวังโผฏฐัพพะนั้น ท่าน
หมายความว่าความหวังตามคุณ ๕ ฯ คำที่ ๖ คือ คำว่า ความหวังลาภนั้น ท่านหมาย
ความโลกในบริวาร คำนี้หมายถึงคณหาของบรรพชิต อีก ๓ คำข้างหน้า
หมายถึงคณหาของคฤหัสถ์โดยมุ่งวัตถุที่ไม่รู้จักอิ่มจักเบื่อ ๓ คำข้างหน้านั้น คือ
คำว่า ความหวังทรัพย์ ๑ ความหวังบุตร ๑ ความหวังชีวิต ๑ ความหวัง
ทั้ง ๓ นั้น เป็นความหวังวัตถุที่ไม่รู้จักอิ่มจักเบื่อแห่งคฤหัสถ์ทั้งหลายด้วยคำว่า
สิ่งอนซึ่งจะเป็นพรรคแห่งคฤหัสถ์ยิ่งกว่าทรัพย์ บุตร ชีวิต ข่อมไม่มี

ธรรมชาติใด ทำให้สัตว์ทั้งหลายรู้สึกเหมือนกับมีผู้กระซิบบว่า สิ่ง
เป็นของ ๆ เรา หรือว่าสิ่งนั้นคนโน้นให้แก่เรา สิ่งนั้นคนโน้นให้แก่เรา
ธรรมชาตินั้นชื่อว่า ชัปปา แปลว่า ผู้กระซิบบ อีก ๒ บทข้างหน้า คือ
ปชัปปา ที่แปลว่า ผู้กระซิบบทั่ว อภิชัปปา ที่แปลว่า ผู้กระซิบบใหญ่ขึ้น
ท่านเปลี่ยนแปลลงไปด้วยเติมคำลงข้างหน้าเท่านั้น ฯ คำว่า ชัปปา และ
อภิชัปปา ชัปปัคคตา ที่แปลว่า ผู้กระซิบบ การกระซิบบ กิริยากระซิบบนั้น
ท่านกล่าวตามวิธีไวยากรณ์เท่านั้น ฯ คำว่า ปุณณญจิกตา ซึ่งแปลว่า
ผู้ทำให้ตนรณัน อธิบายว่า สัตว์โลกทั้งหลายขอมติทรนในทางได้ด้วย
คณหา เหมือนกับสุนัขที่เขาผูกไว้ ฯ คำว่า สาธกัมยตา ซึ่งแปลว่า
ความใคร่ต่อความดี ได้แก่ คณหาอันทำให้รักใคร่ในอารมณ์ที่ดี คือ
ในอารมณ์ที่พอใจและไม่พอใจ ฯ คำว่า อัมมราคะ ซึ่งแปลว่า ความ
ยินดีในสิ่งที่ไม่เป็นธรรมนั้น ได้แก่ ความรักในบุคคลที่ไม่ควรรัก วิมารสา
พ บ้า น้า อาว เป็นต้น คำว่า วิสมโลกะ ที่แปลว่า ความโลกในสิ่ง
ไม่ชอบนั้น ได้แก่ ความโลกอันมีกำลังแรงกล้า ถึงแม้ว่าในสิ่งที่ไม่ควรรักใคร่

อีกอย่างหนึ่งว่า ฉันทราคะ คือ ความรักใคร่พอใจ ซึ่งเกิดในสิ่งที่ควร
หรือไม่ควรก็ตาม ก็เรียกว่า วิสมโลภะ อีกอย่างหนึ่งว่า อหัมมราคะ คือ
ความยินดีที่ไม่ชอบธรรม ก็เรียกว่า วิสมโลภะ เพราะเป็นของที่ไม่
สมควร ฯ คำว่า กามตัณหา ซึ่งแปลว่า ความทะเยอทะยานในกามนั้น
ได้แก่ความทะเยอทะยานในกามคุณ ๕ ฯ คำว่า ภวตัณหา ที่แปลว่า ความ
ทะเยอทะยานในภพนั้น ได้แก่ความทะเยอทะยานในรูปภพ อรูปภพ ฯ
วิภวตัณหา ซึ่งแปลว่า ความทะเยอทะยานในวิภพนั้น ได้แก่ความทะเยอ
ทะยานในความขาดสูญ ฯ ความทะเยอทะยาน ในรูปภพอย่างเดียว
เรียกว่า รูปตัณหา ความทะเยอทะยานในอรูปภพ เรียกว่า อรูปตัณหา
คือ ความยินดีอันไปกับความเห็นว่าขาดสูญ ความทะเยอทะยานในนิโรธ
คือ ในความดับ เรียกว่า นิโรธตัณหา ความทะเยอทะยานในเสียง เรียกว่า
สัททตัณหา ถึงแม้ว่าในคันธตัณหาเป็นต้น ก็เหมือนกัน ฯ คำว่า อารณ
ที่แปลว่า บิด หรือก้นนั้น ได้แก่บิณฑูร กัณโฐ ซึ่งอกุศลธรรมทั้งหลาย ฯ
คำว่า อุปกิเลส ที่แปลว่า เครื่องเศร้าหมองนั้น ได้แก่เครื่องที่เข้าไปถึงใจ
แล้วทำใจให้เศร้าหมอง ฯ อนุสัยนั้น ได้แก่สิ่งท่อนอนประจำ ปริยภูฐาน
นั้น ได้แก่สิ่งท่กลุ่มรมจิตเหมือนกับพวกนกเลง ที่สอยสมอยู่ในทาง กลุ่มรม
จับคนเดินทางฉะนั้น ส่วนค่านอกนพอรุณได้ทั้งนั้น จึงไม่จำเป็นต้อง
อธิบายตามอรรถกถา เป็นอันว่า สันเนอความในกัณฐานเพียงเท่านั้น

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๕

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิเทศ

ว่าด้วยบาทที่ ๓ ที่ ๔ แห่งคาถาที่ ๓

วิสตติกาติ เกนตฺเถน วิสตติกา ฯ วิสตติ วิสตติกา ฯ วิสตติกาติ
วิสตติกาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิเทศ กัณฑ์ที่
ว่าด้วยบาทที่ ๓ ที่ ๔ แห่งคาถาที่ ๓ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่
พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานเท่าประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในบาทที่ ๓ ที่ ๔ แห่งคาถา
ที่ ๓ แห่งกามสตนินเทศน์ว่า คำว่า แผ่ไปนั้น ท่านตั้งเป็นคำถามไว้ว่า
ต้นเหตุชื่อว่าแผ่ไป หมายความว่าอย่างไร แล้วท่านแยกคำว่าแผ่ไปออก
หลายคำ คือ แยกวิสตติกา ซึ่งแปลว่าแผ่ไปนั้น ออกไปเป็นวิสตา ซึ่ง
แปลว่า แผ่ไป ๑ เป็นวิสาลา ซึ่งแปลว่า ขยายออกไป ๑ เป็นวิสลา
ซึ่งแปลว่า ชำนไป ๑ ฯ คำทั้ง ๓ นี้มีอธิบายไว้ในอรรถกถาเพียง ๒ คำ
คือ คำว่า ขยายออกไป กับคำว่าชำนไปเท่านั้น คำว่า ขยายออกไปนั้น
ได้แก่ขยายออกไปในอารมณ์ทั้งหลายมีรูปเป็นต้น คำว่า ชำนออกไปนั้น
ได้แก่ชำนไปในภมี ๓ ฯ ในบาลียังแยกออกไปอีก เป็นวิเคราะห์ว่า
วิสทุกคฺคิ วิสตติกา ซึ่งแปลว่าสิ่งใดทะเกียกตะกายไป สิ่งนั้นชื่อว่า
แผ่ไป คือ กระเสือกกระสนไป ด้วยว่าผู้เกิดราคะแล้ว ถึงแม้ว่า ถูก
กระหนาบด้วยเท้า อันมีราคะเป็นวัตถุก็ทนได้ ฯ อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า
ทะเกียกตะกายนั้น ได้แก่ตีรณ อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ได้แก่ความ
ตกไปแห่งกุศลและอกุศลทั้งหลาย ดังนี้ ๑ แยกเป็นวิเคราะห์ว่า วิสท
คฺคิ วิสตติกา แปลว่า สิ่งใดนำไปพร้อม สิ่งนั้นชื่อว่าแผ่ไป ดังนี้
วิสปริโกคาติ วิสตติกา แปลว่า สิ่งใดมีการบริโภคเป็นพิษ สิ่งนั้นชื่อว่า

แผ่ไป • คำเหล่านี้มีอธิบายไว้ในอรรถกถาว่า คำว่า นำไปนั้น คือ ตัณหา
 นั้นแลเห็นอันสงส ในกามทั้งหลายอย่างนั้น ๆ แล้วก็นำจิตไปจากความ
 บำยหน้าจากการออกด้วยอาการต่าง ๆ ๆ อีกอย่างหนึ่งว่า นำไปซึ่ง
 ทกษ์ ดังนี้ ๆ ในบาลียังกล่าวไว้อีกอย่างหนึ่งว่า ตัณหานั้นแผ่ไปในรูป
 เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ในตระกูล หมู่คณะ อาวาส ลาก ขศ
 สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัย เกสัชบริหาร
 กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ นามภพ รูปภพ อรูปภพ สัญญาภพ
 อสัญญาภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ เอกโวการภพ จตุโวการภพ
 ปัญจโวการภพ อดีต อนาคต ปัจจุบัน สิ่งที่ได้เห็น ได้ยิน ได้ทราบ
 ได้รู้สึก ดังนี้ ๆ คำว่า มีผลเป็นพิษนั้น ในอรรถกถาว่า ผลแห่งตัณหา
 นั้น ชื่อว่าเป็นพิษเพราะทำให้เกิดทุกข์ ๆ คำว่า มีการบริโภคนั้น
 คือ การบริโภคนั้นมีรูปเป็นต้น ด้วยตัณหาใด ตัณหานั้น ชื่อว่ามีการ
 บริโภคนั้นเป็นพิษ ๆ ท่านกล่าวไว้ว่า ตัณหาแผ่ไปในรูป เสียง กลิ่น
 รส โผฏฐัพพะ เป็นต้นนั้น ท่านกล่าวโดยมุ่งความยินดีในกามคุณ
 ทั้ง ๕ ๆ ทกล่าวถึงตัณหาแผ่ไปในตระกูลและหมู่คณะ เป็นต้นนั้น เป็น
 การกล่าวถึงการเกิดความสุขโลก ๆ หมวด ๓ แห่งกามธาตุ ท่านแจกด้วย
 กรรมวิญญู ๓ หมวด ๓ แห่งกามภพ ท่านแจกด้วยวิปากวิญญู ๓
 แห่งสัญญาภพ ท่านแจกด้วยสัญญา ๓ หมวด ๓ แห่งเอกโวการภพ ท่าน
 แจกด้วยขันธ ๓ หมวด ๓ แห่งอดีต ท่านแจกด้วยกาล เวลา ๓
 แห่งซึ่งได้เห็นท่านแจกด้วยอารมณ์ ๓ หมวด ๓ แห่งอบาย ท่านแจกด้วย
 โอกาส ๓ หมวด ๓ แห่งขันธ ท่านแจกด้วยความไม่มีสัตว์ ไม่มีชีวิต
 ดังนี้ ๆ เนื้อความต่อไปนี้เป็นแสดงโดยย่อ คือ กามชาตนั้น เบื้องต่ำ
 มีอเวจันรกเป็นที่สุด เบื้องบนมีสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตตีเป็นที่สุด ขันธ
 ธาตุ อายตนะ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่มีอยู่ในเขต
 กำหนดนี้ เรียกว่ากามธาตุ ๆ รูปธาตุนั้น เบื้องต่ำมีพรหมโลกชั้นต่ำ
 เป็นที่สุด เบื้องบนมีอกนิษฐพรหมโลกเป็นที่สุด ธรรมทั้งหลายอัน
 ประกอบกับจิตและเจตสิก ซึ่งมีอยู่ภายในกำหนดนี้ ขอบุญเข้าสมาบัติ

๔๔ พระศตตันตบฏก คัมภีร์ ๕ ขหมกนิภาย พวมะทานิเทศ เล่ม ๑
หรืออยู่เกิด หรืออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ในเขตกำหนดนี้ เรียกว่ารูป
รูปชาตนั้น เบื้องต่ำมีสวรรค์ชั้นอากาศอันวิเศษตามระดับที่สุด เบื้องบน
มีสวรรค์ชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนะเป็นที่สุด ธรรมทั้งหลายอันเป็น
จิตและเจตสิกซึ่งอยู่ในภายในเขตกำหนดนี้ ของผู้เข้าสมาบัติก็ดี ผู้
ก็ ผู้อยู่สบายในอรรถภาพก็ดี เรียกว่ารูปธาตุ ๑ ส่วนในอรรถ
กล่าวว่า ชั้น ๕ ในกัมภได้ในคำว่ากามธาตุ ชั้น ๕ ในรูปภพได้ใน
คำว่า รูปธาตุ ชั้น ๕ ในอรรถภพได้ในคำว่ารูปธาตุ ๑ อีกอย่างหนึ่งว่า
ธาตุอันประกอบด้วยกัมซึ่งได้แก่กัมภพ เรียกว่ากามธาตุ อีกอย่างหนึ่ง
ว่า ธาตุอันได้แก่กัมเรียกว่ากามธาตุ ๑ ธาตุอันประกอบด้วยรูปโดยละ
กัมเสีย เรียกว่ารูปธาตุ อีกอย่างหนึ่งว่า ธาตุอันได้แก่รูป เรียกว่า
รูปธาตุ ๑ ธาตุอันประกอบด้วยรูป โดยละกัมและรูปเสีย เรียกว่า
อรูปธาตุ อีกอย่างหนึ่งว่า ธาตุซึ่งได้แก่รูปเรียกว่ารูปธาตุ ๑ ธาตุ
เหล่านั้น ท่านกล่าวด้วยปริยายแห่งภพอีก ๑ สิ่งใดมีอยู่สิ่งนั้นเรียกว่า
ภพ ๑ ภพอันประกอบด้วยสัญญา เรียกว่า สัญญาภพ อีกอย่างหนึ่งว่า
ภพซึ่งมีสัญญาหรือว่าสัญญามีอยู่ในภพ เรียกว่าสัญญาภพ กัมภ
นั้น ด้วยรูปภพอันพ้นจากอสังขยาภพด้วย อรูปภพอันพ้นจากเนวสัญญ-
นาสัญญายกด้วย ย่อมมีอยู่ ๑ ไม่ใช่สัญญาภพ เรียกว่าอสังขยาภพ ๑
นั้น เป็นส่วนหนึ่งแห่งรูปภพ ๑ ที่เรียกว่าเนวสัญญานาสัญญาภพ ๑ ไม่มี
สัญญานั้น เพราะไม่มีสัญญาหยาบ ที่เรียกว่าเนวสัญญานาสัญญานั้น
เพราะไม่มีสัญญาละเอียด ภพอันประกอบด้วยไม่มีสัญญาหยาบและ
ความมีสัญญาละเอียดนั้น เรียกว่าเนวสัญญานาสัญญาภพ ๑ อีกอย่าง
หนึ่งว่า เนวสัญญานาสัญญาภพนั้น เพราะไม่มีสัญญาหยาบมีแต่สัญญา
ละเอียด ๑ ภพชนนเป็นส่วนหนึ่งแห่งอรูปภพ ๑ เอกโวการภพนั้น
แปลว่า ภพที่มีชั้นเดียว คือ มีแต่รูปชั้นเท่านั้น ภพชนนเป็นอสังขยาภพ ๑
เอกโวการภพนั้น แปลว่า ภพที่มีชั้น ๔ คือ ภพชนนมีแต่รูปชั้น ๔ คือ
เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น วิญญาณชั้น ภพชนนเอกภพ
อรูปภพ ๑ บัญชโวการภพนั้น แปลว่า ภพที่มีชั้น ๕ คือ ภพชนนมีชั้น

ครบทั้ง ๕ ภูพชนนเป็นแกมภพ และเป็นส่วนหนึ่งแห่งรูปภพ ฯ สิ่งที่ได้เห็นนั้น ได้แก่รูปารมณเอนันตสมุฏฐาน ๔ สิ่งที่ได้ยินนั้น ได้แก่อารมณเอนันตเสียงซึ่งมีสมุฏฐาน ๒ ฯ สิ่งที่ได้ทราบนั้น ได้แก่ กลิ่น รส โสณัฐัพพะทมสมุฏฐาน ๔ ฯ สิ่งที่ได้รู้สัณน ได้แก่ธรรมที่ต้องรู้ด้วยใจ ฯ ตักหาข้อมแผ่ไปในสิ่งเหล่านี้ จึงเรียกว่าแผ่ไปในสิ่งที่ได้เห็น ได้ยิน ได้ทราบ ได้รู้สึก ดังนี้

มีเนื้อความในพระบาลีต่อไปว่า โลกนั้น ได้แก่อบายโลก ๑ มนุษยโลก ๑ เทวโลก ๑ ขันธโลก ๑ ชาติโลก ๑ อายตนโลก ๑ ดังนี้ ฯ ในอรรถกถาว่า อบายโลกนั้น ได้แก่โลกที่ไม่มีความเจริญ ฯ ขันธโลกนั้น ได้แก่โลกคือขันธ ๕ มีรูปขันธเป็นต้น ฯ ชาติโลกนั้น ได้แก่โลก คือ ชาติ ๑๘ มีจักขุชาติเป็นต้น ฯ อายตนโลกนั้น ได้แก่โลกคืออายตนะ ๑๒ ฯ สิ่งทั้งสนนนั้น ชื่อว่าโลก เพราะมีความแตกหักผุพังไปเป็นธรรมดา ฯ ตักหาข้อมแผ่ไปในโลกตามทกล่าวแล้ว ดังนี้

ในพระบาลี มีเนื้อความต่อไปว่า คำว่า ผู้มีสติ ได้แก่ผู้มีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ ด้วยการอบรม กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ๑ เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน ๑ จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ๑ ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ๑ อีกอย่างหนึ่งว่า ชื่อว่ามีสติด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ ด้วยการละความไม่มีสติ ๑ ด้วยการกระทำซึ่งกรรมทั้งหลาย อันเป็นเหตุให้มีสติ ๑ ด้วยการกำจัดกรรมทั้งหลาย อันเป็นข้าศึกแห่งสติ ๑ ด้วยการไม่ถูกต้องกรรมทั้งหลาย ซึ่งเป็นเครื่องเมาขแห่งสติ ๑ ยังมีเหตุอีก ๔ ประการที่ได้ชื่อว่า เป็นผู้มีสติ เหตุ ๔ ประการนั้น คือ ความประกอบด้วยสติ ๑ ความอยู่ด้วยสติ ๑ ความชำนาญในสติ ๑ ความไม่ปล่อยสติ ๑ ฯ ยังมีอีก ๔ อย่าง คือ ความมีสติ ๑ ความสงบ ๑ ความดับเสีย ๑ ความประกอบด้วยธรรมอันสงบ ๑ ยังมีอีก ๔ คือ การระลึกถึงพระพุทธรูป ๑ การระลึกถึงพระธรรมคุณ ๑ การระลึกถึงพระสังฆคุณ ๑ การระลึกถึงศีล ๑ ยังมีอีก ๖ คือ การระลึกถึงทานของตน ๑ การระลึกถึงเวทนา ๑ การจรดจ่อสมนหายใจเข้าออก ๑ การนึกถึงความตาย ๑ การ

๔๖ พระสตนตบฏก คัมภีร์ที่ ๕ ขททกนิกาบ พระมหานิกาย เล่ม ๑

ระลึกถึงความไม่สวยงามในกาย ๑ การระลึกถึงคุณแห่งนิพพาน ๑ ๆ ความ
ระลึกได้ ความตามระลึกได้ ความระลึกได้เฉพาะ ความจำได้ ความ
ปรากฏขึ้น ความไม่หลงลืม เรียกว่าสติ สตินั้นแยกออกไปเป็นสติบริย
เป็นสติผละ เป็นสัมมาสติ เป็นสติสัมโพชฌงค์ เป็นทางไปอันเอก คำว่า
สตกค สตินทรยกค สติผละกค สัมมาสตกค สติสัมโพชฌงค์กค ทาง
ไปอันเอกกค เรียกว่าสติทั้งนั้น ๆ ผู้ใดประกอบด้วยสติดังที่ว่านี้ ผู้ใด
ชื่อว่าผู้มีสติ

คำว่า ผู้มีสตินั้นข้ามล่วงเสียซึ่งเครื่องแผ่ไปในโลกดังนี้ คือ ผู้มี
สติดังที่ว่าแล้วนี้ ข้อมข้ามเสียได้ซึ่งเครื่องแผ่ไปในโลก คือ ตัณหา ดังนี้

อรรถกถา

ในอรรถกถาว่า ผู้มีสตินั้น คือผู้ระลึกได้ ๆ สตินั้น เมื่อว่าโดย
ลักษณะก็มีปรากฏเป็นลักษณะ เมื่อว่าโดยรสก็มี ความไม่หลงลืมเป็นรส
เมื่อว่าโดยเครื่องปรากฏ ก็มีการรักษาเป็นเครื่องปรากฏ อีกอย่างหนึ่งว่า
มีการบำเพ็ญเฉพาะต่อวิสัยของตนเป็นเครื่องปรากฏ เมื่อว่าโดยที่ตั้งก็มี
ความจำเป็นที่ตั้ง อีกอย่างหนึ่งว่า มีการพิจารณาซึ่งกายเป็นต้นเป็นเหตุ
ควรเห็นว่าสตินั้น เป็นเหมือนเสาระเบียงเพราะตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ และ
เป็นเหมือนนายประตุ เพราะเป็นผู้รักษาทวารทั้ง ๔ มีจักขุทวารเป็นต้น ๆ
ก่อนไปท้าวว่าด้วยสติมีฐาน ๔ ดังจักแสดงต่อไปในกัณฑ์ข้างหน้า ส่วน
ในกัณฑ์ของคไว้เพียงเท่านี้.

เอว ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฑ์ที่ ๑๐

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิกาย ว่าด้วยกายานุปัสสนา

ตตถ กายเตติ รูปกายเ ๑ รูปกายโ หิ อีธ อคฺคปจฺจกานํ
เกสาหฺนฺญจ ธมฺมานํ สมุหฺนฺเจน หตฺติกาย รตฺตกายาโ วิย กายโติ
อธิปเปโตติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิกาย กัณฑ์ที่ ๑๐
ว่าด้วยกายานุปัสสนา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้

อรรถกถา

คำเนินความตามอรรถกถา อันว่าด้วยกายานุปัสสนานี้ว่า คำว่า กาย
หมายรูปกาย เพราะว่ารูปกายเป็นที่ประชุมแห่งอวัยวะน้อยใหญ่ และเป็น
ที่ประชุมแห่งธรรมทั้งหลายมีผมเป็นต้น เปรียบเหมือนกับคำว่า หัตถิกาย
รตถิกาย ซึ่งหมายถึง หมูข้าง หมูรต ฉะนั้น ๑ ที่เรียกว่ากายนั้น เพราะหมาย
ความว่าประชุมฉันใด ก็หมายความว่าเป็นที่เกิดแห่งของน้ำเกล็ดฉนั้น

คำว่า กายนั้น แยกออกไปเป็น ๒ คำ คือ เป็นคำหนึ่ง เป็นอายะ
คำหนึ่ง ถนั้นแปลว่า น้ำเกล็ด ฉะนั้นแปลว่า ที่เกิด คือ ที่เกิดแห่ง
ของน้ำเกล็ดมีผมเป็นต้น เรียกว่ากาย ๑ กายานุปัสสนานี้ แปลว่า
การเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งกาย ถึงแม้ว่าท่านกล่าวว่าในกายดังนั้นแล้ว ก็กล่าวถึง
กายอีกเป็นคำที่ ๒ ว่า กายานุปัสสนา การที่ท่านกล่าวอย่างนี้ควรทราบ
ท่านประสงค์จักแสดงซึ่งการกำหนด และการรวมกันแบบก้อนเป็นแห่ง การ
แยกกันเป็นต้น ๆ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า การเห็นเนื่อง ๆ ซึ่ง
จิตซึ่งธรรมในกาย เป็นอันท่านแสดงการกำหนดไม่ให้เจือกันด้วยการ

๔๘ พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ที่ ๕ ขุททกนิกาย พระมหานิกาย เล่ม ๖

แสดงอาการแห่งกายานุปัสสนาในวัตถุ คือกาย ไว้ด้วยคำว่า กายานุปัสสนา
ดังนี้โดยแท้

อีกอย่างหนึ่ง กายานุปัสสนานั้น ไม่ใช่การเล็งเห็นธรรมอันหนึ่ง
ซึ่งพ้นจากอวัยวะในกาย ไม่ใช่การพิจารณาเห็นซึ่งสตรและบรมอันหนึ่งจาก
ผมและขนเป็นต้น ๆ กายซึ่งได้แก่ประชุมแห่งมหาภูตรูป และอุปาทายรูป
มีผม ขน เป็นต้นอันใด การพิจารณาเห็นธรรมอันหนึ่ง นอกจากมหาภูตรูป
และอุปาทายรูปนั้นก็หาไม่ได้ เป็นอันว่า การพิจารณาเห็นซึ่งอวัยวะน้อยใหญ่
นั้น เปรียบเหมือนการที่บุคคลเล็งเห็นเครื่องรถแต่ละอย่าง ๆ การพิจารณา
เห็นซึ่งการประชุมแห่งอาการ ๓๒ มีผมและขนเป็นต้นนั้น เปรียบเหมือน
กับการเล็งเห็นส่วนหนึ่ง ๆ แห่งบ้านเรือน การพิจารณาเห็นซึ่งการประชุม
แห่งมหาภูตรูปและอุปาทายรูปนั้น เปรียบเหมือนกับการปกกาทกด้วยออก
จากต้นกล้วยแต่ละต้น ๆ และเปรียบเหมือนการพิจารณาซึ่งกำมือเปล่า เพราะ
ฉะนั้น ท่านผู้จะแสดงซึ่งวัตถุ อันได้แก่กาย ซึ่งหมายความว่าประชุมโดย
ประการต่างๆ จึงได้แสดงซึ่งก้อนและการแยกไว้ ๆ กายหรือสตร บรม
หรือธรรมอันใดอันหนึ่ง นอกจากประชุมตามทักกล่าวแล้วนี้ ไม่มีอยู่ในชื่อว่า
ด้วยกายานุปัสสนา ๆ สัตว์โลกทั้งหลายย่อมเข้าใจผิดอย่างนั้นๆ ในธรรม
อันเป็นทประชุมดังกล่าวดังนี้ ๆ เพราะฉะนั้น พระโบราณจารย์ทั้งหลาย
จึงกล่าวไว้ว่า บุคคลพบสิ่งใดก็ไม่เห็นสิ่งนั้น เห็นสิ่งใดก็ไม่พบสิ่งนั้น เมื่อ
ไม่พบก็ขัดข้องหลุมหลง ผุขดของหลุมหลงก็ไม่หลุดพ้น ดังนี้

คำว่า เพื่อจะแสดง ซึ่งก้อน ซึ่งแห่ง และการแยกเป็นต้น ดังนี้
ควรทราบเนื้อความอันนี้ในข้อนี้ ด้วยคำว่าเป็นต้น คือ ไม่ใช่เพียงแต่
กายานุปัสสนา การพิจารณาเห็นกายในกายนั้นเท่านั้น ยังหมายถึงการ
พิจารณาเห็นธรรมอย่างอื่นอีกด้วย ข้อนี้คืออย่างไร ? คือ การเล็งเห็น
พยับแดด ซึ่งไม่ใช่เห็นว่าเป็นก้อนใด การเล็งเห็นว่าเที่ยง ว่าสุข ว่า
เป็นตัวตน ว่าสวยงาม มีอยู่ในกายนี้ ซึ่งความจริงเป็นของไม่เที่ยง ไม่
ทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ไม่สวยงามก็ฉนั้น กายานุปัสสนา การเล็งเห็นกาย

ก็คือ การเล็งเห็นประชุมแห่งความไม่เที่ยง ความทุกข์ ความไม่เป็นตัวตน ความไม่สวยงามโดยแท้

อีกอย่างหนึ่งว่า กายอันใดซึ่งมีลมหายใจออกหายใจเข้าเป็นเบื้องต้น มีกระดูกเป็นที่สุด ทสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในมหาสติปัฏฐาน และ กายอันใดที่ท่านกล่าวไว้ในชื่อว่าด้วยสติปัฏฐาน ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทาวา มุคคบางคน ย่อมเห็นปฐวิกาย อาโปกาย เตโชกาย วาโยกาย เกสกาย โลมากาย ฉวีกาย จัมมกาย มังสกาย รฐริกาย นหารกาย อัญญิกาย นิฏฐิกาย ดังนี้ กายทั้งหมดนั้น ก็จัดเข้าในกายอันนี้ ๆ อีกอย่างหนึ่งว่า เมื่อใดคนหนึ่ง ถือไว้ว่าเป็นเรา เป็นของเราในกาย ก็ชื่อว่า ไม่เล็งเห็น สิ่งใดสิ่งหนึ่งในกายนั้น ผู้ที่เล็งเห็นประชุมแห่งธรรมต่าง ๆ มีผม และขน เป็นต้น ๆ ชื่อว่าเล็งเห็นกาย อันได้แก่ประชุมแห่งสิ่งต่าง ๆ มีผม เป็นต้น ๆ อีกอย่างหนึ่งว่า การเล็งเห็นกายซึ่งได้แก่ประชุมแห่งอาการมีความไม่เที่ยง เป็นลักษณะเป็นตนหงสน ซึ่งเบญจขันธ์มาในคัมภีร์ปฏิสัมภิทาโดยลำดับว่า เล็งเห็นกายว่าไม่เที่ยง ไม่ใช่เล็งเห็นไม่เที่ยง ดังนี้ ก็ควรทราบว่าเป็น กายานุปัสสนา ๆ ตามที่ท่านเป็นเนื้อความอันทั่วไปในสติปัฏฐาน ๔

คำว่า สติปัฏฐานนั้น แยกออกเป็น ๓ ตามสมควรแก่ปฏิบัติ ๆ ก็สติโคจร คือ อารมณ์แห่งสติ เรียกว่าสติปัฏฐาน เช่น ในคำทั้งหลาย เป็นต้นว่า ตุก่อนภิกขุทั้งหลาย เราจักแสดงความตั้งชนและความตกไปแห่ง สติปัฏฐาน ๔ เธอทั้งหลายจงฟังให้ดี ตุก่อนภิกขุทั้งหลาย ความตั้งชนแห่ง กายนั้น ย่อมมีเพราะความตั้งชนแห่งอาการ ดังนี้ ๆ อีกอย่างหนึ่งแห่ง คือ กายไม่ใช่ที่ตั้งคือสติ ความปรากฏด้วยสติ ชื่อว่าสติปัฏฐาน

มีคำถามว่าสิ่งใดตั้งอยู่ มีคำแก้ว่าสติตั้งอยู่ ๆ ที่ตั้งแห่งสติเรียกว่า สติปัฏฐาน เหมือนกับที่ตั้งอยู่แห่งช้างและวาเป็นต้น ๆ ที่เรียกว่าสติปัฏฐาน นั้น เพราะลวงเสียซึ่งความยินร้ายยินดีแห่งพระศาสนา ซึ่งมีอยู่ในสาวกที่ ปฏิบัติเป็น ๓ พวก ซึ่งได้ในคำว่า สติปัฏฐาน ๔ อริยะประพฤตีสติ

๕๐ พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ที่ ๕ ขุททกนิกาย พระมหานิกาย เล่ม ๖

อบรมสิ่งใด พระศาสดาก็ควรสอนหมู่คณะด้วยสิ่งนั้น ดังนี้ ฯ คำว่า บัณฑิต
หมายความว่า เป็นของควรตั้งไว้ คือ เป็นของควรประพฤติ ฯ ควรตั้งไว้
ด้วยสิ่งใด ควรตั้งไว้ด้วยสติ ฯ ที่ตั้งแห่งสติเรียกว่าสติปัฏฐาน ฯ อีกอย่าง
หนึ่งว่า สตินั้นแหละเรียกว่าสติปัฏฐาน ดังในคำพระบาลีว่า สติปัฏฐาน ๔
หิวนคฺคโลบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ข้อมให้โพของค ๑ บริบูรณ์ดังนี้ เป็นต้น ฯ
อีกอย่างหนึ่งว่า ที่เรียกว่าสตินั้น เพราะหมายความว่าระลึกได้ ที่เรียกว่า
ปัฏฐานนั้น เพราะหมายความว่าตั้งไว้ โดยเหตุนี้ สติปัฏฐานนั้น ก็คือ
สติและการตั้งไว้ ดังนี้

คำว่า อบรมสติปัฏฐานนั้น คือ เจริญสติปัฏฐาน ฯ ข้อว่า ที่เรียกว่า
สติปัฏฐาน เพราะลวงเสียซึ่งความยินดีแห่งพระศาสดา ในสาวก
ทั้งหลาย ซึ่งปฏิบัติเป็น ๑ พวกคตินั้น ควรถือเอาตามพระสูตรนี้ ฯ
ขอนสมกับที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า อริยสาวกย่อมอบรมซึ่งสติปัฏฐาน
๔ อันใด พระศาสดาก็ควรสั่งสอนหมู่คณะด้วยสติปัฏฐาน ๔ อันนั้น ดังนี้ ฯ
ข้อนี้คืออย่างไร คือ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
พระศาสดามีความอนาเลสาห์ ผู้แสวงหาประโยชน์ ย่อมแสดงธรรมแก่
สาวก เพื่อประโยชน์สุขแก่สาวก แต่สาวกของศาสนานั้น ไม่ฟังดี ไม่เงี่ย
หูฟัง ไม่ตั้งใจไว้เพื่อความรู้ทั่วถึง ได้ส่งจิตออกไปจากคำสอนของศาสดา
นั้นเสีย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตย่อมไม่เสียใจในเรื่องนั้น อันนั้น
สติปัฏฐานอันหนึ่ง

การที่สาวกบางจำพวกไม่ฟังดี ส่วนสาวกบางจำพวกฟังดี สาวก
บางจำพวกได้เงี่ยหูฟัง ไม่ตั้งใจไว้เพื่อจะให้รู้ทั่วถึงและส่งไปอื่นเสีย
แต่บางจำพวกได้เงี่ยหูฟัง ได้ตั้งใจไว้เพื่อความรู้ทั่วถึง ไม่ส่งใจไปอื่น
พระตถาคตก็ไม่เสียใจ ไม่ได้ใจในบุคคลทั้งสอง พระตถาคตได้ละเสียซึ่ง
ความเสียใจดีใจ เป็นผู้มอเบกขา สติ สัมปชัญญะในบุคคลทั้ง ๒ นั้น อันนี้
เป็นสติปัฏฐานที่ ๒

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สาวกทั้งหลายของพระศาสดานั้น ย่อมมาทำดี
ย่อมเงี่ยหูฟัง ย่อมตั้งใจเพื่อให้รู้ทั่วถึง ไม่ส่งใจไปอื่น พระตถาคตเจ้า

ก็ใจ ก็ได้รับความดีใจ แต่ว่าไม่มีกิเลสรวีไหลเข้าในใจ เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะ อันนี้เป็นสติปัฏฐานที่ ๓ ดังนี้

เพราะฉะนั้น ที่เรียกว่าสติปัฏฐาน ก็เพราะใจไม่ร่วไหลด้วยความยินร้ายยินดี และเพราะลวงเสียดซึ่งความยินร้ายยินดี โดยเหตุที่มีสติทุกเมื่อ ๆ ความมีสติตั้งอยู่เป็นนิจ ย่อมมีแก่พระพุทธเจ้าจำพวกเดียวเท่านั้น ไม่มีแก่บุคคลเหล่าอื่นแม้พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นต้น ดังนี้ สอนเนื้อความในเทศนาภิกษุณพยางค์ท่าน.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐก ๑๑

คัมภีร์ขททกนิกาย พระมหานิกาย

ว่าด้วยเวทนานุสัสสนาเป็นต้น

เวทนาสุ เวทนานุสัสสนาสติปัฏฐานาทีสุ จ เวทนาโม ปุณ วจนเ ปโยชนํ กายานุสัสสนายํ วุตตนเขเนวาติ.

ณ บัณฑิตน์ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิกาย กัณฐกที่ ๑๑ ว่าด้วยเวทนานุสัสสนาเป็นต้น สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

อรรถกถา

คำเป็นความตามอรรถกถาแห่งกามสูตรนี้เทศน์ว่า ในเวทนานุสัสสนาสติปัฏฐานเป็นต้น ควรทราบการเล็งเห็นตามสมควร โดยนัยที่กล่าวมาแล้วในกายานุสัสสนา ฯ ถึงแม้ว่าเนื้อความอันนี้ ก็เป็นเนื้อความทั่ว ๆ ไป ๆ การเล็งเห็นเวทนาเฉพาะอย่างหนึ่ง ๆ ว่า เป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น เป็นการเล็งเห็นแยกกันในเวทนาต่าง ๆ มีสุขเวทนาเป็นต้น

๕๒ พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ที่ ๕ ขุททกนิกาย พระมหานิกาย เล่ม ๑
การเล็งเห็นจิตดวงหนึ่ง ๆ ว่า เป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น เป็นการแยกกันไม่
จำพวกจิต ๑๖ มีจิตอันประกอบด้วยราคะเป็นต้น การเล็งเห็นธรรมหนึ่ง ๆ ว่า
เป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น ซึ่งเป็นการแลเห็นแยกกันในธรรมทั้ง ๓ ภูมิ นอก
จากกาย เวทนา จิต การเล็งเห็นธรรมมีนวรรคเป็นต้น ข้อมมตามนัยที่กล่าว
ไว้แล้วในสติปัฏฐานสูตร

ในคำเหล่านั้น คำ ๆ หนึ่งว่าในกาย ดังนี้ ควรทราบว่าเป็นการกล่าว
ถึงชาติกำเนิดโดยความไม่มีแห่งความแตกต่างแห่งสภาพ เพราะสรีระเป็น
อันเดียว คำว่าจิต ดังนี้ ก็ควรทราบว่าเป็นการกล่าวถึงชาติกำเนิด เพราะ
ความไม่มีแห่งความต่างกันแห่งสภาพ โดยเหตุที่จิตเป็นจิตอันเดียว

เวทนาเป็นต้น ควรเล็งเห็นด้วยประการใด การเล็งเห็นเวทนาใน
จำพวกเวทนา เล็งเห็นจิตในจำพวกจิต เล็งเห็นธรรมในจำพวกธรรม
กึ่งเป็นฉันทนั้น ๆ เวทนาควรเล็งเห็นอย่างไร ๆ ควรเล็งเห็นอย่าง
คือ สุขเวทนานั้น ควรเล็งเห็นว่าเป็นทุกข์ ทุกขเวทนานั้น บุคคลควร
เล็งเห็นว่า เป็นลูกศร ความไม่ทุกข์ไม่สุขนั้น บุคคลควรเล็งเห็นว่า
เป็นของไม่เที่ยง ๆ ข้อนั้นสมกับเนื้อความในพระบาลีว่า ภิกษุใดเห็นสุข
เป็นทุกข์ เห็นทุกข์เป็นลูกศร เห็นความไม่ทุกข์ไม่สุขเป็นของไม่เที่ยง
ภิกษุนั้นชื่อว่าเห็นถูก ขอรบร้อมเวทนา ดังนี้ ๆ ก็เวทนาทั้งปวงนั้น
ควรเล็งเห็นว่า เป็นทุกข์ก็ได้ ข้อนั้นสมกับเนื้อความในพระบาลีว่า เรากล่าวว่า
ความรสที่พึงปรารถนาไม่ว่าอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นทุกข์ทั้งนั้น ดังนี้ ๆ สุขก็ควร
เล็งเห็นว่าเป็นทุกข์ เพราะมีเนื้อความในพระบาลีว่า สุขเวทนามีความตั้งอยู่
เป็นสุข มีความแปรไปเป็นทุกข์ ทุกขเวทนา มีความตั้งอยู่เป็นทุกข์
มีความแปรไปเป็นทุกข์ อทุกขมสุขเวทนา มีความรู้เป็นสุข มีความไม่รู้
เป็นทุกข์ ดังนี้

อีกอย่างหนึ่งว่า ควรเล็งเห็นด้วยอนุสัสสนาทั้ง ๑ มีความไม่เที่ยง
เป็นต้น ๆ ควรเล็งเห็นจิต ๓ วิธี คือ วิธี ๑ ควรพิจารณาตามอารมณ์
และอธิบดี สหชาติ ภูมิ กรรม กิริยา เป็นต้น ๑ และควรพิจารณาตาม

อนับัสสนา ๒ มีความไม่เที่ยงเป็นต้น ๑ ควรพิจารณาตามประเภทแห่งจิต ๑๖
มีจิตประกอบด้วยราคะเป็นต้น ๑๑ ชรรมนั้นควรพิจารณาตามลักษณะของตน
และลักษณะทั่วไป ๑ ควรพิจารณาว่า เป็นของเปล่าจากความเป็นตัวตน ๑
ควรพิจารณาตามอนับัสสนา ๑ มีความไม่เที่ยงเป็นต้น ๑ ควรพิจารณาตาม
ความเป็นของสงบ และไม่สงบเป็นต้น ๑

สติบัญญัติ ๔ นี้ ย่อมได้ในจิตต่างกันในเมืองต้น เพราะว่าใน
เมืองต้น บุคคลย่อมกำหนดกายด้วยจิตดวง ๑ ย่อมกำหนดเวณาดด้วยจิตอีก
ดวง ๑ ย่อมกำหนดจิตด้วยจิตอีกดวง ๑ ย่อมกำหนดธรรมทั้งหลายด้วยจิต
อีกดวง ๑ ๑ แต่ในเวลาโลกตรมรคเกิดขึ้น ย่อมได้ในจิตดวงเดียว สติ
อันประกอบกับวิปัสสนา ซึ่งมีแก่กำหนดกาย ดังที่มาแล้วตั้งแต่ต้นจนถึง
ต้นนี้ เรียกว่า กายานับัสสนา ๑ ผู้ประกอบด้วยสตินี้เรียกว่า กายานับัสสี
ผู้เล็งเห็นชงกาย ๑ สติอันประกอบกับมรรคในขณะมรรคเกิดขึ้นของบุคคล
ผู้ยกขึ้นชงวิปัสสนาแล้วถึงชงอริยมรรคชื่อว่า กายานับัสสนา ๑ บุคคลผู้
ประกอบด้วยสตินี้ ชื่อว่า กายานับัสสี ๑ สติอันประกอบกับวิปัสสนา ของ
บุคคลผู้กำหนดเวทนา กำหนดจิต กำหนดธรรม เรียกว่า ธรรมานับัส-
สนา ๑ บุคคลผู้ประกอบด้วยสตินี้ เรียกว่า ธรรมานับัสสี ๑ สติอัน
ประกอบกับมรรคในขณะมรรคเกิดขึ้น แห่งบุคคลผู้ยกขึ้นแห่งวิปัสสนา แล้ว
ถึงชงอริยมรรค ชื่อว่า ธรรมานับัสสนา ๑ บุคคลผู้ประกอบด้วยสตินี้
ชื่อว่า ธรรมานับัสสี การแสดงอย่างนี้ชื่อว่า ตั้งอยู่ในบุคคล ๑ ส่วนสติ
อันกำหนดชงกาย ละเสียชงความเข้าใจผิดว่า กายสวเป็นต้น ย่อมสำเร็จ
ด้วยมรรค เพราะฉะนั้น สตินั้นจึงชื่อว่า กายานับัสสนา สติอันกำหนด
เวทนา ละความเข้าใจผิดว่าเวทนาเป็นสข ย่อมสำเร็จด้วยมรรค เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่า เวทนานับัสสนา ๑ สติอันกำหนดจิตละเสียชงความเข้าใจผิดว่า จิต
เป็นของเที่ยงย่อมสำเร็จด้วยมรรค เพราะฉะนั้น สตินั้นจึงชื่อว่า จิตตาน-
นับัสสนา ๑ สติอันกำหนดธรรมละเสียชงความเข้าใจผิดว่า ธรรมทั้งหลายเป็น
ตัวตนย่อมสำเร็จด้วยมรรค เพราะฉะนั้น สตินั้นจึงชื่อว่า ธรรมานับัสสนา

๕๔ พระศกคัมภีร ๕ ขททกนิทาย พระมหานิกาย เล่ม ๑

โดยเหตุตั้งหว่ามาแล้ว สติอันเดียวซึ่งประกอบด้วยมรรค เมื่อว่า
โดยทำกิจ ๔ อย่างให้สำเร็จ ก็ได้ชื่อ ๔ อย่าง ๆ เพราะฉะนั้น จึงได้กล่าว
ไว้แล้วว่า ในขณะที่โลกุตตรมรรคเกิดขึ้น สติบัญญัติ ๔ นี้ ข้อมมีในจิตดวง
เดียว ดังนี้ ๆ ท่านได้กล่าวหมวด ๔ ไว้อีก ๓ หมวด ด้วยมุ่งความเป็น
อุปการคุณ • ด้วยมุ่งความไม่เสื่อม • ด้วยมุ่งคุณ • สันเนือความในอรรถกถา
ในตอนนเพียงเท่านี้

บาลี

ต่อไปนี้ จะได้ยกเอาเนื้อความในพระบาลีมาแสดงเสียก่อน แล้วจึง
จะแสดงตามอรรถกถาต่อไป คือ เนื้อความในพระบาลีตอนว่า บุคคล
ชื่อว่ามสติด้วยเหตุอีก ๕ ประการ คือ ด้วยการงดเว้นซึ่งความไม่มีสติ • ด้วย
การกำจัดซึ่งกรรมที่ควรทำด้วยสติ • ด้วยการกำจัดซึ่งกรรมอันเป็นเข้าสกแก
สติ • ด้วยการไม่หลงลืมซึ่งกรรม อันเป็นเครื่องหมายแห่งสติ • ๆ บุคคล
ชื่อว่ามสติด้วยเหตุอีก ๕ คือ ด้วยความเป็นผู้ประกอบด้วยสติ • ด้วยความ
เป็นผอด้วยสติ • ด้วยความเป็นผู้คล่องแคล่วด้วยสติ • ด้วยการไม่ปลงลง
ซึ่งสติ • ๆ บุคคลชื่อว่ามสติด้วยเหตุอีก ๕ คือ ด้วยมีสติ • ด้วยความ
สงบ • ด้วยความระงับ • ด้วยประกอบกับกรรมอันสงบ • ๆ บุคคล
ชื่อว่ามสติด้วยเหตุอย่างอื่นอีก คือ ด้วยระลึกถึงพระพุทธคุณ • ด้วยระลึก
ถึงพระธรรมคุณ • ด้วยระลึกถึงพระสังฆคุณ • ด้วยระลึกถึงศีล • ระลึก
ถึงทาน • ระลึกถึงเทวดา • เอาใจจรตจ่อต่อสมาหาใจ • ระลึกถึงความ
ตาย • ระลึกไปในกาย • ระลึกถึงคุณแห่งนิพพาน • ๆ การระลึก คือ การ
นึกได้ การปรากฏในใจ การจำไว้ได้ การไม่หลงลืม เรียกว่าสติ สตินี้แยก
ออกไปเป็นสติทรมกัม สติผลกัม สัมมาสติกัม สติสัมโพชกัม เอกายม
มรรคกัม ๆ บุคคลผู้ประกอบด้วยสติตั้งหว่ามานี้ เรียกว่าผู้มีสติ ดังนี้

อรรถกถา

ในอรรถกถา ว่าด้วยการทำซึ่งกรรมที่ควรทำด้วยสตินั้น ได้แก้ได้
 อบรมมรรคทั้ง ๔ แล้ว ๖ คำว่า ด้วยการกำจัดกรรมอันเป็นข้าศึกแห่งสตินั้น
 ได้แก้การทำนิ वर्ณ ๕ มีกามฉันทเป็นต้นให้หมดไป ๗ คำว่า ด้วยการไม่ละ
 กรรมอันเป็นเครื่องหมายแห่งสตินั้น คือ ด้วยการไม่ปล่อยกรรมนั้นกายเป็น
 ต้น ซึ่งเป็นเหตุแห่งสติให้เสียไป คำว่า ด้วยเป็นผู้ประกอบด้วยสติ คือ
 ด้วยความเป็นผู้ไม่เสื่อมจากกรรมทั้งหลายด้วยสติ คำว่า ด้วยความเป็นผู้
 ขำนาญในสติ คือ ด้วยการถึงซึ่งความขำนาญ ๗ คำว่า ด้วยความไม่
 ปลงลงซึ่งสติ คือ ด้วยความไม่ให้สติห้อยถอย คำว่า ด้วยความสงบนั้น
 คือ ด้วยความดับกิเลส คำว่า ด้วยกรรมอันสงบนั้น คือ ด้วยความระงับ
 กิเลสทั้งหลาย คำว่า ด้วยกรรมอันสงบนั้น คือ ด้วยไม่เสื่อมจากกรรมของ
 สัปบุรุษ ๗ คำว่า เอกายนมรรคนั้น คือ ทางที่ไปของผู้เดียว อันได้แก่
 ต้องหลีกออกจากหมู่อยู่แต่ผู้เดียว จึงจะไปได้ ดังนี้ สอนเนื้อความในเทศนา
 กณฺธนเพียงเท่านั้น.

เอวํ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๗

กัณฺฐที่ ๑๒

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิกาย

ว่าด้วยคาถาที่ ๔ ที่ ๕ แห่งกามสูตร

เขตต์ วตฺถุ หิรณฺณ วา

คฺวาสุสํ ภาสโปริสํ

ถิโย พนฺธุ ปฺปถุ กาม

โย นโร อนฺนคฺชิตฺตํ

๕๖ พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ที่ ๕ ขุททกนิกาย พระมหานิกาย เล่ม ๑

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิกาย ถัดจากที่ ๑๖
ว่าด้วยคาถาที่ ๔ ที่ ๕ แห่งกัมมสูตร สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่
พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในคาถาที่ ๔ แห่งกัมมสูตรนี้ว่า
นระโคตติอยู่ซึ่งงามเป็นอันมาก คือ นาไร่ พันทึ เงิน โค น้ำ ทาส ภรรยา
สัตว์ พวกพ้อง ดังนี้

ในนิเทศแห่งคาถานี้ว่า คำว่า นานัน ได้แก่นาข้าวสาลี นาข้าว
ทัญชิว ไร่ถั่วเขียว ไร่ถั่วเหลือง นาข้าวไร่ นาข้าวละมาน ไร่ ฯลฯ
พศพนัน ได้แก่ พศพทั้งสามเรือน พันทึยฉาง ท่อน ที่หลัง ที่อาราม
ทอหระ ฯ เงินนั้นได้แก่หยาปนนะ ฯ โคนันได้แก่โคทั้งหลาย มานัน
ได้แก่สัตว์ของเลี้ยงทั่วไป ทาสนัน ได้แก่ทาส ๔ จำพวก คือ ทาสที่เกิด
ในเรือน ๑ ทาสที่ไถ่มา ทาสที่เขายอมเป็นเอง ๑ ทาสที่จำใจเป็น ๑ ฯ
ภรรยา ๑ จำพวก คือ ผู้เลี้ยง ๑ ผู้ทำการงาน ๑ ผู้อาศัยเลี้ยงชีพ ๑
หญิงนั้นได้แก่หญิงทั้งสาม พวกพ้องนั้นได้แก่พวกพ้อง ๔ จำพวก คือ เป็น
พวกพ้องด้วยความเป็นญาติ ๑ ผู้เป็นพวกพ้องด้วยร่วมวงศ์ตระกูลอันเดียวกัน
๑ ผู้เป็นพวกพ้องด้วยความรู้ ๑ ผู้เป็นพวกพ้องด้วยศิลปะ ๑ ฯ นระนัน
ได้แก่สัตว์ มานพ โสแปะ บุคคล ชีพ ชาค ชันตุ อินทคุ มนุชชะ ฯ
คำว่า ผู้โคนัน หมายถึงตริย พราหมณ์ เวศย์ ศูทร คฤหสถี บรรพชิต
เทพยดา มนุษย์ โดยไม่เลือกกว่าเป็นผู้ชนิดใด ฯ คำว่า ตติอยู่นัน คือ
คืออยู่ในวัตถุตามด้วยกิเลสตาม ดังนี้

อรรถกถา

ในถ้อยคำเหล่านี้ มีคำอธิบายในอรรถกถาว่าไว้ว่า ที่ก่อนนั้น
ได้แก่ทชชอยู่ข้างหน้าเรือน ที่หลังนั้นได้แก่ทหลังเรือน อารามนั้นได้

แก่ทั้งซึ่งทำให้มิตรราเริงด้วยดอกไม้ ผลไม้ ร่มเงา การเที่ยวสด สัตว์เลี้ยง
เป็นต้นนั้น หมายถึงแพะเป็นต้น ผู้เป็นพวกพ้องด้วยมมัตนั้น ได้แก่
ผู้เรียนความรู้ในสำนักอาจารย์เดียวกัน หรือเรียนความรู้ชนิดเดียวกัน ผู้เป็น
พวกพ้องด้วยศิลปะนั้น ได้แก่เรียนศิลปะด้วยกัน คำว่า เบญจนันได้แก่ผู้ที่
เป็นทั้งแห่งครรภ ๗ คำว่า ติดอยู่ในวัตถุกาม ด้วยกิเลสกามนั้น คือ
ปรารถนาวัตถุกามด้วยกิเลสกาม อาจารย์อีกพวกหนึ่งว่า ติดอยู่ในวัตถุกาม
ด้วยการถือนิมิต และถือนุพยุชณะด้วยกิเลสอย่างหยาบ ดังนี้

บาลี

เนื้อความในพระบาลีอันมีในกาถาที่ ๕ แห่งกามสูตรนั้นว่า สิ่ง
ไม่มีกำลังย่อมทำผู้อื่นให้มีกำลัง สิ่งทนอนรอบทั้งหลายย่อมย้ายผู้อื่น
ทุกขย่อมติดตามผู้อื่นไปด้วยเหตุอันนั้น เหมือนกับน้ำที่เข้าเรือจะขึ้น
คิง ๗ ในนี้แลแล้ว สิ่งไม่มีกำลังนั้น ได้แก่กิเลสที่มีกำลังน้อย
ที่เป็นของต่ำช้า เป็นของเลวทราม กิเลสเหล่านั้นย่อมหาหั้นครอบงำซึ่ง
บุคคลผู้ติดอยู่ในกามนั้น ๗ อีกอย่างหนึ่งว่า ผู้ใดไม่มีกำลังคือศรัทธา
วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา หิริ โอตตัปปะ กิเลสเหล่านั้นย่อมหาหั้น
ครอบงำซึ่งผู้นั้น เพราะผู้นั้นจัดว่าเป็นผู้ไม่มีกำลัง ๗ สิ่งทนอนรอบ
รอบนั้น ได้แก่อันตราย ๗ อันตรายนั้นมีอยู่ ๒ อย่าง คือ อันตราย
เปิดเผย ๑ อันตรายปกปิด ๑ ๗ อันตรายเปิดเผยนั้น ได้แก่สี่หะ
พยัคฆะ เสือเหลือง เสือดาว หมี หมากป่า โค กระบือ ช้าง งู
แมลงบอง ตะขาบ โจร ที่ได้ทำโจรกรรมแล้วหรือยังไม่ได้ทำ และโรค
ต่าง ๆ คือ โรคจักษุ โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรคศีรษะ
โรคคอ โรคปาก โรคฟัน โรคใจ โรคหวัด โรคมองคร่อ โรคตัวร้อน
โรคไข้ โรคในท้อง โรคลม โรคลงแดง โรคลงท้อง โรคอกแสบ
โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคหิด โรคลมบ้าหมู โรคหิด โรคหิดดำ

โรคจิตเปื้อน โรคกำลาบ โรคคหะระต โรคโลหิต โรคจิต โรคเบาหวาน
โรครีตลิตวง โรคต่อม โรครีตสัตวงหวาร โรคอันมีดีเป็นสมุฏฐาน มี
เสมหะเป็นสมุฏฐาน มีลมเป็นสมุฏฐาน มีของ ๓ อย่างเป็นสมุฏฐาน โรค
อันเกิดจากความแปรปรวนแห่งฤดู โรคอันเกิดจากความบริวารร่างกายไม่
โรคอันเกิดจากความเพียร โรคอันเกิดจากกรรมและเย็นร้อนหิวกระหาย
อจจาระ บัสนาระ เหลือบ ขุณ ฌม แดต และงุกัต สิ่งเหล่านี้เรียกว่า
อนตรายเบตเผยทงน

อนตรายปกปัคนัน ได้แก่กายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต กามฉันท
นัวรรณ พยาบาทนัวรรณ ถินมัทธนัวรรณ อุทธัจจกุกกุกจณัวรรณ วิจิกิจฉานัวรรณ
ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความดีเสมอ
ความริษยา ความกระหน่ำ ความมีมารยา ความโอ้อวด ความถือดี ความ
แข่งดี ความถือตัว ความดุดันผุอัน ความเมามัว ความประมาท กิเลส
ทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง
ความแผดเผาทั้งปวง อกศลทั้งปวง ดังนี้

ในเนื้อความเหล่านี้ มีคำอธิบายในอรรถกถาไว้เป็นอันมาก แต่
จะยกมาแสดงเฉพาะกำลังทั้ง ๕ มีกำลังศรัทธาเป็นต้นเท่านั้น คือ คำว่า
ศรัทธานั้นท่านว่า ได้แก่ความเชื่อถือ ๆ ศรัทธาเนนมีการเชื่อถือเป็นลักษณะ
หรือมีการกำหนดลงเป็นลักษณะ มีการทำให้ใจมองใสเป็นรส อีกอย่างหนึ่งว่า
มีการแล่นไปเป็นรสเหมือนกับเรือที่แล่นไปในห้วงน้ำ มีการน้อมไปเป็น
เครื่องปรากฏ มีวัตถุที่ควรเชื่อหรือองค์คุณอันให้ถึงซึ่งกระแสธรรมเป็นท
ดง ๆ ที่เรียกว่า ศรัทธาผละ คือ กำลังศรัทธานั้น หมายความว่าทำให้
หวั่นไหวในสิ่งที่ไม่ควรเชื่อ ๆ คำว่า วิริยะนั้น ได้แก่ความแก่งกล้า คือ
แก่งกล้าเป็นไปด้วยวิธหรือด้วยนัย หรือด้วยอบายอันใดอันหนึ่ง ๆ วิริยะ
นั้นมีการค้ำจุนไว้เป็นลักษณะ หรือมีการประคองไว้ซึ่งจิตเป็นลักษณะ มีการ
สนับสนุนซึ่งสิ่งที่เกิดด้วยกันเป็นรส มีการไม่จมลงเป็นเครื่องปรากฏ มีความ
สลัดใจหรือวัตถุอันเป็นเหตุให้พยายามเป็นทตัง วิริยะที่บุคคลให้ปรากฏใน

ทางชอบ ควรทราบว่าเป็นรากเหง้าแห่งสมบัติทั้งปวง ฯ ที่เรียกว่าวิริยพละ อันแปลว่ากำลังความเพียรนั้น อธิบายว่า ความเพียรนั้นไม่ทำให้หวั่นไหวไปในทางเกียจคร้าน ฯ ลักษณะเป็นต้นแห่งสติ ได้เคยมีมาแล้ว ที่เรียกว่า สติพละ ซึ่งแปลว่ากำลังสตินั้น หมายความว่าสตินั้นไม่ทำให้หวั่นไหวในความเผละสติ ฯ สมานินั้น ได้แก่การตั้งไว้โดยชอบซึ่งสิ่งที่เกิดด้วยกัน ฯ สมานินั้น มีการหลุดพ้นหรือการไม่ฟุ้งซ่าน หรือการไม่แผ่ไปเป็นลักษณะ มีการประมวลมา ซึ่งสิ่งที่เกิดด้วยกันเป็นรส มีการสงบ หรือความรู้ เป็นเครื่องปรากฏ เมื่อว่าโดยพิเศษก็มีความสุขเป็นตถัง ฯ ที่เรียกว่า สมานิพละ กำลัง คือ สมานินั้น เพราะสมานินั้นไม่ทำให้หวั่นไหวไปในความฟุ้งซ่าน ฯ บัญญานันได้แก่การรู้อริยสัจ ฯ บัญญานันมีการ แหวงตลอดตามสภาพหรือแหงตลอดโดยไม่พลาดเป็นลักษณะ เหมือนกับการ ยิงลูกศรไปถูกที่หมายของนายขมังธนูผู้ฉลาดฉะนั้น บัญญานันมีแสงสว่าง เหมือนกับดวงไฟเป็นรส มีความไม่ลุ่มหลงเหมือนผู้ชำนาญานาญบาเป็นเครื่อง ปรากฏ ที่เรียกว่าบัญญัติพละ ซึ่งแปลว่ากำลังบัญญัตินั้น หมายความว่า บัญญานันไม่ทำให้หวั่นไหวในอวิชา ฯ คำว่า กำลังหรินั้น หมายความว่า หิริ ไม่ทำให้หวั่นไหวในความไม่มีหิริ กำลัง โอตตปป์ปะนั้น ก็คือ โอตตปป์ปะไม่ทำให้หวั่นไหวไปในทางไม่กลัวบาป ดังนั้น สันเนือความใน เทศนาภคณันเพียงเท่านั้น.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๓

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิเทศ ว่าด้วยหิริโอตตปปะ

อัย อุกฺกปฺพหฺวเสน อุตฺตวณฺณา โหติ ฯ กายหุจฺจิราหิ หิริยตี
หิริ ฯ ลชฺชาเขตฺ อธิวณฺ ฯ เคหิ เอว โอตฺตปฺปตฺติ โอตฺตปฺปนฺติ ฯ

ณ บัณฑิต อาคมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิเทศ กัณฑ์ที่ ๑๓ ว่าด้วย
หิริโอตตปปะ ตามอรรถกถา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทฺธ-
ศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

อรรถกถา

คัมภีร์ความตามอรรถกถาแห่งกามสุตตันิเทศว่า การพรรณนาซึ่ง
จักแสดงต่อไปนี้ เป็นการพรรณนาเนื้อความแห่งบทที่ ๒ คือ บทว่าด้วย
หิริโอตตปปะ ดังนี้ ฯ เมื่อพระอรรถกถาจารย์กล่าวอย่างนั้นแล้ว จึงกล่าว
ต่อไปว่า บุคคลละอายต่อกายทุจริตเป็นต้น ด้วยธรรมชาติใด ธรรมชาติ
นั้น ชื่อว่าหิริ ฯ คำว่า หิรินฺ แปลว่า ความละอาย ฯ บุคคลย่อมสะดุ้ง
ต่อกายทุจริตเป็นต้น ด้วยธรรมชาติใด ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า โอตตปปะ ฯ
โอตตปปะนี้หมายความว่าสะดุ้งต่อบาป ฯ ข้าพเจ้าได้ตั้งแม่บทอันนี้ไว้ว่า
สมุฏฐาน • อธิบดี • ลักษณะมีความละอายเป็นต้น • เพื่อแสดงเหตุต่าง ๆ
กัน แห่งหิริโอตตปปะนั้นแล้ว ได้กล่าวเนื้อความพิสดารไว้ต่อไป ฯ
กล่าวคือ หิรินฺ มีภายในเป็นสมุฏฐาน โอตตปปะมีภายนอกเป็นสมุฏฐาน
หิริมีตัวเป็นอธิบดี คือ มีตัวเป็นใหญ่ โอตตปปะมีโลกเป็นอธิบดี คือ มีโลก
เป็นใหญ่ หิริตั้งขึ้นด้วยสภาพ คือ ความละอาย โอตตปปะตั้งขึ้นด้วย
สภาพคือความกลัว หิริมีความยำเกรงเป็นลักษณะ โอตตปปะมีการกลัว
ต่อโทษ และเห็นขังภัยเป็นลักษณะ

บุคคลยอมทำให้หิริ อันมีภายในเป็นสมุฏฐานเกิดขึ้นด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ ด้วยการพิจารณาถึงชาติ ๑ ด้วยการพิจารณาถึงวัย ๑ ด้วยการพิจารณาถึงความแก่ชรา ๑ ด้วยการพิจารณาถึงความสตัปพีมาก ๑ ฯ

ข้อนี้ คืออย่างไร คือ บุคคลพิจารณาถึงชาติว่าอันการทำความปณี เป็นการกระทำของผู้มีชาติตระกูลไม่ดี เป็นการกระทำของผู้มีชาติตระกูลต่ำช้า มีพรานเบ็ดเป็นต้น ผู้ที่มีชาติตระกูลดีเช่นกับตัวเรา ไม่สมควรจะทำความปณี ดังนี้ แล้วก็ทำความปณีปาณาติบาตเป็นต้น อย่างนั้นชื่อว่าทำให้หิริเกิดขึ้นด้วยพิจารณาถึงชาติตระกูล ฯ บุคคลพิจารณาถึงอายุวัยว่า การทำความปณี เป็นของคนหนุ่มคนสาว ส่วนผู้ที่ตั้งอยู่ในอายุวัยเช่นเรา ย่อมไม่สมควรทำ แล้วก็ทำความปณีปาณาติบาตเป็นต้น ชื่อว่าทำให้เกิดหิริด้วยการพิจารณาถึงอายุวัย ฯ บุคคลพิจารณาถึงความแก่ชราว่า การทำความปณี เป็นของผู้ไม่มีกำลัง ผู้ไม่มี ความแก่ชรา ส่วนผู้มีความแก่ชราเช่นเรา ย่อมไม่สมควรทำ แล้วก็ทำความปณีปาณาติบาตเป็นต้น ชื่อว่าทำให้เกิดหิริด้วยการพิจารณาถึงความแก่ชรา ฯ บุคคลพิจารณาถึงการสตัปพีเลาเรียนมากกว่า การทำความปณี เป็นของคนอันธพาล ไม่ใช่ของบัณฑิต ผู้เป็นบัณฑิต ผู้สตัปพีเลาเรียนมากเช่นตัวเรา ย่อมไม่สมควรทำ แล้วก็ทำความปณีปาณาติบาตเป็นต้น ชื่อว่าทำให้เกิดหิริด้วยการพิจารณาถึงความแก่ชรา ฯ บุคคลยอมทำให้เกิดหิริ อันมีภายในเป็นสมุฏฐาน ด้วยเหตุ ๔ ประการ ดังที่กล่าวมานี้ ฯ ครั้นให้เกิดแล้ว ก็ให้หิริเข้าไปในจิตของตน แล้วก็ทำความปณีกรรม ฯ หิริชื่อว่ามีภายในเป็นสมุฏฐานด้วยอาการอย่างนี้

ชื่อว่า โศตตปปะมีภายนอกเป็นสมุฏฐานนั้น คืออย่างไร ฯ คืออย่างนั้น บุคคลพิจารณาว่า ถ้าเราก็กทำความปณีกรรม ก็จะมีผู้ตบตีเราในบริษัท ฯ ผู้รู้ทั้งหลายจักตบตีเรา เหมือนกับชาวเมืองชงคตตตตของไม่สะอาด เราก็กต้องถูกผู้มศีลทั้งหลายละเว้น เมื่อเป็นเช่นนั้น เราจะทำอย่างไร อย่างนั้นแล้ว ก็ไม่ทำความปณีกรรมด้วยโศตตปปะ อันมีภายนอกเป็นสมุฏฐาน ฯ โศตตปปะมีภายนอกเป็นสมุฏฐาน อย่างนั้น

ชื่อว่า หิริ มีตัวเป็นอธิบดี คือ มีตัวเป็นใหญ่ นั่น คืออย่างไร ฯ
คือ กุลบุตรบางคนในโลกนี้ ทำตัวของตัวเองให้เป็นใหญ่ แล้วไม่ทำบาปด้วย
คิดว่า ผู้เช่นเรา ผู้บวชด้วยศรัทธา ผู้ศึกษาเล่าเรียนมาก ผู้ทรงไว้ซึ่งธุดงค์
ไม่ควรทำบาปกรรม ฯ อย่างนี้ ชื่อว่าหิริมีตนเป็นใหญ่ ฯ เพราะฉะนั้น
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ตรัสไว้ว่า อริยสาวกนั้นทำตนให้เป็นใหญ่
แล้วกละเสียบชงอกศล ทำกุศลให้เกิดขึ้น ละเสียบชงสังขัมมโทษ ทำแต่สิ่ง
ที่ไม่มีโทษ รักษาตนให้บริสุทธิ์ ดังนี้

ชื่อว่า โอตตปปะมีโลกเป็นใหญ่ นั่น คืออย่างไร ฯ คือ กุลบุตร
บางคนในโลกนี้ กระทำโลกให้เป็นใหญ่แล้ว ก็ไม่ทำบาปกรรม ฯ ข้อ
คืออย่างไร คือ เขาคิดว่าโลกสันนิวาสน์ใหญ่ สมณพราหมณ์ทั้งหลาย
ผู้มฤต ผู้มตาทัพบ ผู้รู้จักใจของผู้อื่น ย่อมมีอยู่ในโลกสันนิวาสน์ใหญ่
สมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมเห็นได้ไกล ถึงแม้ว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้น เข้า
มาใกล้เรา ๆ ก็ไม่เห็น สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมรู้จักจิตของผู้อื่นด้วย
จิตของตน สมณพราหมณ์เหล่านั้น จักรู้จักเราซึ่งกระทำบาป จะกล่าว
กันว่า จงดูกุลบุตรนี้ เขาบวชด้วยศรัทธาแล้วยังมาปะปนด้วยสิ่งที่เป็นอกุศล
มิใช่แต่เท่านั้น เทวดาทั้งหลายผู้มฤต ผู้มตาทัพบ ผู้รู้จักจิตของผู้อื่น ก็
อยู่ในโลกสันนิวาสน์ใหญ่ เทวดาเหล่านั้นย่อมเห็นได้แต่ไกล เวลา
เทวดาเหล่านั้นเข้ามาใกล้เรา เราก็มองไม่เห็น เทวดาเหล่านั้น ย่อมรู้จักจิต
ของผู้อื่นด้วยจิตของตน เทวดาเหล่านั้น จะรู้จักเราซึ่งทำบาปกรรม จะกล่าว
กันว่า ท่านทั้งหลายจงดูกุลบุตรนี้ ฯ บวชด้วยศรัทธาแล้วก็ยังเกสือกถ
ด้วยสิ่งที่เป็นบาปอกุศล เขาทำโลกให้เป็นใหญ่อย่างนั้นแล้ว ก็ละเสียบ
ชงอกศล ทำแต่สิ่งที่เป็นกุศล ละเสียบชงสังขัมมโทษ ทำแต่สิ่งที่ไม่มียโทษ รักษา
ตนให้บริสุทธิ์ ดังนี้ ฯ อย่างนี้แหละ เรียกว่า โอตตปปะมีโลกเป็นใหญ่

ก็ในคำว่า หิริตั้งขึ้นด้วยสภาพ คือ ความละอาย โอตตปปะตั้งขึ้น
ด้วยสภาพคือความกลั่น อธิบายว่า คือ ความละอายนั้น ได้แก่อาการ
ละอาย หิริตั้งขึ้นด้วยสภาพนั้น ฯ คำว่า ความกลั่นนั้น ได้แก่ความ

กลัวบาป โอตตปัสสะตั้งขึ้นด้วยสภาพนั้น ๆ สิ่งทั้ง ๒ คือ หิริโอตตปัสสะ^๕ ข่อมปรากฏในการงดเว้นจากบาป ๆ กลบุตรบางคน เมื่อจะถ่ายอุจจาระ บัสนาจะเป็นต้น เห็นผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งควรละอาย ก็ถึงซึ่งอาการละอายฉนั้นใจ ผู้มีหิริขาลงสู่ความละอายในภายใน คือ รู้สึกละอายในใจของตน แล้วก็ไม่ทำบาปกรรมฉนั้น ๆ บางคนกลัวภัยในอภัยแล้ว ก็ไม่ทำบาปกรรม

คำที่จะว่าต่อไปนี้เป็นคำอุปมาในเรื่องนี้ คือ มีก้อนเหล็กอยู่ ๒ ก้อน ๆ หนึ่งเย็นแต่เบอนด้วยคุด ก้อนหนึ่งร้อนถูกไฟเผา ผู้มีปัญญาเกลียดก้อนเย็นเพราะเบอนคุด แล้วก็ไม่จับต้อง เกลียดก้อนร้อนเพราะกลัวจะไหม้ แล้วก็ไม่จับต้องฉนั้นใจ บุคคลขาลงสู่ความละอายในใจ แล้วก็ไม่ทำบาป ฉนั้น ก็เหมือนกับผู้ที่ไม่จับก้อนเหล็กเย็น เพราะเกลียดว่าเบอนคุด การไม่ทำบาปเพราะความกลัวบาปฉนั้น เปรียบเหมือนการไม่จับก้อนเหล็กแดง เพราะกลัวจะไหม้ฉนั้น

ข้อว่า หิริโอตตปัสสะเป็นลักษณะ โอตตปัสสะมีการกลัวโทษ และเห็นภัยเป็นลักษณะฉนั้น ข่อมปรากฏในการงดเว้นจากบาปเท่านั้น ๆ เพราะ ว่าบุคคลบางคนไม่ทำบาป เพราะเกิดหิริขาลงสู่ความยำเกรงเป็นลักษณะด้วย เหตุ ๔ ประการ คือ ด้วยการพิจารณาถึงชาติตระกูลใหญ่ ๑ ด้วยการพิจารณาถึงพระศาสดาผู้ประเสริฐ ๑ ด้วยการพิจารณาถึงมรรคอันประเสริฐ ๑ ด้วยการพิจารณาถึงเพื่อนพรหมจรรย์ผู้ใหญ่ ๑ ๆ บางคนไม่ทำบาป เพราะเกิดความสะอึกกลัวอันมีความกลัวโทษและเห็นภัยเป็นลักษณะด้วยอาการ ๔ คือ ภัยอันเกิดจากการติเตียนตัวเอง ๑ ภัยอันเกิดจากผู้อื่นติเตียน ๑ ภัยอันเกิดจากอาชญา ๑ ภัยอันเกิดจากหฤทัย ๑ ๆ บัณฑิตควรแสดงข้อว่า การพิจารณาถึงชาติตระกูลใหญ่เป็นต้น และการพิจารณาถึงภัยทั้ง ๔ มีภัยอันเกิดจากการติเตียนตัวเองเป็นต้น ให้พิสดาร ๆ กำลัง ๑ ประการ คือ กำลังศรัทธา กำลังวิริยะ กำลังสติ กำลังสมาธิ กำลังปัญญา กำลังหิริ กำลังโอตตปัสสะ ไม่มีแก่ผู้ใด ก็เลสทั้งหลายข่อมครอบงำย้าย ซึ่งบุคคล ฉนั้นได้ ดังนี้ สำนเนอความในอรรถกถาอันว่าด้วยหิริโอตตปัสสะเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

เนื้อความในอรรถาธิบายว่า การพิจารณาถึงชาติตระกูลใหญ่นั้น ได้
 แก่การทักขณพิจารณาว่า เมื่อเราได้บวชในพระพุทธศาสนาแล้ว เรียกว่า
 เรามีสชาติตระกูลใหญ่ เรียกว่า เราเป็นพระสัทกบฏแล้ว เราไม่ควร
 ทำบาปกรรมเลย ฯ คำว่า การพิจารณาถึงพระศาสดาผู้ประเสริฐนั้น
 ได้แก่การทักขณพิจารณาว่า พระพุทธเจ้าผู้เป็นพระศาสดาของเรา เป็นผู้
 ประเสริฐด้วยพระคุณธรรมทุกประการ เราผู้มีพระศาสดาซึ่งประเสริฐ
 เช่นนี้ เราไม่ควรทำบาปกรรมเลย คำว่า การพิจารณาถึงมรคอัน
 ใหญ่นั้น ได้แก่การทักขณพิจารณาว่ามรคอันประเสริฐ ที่เราจะได้รับ
 จากพระพุทธเจ้า ก็คืออริยทรัพย์ ๗ ประการ ถ้าเราทำไม่ดีเราก็ไม่ได้รับ
 มรคอันประเสริฐนั้น คำว่า การพิจารณาถึงเพื่อนพรหมจรรย์ผู้ใหญ่นั้น
 ได้แก่การทักขณพิจารณาว่า เพื่อนพรหมจรรย์ผู้ใหญ่ของเรา มีพระสารีบุตร
 โมคคัลลานเป็นต้น ล้วนแต่ไม่ได้ทำความชั่วเลย เราผู้มีเพื่อนพรหมจรรย์
 ซึ่งประเสริฐเช่นนั้น เราสมควรจะทำความชั่วแล้วหรือ เมื่อภิกษุเห็น
 คิดดังที่วามานั้น ก็ไม่ทำความชั่ว ให้ผิดจากธรรมวินัย ดังที่
 ตามที่อธิบายมานั้น อธิบายตามอรรถกถาแห่งมหาสติปัฏฐานสูตร ส่วนผู้
 ไม่ใช่ภิกษุ ก็ควรพิจารณาเทียบกับพระภิกษุว่า การที่เราได้เกิดมาเป็น
 มนุษย์ เรียกว่ามีชาติอันประเสริฐแล้ว การที่เราได้นับถือพระพุทธ-
 ศาสนา เรียกว่าได้ครูผู้ประเสริฐแล้ว ได้พระบิดาผู้ประเสริฐแล้ว พระ-
 บิดาผู้ประเสริฐของเรา คือ พระพุทธเจ้าผู้มีมรคอันประเสริฐ คือ
 อริยทรัพย์ไว้ให้แก่บุตรธิดาของพระองค์ท่าน เมื่อบุตรธิดาผู้ใดไม่ทำความชั่ว
 บุตรธิดาผู้นั้น ก็ได้รับมรคอันประเสริฐคืออริยทรัพย์ การที่เรามีเพื่อน
 ที่นับถือพระพุทธศาสนาด้วยกันเป็นอันมาก เหมือนเทวดานั้น เรียกว่าเรา
 มีเพื่อนที่ดีแล้ว เราไม่ควรทำบาปกรรมเลย เมื่อผู้ไม่ใช่ภิกษุคิดอย่างนี้
 แล้วก็จะละอายใจ ในเวลาคิดจะทำบาปกรรม จะงดเว้นจากบาปกรรม
 ได้ ฯ ส่วนผู้หนักถึงกับ ๔ ประการ คือ ภัยอันเกิดจากการติเตียนตัว

เอง ภัยอันเกิดจากผู้อื่นเกิดขึ้น ภัยอันเกิดจากอาชญา คือ เกิดจากการ
ผิดกฎหมายบ้านเมือง ภัยอันเกิดจากเหตุ แล้วไม่ทำบาปนั้น เรียกว่า
ไม่ทำบาปด้วยโอตตปปะซึ่งมีความกลัวโทษ เห็นภัยเป็นลักษณะ ฯ ผู้ใด
มีหิริโอตตปปะ ดังที่มานั้นประจักษ์ ผู้ใดเรียกว่า มีกำลัง คือ หิริ
โอตตปปะ ไว้ต่อสู้กิเลสไม่ให้กิเลสข้ายได้ เมื่อกิเลสข้ายไม่ได้ ก็ไม่ได้
รับโทษทุกขภัย มีความร้อนใจเป็นต้นในเวลามีชีวิตอยู่ เมื่อสิ้นชีวิตไปแล้ว
ก็ไม่ได้รับโทษทุกขภัยในอบายภูมิ ๔ มีนรกเป็นต้น เพราะฉะนั้น ควร
ที่คนทั้งหลาย จะมีหิริโอตตปปะประจักษ์ให้เสมอไป จึงจะเป็นการดี
สิ้นเนื้อความในเทศนาภคณชนเพียงเท่านั้น

เอว ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๔

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิเทศ

ว่าด้วยนัวรรณ์ ๕ อุปกิเลส ๑๖

กุสละมเม นัวรรตติ นัวรรณ์ ฯ กามจันโท เอว นัวรรณ์
กามจันทนัวรรณ์ ฯ เอว เสเสสสปี ฯ พยาปชชตติ

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิเทศ กัณฑ์ที่ ๑๔ ว่าด้วย
นัวรรณ์ ๕ อุปกิเลส ๑๖ ตามอรรถกถา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่
พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

อรรถกถา

ดำเนินความตามอรรถกถาแห่งกามสูตรนัเทศว่า สิ่งใดก็แกงเสีย
ซึ่งกุศลธรรมทั้งหลาย สิ่งนั้นชื่อว่านัวรรณ์ ฯ นัวรรณ์คือกามจันทะ ขอว่า

กามฉันทน์วรรณะ ๑ ถึงแม้ว่า ในนิวรรณ์ข้ออื่น ๆ ก็เหมือนกัน
จิตย่อมเข้าถึงความเสียดด้วยสิ่งนั้น เพราะฉะนั้น สิ่งนั้นจึงชื่อว่า เป็น
พยาบาท ๑ อีกอย่างหนึ่งว่า สิ่งใดทำให้วินัยและความประพฤติเสียไป
หรือทำให้ประโยชน์สุขเป็นอันเสียไป สิ่งนั้นชื่อว่า เป็นพยาบาท ๑
ความหดหู่ว่วงเหงา คือ ความไม่องอาจ ความพิฆาตซึ่งความดีชื่อว่า
ถีนมิหระ ๑ ถีนะ คือ ความหดหู่ มี ความไม่องอาจเป็นลักษณะ
มีการกำจัดความเกลือกกล้าเป็นรส มีการจมอยู่เป็นเครื่องปรากฏ ส่วน
มิหระซึ่งแปลว่า ความว่วงเหงานั้น มีความไม่สมควรแก่การงานเป็น
ลักษณะ มีการทำให้หมดความยินดีเป็นรส มีความข่อท้อ หรือ
ความว่วงเหงาท้วนอนเป็นเครื่องปรากฏ ๑ สิ่งทั้ง ๒ นี้มีการทำไว้ในใจ
โดยไม่ถูกทางในความไม่ยินดี และความเกียจคร้าน ความเมื่อยขบ
ร่างกายเป็นต้น ๑ ความเป็นแห่งใจฟุ้งซ่านเรียกว่า อหัจจะ อหัจจะ
นี้มีความไม่สงบใจเป็นลักษณะ มีความไม่ตั้งมั่นเหมือนกับน้ำอันถูกลม
พัดเป็นรส มีความหม่นไปเหมือนกับธมที่ถูกลมพัด เป็นเครื่องปรากฏ
มีความไม่สงบใจเหมือนกับขี้เถาที่ฟุ้งซ่าน ซึ่งบุคคลทรมลงด้วยก้อนหิน
เป็นเหตุ หรือมีการกระทำไว้ในใจโดยไม่ถูกทางเป็นเหตุ ใจความ
ก็คือความฟุ้งไปแห่งจิต ๑ การกระทำสิ่งที่น่าเกลียดเรียกว่า กุกกตะ ๑
ความเป็นแห่งการทำให้สิ่งที่น่าเกลียดคนนั้น เรียกว่า กุกกจะ ซึ่งแปลว่า
ความรำคาญ ๑ กุกกจะ ซึ่งแปลว่า ความรำคาญนั้น มีความร้อนใจ
ในภายหลังเป็นลักษณะ มีการเสียใจในเมื่อนึกถึงสิ่งที่ตนทำแล้ว และ
ไม่ได้ทำเป็นรส มีการกินแค้นเป็นเครื่องปรากฏ มีการทำและไม่ทำ
เป็นเหตุ ๑ สิ่งทั้ง ๒ คือ อหัจจะ ความฟุ้งซ่าน และ กุกกจะ ความ
ทำให้สิ่งที่น่าเกลียดคน ควรเห็นว่า เหมือนกับความเป็นทาสของผู้อื่น ๑
วิจิกจณนั้น ท่านตั้งเป็นวิเคราะหไว้ว่า วิคตา จิกจลลิต วิจิกจลา
แปลว่า การเขยวยาปราศจากไปแล้ว เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วิจิกจลา
คณ ๑ โดยเหตุนี้ คำว่า วิจิกจลา เมื่อจะแปลตามวิเคราะห์ของท่าน
ก็ต้องแปลว่า มีการเขยวยาปราศจากไปแล้ว ๑ อีกอย่างหนึ่งท่านว่า

เมื่อบุคคลคิดค้น ซึ่งความเป็นแห่งสิ่งนั้น ๆ ก็ย่อมลำบากด้วยสิ่งนั้น เพราะฉะนั้น สิ่งนั้นจึงชื่อว่า วิจิกิจฉา ดังนี้ ๑ ถ้อยตามวิเคราะห์แห่งสิ่งนั้นว่า วิจิกิจฉานั้นแปลว่า ลำบากกัน ดังนี้ วิจิกิจฉา มีความสงสัยเป็นลักษณะ มีความกระเสือกกระสนเป็นรส มีการตัดสินใจไม่ได้ หรือการถือเอาส่วนต่าง ๆ เป็นเครื่องปรากฏ มีการกระทำไว้ในใจโดยไม่ถูกทางเป็นเหตุ วิจิกิจฉาควรเห็นว่า เป็นเครื่องทำอันตรายแก่การปฏิบัติ สิ้นเนื้อความ อันว่าด้วยนิวรรณ์ตามอรรถกถา แห่งกามสูตรนิตยเทศ เพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้ ว่าด้วยราคะ โทสะ โมหะ และอุปกิเลส ๑๖ โดยลักษณะ เป็นต้น กล่าวคือ ราคะ นั้น มีความยินดีเป็นลักษณะ ๑ โทสะมีการทำให้เสียเป็นลักษณะ โมหะมีความลุ่มหลงเป็นลักษณะ ๑ โกรธ คือ ความโกรธ มีความฉุนเฉียวหรือความดร้ายเป็นลักษณะ มีการทำความอวดมาดเป็นรส มีการประทุษร้ายเป็นเครื่องปรากฏ ๑ อปนาหะ คือ ความผูกโกรธนั้น มีการผูกใจเจ็บเป็นลักษณะ มีการไม่สละเวรเป็นรส มีการผูกไว้เนื่อง ๆ ซึ่งความโกรธเป็นเครื่องปรากฏ ๑ ข้อที่สมกับเนื้อความในพระบาลีว่า ความโกรธเกิดขึ้นก่อน ความผูกโกรธเกิดหลัง ดังนี้ เป็นต้น ๑ มกฺขะ คือ ความลบหลู่ นั้น มีการลบหลู่ซึ่งความดีของผู้อื่นเป็นลักษณะ มีการทำความดีของผู้อื่นให้เสียไปเป็นรส มีการปกปิดความดีของผู้อื่นเป็นเครื่องปรากฏ ๑ ปลาสะ คือ ความดีเสมอหน้า มีการถือคู่แข่งเป็นลักษณะ มีการทำความดีของตนให้เสมอกับความดีของผู้อื่นเป็นรส มีการยกขึ้นด้วยประมาณความดีของผู้อื่นเป็นเครื่องปรากฏ ๑ อีสสาซึ่งแปลว่าความริษยานั้น มีการคิดขุ่นสมบัตของผู้อื่นเป็นลักษณะ อีกอย่างหนึ่งว่า มีการหาเหตุไม่ได้ซึ่งสมบัติของผู้อื่นเป็นลักษณะ มีความไม่ยินดีต่อสมบัติของผู้อื่นเป็นรส มีการเบือนหน้าจากสมบัติของผู้อื่นนั้น เป็นเครื่องปรากฏ ๑ มัจฉริยะ ซึ่งแปลว่า ความตระหนี่นั้น มีการซ่อนไว้ซึ่งสมบัติของตนเป็นลักษณะ มีการอดทนไม่ได้ ซึ่งความที่แห่งสมบัติของตนทั่วไปแก่ผู้อื่น เป็นรส

มีหน้าสขิวเป็นเครื่องประกอบ ฯ มาหา ซึ่งแปลว่า ความเลอกลวงนั้น
มีการปกปิดความชั่วของตัวเป็นลักษณะ มีการซ่อนความชั่วของตัวเป็นรส
มีการกางกั้นไว้ไม่ให้ผู้อื่นรู้จักความชั่วของตัว เป็นเครื่องปรากฏ ฯ
ตาโดย ซึ่งแปลว่า ความโอ้อวดนั้น มีการประกาศซึ่งความดีที่ไม่มีอยู่
แก่คนเป็นลักษณะ มีการพูดขาน ซึ่งความดีที่ไม่มีอยู่แก่ตนนั้น เป็นรส
มีการกระทำซึ่งความประดัมภ์ให้ผู้อื่นเห็นว่า ตัวมีความดีอย่างนั้น อย่างนี้
ด้วยอาการแห่งกาย เป็นเครื่องปรากฏ ฯ ถัมพะ ซึ่งแปลว่า หัวตอไม้
มีความพองขึ้นแห่งจิตเป็นลักษณะ มีความไม่ขำเกรง ความไม่ประพฤติก
ความเป็นรส มีความไม่อ่อนโยน เป็นเครื่องปรากฏ ฯ สารัมพะ
ซึ่งแปลว่า ความแข็งคั้น มีการทำไปยิ่งกว่าเหตุเป็นลักษณะ มีความ
มีนขำศึก เป็นรส มีความไม่เคารพเป็นเครื่องปรากฏ ฯ มานะซึ่งแปลว่า
ความถือตัวนั้น มีความพองขึ้นแห่งจิตเป็นลักษณะ มีการถือว่าเราเป็นรส
มีความพองขึ้นเป็นเครื่องปรากฏ ฯ อติมานะซึ่งแปลว่า ความตมึนผ่อ
นั้น มีความพองขึ้นยิ่งแห่งจิตเป็นลักษณะ มีความถือตัวเกินไปเป็นรส มี
ความพองขึ้นไปเป็นเครื่องปรากฏ ฯ มหะ ซึ่งแปลว่า ความมัวเมาอัน
มีความเมาเป็นลักษณะ มีการนำไปซึ่งความเมาเป็นรส มีความเมาขึ้น
เป็นเครื่องปรากฏ ฯ ปมาทะ ซึ่งแปลว่า ความประมาทนั้น มีการปล่อย
จิตไปในกามคุณ ๕ เป็นลักษณะ มีการเพิ่มซึ่งการปล่อยจิตไปเป็นรส
มีการอยู่ปราศจากสติเป็นเครื่องปรากฏ ฯ บัณฑิตควรทราบข้อความต่าง ๆ
มีลักษณะเป็นต้นแห่งความเหล่าน ดังที่ว่ามาแล้ว ฯ แต่ที่ว่ามาแล้วนี้
เป็นเนื้อความย่อ ส่วนเนื้อความพิสดารควรทราบตามนัยที่กล่าวไว้แล้ว
ในคัมภีร์ดังกล่าว ความโกรธได้แก่สังขโตเป็นต้น ดังนี้

แต่เมื่อจะว่าเป็นพิเศษนี้ คือ ผตตอามิส เมื่อไม่ได้อามิสด้วยตน
เองก็โกรธแก่ผู้อื่นซึ่งได้อามิส ความโกรธของผู้นั้นได้เกิดขึ้นคราวแรก
แล้ว เรียกว่า โกรธ ความโกรธที่เกิดขึ้นไปเรียกว่า อุปนาระ ฯ
ผู้ที่โกรธและผูกโกรธไว้แล้วอย่างนั้น ข้อมลบเลาะความดีของผู้อื่น ข้อม
ได้ลาภ ข้อมถือเอาซึ่งความคู่เคียงว่า ตัวเราก็คือเป็นเช่นนั้น ฯ อัน

เรียกว่า การลบหลู่และการตีเสมอ ๑ ผู้ลบหลู่และผู้ตีเสมอนั้น ย่อม
คิดร้ายต่อลาภสักการะเป็นต้น ของผู้อื่นว่า ผู้คนประโชนอะไรกับสิ่ง
อันนั้นเรียกว่าความริษยา ๑ ถ้าสมบัติของผู้หนึ่งบางอย่างมีอยู่ เขาอดทน
ซึ่งความทั่วไปแห่งสมบัตินั้นด้วยผู้นั้นไม่ได้ อันนั้นเป็นความตระหนี่ ๑
การที่เขาปกปิดความไม่ดีของเขาไว้ เพราะเห็นแก่ลาภเป็นมาชา ๑ การ
ที่เขาประกาศความดีซึ่งไม่มีอยู่ว่ามียู่ เป็นสาไถย ๑ ผู้ปฏิบัติอย่างนี้
ถ้าเขาไม่ได้ลาภตามความประสงค์ของเขาๆ ก็มีใจกระด้าง มีใจไม่อ่อน
ไม่อาจสอนเขาได้ว่าไม่ควรทำอย่างนั้น การที่เขาทำอย่างนั้นเรียกว่า ถัมกะ
ซึ่งแปลว่า หัวค้อน ๑ ถ้าใครๆ ว่ากล่าวอย่างใดอย่างหนึ่ง ว่าท่านไม่ควร
ทำสิ่งนั้นอย่างนั้น แล้วเขาก็โกรธมีหน้าอกกล่าวข่มขู่ว่า ท่านเป็นอะไรของ
ข้าพเจ้า การที่เขาทำอย่างนั้นเรียกว่า สากัมกะ แปลว่า ความแข็งดี ๑
เขาเข้าใจตัวของเขาเองว่า เราดีด้วยความดีอันนั้นเรียกว่า เขามัวมานะ
การที่เขาดูหมิ่นผู้อื่นด้วยความแข็งดีเรียกว่า เขามัวมานะเกินไป การที่บุคคล
มัวเมาด้วยชาติตระกูลเป็นต้น ด้วยมานะ และอัตติมานะ เรียกกมทะ
ซึ่งแปลว่า ความเมา ๑ การที่บุคคลมัวเมาในวัตถุทั้งหลายมีกามคุณเป็น
ต้น เรียกว่า ความประมาท ดังนั้น สันเนอความในเทศนาภิกขุตนเขยงแทน
เอว กมิ ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฑ์ที่ ๑๕

คัมภีร์จุททกนิกาย พระมหานิกาย

ว่าด้วยกุศลธรรมที่เสียไป

ปรีสุสชาติ เกณฑุเถน ปรีสุสชา ๑ ปรีสันทิตติ ปรีสุสชา ๑
ปรีหามาย สัณฑุเถนิตติ ปรีสุสชา ๑ ตุตราสชาติ ปรีสุสชาติ.

ณ บัดนี้ อาคตภาพักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิกาย กัณฑ์ที่ ๑๕ ว่า ด้วยกุศลธรรมที่เสียไปเพราะภัยรอบข้าง สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์ แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลี อันมีในกามสุตตนิเทศน์ว่า เพราะเหตุไรจึงเรียกว่าภัยรอบข้าง และคำว่าภัยรอบข้างนั้นได้แก่สิ่งใด มีคำแก้ไขว่า สิ่งใดเข้าภัยรอบข้าง สิ่งนั้นชื่อว่าภัยรอบข้าง ฯ สิ่งใดเป็นไปเพื่อความเสื่อมรอบตัว สิ่งนั้นชื่อว่า ภัยรอบข้าง ฯ ความนอนอยู่ในสิ่งนั้น มีอยู่แก่ธรรมชาติใด ธรรมชาตินั้นชื่อว่า ภัยรอบข้าง ฯ ข้อนั้น ย้ำภัยรอบข้างนั้นคืออย่างไร คือ ภัยเหล่านั้นย่อมทำหั้นกรอบจำ ย้ำ บุคคลนั้นได้รอบ ฯ ข้อนั้นเป็นไปเพื่อความเสื่อมรอบตัวนั้นคืออย่างไร คือ ภัยเหล่านั้นเป็นไปเพื่อความหายไปแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย

ก็กุศลธรรมทั้งหลายนั้นได้แก่สิ่งใด ฯ ได้แก่สัมมาปฏิบัติ คือ การปฏิบัติชอบ ๑ อนุโลมปฏิบัติ คือ การปฏิบัติอนุโลม ๑ อัจฉินกปฏิบัติ คือ การปฏิบัติไม่เป็นบังจนก ๑ อนวัตรปฏิบัติ คือ การปฏิบัติตามวัตร ๑ ฐัมมานฐัมมปฏิบัติ คือ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ๑ สัลปรีปริกตา คือ การทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ๑ อินทรีย์กุตตหวารตา การคุ้มครองประคองอินทรีย์ ๑ โภชนมัตตัญญูตา ความรู้จักประมาณในโภชนาหาร ๑ ชาคริยานุโยก การประกอบความเพียรชอบ ๑ สหสัมปชัญญะ ความมีสติและสัมปชัญญะ ๑ การอบรมสติปัญญา ๔ และสัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ฯ ภัยเหล่านั้นย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมเสียไปแห่งกุศลธรรมเหล่านั้น เพราะฉะนั้น ภัยเหล่านั้น จึงเรียกว่าภัยรอบข้าง ห้เป็นไปเพื่อความเสื่อม ดังนี้

อรรถกถา

ในอรรถกถาอธิบายเนื้อความเหล่านั้นไว้ว่า คำว่า ข้ารอบข้างนั้น ได้แก่ทำให้เกิดทุกข์รอบข้าง รอบตัว ๆ คำว่า เป็นไปเพื่อความเสื่อมนั้น คือ เป็นไปเพื่อความสิ้นไปแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย ๆ คำว่า นอนอยู่ในที่นั้น คือ อกุศลธรรมทั้งหลาย ย่อมนอนอยู่ในสภาวะนั้น คือ เกิดในสภาวะนั้น ๆ คำว่า ภัยเหล่านั้น หมายถึงโทษะทั้งหลายมีกายทุจริต เป็นต้น ๆ คำว่า เป็นไปเพื่อความเสื่อมเสียไปแห่งกุศลธรรมทั้งหลายนั้น คือ ภัยเหล่านั้นเป็นเหตุให้เสียกุศลธรรมทั้งหลาย อันเกิดจากความฉลาดมีสัมมาปฏิบัติเป็นต้น ๆ คำว่า สัมมาปฏิปทานั้น ได้แก่การปฏิบัติ ปฏิบัติบำเพ็ญธรรม ไม่ใช่ปฏิบัติผิด

คำว่า อนุโลมปฏิปทานั้น ได้แก่การปฏิบัติที่ไม่ทรยศ ที่ไม่เป็นปฏิโลม ๆ อัจฉนิกปฏิปทานั้น ได้แก่การปฏิบัติซึ่งไม่เป็นข้าศึก คือ การปฏิบัติอันไม่เป็นการโต้แย้งกับครูอาจารย์ ๆ อนุวัตรปฏิปทานั้น ได้แก่การปฏิบัติไปตามประโยชน์ คือ การปฏิบัติเพื่อความเจริญต่างๆ กันไป ปฏิบัติอย่างไรจึงจะมีความเจริญก็ปฏิบัติอย่างนั้น ๆ ธรรมานุวัตรปฏิปทานั้น ได้แก่การปฏิบัติสมควรแก่โลกุตตรธรรม ๘ และสมควรแก่วิปัสสนาเป็นต้น ๆ การทำศีลให้บริบูรณ์นั้น ได้แก่การทำให้บริบูรณ์ในปาฏิโมกข์ศีล ๆ การคุ้มครองทวารในอินทรีนั้น ได้แก่การรักษาประตูในอินทรีทั้ง ๖ มีการเห็นรูปด้วยจักษุแล้วไม่ยินดีขึ้นร้ายเป็นต้น ๆ การรู้จักประมาณในโภชนาหารนั้น ได้แก่รู้จักประมาณในการรับ การบริโภคเป็นต้น ๆ การเพียรชอบนั้น ได้แก่การทำให้จิตเกินห่างจากนิวรณ์ด้วยการเจริญกรรมในเวลากลางวันกลางคืนเป็นต้น ๆ สติสัมปชัญญะนั้น ได้แก่ความมีสติและสัมปชัญญะ อันเป็นอุปการคุณทุกเมื่อแก่พระโยคีทั้งปวงซึ่งประกอบเนื่องๆ ในการอบรมกรรมฐานทั้งปวง

สติปัฏฐานนั้น ได้แก่การตั้งสติ ซึ่งแจกออกไปตามอารมณ์ เป็น ๔ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม อันได้แก่การนึกถึงของ ๔ อย่างนั้นแล้วละเสีย

ซึ่งความเข้าใจว่าสวยงามเป็นสุข เป็นของเที่ยง เป็นตัวตน ฯ สัมมปปชา
นั้น ได้แก่ความเพียรชอบๆ นั้น ได้แก่ความเพียรอันปราศจากกิเลส เป็น
เหตุให้ได้ประโยชน์สุขด้วยความไม่มีกิเลส ฯ ความเพียรชอบนั้นแจก
เป็น ๔ อย่าง คือ เพียรละบาปอกศลที่เกิดขึ้นแล้ว ๑ เพียรระวังบาป
อกศลไม่ให้เกิดขึ้น ๑ เพียรทำกุศลที่ยังไม่เคยทำ ๑ เพียรรักษากุศล
ที่มีอยู่แล้วให้คงที่ หรือให้เจริญขึ้น ๑ ฯ อิทธิบาท ๔ นั้น ได้แก่คุณธรรม
ที่ทำให้สำเร็จความประสงค์ ๔ ประการ คือ ฉันทะ ความเต็มใจในสิ่งนั้นๆ ๑
วิริยะ ความเพียรในสิ่งนั้นๆ ๑ จิตตะ ความเอาใจฝักใฝ่ในสิ่งนั้นๆ ๑
วิมังสา ความใคร่ครวญในสิ่งนั้นๆ ๑ ฯ โพชฌงค์ ๗ นั้น ได้แก่องค์
แห่งปัญญาเครื่องตรัสรู้ หรือองค์แห่งผู้ตรัสรู้ ๗ ประการ

บาลี

ข้อนี้สมกับเนื้อความในพระบาลีว่า ธรรมสามัคคีคือความพร้อม
เพียงกันแห่งธรรมอันใดมีอยู่ อริยสาวก บิณฑุตรัสรู้ด้วยธรรมสามัคคี
อันนั้น ซึ่งได้แก่ สติ ความระลึกได้ ธรรมวิริยะ ความสอดส่องธรรม
วิริยะ ความเพียร บคิ ความอ้อมใจ บิสัทธิ ความสงบใจ สมาธิ ความ
ตั้งใจมั่น อุเบกขา ความเพ่งดูเฉย ซึ่งเป็นข้าศึกแก่อุปัทวะต่างๆ มีความ
หลุดพ้นจาก ความประมาดมา และงามสูกกับข้อปฏิบัติที่เป็นของพวก
เขตรกษิตต่างๆ ดังนี้ ฯ คำว่า ตรัสรู้ คือ แห่งตลอดซึ่งอริยสัจ ๔
หรือทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน ฯ องค์แห่งปัญญาเครื่องตรัสรู้ อันได้แก่ธรรม
สามัคคีเรียกว่าโพชฌงค์ เหมือนกับองค์แห่งอานและมรรคเป็นต้น ฯ อริย-
สาวกใดซึ่งเรียกว่า ผู้ตรัสรู้ เพราะตรัสรู้ด้วยธรรมสามัคคีดังทว่าแล้ว
องค์แห่งอริยสาวกนั้น ชื่อโพชฌงค์ เหมือนกับองค์แห่งเสนาเป็นต้น ฯ
เพราะฉะนั้น พระอรธกถาจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวว่า องค์แห่งบุคคลผู้จะ
ตรัสรู้ เรียกว่าโพชฌงค์

คำว่า อริยมรรคนั้นแยกออกเป็น ๒ คำ คือ อริยะคำ ๑ มรรค ๑ ฯ
อริยะนั้น ได้แก่ผู้ไกลจากกิเลสซึ่งควรมาด้วยมรรคอันนั้น อีกอย่างหนึ่ง

ว่าได้แก่กรรมอันกระทำให้พลียะ อีกอย่างหนึ่งว่า ได้แก่กรรมอันเป็นเหตุให้ได้อริยผล ฯ ที่ว่าประกอบด้วยองค์ ๔ นั้น คือ ไม่หันไปจากองค์ ๔ เปรียบเหมือนคำว่า เสนาม้องค์ ๔ ดนตรีม้องค์ ๕ ฉะนั้น ฯ คำว่า มรรคนั้นแปลว่าฆ่าไป คือ ฆ่ากิเลสทั้งหลายไปเสีย ข้อนั้นท่านตั้งแบบวิเคราะห์ไว้ว่า นิพพาน มกฺกคติ กิเลสเวท มาเรญโต ตติ มกฺกโค กจฺจน แปลว่า สิ่งใดคั่นกว่าหานิพพาน สิ่งนั้นชื่อว่ามรรค อีกอย่างหนึ่งว่า สิ่งใดฆ่ากิเลสทั้งหลายไป สิ่งนั้นชื่อว่ามรรค ดังนี้ มรรคนั้นประกอบด้วยองค์ ๔ สืบเนื่องความในอรรถกถาตอนนั้นเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถกถาว่า เนื้อความในตอนนั้นว่าด้วยกุศลธรรมทั้งหลายที่เสื่อมเสียบไปด้วยภยรอบข้าง ฯ กุศลธรรมทั้งหลายที่เสื่อมเสียบไปด้วยภยรอบข้างนั้นมีสัมมาปฏิปทาเป็นต้น มีอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๔ เป็นที่สุด ฯ ภยรอบข้างนั้นได้แสดงมาแล้วในกัณฑ์ที่ ๑๒ ซึ่งมีใจความว่า ภยรอบข้างนั้นได้แก่ ภยปกปิดและภยเปิดเผย ภยปกปิดนั้น ได้แก่ ภยอันเกิดจากกิเลสและทุจริตต่าง ๆ ภยเปิดเผยนั้น ได้แก่ ภยอันเกิดจากสัตว์ร้าย คนร้ายและเกิดจากโรคต่าง ๆ ฯ ภยทั้ง ๒ อย่างนี้ย่อมเป็นเหตุให้เสื่อมเสียกุศลธรรม มีสัมมาปฏิปทาเป็นต้น ดังที่แสดงมาแล้ว แต่ขอให้เป็นที่เข้าใจว่า ภยเปิดเผยนั้นไม่สัทำให้เสียกุศลธรรมไปเท่าใดนัก ไม่เหมือนกับภยปกปิด คือ กิเลสและทุจริตทั้งปวง ด้วยว่ากิเลสและทุจริตทั้งปวงนั้น เมื่อเกิดขึ้นในใจของผู้ใดแล้ว ก็ทำให้กุศลธรรมทั้งหลายในใจของผู้นั้นเสื่อมเสียบไป เช่น เกิดมัจฉริยะขึ้นมาในขณะใดก็ทำให้เสียกุศลธรรม คือ การให้ทานในขณะนั้น เพราะฉะนั้น ผู้ทั้งหลายจึงระวังรักษาในอย่างกวตขันยิ่งกว่าการระวังรักษาภายนอก ดังนี้ สืบเนื่องความในเทศนาภินิหารเพียงเท่านั้น

เอวํ กัมม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๖

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิเทศ

ว่าด้วยภักรอบข้าง

กถิ ตตุราสยาติ ปริสุสสา ฯ ตตุเถเต ปาปกา อกุสลา ธมฺมา
อุปปชฺชนฺติ อุตฺตภาวสนฺนิสุสยาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิเทศ กัณฑ์ที่ ๑๖ ว่าด้วย
ภักรอบข้าง สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และ
พุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลี อันมีในกามสุตตันนิเทศนั้นว่า ข้อนี
สิ่งหนึ่งนอนอยู่ในที่นั้น เรียกว่าภักรอบตัวนั้น คือ อย่างไร ฯ คือ สิ่งที่เป็น
บาปอกุศลเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นในที่นั้น ย่อมอาศัยอรรถภาพ ฯ สัตว์
ทั้งหลายที่อาศัยโพรง ย่อมนอนในโพรง สัตว์ทั้งหลายที่อาศัยน้ำ ย่อม
นอนในน้ำ สัตว์ทั้งหลายที่อาศัยป่า ย่อมนอนในป่า สัตว์ทั้งหลาย
ที่อาศัยในต้นไม้ ย่อมนอนในต้นไม้ ฉะนั้น สิ่งที่เป็นบาปอกุศล
เหล่านั้น ก็ย่อมเกิดในที่นั้น ย่อมอาศัยอรรถภาพนั้นนั้น เพราะฉะนั้น
สิ่งนั้นจึงเรียกว่า ภักรอบตัว เพราะนอนในที่นั้น ข้อนี สมกับที่
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีอันเตवासก
ผู้มีอาจารย์ ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ย่อมอยู่ไม่สบาย ข้อนี ภิกษุผู้มี
อันเตवासก ผู้มีอาจารย์ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ย่อมอยู่ไม่สำราญ นก
อย่างไร คือ สิ่งที่เป็นบาปอกุศล ที่ดำรงด้วยความระลึก ที่เป็นเหตุ
แห่งสังโยชน์ ย่อมเกิดแก่ภิกษุ เพราะได้เห็นรูปด้วยตา ได้สัมผัส
ด้วยหู ได้สดกกลิ่นด้วยจมูก ได้คลมรสด้วยลิ้น ได้ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย
ได้รู้จักธรรมด้วยใจ สิ่งที่เป็นบาปอกุศลเหล่านั้น ย่อมอยู่ในภายใน

ของภิกษุหนึ่ง บ่อมแผ่ขาน้อยเนื่อง ๆ ในใจของภิกษุหนึ่ง เพราะฉะนั้น
ภิกษุหนึ่งจึงเรียกว่ามอันเตवासก ดังนี้ ฯ แม้ด้วยเหตุอันนี้ สิ่งนั้นก็ชื่อว่า
เป็นกัชรอบตัว

ข้อนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
ธรรม ๓ ประการนี้ เป็นมลทินภายใน เป็นข้าศึกภายใน เป็นศัตรูภายใน
เป็นผู้ฆ่าภายใน เป็นผู้โต้ตอบภายใน ธรรม ๓ ประการนี้ คือ สิ่งใด
คือ โลกะ โทสะ โมหะ ดังนี้ ครนตรัสดังนี้ จึงตรัสเป็นคาถาไว้ว่า
อนตฺถชนโน โลโก โลโกจิตฺตปโปโกปโน เป็นต้น ซึ่งมีเนื้อความว่า
โลกะ โทสะ โมหะ เป็นของทำให้เกิดสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ เป็นของ
ทำให้จิตกำเริบ บุคคลย่อมไม่รู้จักโลกะ โทสะ โมหะ ซึ่งเป็นภัยใน
ภายใน บุคคลผู้เกิดโลกะ โทสะ โมหะแล้ว ย่อมไม่เห็นธรรม โลกะ
โทสะ โมหะ ครอบงำรชนในเวลาใด ความมิดย่อมเกิดขึ้นในเวลานั้น
ดังนี้ แม้ด้วยเหตุอันนี้ สิ่งเหล่านั้น ก็ชื่อว่า เป็นกัชรอบตัว เพราะ
สิ่งเหล่านั้นนอนอยู่ในตน

ข้อที่ว่า สมกับเนื้อความในพระบาลี ที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสไว้ว่า ดูก่อนมหาราช เมื่อธรรม ๓ ประการนี้ จะเกิดขึ้นในภายใน
ของบุรุษ ก็เกิดขึ้นเพื่อสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ เพื่อสิ่งที่เป็นทุกข์ เพื่อ
ความอยู่ไม่สำราญ ธรรม ๓ ประการนี้ คือ สิ่งใด คือ โลกะ โทสะ
โมหะ ดังนี้ ครนตรัสดังนี้แล้ว ก็ตรัสเป็นคาถาว่า โลโก โทโส จ
โมโห จ ปริสํ ปาปเจตสี หิสนฺติ อตฺตสมฺภูตา ตจฺจสํวํ สมฺผลํ
ซึ่งมีเนื้อความว่า โลกะ โทสะ โมหะ ซึ่งเกิดในตน ย่อมทำหั่นบุรุษ ผู้
ใจเป็นบาป เหมือนกับต้นไม้มันเป็นแก่น มีผลฉะนั้น ดังนี้ แม้ด้วยเหตุดังนี้
สิ่งเหล่านั้นก็ชื่อว่าเป็นกัชรอบตัว เพราะนอนอยู่ในตน

ข้อที่ว่า สมกับเนื้อความที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ว่า
ราคะ โทสะ บ่อมมีสิ่งนั้นเป็นต้นเหตุ ความไม่ยินดี คือ ความริษยา และ
ความยินดี คือ ราคะ ความมีชนลกชนพอง ก็เกิดจากสิ่งนี้ ความนกกเกิด
จากสิ่งนี้ เหมือนกับพวกเด็กที่หักขาปู แล้วนำไปปล่อยฉะนั้น ฯ แม้

ควบแคะอนัน ^๕ สิ่งเหล่านั้น ^๕ ก็ชื่อว่า ^๕ เป็นภัครอบตัว ^๕ ดังนั้น ^๕ สันเนอความ ^๕
ในพระบาลีตอนนเพียงเท่านั้น.

อรรถกถา

ก่อนไป ^๕ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า ^๕ คำว่า ^๕ สิ่งเหล่านั้น ^๕ ย่อม
เกิดในที่นั้น ^๕ ดังนั้น ^๕ คือ ^๕ สิ่งที่เป็นบาปอกุศลเหล่านั้น ^๕ ย่อมเกิดใน
อรรถาพนั้น ^๕ ๑ คำว่า ^๕ อาศัยอรรถาพ ^๕ คือ ^๕ สิ่งที่เป็นบาปอกุศล
เหล่านั้น ^๕ อาศัยอรรถาพ ^๕ คือ ^๕ ทำอรรถาพให้เป็นอารมณ์ ^๕ แล้วจะ
เกิดขึ้น ^๕ เพราะฉะนั้น ^๕ สิ่งที่เป็นบาปอกุศลเหล่านั้น ^๕ จึงเรียกว่า ^๕ ภั
ครอบตัว ^๕ ซึ่งอาศัยอรรถาพ ^๕ ๑ คำว่า ^๕ มอันเตวาสิก ^๕ คือ ^๕ อยู่ด้วย
กันกับกิเลส ^๕ ซึ่งนับว่า ^๕ เป็นอันเตวาสิก ^๕ คือ ^๕ เป็นผู้อยู่ภายใน ^๕ ๑
คำว่า ^๕ มีอาจารย์นั้น ^๕ ก็คือ ^๕ อยู่ด้วยกันกับกิเลส ^๕ อันนับว่า ^๕ เป็นสิ่งทำ
ให้กำเริบ ^๕ ๑ คำว่า ^๕ ความดำรงด้วยความระลึก ^๕ นั้น ^๕ หมายความว่า ^๕ ความดำรง
เกิดขึ้นด้วยความระลึก ^๕ ไปในอารมณ์ต่างๆ ^๕ ๑ คำว่า ^๕ เป็นเหตุแห่ง
สังโยชน์นั้น ^๕ คือ ^๕ เข้าถึงซึ่งความเป็นอารมณ์ ^๕ แล้วเกือกกลแก่สังโยชน์
ทั้งหลาย ^๕ ด้วยการทำสังโยชน์ให้เจริญขึ้น ^๕ ๑ คำว่า ^๕ อยู่ในภายในนั้น ^๕
คือ ^๕ อาศัยอยู่ในจิต ^๕ ซึ่งเป็นภายใน ^๕ ๑ คำว่า ^๕ ชานไปเนื่องๆ ^๕ นั้น ^๕ คือ
เข้าถึงซึ่งความสับคือแห่งกิเลส ^๕ แล้วก็ติดตามไป

คำว่า ^๕ กำเริบนั้น ^๕ คือ ^๕ เป็นไปได้ถนัด ^๕ คำว่า ^๕ มลทินนั้น ^๕ หมาย
สิ่งที่ไม่สะอาด ^๕ ๑ อีกอย่างหนึ่งว่า ^๕ สิ่งที่เป็นมลทินนั้น ^๕ เหมือนกับ
เมฆหมอก ^๕ อันเป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งดวงอาทิตย์ ^๕ ทว่าไม่ใช่มีตรนั้น ^๕ คือ
กิเลสเหล่านั้น ^๕ เป็นเหมือนกับควันสำหรับปกปิดดวงอาทิตย์ ^๕ ทว่า
กิเลสเหล่านั้นเป็นศัตรูนั้น ^๕ เป็นเหมือนกับนาค้าง ^๕ ซึ่งปิดบังดวงอาทิตย์
ชื่อว่า ^๕ เป็นผู้ฆ่านั้น ^๕ คือ ^๕ กิเลสเหล่านั้นเป็นเหมือนละอองธุลี ^๕ อันกำเริบ
ให้เสียรัศมีแห่งดวงอาทิตย์ ^๕ ชื่อว่า ^๕ เป็นผู้โต้ตอบนั้น ^๕ คือ ^๕ กิเลส
เหล่านั้น ^๕ เป็นเหมือนกับราหู ^๕ อันเป็นศัตรูแห่งดวงอาทิตย์ ^๕ ๑ กิเลส
เหล่านั้น ^๕ ชื่อว่า ^๕ เป็นมลทิน ^๕ เพราะทำให้เสียรัศมีแห่งจิต ^๕ เหมือนกับสิ่ง

ที่เป็นมลทินแห่งทองคำ ขั้วว่า กิเลสเหล่านั้นไม่ใช่มีตรนั้น เพราะ
 กิเลสเหล่านั้น ทำความบริสุทธิ์ในจิตให้เสียไป เหมือนกับสนิมเหล็ก
 ฉะนั้น ขั้วว่า กิเลสเหล่านั้นเป็นศัตรูนั้น เพราะทำให้เสีย ซึ่งธรรมอันตั้งอยู่
 ในจิต เหมือนกับพวกศัตรูที่รบกัน ขั้วว่า กิเลสเหล่านั้นเป็นพยาน
 เพราะเป็นผู้นำธรรม เหมือนกับพวกโจรนำชาวบ้าน ขั้วว่า กิเลส
 เหล่านั้นเป็นบิภจนียะนั้น เพราะบงกกันเสีย ซึ่งทางหลุดพ้น เหมือนกับ
 ความพินาศของบุคคล ที่ได้รับราชาญา ฉะนั้น อาจารย์อีกพวกหนึ่ง
 ได้กล่าวไว้อย่างนี้ ขั้วว่า ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ให้เกิดขึ้น
 คือ โลภะ โทสะ โมหะนั้น ย่อมทำให้เกิดสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ขั้ว
 ขั้วว่า ทำจิตให้กำเริบนั้น คือ โลภะ โทสะ โมหะนั้น ห้ามเสียซึ่ง
 กุศล แล้วกลุ่มมรดวงจิต ขั้วว่า เป็นภัยภายในนั้น คือ เป็นเหตุ
 แห่งภัย มีการให้เกิดสิ่งซึ่งไม่เป็นประโยชน์เป็นต้น ในจิตของบุคคลนั้น ขั้ว
 ขั้วว่า บุคคลย่อมไม่รู้สกลนั้น คือ บุคคลผู้โง่เขลา ย่อมไม่รู้สกว่า โลภะ
 โทสะ โมหะ เป็นภัยในภายใน ขั้วว่า ย่อมไม่รู้สว่าสิ่งที่เป็น
 ประโยชน์นั้น คือ บุคคลผู้เกิด โลภะ โทสะ โมหะแล้ว ย่อมไม่รู้สว่า
 ประโยชน์โลกีย์ และโลกุตตระ ย่อมไม่เห็นธรรม คือ ไม่เห็นเหตุที่
 จะให้เกิดประโยชน์นั้น

คำว่า ในภายในนั้น ได้แก่ในสันดานของตน คำว่า เมื่อจักเกิด
 ขึ้นนั้น หมายเมื่อจะเกิดขึ้นต่อไป ก็เกิดขึ้นเพื่อความทุกข์ ขั้วว่า เพื่อ
 สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์นั้น คือ เพื่อทุกข์ทางใจ คำว่า เพื่อทุกข์
 นั้น หมายเพื่อทุกข์ทางกาย คำว่า เพื่อความอยู่ไม่สำราญนั้น คือ เพื่อ
 ความอยู่ไม่สบายด้วยทุกข์ทั้ง ๒ นั้น ขั้วอย่างหนึ่งว่า เริ่มแต่ภวังคระณะ
 คือ ภวังคจิตไหวไปจนถึงโงฏฐัพพะนะ คือ การกำหนดอารมณ์ ขั้วว่า
 เมื่อจะเกิดถึงโงฏฐัพพะนะ คือ การกำหนดอารมณ์ แล้วไม่หันกลับไปอีก
 ขั้วว่า เกิด อาจารย์อีกพวกหนึ่ง ได้กล่าวไว้อย่างนี้ คำว่า เหวอต้นไม้
 หักเปลือกเป็นแก่น ซึ่งมีผลนั้น คือ เหมือนไม้ไผ่ อันนับว่ามีเปลือก
 เป็นแก่น ที่ต้องตายด้วยผลของตน

๑๘ พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ที่ ๕ ขุททกนิกาย พระมหานิเทศ เล่ม ๑

คำว่า ความไม่ยินดีนั้น หมายความว่าความไม่ยินดีในกุศลธรรมทั้งหลาย
คำว่า เกิดความยินดีนั้น หมายความว่าความยินดีในกามคุณ ๕ คำว่า ความ
มีชนลกชนพองนั้น คือ ความมีปลายชนชนเหมือนกับหนาม คำว่า
มีสังนเป็นต้นเหตุนี้ คือ มีอศภาพเป็นต้นเหตุ คำว่า เกิดจากสังน
คือ เกิดจากอศภาพ คำว่า ความนึกเกิดจากสังนนั้น คือ พวกเด็ก
ชาวบ้านได้ผูกคัมป ค้วยเส้นด้ายยาวๆ แล้วจึงลากไปเที่ยวเล่น ปุณ
ถึงแม้ว่า จะไปไกลสักเท่าใด ก็ต้องมามากอยู่ในที่ใกล้เท้าแห่งเด็กเหล่านั้น
อีกฉันใด ความนึกที่เป็นบาปอกุศล เกิดขึ้นจากอศภาพ แล้วก็ตาม
จิตไปฉันนั้น

สูตรแรก ท้าวคัวยอันเตवासิกนั้น หมายความว่าอยู่ร่วมกันกับกิเลส
สูตรที่ ๒ ซึ่งว่าคัวยมลทินภายในนั้น หมายความว่าให้กุศลธรรมเศร้าหมอง
และไม่รู้งงสับสนเป็นประโยชน์ สูตรที่ ๓ ซึ่งว่า ตกอนมหาราช ธรรม ๓
ประการ เมื่อจะเกิดขึ้นในภายในของบุรุษ ดังนั้นเป็นต้นนั้น หมายความว่า
อันฆ่าทาสภัยของคน สูตรที่ ๔ ว่า รากะ โทสะ มีสังนเป็นต้นเหตุนี้
หมายความว่าแสดงถึงที่ตั้งแห่งกิเลสทั้งหลาย ดังนั้น สันเนอความในเทศนาภักดิ์
เพียงเท่านั้น.

เอวံ กัม คัวยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐีที่ ๑๗

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิเทศ

ว่าด้วยชาติทุกข์เป็นต้น

คโต นี ทุกขมเนวตติ ตโต ตโต ปริสุสยโต ตํ ปุคฺคํ ทุกข
อเนวติ อนุคฺคณฺติ อนวายิกํ โหตติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิเทศ กัณฑ์ที่ ๑๑ ว่าด้วยชาติทุกข์เป็นต้น สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินการตามวาระพระบาลี อันมีในกามสุตตปิเทศนี้ว่า ทุกข์ ย่อมติดตามผู้นั้นไป เพราะเหตุนั้น ข้อนั้น คือ ทุกข์ย่อมเกิดตามบุคคลนั้นไป เพราะภักขรอบตัวนั้น ทุกข์นั้น คือ ชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ โสภกทุกข์ ปรีเทวทุกข์ ทุกขทุกข์ โทมนัสทุกข์ อุปายาสทุกข์ ดังนี้เป็นต้น ยังมีทุกข์ข้ออื่นอีกกล่าวไว้ในบาลี ดังจักมีในกัณฑ์แจ้งข้างหน้า ส่วนในกัณฑ์นี้ของดไว้เพียงเท่านี้

อรรถกถา

ต่อไปนี้ จะได้ยกเอาเนื้อความในอรรถกถามาแสดงสืบไป ๆ คือ ในอรรถกถาว่า เพราะเหตุไร ชาติคือความเกิด จึงว่าเป็นทุกข์ แก้วว่า เพราะความเกิดนั้น เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ไม่ใช่อย่างเดียว ด้วยว่าทุกข์ต่างๆ คือ ทุกขทุกข์ ๑ วิปริณามทุกข์ ๑ สังขารทุกข์ ๑ ปฏิจันนทุกข์ ๑ อปปฏิจันนทุกข์ ๑ ปริยายทุกข์ ๑ นิปริยายทุกข์ ๑ ๆ ทุกขทุกข์นั้น ได้แก่ทุกขเวทนา ทางกาย ทางใจ ๆ วิปริณามทุกข์นั้น ได้แก่ทุกขเวทนาที่แปรไป ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ๆ สังขารทุกข์นั้น ได้แก่ อุเบกขา เวทนา และสังขารในภุมิ ๓ เพราะเหตุว่า อุเบกขา เวทนา และสังขารในภุมิ ๓ นั้น ถูกความเกิดและความดับบีบคั้น ๆ ปฏิจันนทุกข์นั้นแปลว่า ทุกข์ปกปิด อธิบายว่า ได้แก่ทุกข์อันเกิดจากความเจ็บไข้ ไข้ทางกาย ทางใจ และทุกข์เกิดจากราคะ โทสะ โมหะ เพราะว่าทุกข์ที่เกิดจากความเจ็บไข้ และเกิดจากราคะ โทสะ โมหะนั้น เป็นทุกข์ที่ไม่ปรากฏแก่ผู้อื่น ผู้อื่นต้องถามเสียก่อน จึงรู้ และความพยายามไม่ปรากฏ ๆ อปปฏิจันนทุกข์นั้น แปลว่า ทุกข์ไม่ปกปิด คือ ทุกข์เปิดเผย จึงไว้

ต้องถามก็รู้ ได้แก่ทุกข์ที่เกิดจากทุกข์โทษ ตัดมืตตัดเหาเป็นต้น ฯ ทุกข์
นอกนั้นขกเสีย ทั้งทุกข์ทุกข์แล้ว ได้มีมาแล้ว ในสังขวิภังค์

คำว่า ชาติเป็นต้น ชื่อว่า เสนปรียายทุกข์ เพราะเป็นกำลังแห่งทุกข์
นั้น ๆ ส่วนทุกข์ทุกข์เรียกว่านิปรียายทุกข์ ฯ ความเกิด ชื่อว่า เสนทุกข์
เพราะเป็นกำลังแห่งทุกข์ในอบาย และทุกข์ในสุคติ ฯ ทุกข์ในสุคตินั้น
มีทุกข์หมกการก้าวลงสู่ครรภ์เป็นมุลรากเป็นต้น ฯ ด้วยว่าบุคคล ซึ่งเกิด
ในห้องมารดานั้น ไม่ใช่เกิดในคอกกอบล หรือตอกปทุม หรือตอกปทุมจริก
เป็นต้น ความจริงนั้น เกิดอยู่ในห้องแห่งมารดา ตั้งอยู่ภายใต้แห่งอาหาร
ที่ยังไม่สุก เบื้องบนแห่งอาหารที่สุกแล้ว ในท่ามกลางแห่งพื้นห้อง
และกระดกสันหลัง ซึ่งเป็นที่คับแคบนัก เป็นที่มืดนัก เป็นที่เหม็น
คลบอยู่ด้วยกลิ่นซากศพต่าง ๆ เป็นที่อบอวลด้วยกลิ่นที่เหม็นร้ายกาจเหมือน
กับกัมมิชาติ คือ หมูหมอน ซึ่งเกิดในปลาเน่า หรือขนมบูด หรือ
น้ำครำเป็นต้น ฉะนั้น ผู้ที่เกิดอยู่ในห้องมารดานั้น ถกอบอวลด้วยความ
ร้อนในห้องแห่งมารดาตลอด ๑๐ เดือน เหมือนกับก้อนแวงที่บุคคลนั้น
ฉะนั้น จะคู่เหยียด ซึ่งอวัยวะน้อยใหญ่เป็นต้น ก็ไม่ได้ ได้เสวยทุกข์
อย่างข้ง ฯ ทุกข์ดังที่วามาน เรียกว่า ชาติทุกข์ ซึ่งมีการก้าวลงสู่ครรภ์
เป็นมุลราก ฯ ผู้ที่อยู่ในครรภ์นั้น ย่อมได้เสวยทุกข์อย่างข้ง ด้วยการ
กระทำของผู้อื่นมีการตั้งไปตั้งมา เป็นต้น ในเวลาที่มารดาเลาคลับ หรือ
เดินไปมา หรือลุก หรือนั่ง หรือเปลี่ยนอิริยาบถ อย่างใดอย่างหนึ่ง ทารก
ที่อยู่ในครรภ์นั้น ย่อมมีตัวขยับไปขยับมา มีความตกใจอย่างข้ง เปรียบ
เหมือนลูกแกะ ที่อยู่ในมือนักเลงสุรา และลูกงู ที่อยู่ในมือหมอง ฉะนั้น

ในเวลาที่มารดาตึมน้ำเย็นลงไป ทารกที่อยู่ในครรภ์นั้นก็เหมือน
กับคนกรกเย็น ในเวลาที่มารดาบริโภคของร้อน มีข้าวต้มข้าวสวयर้อน ๆ
เป็นต้น ทารกนั้นก็รู้สึกประหนึ่งว่า ถกท่าฝนถ่านเพลิงรดทั่วตัว ใน
เวลาที่มารดาบริโภคของเค็มของเปรี้ยว เป็นต้น ทารกที่อยู่ในครรภ์นั้นก็
เหมือนกับถูกลงโทษ ด้วยเอาน้ำด่างรดแผล ฉะนั้น ผู้ที่อยู่ในครรภ์นั้น

ได้รับทุกข์อันกล้าแข็งฉะนี้ ทุกข์อันนี้เรียกว่า ชาติทุกข์ ซึ่งมีการวิหาร
 กรรมเป็นมลราก ฯ ในเวลาหลุดจากกรรมมารดานั้น ถ้าหลุดยาก
 ก็ต้องตกตด ตกผ้า ตกตัง ตกกระชาก ถึงแม้ว่าหลุดง่าย ก็ยังลำบาก
 ทุกข์อันนี้เรียกว่า ชาติทุกข์ ซึ่งมีความวิบัติแห่งกรรมเป็นมลราก ฯ ใน
 เวลาหลุดจากกรรมนั้น ย่อมถูกลมอัมเกิดจากกรรมพัดให้มสวระนั้นลง
 ไปทางช่องกำเนิดแห่งมารดา แล้วให้ออกไปอย่างเบียดเสียด เหมือน
 กับไก่ชนออกทางลูกดานที่เป็นช่องแคบ หรือเหมือนกับสัตว์นรกที่ถูก
 ภูเขาหนับฉะนั้น ทุกข์อันนี้เรียกว่า ชาติทุกข์ ซึ่งมีการหลุดเป็นมลราก ฯ
 ในเวลาหลุดออกมาจากห้องมารดาแล้วนั้น ก็ได้รับทุกข์ต่าง ๆ คล้าย
 กับถูกแทงถูกผ่าด้วยเข็ม และมีดโกนอันคมกล้า ในเมื่อถูกจับด้วยมือ
 และให้อาบน้ำ ล้างน้ำ เช็ดด้วยผ้าเบเนตน เพราะฉะนั้น เล็กอ่อน ๆ
 นั้นจึงได้ร้องไห้ ทุกข์อันนี้เรียกว่า ชาติทุกข์ ซึ่งการออกจากกรรมมารดา
 เป็นมลราก ฯ ต่อไปเมื่อผู้นั้นเติบโตขึ้นแล้ว ผู้นั้นก็หาทุกข์ให้แก่ตน
 ต่าง ๆ ทุกข์ต่าง ๆ นั้นเรียกว่า ชาติทุกข์ ซึ่งมีการกระทำของตัวเป็นต้น
 เหตุ ฯ ทุกข์ทอนผู้นั้นกระทำให้มีการถูกฆ่าตองจำเป็นตนก็ยังมีอยู่ ทุกข์
 ต่าง ๆ นั้นเรียกว่า ชาติทุกข์ ซึ่งการกระทำของผู้นั้นเป็นต้นเหตุ ฯ เป็น
 อนว่า ชาติคือความเกิดขึ้นชื่อว่าทุกข์ เพราะเป็นเหตุแห่งทุกข์ทั้งสาม
 คือหวั่นมาฉะนี้ ฯ ทุกข์ต่าง ๆ นั้น ย่อมติดตามซึ่งผลกกลีเลศครอบงำ
 ขราทุกข์นั้นน้อย ๒ อย่าง คือ ขราทุกข์ซึ่งมีการตกเล่งเบเนตกณะ
 ที่เขารักกันว่า พันหักเป็นต้น ๑ ขันธ์เก่าอนันต์เข้าในภพอื่น ๑ ซึ่งมีใน
 เวลาสัปตอ ๑ ฯ ขรานชื่อว่าทุกข์ เพราะเป็นทุกข์แห่งสงสาร ๑
 เพราะเป็นวัตถุแห่งทุกข์ ๑ ฯ ทุกข์กายทุกข์ใจ ซึ่งมีเหตุปัจจัยเป็น
 อนันต์ มีความวิปริตไปแห่งร่างกาย คือ การหมดความหนุ่มสาว หมด
 ความแก่กล้า สติปัญญาไม่เต็มตนอันใดมีอยู่ ขราภเวเนตกแห่ง
 ทุกข์อันนั้น เพราะฉะนั้น ขราจึงชื่อว่าทุกข์ ฯ ขอว่าน สม
 กับเนื้อความในกาลว่า บุคคลได้รับทุกข์กายทุกข์ใจอันใด เพราะความ

ขอย้อนไปแห่งอวัระทั้งหลาย เพราะความวิการแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย
 เพราะความเสียไปแห่งความหนุ่มสาว เพราะการเข้าไปกระหนาบซึ่งกำไล
 เพราะการปราศจากสติเป็นต้น เพราะไม่เป็นที่น่ายินดีแห่งบุตรภรรยา
 ของตน ทกข้อนันท์ทั้งนั้น ข้อมมีชราเป็นเหตุ เพราะฉะนั้น ชราจึงชื่อว่า
 เป็นทุกข์ ดังนี้

พยานันทานตงวิเคราะห์ไว้ว่า วิวัช ทุกข์ อวหิตติ พยาธิ แปลว่า
 สิ่งใดนำทุกข์ต่าง ๆ มาให้ สิ่งนั้นชื่อว่าพยาธิ อีกอย่างหนึ่งว่า สิ่งใดทำ
 ให้ลำบาก ทำให้เดือดร้อน ทำให้เวียนไหว สิ่งนั้นชื่อว่าพยาธิ ดังนี้ ฯ
 คำว่า พยาธินี้ เมื่อว่าตามคำแปลแล้ว ก็แปลว่า ความเจ็บไข้ เพราะความ
 เจ็บไข้ย่อมนำมาซึ่งทุกข์ต่าง ๆ ย่อมทำให้ลำบาก ทำให้เดือดร้อน ทำให้
 เวียนไหว เพราะฉะนั้น ความเจ็บไข้จึงเรียกว่า พยาธิทุกข์

มรณทกขณน ได้แก่ทุกขค้อมรณะ ฯ มรณะนั้นมีอยู่ ๒ อย่าง
 คือ มรณะหมกการตกแดงเป็นลักษณะ อันจดเข้าด้วยขันธ์ ๒ กับมรณะ
 คือความขาดไปแห่งชีวิตอินทรีย์ ซึ่งมีอยู่ในภพหนึ่ง ๆ ฯ มรณะย่อม
 เกิดเพราะมีชาติเป็นปัจจัย มรณะนั้น แจกออกไปอีกเป็น ๓ คือ มรณะ
 ด้วยการกระทำของผู้นอน ๑ มรณะด้วยสนอายุ ๑ มรณะด้วยสณบุญ ๑
 อีกอย่างหนึ่งว่า มรณะนั้นมีอยู่ ๓ คือ มรณะชวขณะ ๑ มรณะสมมุติ ๑
 มรณะตัดขาด ๑ ฯ มรณะชวขณะนั้น ได้แก่ ความแตกไปแห่งรูปธรรม
 อรูปธรรม ฯ มรณะสมมุตินั้น ได้แก่คำที่พูดว่า ข้าวกล้าตาย ตันไม
 ตาย เป็นต้น ฯ มรณะตัดขาดนั้น ได้แก่การตายของพระอรหันต์ ซึ่ง
 ไม่เกิดอีกต่อไป ฯ มรณะนั้นชื่อว่าเป็นทุกข์ เพราะเป็นวัตถุแห่งทุกข์ ฯ
 มีเนื้อความในคาถาว่า ทุกขอนันโตของมัจจะตาย ซึ่งแลเห็นเครื่องหมาย
 แห่งการทำบาปกรรมเป็นต้นกต ซึ่งแลเห็นความพลัดพราก จากของรัก
 ของชอบใจกต ทุกขทงสนน ข้อมจะมีแก่ผู้จะตาย ส่วนทุกข์ในกาย
 ในเวลาจะตายนั้น ก็ยังมีอยู่อีก เพราะฉะนั้น มรณะคือความตาย จึง
 เรียกว่าเป็นทุกข์

ส่วนโสภททุกข์คือความเศร้าใจนั้น ได้แก่ความแสบใจของผู้ที่ได้รับ
ภัยพิบัติต่าง ๆ มีสนญาตสนทพย์เป็นต้น ปรีเทวทุกข์ คือทุกข์ไร
บันเพื่อนนั้น ได้แก่ผู้ได้รับความทุกข์ต่าง ๆ แล้วหลุดร่อนไป ๆ ทุกข์นั้น
ได้แก่ความลำบากกาย ๆ โทมนัสได้แก่ความลำบากใจ อปายาสนั้น
ได้แก่ความคับใจ ความอดอดใจ ดังนี้ สมนอกความอันว่าด้วยทุกข์
ต่าง ๆ มีชาติทุกข์เป็นต้น ตามอรรถกถาแห่งกามสูตรนิเทศเพียงเท่านั้น.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฑ์ที่ ๑๘

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิกายเทศ

ว่าด้วยทุกข์ในนรกเป็นต้น

เนรยิกทุกข์ ตีรจณานิคมทุกข์ ปิตติวิสัยิกทุกข์ อนเวติ อญ-
คจณติ อนวายิกิ โหติติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิกายเทศ กัณฑ์ที่ ๑๘ ว่า
ด้วยทุกข์ในนรกเป็นต้น สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธรศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

จำเริญความตามวาระพระบาลี อันมีในกามสูตรนิเทศว่า ทุกข์ต่าง ๆ
ที่ติดตามบุคคลนั้นไปเพราะภัยรอบข้าง คือ กิเลส ๑ คือ เนรยิกทุกข์
ทุกข์ในนรก ๑ ตีรจณานิคมทุกข์ คือ ทุกข์ในกำเนิดตีรจณานิคม ๑ ปิตติ-
วิสัยิกทุกข์ คือ ทุกข์ในเปรตวิสัย ๑ ทุกข์มนุษย์ ๑ ทุกข์มีการก้าวลง
สู่ครรภ์เป็นมุลราก ๑ ทุกข์ที่ต้งอยู่ในครรภ์เป็นมุลราก ๑ ทุกข์ที่ออก
จากครรภ์เป็นมุลราก ๑ ทุกข์อันเกิดเนื่องกับผู้เกิดกายแล้ว ๑ ทุกข์ซึ่ง

เป็นทศแห่งมือนสำหรับผู้เกิดแล้ว • ทุกข์อันเกิดจากการกระทำของ
 ตัวเอง • ทุกข์อันเกิดจากการกระทำของผู้อื่น • ทุกข์ทุกข ๑ ทุกข์
 ตั้งสาร • ทุกข์แปรปรวน • ทุกข์อันเกิดจากโรคต่าง ๆ คือ โรคในตา
 โรคในหู โรคในจมูก โรคในลิ้น โรคในกาย โรคในศีรษะ
 โรคในคอ โรคในปาก โรคในฟัน โรคในอวัยวะ โรคในหัวใจ โรคใน
 ริดสีดวงจมูก โรคร้อนใน โรคไข้ โรคในท้อง โรคลม โรคกลาก
 โรคคางทูม โรคกลากเสียด โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคฝี
 โรคลมบ้าหมู โรคหิดเปื่อย โรคหิดดำ โรคหิดตอ โรคน้ำเน่า
 ไหลในหู โรคคุดทะราด โรคโลหิต โรคคี้ โรคเบาหวาน โรคเรื้อน
 โรคค่อม โรคริดสีดวงทวาร โรคมืดเป็นสมุฏฐาน โรคมืดเสมหะ
 เป็นสมุฏฐาน โรคมืดลมเป็นสมุฏฐาน โรคมืดสังข ๓ เป็นสมุฏฐาน
 ความไข้เปลี่ยนฤดู ความไข้เกิดจากเปลี่ยนอิริยาบถไม่เสมอ โรควัน
 เกิดจากความเพียร โรคอันเกิดจากผลกรรมและความเย็น ความร้อน
 ความหิวกระหาย อจจาระบัสสาจะกับทุกข์อันเกิดจากเหลือบยุงกัด เกิด
 จากถูกลมถูกแดด เกิดจากงูกัดและทุกข์อันเกิดจากมารดาตาย บิดาตาย
 พี่น้องชายตาย พี่น้องหญิงตาย บุตรตาย ธิดาตาย ญาตินิมิตตาย
 ทรัพย์ฉิบหาย ฉิบหายเพราะโรค กับทุกข์อันเกิดจากความเสียด
 เสียปฏิรูป ทุกข์ต่าง ๆ เหล่านี้ย่อมติดตามผู้นั้นไปเพราะกิเลสอันเป็น
 ภัยรอบข้างนั้น

ในพระสูตรว่าเหมือนน้ำเรอรวดงมนัน คือ ทุกข์ต่าง ๆ ดังที่
 ว่ามานี้ ย่อมติดตามบุคคลนั้นไปเพราะภัยรอบข้าง คือ กิเลสอันเหมือน
 กับน้ำตามเขาเรอรวดงมนัน ดังนี้

อรรถกถา

ในอรรถกถาว่า ทุกข์ในนรกนั้น ได้แก่ การถูกจองจำ ๕ ประการ
 เป็นต้น ตามที่กล่าวไว้ในเทวทูตสูตร ฯ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ว่า

สัตว์เกิดในนรกต้องได้รับทุกข์อันเหลือจะทน มีการถูกไฟไหม้เป็นต้น
จะได้ฟังไว้ที่ไหน เพราะฉะนั้น มุนิจึงกล่าวว่ความเกิดเป็นทุกข์

ทุกข์ในกำเนิดดิรัจฉานนั้น ได้แก่ทุกข์ต่าง ๆ มีการถูกสัตว์แสน
ถูกแทงด้วยปากเป็นต้น ตามที่มีอยู่ในพาลบัณฑิตสูตร ฯ ทุกข์ใน
เปรตวิสัยนั้น มีมากมายหลายประการ มีการอดอยากและถูกแดดถูกลม
เป็นต้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ว่า ทุกข์ในกำเนิดเปรตมีอยู่มาก
มาย มีทุกข์อันเกิดจากความหิวกระหายและลมแดดเป็นต้น ทุกข์ต่าง ๆ
นั้น ข้อมไม่มีแก่ผู้ไม่เกิดในเปรตวิสัย เพราะฉะนั้น มุนิจึงกล่าวไว้ว่า
ความเกิดเป็นทุกข์ ฯ ทุกข์อันใดในกำเนิดอสูร ซึ่งมีในโลกนรก
อันมีค้อย่างข้ง และเป็นอย่างข้ง ทุกข์อันนั้นไม่มีแก่ผู้ไม่เกิดในนั้น
ความเกิดมีอยู่ในที่ใด ทุกข์ต่าง ๆ ก็อยู่ในที่นั้น

ทุกข์ของมนุษย์นั้นมีการถูกฆ่าตองจำเป็นต้น ฯ คัมภีร์โกกณติ-
มูลกทกษณน ได้แก่ทุกข์อันแรงกล้าซึ่งเกิดแก่ผู้อยู่ในครรภ์ของมารดา
ในเวลาทมารดาพลัดล้ม หรือเดินไปเดินมาอย่างรวดเร็ว หรือตกน้ำ
และเปลี่ยนอิริยาบถเป็นต้นอย่างรวดเร็ว ฯ ทุกข์อันนี้เรียกว่าทกขม
การอยู่ในครรภ์เป็นมูลราก ฯ ทุกข์ของเผลอตจากครรภ์นั้น คือ ใน
เวลาคลอดยาก แล้วถูกฉดกระชากหรือผ่าตเป็นต้น ทุกข์อันนี้เรียกว่า
ทกขมมีการออกสู่ภายนอกท้องมารดาเป็นมูลราก เพราะฉะนั้น ท่านจึง
กล่าวไว้ว่า สัตว์ผู้อยู่ในท้องมารดา ซึ่งเปรียบเหมือนนรกอันเต็มไปด้วย
ทุกข์ย่อมได้รับทุกข์ในเวลาคลอดอย่างร้ายแรง ทุกข์อันร้ายแรงนี้ย่อม
ไม่มีแก่ผู้ไม่เกิด จะประโยชน์อันใดด้วยการกล่าวไว้มาก ทุกข์อันใด
อันหนึ่งข้อมมีอยู่เพราะการเกิดมีไข้หรือ ทุกข์อันนี้เมื่อเว้นจากการเกิด
แล้วข้อมไม่มี เพราะฉะนั้น มุนิจึงกล่าวว่ความเกิดเป็นทุกข์ก่อนกว่า
อย่างอื่น ดังนี้

ทุกข์อันเกี่ยวกับผุทเกิด มีทุกข์ในเวลาเด็ก่อนถูกไฟไหม้แล้ว
เซตให้กินให้ดื่มเป็นต้น ทุกข์อันนี้เรียกว่าทกขมเกี่ยวกับผุทเกิดแล้ว ฯ
ผุทเกิดแล้วยังได้รับความทุกข์ด้วยความไม่สบายอิสระ ซึ่งมาจากผุท

อีก ทกข์อันนั้นเรียกว่าทกข์มีผู้อื่นเป็นต้น ๑ ผู้ที่เกิดแล้วนั้นมาทกข์
นำตัวเอง บางทกข์ก็ชั่ววิตรผลต่าง ๆ มีถือการไม่นั่งผ้าใหม่ผ้าเก่า
วิตรเป็นต้น บางทกข์ก็ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งชั่ววิตรอันทำตนให้เดือดร้อน
ลำบากตามลัทธินอกพระพุทธศาสนา บางคนก็ไม่บริโภคอาหารด้วยความ
ความโกรธ บางคนก็ฝึกคอตาย ทกข์ต่าง ๆ นี้เรียกว่าทกข์เกิดจากการ
กระทำของตัวเอง ๑ ผู้ที่เกิดแล้วนั้นยังได้รับความทกข์ต่าง ๆ อีก มีทกข์ถูก
นำต้องจำเป็นต้น ซึ่งเรียกว่าทกข์เกิดจากการกระทำของผู้อื่น

ทกข์ทุกชนน ได้แก่ทกข์เวทนา ทางกาย ทางใจ ทกข์เวทนาทาง
กาย ทางใจนั้นเรียกว่าทกข์ทกข์ เพราะเป็นทกข์ตามสภาพและตาม
ชื่อ ๑ ทกข์สังขารนั้น ได้แก่อกุเบกขา อกุเบกขาเวทนา และสังขารในภุมิ ๓
นอกจากอกุเบกขาเวทนา เพราะว่าอกุเบกขาเวทนาและสังขารในภุมิ ๓
ถูกบีบคั้นด้วยความเกิดและความดับ จึงเรียกว่าสังขารทกข์ ๑ ทกข์
แปรปรวนนั้น ได้แก่ทกข์เวทนา ๆ ที่ได้ชื่อว่าทกข์แปรปรวน ก็เพราะ
เมื่อสุขหายไปทกข์ก็เกิดขึ้น

ทกข์ต่าง ๆ ดังที่ว่ามี บ่อมหิตตามบุคคลผู้ติดอยู่ในกามทั้งหลาย
ส่วนผู้พ้นจากกามทั้งหลายแล้ว บ่อมิได้รับทกข์ต่าง ๆ ดังที่ว่ามี
มาแล้ว ดังนั้น สันเนื้อความในอรรถกถาอันว่าด้วยทกข์ในกถา
เพียงเท่านี้

ต่อไปนี้ ว่าด้วยทกข์ตามเทวทูตสูตร และพาลบัณฑิตสูตรซึ่งพระ
พุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้เพื่อให้บุคคลเห็นว่า ความเกิดเป็นทกข์ ทกข์
ย่อมมีความเกิดเป็นรากเหง้าสืบต่อไป กล่าวคือ ในเทวทูตสูตรพระพุทธเจ้า
ได้ทรงแสดงทกข์แห่งสัตว์นรกไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้นพระยา
ทรงชักเทวทูตคำรบ ๕ จบลงแล้ว เมื่อผู้นั้นตอบไม่ได้ก็ทรง
ลำดับถาม พวกนิรยบาล คือ พวกรักษานรกก็นำผู้นั้นไปลงกรรมกรณอันชื่อว่า
การจองจำ ๕ ประการ คือ สรวมโซ่เหล็กก่อนร้อนเท้าข้อมือทั้ง ๒ และ
ข้อเท้าทั้ง ๒ กับกลางตัวของผู้นั้น ๆ ก็ได้รับทกข์เวทนาอันเผ็ดร้อนกล้า

แข่ง บาปกรรมที่เขาทำไว้นั้นยังไม่สิ้นไปตราบใด เขาก็ไ้รับทุกข์อัน
เผ็ดร้อนกล้าแข็งอยู่ตราบนั้น มิใช่แต่เท่านั้น พวกนายนิรยบาลยังจับ
สัตว์นรกเอาเท่าชชน เอาศีรษะลงเบื้องต่ำแล้วถากด้วยผงบ้าง ด้วย
มีดพร้าบ้าง มิใช่แต่เท่านั้น พวกนายนิรยบาลยังนำสัตว์นรกนั้นเข้า
เทียมรถ แล้วไล่ให้วิ่งกลับไปกลับมาบนแผ่นเหล็กแดงอันร้อน มิใช่
แต่เท่านั้น พวกนายนิรยบาลยังไล่สัตว์นรกนั้นให้วิ่งขึ้นวิ่งลง ตามภูเขา
ถ่านไฟอันใหญ่ซึ่งลุกเป็นเปลวเพลิง มิใช่แต่เท่านั้น พวกนายนิรยบาล
ยังจับสัตว์นรกนั้นเอาเท่าชชน เอาศีรษะลงเบื้องต่ำแล้วพุ่งลงไปใน
หม้อทองแดงอันร้อน เมื่อสัตว์นรกนั้นตกลงไปในหม้อทองแดงอันร้อน
ก็ว่ายกลับไปกลับมาอยู่ในหม้อทองแดงนั้น ประเดี๋ยวก็โผล่ขึ้น ประเดี๋ยว
ก็จมลง ประเดี๋ยวก็ขวางตัวอยู่ในหม้อทองแดงนั้น บาปกรรมที่สัตว์
นรกนั้นทำไว้นั้นยังไม่สิ้นไปตราบใด สัตว์นรกนั้นก็ได้รับทุกข์เวทนาอัน
กล้าแข็งเผ็ดร้อนอยู่ในหม้อทองแดงนั้น ยังไม่ตายอยู่ตราบนั้น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกนายนิรยบาลย่อมจับสัตว์นรกนั้นโยนลงไปใน
นรกใหญ่ นรกใหญ่นั้นเป็นนรกสี่เหลี่ยม มีประตู ๔ ประตู มีกำแพง
เหล็กล้อมรอบ ปิดครอบไว้ด้วยฝาเหล็ก มีพื้นเป็นเหล็กกลเป็นเปลว-
เพลิง ๆ นั้นแผ่ไปตลอด ๑๐๐ โยชน์โดยรอบ เปลวเพลิงที่พุ่งออกมา
จากกำแพงด้านตะวันออก แห้งนรกใหญ่นั้น ไปกระทบกำแพงด้านตะวัน-
ตก ๆ เปลวไฟที่พุ่งออกจากกำแพงด้านตะวันตกไปกระทบกำแพง
ด้านตะวันออก เปลวไฟที่พุ่งออกจากกำแพงด้านเหนือไปกระทบ
กำแพงด้านใต้ ๆ เปลวไฟที่พุ่งขึ้นมาจากเบื้องล่างไปกระทบเบื้องบน
ที่พุ่งขึ้นจากเบื้องบนไปกระทบเบื้องล่าง ๆ สัตว์นรกนั้นได้เสวยทุกข์-
เวทนาอันเผ็ดร้อนกล้าแข็ง อยู่ในนรกใหญ่นั้นจนกว่าจะสิ้นบาปกรรม

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นานนักหนาประตูด้านตะวันออกแห่งนรกใหญ่
นั้นจึงจะเปิด เมื่อสัตว์นรกได้เห็นประตูนั้นก็วิ่งไปโดยเร็ว ขณะวิ่งไป
โดยเร็วนั้นก็ถูกไฟไหม้ผิวหนัง และหนัง เนื้อ กระดูก จนกระทั่ง

ด้วยขี้เกา แต่พอวิ่งไปถึงแล้วประตูด้านตะวันออกนั้นก็ปิด สัตว์
นรกนั้นก็ไต่เสวยทุกข์เวทนาอันเผ็ดร้อนกล้าแข็งอยู่ในนรกใหญ่ นั้น จน
กว่าจะสิ้นบาปกรรม ฯ ส่วนประตูด้านตะวันตกและด้านทิศเหนือ ก็ไม่ได้
กั้นกันหนักหนาจึงจะเปิด เมื่อพวกสัตว์นรกเห็นประตูด้านไหนเปิดก็พากัน
กันวิ่งไปทางค่านั้น และถูกไฟไหม้จนแหลกเป็นผงดังทว่าแล้วนั้น
เมื่อสิ้นกรรมที่จะอยู่ในนรกใหญ่ นั้น จึงออกจากนรกใหญ่ นั้นได้

เมื่อออกจากนรกใหญ่ นั้นได้แล้วก็ไปตกสู่ นรก คือ นรกอันเต็มไปด้วย
ด้วยตุล ซึ่งมีหม่นหม่นที่มีปากแหลมเหมือนเข็มเจาะร่างกายก็เหมือน
อาหาร หม่นหม่นเหล่านั้นย่อมเจาะผิวหนังก่อน ทะลุพวงหนึ่งแล้วก็
เจาะหนึ่งและเอื้อมกระดูกเข้าไปกินเยื่อในกระดูก สัตว์นรกนั้นก็ไต่เสวย
ทุกข์เวทนาอันเผ็ดร้อนกล้าแข็งอยู่ในนรกนั้นจนกว่าจะสิ้นบาปกรรม

เมื่อสิ้นบาปกรรมที่จะอยู่ในนรกนั้นแล้วก็ออกไปตกสู่ นรกอันเต็มไปด้วย
ไปด้วยขี้เถา ร้อน ๆ สัตว์นรกนั้นก็ไต่เสวยทุกข์เวทนาอันเผ็ดร้อนกล้าแข็ง
อยู่ในนรกนั้นจนกว่าจะสิ้นบาปกรรม

เมื่อสิ้นบาปกรรมที่จะอยู่ในนรกนั้นแล้วก็ออกไปตกสู่ นรกอันเต็มไปด้วย
เต็มไปด้วยด้วยคันทง ๆ แต่ละคันล้วนสูงตั้ง ๑๐๐ โยชน์ มีหนามยาว ๑๖
องคุลี ลมเป็นเปลวเพลิงอยู่เสมอ สัตว์นรกนั้นถูกไล่ขึ้นไปลงตามลำ
นั้นจนกว่าจะสิ้นบาปกรรม

เมื่อสิ้นบาปกรรมที่จะอยู่ในนรกนั้นแล้ว ก็ออกไปตกสู่ นรกอันเต็มไปด้วย
นรก คือ นรกที่มีไม้เป็นหนอกดาบ ไม้เหล่านั้นได้ร่อนลงมาตัดมือ
ตัดเท้า ตัดหู ตัดจมูกแห่งสัตว์นรกนั้นให้ขาดเป็นชิ้นน้อยๆ ในนรกนั้น
จะสิ้นบาปกรรม

พอพ้นจากนรกนั้นก็ออกไปตกสู่ นรก คือ นรกอันเต็มไปด้วย
น้ำแสบน้ำเค็ม ทั้งถูกพวกนายนิรยบาลเอาเบ็ดเกี่ยวลากขึ้นมาให้นอน
บนแผ่นเหล็กแดงแล้วรอกก้นทองแดงและน้ำทองแดงเข้าปาก ถ้า
กรรมยังไม่สิ้นก็ถูกจับไปโยนลงในนรกใหญ่ อีก ดังนั้น ส่วนทุกข์ของ
สัตว์ที่ครองงานในพาลบัณฑิตสูตรนั้น มีการทรมานสัตว์ที่ครองงานได้รับความลำบาก

ด้วยการถูกตี ถูกฆ่าฟัน และถูกแดดลมเป็นต้น ดังนี้ สมณเณรความใน
เทศนาภิกขุเช่นเพียงเท่านั้น ฯ

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๕

คัมภีร์ขททกนิกาย พระมหานิกายเทศ

ว่าด้วยคาถาที่ ๖ แห่งกามสูตร

ตสฺมา ชนฺตุ สทา สโต กามานี ปริวชฺชये
เต ปหาย ตเร โอมํ นาวํ สิตฺตวาว ปารคฺคิ.
ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิกายเทศ กัณฑ์ที่ ๑๕
ว่าด้วยคาถาที่ ๖ แห่งกามสูตร สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธ
ศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในคาถาที่ ๖ ว่า เพราะเหตุ
นั้น ผู้เกิดแล้วควรมสฺตทกเมอ ควรละเว้นชกคามทั้งหลายเสีย
ผู้ละสังเหตํนั้นเสียแล้ว ต้องข้ามห้วงน้ำได้เหมือนกับผู้มีตนารือแล้ว
ไปถึงฝั่งได้ฉะนั้น ดังนี้

ในนิกายว่า คำว่า เพราะเหตุฉะนั้น คือ เพราะสังนํเป็นเหตุ เพราะ
สังนํเป็นปัจจัย เพราะมสังนํเป็นเหตุ เพราะเล็งเห็นแจ้งโทษใน
กามทั้งหลายนั้น ฯ คำว่า ผู้เกิดมาแล้วนั้น ได้แก่สัตว์ ได้แก่ระ
ได้แก่มาณพ ได้แก่โปสะ ได้แก่บุคคล ได้แก่ชีพ ได้แก่ผู้เกิดแล้ว
ได้แก่ผู้ถึงซึ่งความตาย ได้แก่ผู้เกิดจากมนุ ฯ คำว่า ทกเมอนั้น คือ

ตลอดกาลทั้งปวง ตลอดกาลเป็นนิจ ตลอดกาลประจำ เป็นของเป็นไปติดต่อกัน เป็นของไม่ละกัน เป็นของมีตามลำดับกัน เป็นของเกิด เป็นของไม่ว่าง เป็นของสืบต่อกัน เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เป็นของถูกกัน เป็นของมีในเวลาก่อนอาหาร ในเวลาหลังอาหาร ในยามคืน ในยามกลาง ในยามปลาย ในข้ามแรม ในข้างขึ้น ในป่า ฤดูฝน ฤดูหนาว ฤดูร้อน ชันชวยตัน ชันชวยกลาง ชันชวยปลาย ฯ คำว่า มิสตินั้น คือ มิสติด้วยเหตุ ๔ ประการ อันได้แก่การอบรมสติปัญญา คือ การพิจารณาเห็นกาย เวทนา จิต ธรรม และด้วยเหตุอื่น ๆ อีก ดังที่เคยกล่าวมาแล้วข้างต้น

ชื่อว่า กามทั้งหลายนั่น เมื่อว่าโดยหมวดก็มีอยู่ ๒ ได้แก่ วัตถกาม กิเลสกาม ดังที่เคยกล่าวมาแล้วข้างต้น ฯ คำว่า จตเวณชังกามทั้งหลายนั่น ได้แก่ จตเวณชังกามทั้งหลายด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ด้วยการข่มกิเลสไว้ ๑ ด้วยการตัดสันกิเลสขาด ๑ ด้วยการข่มกิเลสไว้ นั้น คือ ด้วยการพิจารณาซึ่งโทษแห่งกามว่า เป็นของเปรียบด้วยรัง กระตูก เพราะมีความสุขน้อย เป็นของเปรียบด้วยชันเนอ เพราะทั่วไปแก่ชนเป็นอันมาก เป็นของเปรียบด้วยคบเพลิงเพราะเผาอยู่เนือง ๆ เป็นต้น จนตลอดถึงได้สำเร็จรูปฌาน อรูปฌาน ฯ การละเว้นกามได้เด็ดขาดนั้น คือ การละเว้นด้วยอริยมรรค

คำว่า ละสังเหล่านั่นเสียแล้ว ต้องข้ามห้วงน้ำไปนั้น คือ ละ วัตถกาม กิเลสกามได้ขาดแล้ว ละนิวรณ์ ๕ ได้ขาดแล้ว ก็ข้ามห้วงน้ำ คือ กาม ๑ ภพ ๑ ทิฏฐิ ๑ อวิชชา ๑ ดังนี้

คำว่า เหมือนบุคคลลัดน้ำเรือแล้วไปถึงฝั่งนั้น คือ บุคคลลัดน้ำออกจากเรือ คือ ตักน้ำออกจากเรือทำให้เรือเบาแล้ว ต้องไปถึงฝั่งโดยเร็วพลัน ไม่ยากไม่ลำบากฉนใด บุคคลละ วัตถกาม กิเลสกามทั้งหลายนั่นเสียแล้ว ละนิวรณ์ ๕ เสียได้แล้ว ก็ไปถึงฝั่ง คือ พระนิพพานโดยเร็วพลันนั้น ฯ ฝั่งคือนิพพานนั้น ได้แก่ความสงบสังขารทั้งปวง ความสละอุปธิทั้งปวง ความสามัคคิหา ความคลายตัณหา ความดับตัณหา

ทั้งปวง ความคิรินเพราะสังขารทั้งปวง ย่อมหมดไปเพราะอาศัย
 นิพพานนั้น เพราะฉะนั้น นิพพานนั้นจึงเรียกว่า ความสงบสัขา
 ทั้งปวง ฯ อปธิทั้งปวงบุคคลย่อมเสียบสละได้ เพราะอาศัยนิพพานนั้น
 ตัณหาทั้งปวงย่อมสิ้นไป เพราะอาศัยนิพพานนั้น ชลคือกิเลสทั้งปวง
 ย่อมคลายไปเพราะอาศัยนิพพานนั้น ทกซ์ทั้งปวงย่อมดับไปเพราะอาศัย
 นิพพานนั้น เพราะฉะนั้น นิพพานนั้นจึงเรียกว่า ที่สละอปธิทั้งปวง
 ทสณตณก ทศลาขวิบัติ ฯ ตัณหานั้นเรียกว่า วาณะ เพราะเกี่ยว
 ประสานไว้ซึ่งภพด้วยภพ หรือซึ่งกรรมด้วยผล ฯ ที่เรียกว่านิพพาน
 นั้น เพราะออกจากเครื่องร้อยรัดคือตัณหานั่น ฯ บุคคลไปถึงฝั่งคือ
 นิพพานด้วยการออกจากตัณหา และด้วยโคตรภูญาณ คือถึงชาตังค
 นิพพานด้วยการออก และด้วยมรรคญาณทั้ง ๒ ย่อมถูกต้องถึงฝั่งคือ
 นิพพานด้วยผล และจิตอันมีนิพพานเป็นอารมณ์ ย่อมกระทำให้งาม
 แจ่มแจ้ง คือ นิพพาน ด้วยปัจจุเวกขณญาณ ฯ อีกอย่างหนึ่งว่า
 บุคคลต้องไปถึงฝั่งด้วยปฐมมรรค ได้บรรลุทุติยมรรค ได้ถึงอรรถด้วย
 ตติยมรรค ได้กระทำให้งามด้วยจตตมมรรค อาจารย์พวกหนึ่งได้กล่าว
 ไว้อย่างนี้ ฯ คำว่า ผู้ใดประสงค์จะไปสู่ฝั่งนั้น คือ ไม่ว่าบุคคลผู้ใด
 หนึ่ง ซึ่งตั้งอยู่ในวิปัสสนาญาณ เป็นผู้ประสงค์จะไปสู่ฝั่งคือนิพพาน
 หนึ่ง ก็จะไปถึงได้โดยแท้ เพราะฉะนั้น หนึ่งนี้เรียกว่าฝั่งฝั่ง ฯ ขอน
 สมกับเนื้อความในพระบาลีว่า คำว่า ผู้ที่ถูกทกซ์ครอบงำนั้น ได้แก่
 ผู้ถูกความเกิด ความแก่ ความตาย ความเศร้าใจ ความรำไร ความ
 ทกซ์ ความโหมเฝ้า ความอดอยากครอบงำ ฯ ในเวลาที่บุคคลประกอบ
 วิปัสสนาในเบื้องต้น ก็ชื่อว่าฝั่งฝั่ง ผู้ใดถึงฝั่งผู้นั้นก็ชื่อว่าฝั่งฝั่ง ผู้
 พร้อมเพรียงด้วยมรรค ผู้ใดไปถึงฝั่งนิพพาน ผู้นั้นก็ชื่อว่าฝั่งฝั่ง ฯ
 คำว่า ผู้ใดถึงแล้วซึ่งฝั่งนั้น คือ ผู้ใดทำกิจให้สำเร็จด้วยมรรคแล้ว ตั้งอยู่
 ในผลแล้ว ไปสู่ฝั่งนิพพานแล้ว ผู้นั้นก็ชื่อว่าฝั่งฝั่ง ฯ เพื่อจะแสดง
 คำนี้ด้วยคำของพระชินศรี จึงได้กล่าวไว้ในพระบาลีว่า สมกับพระ
 พุทธพจน์ว่า พราหมณ์ผู้ข้ามแล้ว ผู้ไปถึงฝั่งแล้วย่อมยืนอยู่เบาเบร ดังนั้น

คำว่า ผกขณิกปัญญานัน คือ ผู้ประสงค์จะไปฝั่งนิพพาน ก็ไป
ก็ถึงด้วยความรู้ควรได้บรรลุแล้ว ด้วยความรู้ ด้วยอำนาจแห่งความ
รู้อันเรียกว่า ญาณปริปัญญา ฯ คำว่า ผกขณิกปัญญานัน ได้แก่ผู้ถึง
ฝั่งธรรมทั้งปวงด้วยศีรณปริปัญญา ฯ คำว่า ผกขณิกแห่งการละนมน คือ
ผู้ไปถึงฝั่งด้วยการละกิเลสอันเป็นฝ่ายให้เกิดทุกข์ ฯ ผู้ใดรอบรู้ธรรม
ทั้งปวง ผู้นั้นย่อมรอบรู้ด้วยปริปัญญา ๓ คือ ญาณปริปัญญา ศีรณปริปัญญา
ปหานปริปัญญา ฯ ญาณปริปัญญานัน ได้แก่รู้จักธรรมทั้งปวงว่า ธรรม
เหล่านั้นเป็นภายใน เหล่าเหล่านั้นเป็นภายนอก อันเป็นลักษณะแห่งธรรม
อันเหล่านั้น เหล่าเหล่านั้นเป็นรส เป็นเครื่องปรากฏ เป็นเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น ฯ
ศีรณปริปัญญานัน ได้แก่ไตรตรองธรรมทั้งปวงตระรอบรู้แล้วนั้น ให้
เห็นว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ฯ ปหานปริปัญญานัน
ได้แก่การตรึกตรองอย่างนั้นแล้ว ก็ละความรักรักรัใจในธรรม
ทั้งปวงด้วยมรรคอันเลิศ

คำว่า ผกขณิกอบรมนัน คือ ผู้ถึงยอดแห่งการอบรมแล้วจึงผก
หิพพานด้วยอำนาจมรรค ฯ คำว่า ผกขณิกแห่งการกระทำให้แจ้งนั้น
ได้แก่ผู้ถึงนิพพานอันเป็นผล ฯ คำว่า ผกขณิกสมาบัติ นั้น ได้แก่ผู้
สำเร็จสมาบัติ ๘ คำว่า ธรรมทั้งปวงนั้น ได้แก่ธรรมทั้งสาม มัชฌิม ๕
เป็นต้น คำว่า ทุกข์ทั้งปวงนั้น ได้แก่ทุกข์ทั้งสาม มัชฌิมทุกข์เป็นต้น
คำว่า กิเลสทั้งปวงนั้น ได้แก่เครื่องเศร้าหมองทั้งสาม มัชฌิมกิเลสเป็นต้น
คำว่า อริยมรรคนั้น ได้แก่อริยมรรค ๘ มีโสดาปัตติมรรคเป็นต้น คำว่า
นิโรธนั้น ได้แก่นิพพาน คำว่า สมาบัติทั้งปวงนั้นได้แก่สมาบัติ ๘ คือ
รูปสมาบัติ และอรูปสมาบัติ ฯ คำว่า ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ
อันเป็นของพระอริยะนั้น หมายถึง ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ อันหาโทษ
มิได้ ฯ ศีลนั้น หมายถึงสัมมาวาจา การพูดชอบ สัมมากัมมัมมัตเต การ
ทำชอบ สัมมาอาชีวะ การหาเลี้ยงชีพชอบ ฯ สมาธินั้น หมายถึง
สัมมาวายามะ การพยายามชอบ สัมมาสติการระลึกชอบ สัมมาสมาธิ
การตั้งมั่นชอบ ฯ ปัญญานัน หมายถึงสัมมาสังกัปปะ การระลึกล

๘๔ พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ที่ ๕ ขุททกนิกาย พระมหานิเทศ เล่ม ๑

ชอบ ตั้มาทัญญูการเห็นชอบ วิมุตติ ทนายธรรมนอกจากนั้น ขัน
ประกอบกับมรรคที่ ๔ ๑ คำว่า ผู้ไปสู่ที่สุดนั้น ได้แก่ผู้ไปสู่ที่สุดแห่ง
สังขารโลกด้วยมรรค คำว่า ผู้ไปถึงที่สุดนั้น ได้แก่ผู้ถึงที่สุดแห่งโลก
ด้วยผล ๑ คำว่า ผู้ไปสู่ยอด ผู้ถึงซึ่งยอดนั้น ได้แก่ผู้ไปสู่ยอดแห่ง
สังขาร ผู้ถึงยอดแห่งสังขารด้วยมรรคผล ๑ คำว่า ผู้ไปสู่ที่สุดรอบ
นั้น ได้แก่ผู้กระทำสิ่งที่สุดแห่งโลก มีขันธและอายตนะเป็นต้น ให้
เป็นวงกลมด้วยมรรค ๑ คำว่า ผู้ถึงที่สุดรอบนั้น ได้แก่ ผู้ทำโลกนั้น
ให้สิ้นสุดไปด้วยผล ดังนี้ สันเนอความในเทศนาถันทั้งนี้เพียงเท่านั้น.

เอวี่ กัม ค้วยประการณะนี้ ๑

กัณฐาทิ ๒๐

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิเทศ

ว่าด้วยคุณสมบัติแห่งพระอรหันต์

โส วุจฺจิวาโส จินฺนจฺรโณ คตฺตฺโร คตฺตฺวิโส คตฺตฺโกฏฺโฏโก ปาลิต-
พฺรหฺมจฺริโย อุตฺตมทฺธิฏฺฐิปฺปตฺตโคติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิเทศ กัณฐาทิ ๒๐
ว่าด้วยคุณสมบัติแห่งพระอรหันต์ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระ-
พุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในนิเทศแห่งบาทที่ ๔ แห่ง
คาถาที่ ๖ ต่อจากกัณฐาทีก่อนหน้านี้ว่า พระอรหันต์นั้นมีการอยู่อันได้กระทำ
มีการประพฤติดันได้ประพฤติแล้ว มีกาลเวลาอันถึงแล้ว มีทิศอันได้กระทำ

แล้ว มีทศอนันต์ถึงแล้ว มีพรหมจรรย์อันได้รักษาแล้ว ถึงแล้วซึ่ง
 ความเห็นอย่างสูงสุด มีมรรคอันได้อบรมแล้ว มีกิเลสอันได้ละแล้ว มี
 ความไม่กำเริบอันแทงตลอดแล้ว มีนิโรธอันกระทำให้แจ้งแล้ว พระอรหันต์
 นั้นได้รอบรู้ทุกขแล้ว ได้ละเหตุให้เกิดทุกข์แล้ว ได้อบรมมรรคแล้ว
 ได้ทำให้แจ้งนิโรธแล้ว ได้รู้ซึ่งธรรมที่ควรรู้อย่างแล้ว ได้รอบรู้ธรรมที่
 ควรรอบรู้แล้ว ได้ละธรรมที่ควรละแล้ว ได้อบรมธรรมที่ควรอบรมแล้ว
 ได้ทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งแล้ว พระอรหันต์นั้นเป็นผู้ได้ถอน
 ลมเสียแล้ว ได้ทำลายเชือกกุเสียแล้ว ได้ถอนลูกศรเสียแล้ว ไม่ต้องใส่
 กลอนประคองแล้ว เป็นอริยมรรค เป็นผู้วางธงแล้ว วางภาระแล้ว ปราศจาก
 เครื่องเกาะเกี่ยวแล้ว เป็นผู้ละองค์ ๕ แล้ว เป็นผู้ประกอบด้วยองค์ ๖
 แล้ว เป็นผู้มีการรักษาเอกแล้ว เป็นผู้มีการพึง ๔ แล้ว เป็นผู้กำจัดความ
 เห็นว่าจริงเฉพาะตัวเสียแล้ว เป็นผู้มีการแสวงหาอันไม่น้อยอันประเสริฐ
 เสียแล้ว เป็นผู้มีความดำริไม่ขุ่นมัวแล้ว มีกายสังขารสงบแล้ว มีจิต
 หลุดพ้นแล้ว มีปัญญาหลุดพ้นแล้ว เป็นผู้หมดสงสารแล้ว เป็นผู้อยู่แล้ว
 เป็นบรมสุขสูงสุด เป็นบรมสุขเกษม เป็นผู้ถึงซึ่งส่วนอันเกษม พระอรหันต์
 นั้นย่อมไม่สะสม ย่อมไม่ปราศจากสะสม ไม่ปราศจากสะสมแล้วตั้งอยู่
 ย่อมไม่ละ ไม่ถือ ย่อมละแล้วตั้งอยู่ ย่อมไม่เข้บ ย่อมไม่ขก เป็นผู้เย็บ
 แล้วตั้งอยู่ ย่อมไม่ให้เป็นคว้น ไม่ให้เป็นเปลว ให้เป็นแคว้นแล้วตั้งอยู่
 ชื่อว่าตั้งอยู่แล้ว เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยศีลชั้น ๘ สมาธิชั้น ๘ ปัญญา
 ชั้น ๘ วิมุตติชั้น ๘ วิมุตติญาณทัสสนชั้น ๘ อันเป็นของทำนุแห่งมคการ
 ศักยภาพแล้ว พระอรหันต์นั้นยังสัจจะให้ถึงเฉพาะแล้วตั้งอยู่ ข้างแล้วอย่าง
 นั้นแล้วตั้งอยู่ กรอบงำไฟคือกิเลสแล้วตั้งอยู่ ชื่อว่าตั้งอยู่เพราะไม่ไป
 เพราะถือเอาขอต เพราะได้ความหลุดพ้น เพราะมีความบริสุทธิ์ด้วย
 เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ชื่อว่าผู้ตั้งอยู่ด้วยความบริสุทธิ์อย่างเยี่ยม
 ด้วยความบริสุทธิ์อันไม่ควรแก่การงาน ชื่อว่าผู้ตั้งอยู่เพราะเป็นผู้หลุดพ้น
 เพราะเป็นผู้สิ้นโทษ ชื่อว่าผู้ตั้งอยู่ในที่สุดแห่งชั้น ๘ ชาติ อายุตนะ กต
 อุปัตติ ปฏิสนธิ ภพ สังขาร วัฏฏ์ ภพอันมีในที่สุด อตถภาวนา

ในที่สุด ซื่อว่าเป็นผู้ทรงไว้ ซึ่งอรรถาพจน์ในที่สุด ภพภายหลังของ
พระอรหันต์นั้นเป็นผลสุดท้าย ความเวียนตายเวียนเกิดย่อมไม่มีแก่พระ
อรหันต์นั้นอีก พระอรหันต์นั้นจึงเรียกว่า ผู้ไปถึงฝั่งเหมือนกับบุคคลวัด
น้ำเรือแล้วข้ามไปถึงฝั่งละนั้น ดังนี้ สัมเนือความในพระบาลีเพียงเท่านั้น.

อรรถกถา

ก่อนไป เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า คำว่า พระอรหันต์^{๘๒} เป็นผู้การ
อยู่อยู่น้อยแล้วนั้น คือ พระอรหันต์นั้นได้อบรมในธรรมอันเป็นเครื่องอยู่
ของพระอรหันต์ ๑๐ ประการ เสร็จสิ้นแล้ว ฯ คำว่า มีการประพฤ
ติประพฤตินั้น คือ ได้อบรมในสมาบัติ ๘ พร้อมกับศีลแล้ว ฯ
คำว่า มีกาลเวลาอันถึงแล้วนั้น คือ ล่วงเสียแล้วซึ่งกาลเวลา แห่งสงสาร
คำว่า มีที่สถอนไปแล้วนั้น คือ ได้ไปสถอนได้แก่นิพพาน ซึ่งไม่เคยไป
แม้ด้วยความฝัน คำว่า มีที่สถอนถึงแล้วนั้น คือ ถึงที่สุดแห่งอนุปาทิ
เสสนิพพานแล้วนั้น คำว่า ถึงซึ่งความเห็นอันสูงสุดนั้น ได้แก่ถึงสัมมา
ทิฏฐิอย่างสูงสุดแล้วนั้น คำว่า มีความไม่กำเริบอันแห่งตลอดแล้วนั้น
คือ แห่งตลอดแล้ว ซึ่งพระอรหันต์ผลอันไม่รู้จักหวั่นไหว คำว่า มีนิโร
ธันกระทำให้แจ้งแล้วนั้น คือ กระทำให้แจ้งแล้วซึ่งนิพพาน

คำว่า พระอรหันต์นั้นได้รอบรู้ทุกขแล้วนั้น คือ พระอรหันต์นั้นได้
ล่วงทุกข ๓ ประการ เสียแล้ว ฯ คำว่า ธรรมที่ควรรู้นั้น ได้แก่ธรรม
ที่ควรด้วยอาการอันงาม คือ วิสภาพ หรือลักษณะแห่งธรรมนั้น ๆ ฯ
คำว่า รุขงแล้วนั้น คือ รุแล้วด้วยความรู้อย่างยิ่ง คำว่า ซึ่งธรรมที่ควร
รอบรู้นั้น คือ ซึ่งธรรมที่ควรกำหนดรอบรู้ ซึ่งสามัญลักษณะและการ
กระทำให้สำเร็จ ฯ คำว่า ได้รอบรู้แล้วนั้น คือ ได้รอบคอบแล้ว คำว่า
ซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งนั้น คือ ซึ่งธรรมที่ควรทำให้เห็นแจ้งด้วยใจของ
ตน ก็การกระทำให้แจ้งนั้นมีอยู่ ๒ อย่าง คือ การทำให้แจ้งด้วยการได้
การทำให้แจ้งด้วยอารมณ์ ฯ

คำว่า มลันชกขณแล้วนั้น ได้แก้ถอนลม คือ อวิชา ซึ่งเป็น
มุลรากแห่งวิญญะเสียแล้ว คำว่า มีเขื่อนค้ำทำลายเสียแล้วนั้น ได้แก้
ทำลายกัมมามากสังขารอันทำให้เกิดอีก อันเป็นเหตุบังเอิญแห่งการเกิดขึ้นอีก
ซึ่งได้นามว่า ขาดสังสาร เพราะการเกิดและการท่องเที่ยว ๆ คำว่า เป็น
ผู้ถอนเสาระเนียดแล้วนั้น คือ เป็นผู้ถอนตัณหาอันเป็นรากเหง้าแห่งวิญญะ
เสียได้แล้ว ตัณหานั้น เรียกว่า เสาระเนียดหรือสาเชื่อน เพราะเป็นของ
ที่ถอนขึ้นได้ยาก คำว่า ไม่มีกลอนนั้น คือ เป็นผู้บดดวงจิตไม่ให้กิเลส
เกิดขึ้นอีกได้ เหมือนกับการปิดประตูไม่ให้โจรเข้าได้ฉะนั้น คำว่า
เป็นอริยะนั้น คือ เป็นผู้ไม่มีกิเลส เป็นผู้บริสุทธิ์ คำว่า เป็นผู้มั่งอัน
วางแล้วนั้น คือ เป็นผู้ทงมานะอันเปรียบเหมือนกับธงเสียแล้ว คำว่า เป็นผู้
วางภาระแล้วนั้น คือ เป็นผู้วางของหนักอันได้แก่ขันธ์ และกิเลส บาปบุญ
กามคุณ ๕ เสียแล้ว ฯ อีกอย่างหนึ่งว่า ผู้วางภาระนั้น ได้แก่ผู้ทงเสีย
แล้วซึ่งของหนัก คือ มานะ คำว่า ผู้ปราศจากการเกี่ยวข้องนั้น คือ เป็น
ผู้ปราศจากกิเลสทั้งปวง อันเป็นเหตุให้เกี่ยวข้องเสียแล้ว

ครั้นพระสารีบุตรเถระเจ้าแสดงเวลาให้พระอรหันต์ ทำให้กิเลสสิ้นไป
ด้วยมรรคแล้วเข้าผลสมบัติ มีนิพพานเป็นอารมณ์ตั้งทวามาแล้ว ก็
ได้กล่าวเป็นคำอุปมาไว้ว่า มีเมืองอยู่ ๒ เมือง ๆ หนึ่ง เป็นเมืองมีโจรภัย
อีกเมืองหนึ่งเป็นเมืองไม่มีโจรภัย นักรบใหญ่ผู้หนึ่ง ต้องมีความต้องการ
ว่าเมืองโจรยังตั้งอยู่ตราบไต่ เมืองปลอดโจรก็ไม่มีภัยอยู่ตราบไต่ เรา
จะทำเมืองโจรไม่ให้เป็นบ้านเมือง คัดตั้งนแล้วก็สวมเกราะ ถือดาบเข้า
ไปเมืองโจร ตัดเสียซึ่งเสาระเนียดที่เขาขกขมไว้ที่ประตูเมืองด้วยดาบ
แล้วก็ทำลายบานประตูให้แหลกถอนขนขงลม ทำลายกำแพง รื้อเสียซึ่ง
ค ทำซึ่งที่เขาขกไว้สำหรับประดับเมืองให้ตกลงไป เฝ้าเมืองด้วยไฟเสร็จแล้ว
ก็เข้าไปสู่เมืองปลอดภัย ขึ้นไปบนปราสาทหอมล้อมด้วยหมัญชาติ บริโภค
อาหารที่มรสอันดี ขอนฉันทใด คำอุปไมยก็ฉนั้น คือ ร่างกายตัวตน
เปรียบเหมือนกับเมืองโจร นิพพานเปรียบเหมือนเมืองปลอดโจร พระ-

โยคาวจรเปรียบเหมือนพลรบผู้ใหญ่ ๆ พระโยคาวจรนั้น ย่อมมีความ
ความผูกพันด้วยร่างกายนี้ยังมีตราบใด ความหลุดพ้นจากกรรมกร ๓๖
ประการ จากโรค ๕๘ ประการ และจากภัยใหญ่ ๒๕ ประการ ย่อมไม่มี
อยู่ตราบนั่น ๆ พระโยคาวจรนั้น จึงได้สวมเกราะเหมือนกับพลรบใหญ่
แล้วถือเอาดาบ คือ ปัญญา ตัดเสาระเนียด คือ ตัณหา ด้วยอรัหัตมรรค
แล้วก็ถอนเสีย ซึ่งกลอนประคุด คือ สังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการ แล้ว
ถอนล้ม คือ อวิชชา ทำลายกำแพง คือ กัมมภักสังขาร ทำลายเขื่อนกั้น
คือ ชาติสังสาร ให้สิ้นแล้วก็ทำธง คือ มานะให้ตกกลาง เฝ้าเสียซึ่งเมือ
คือ ความเห็นว่าเป็นกายของตน แล้วก็เข้าไปสู่เมืองปลอดภัย คือ พระ-
นิพพาน ขึ้นบนปราสาทแล้วบริโภคอาหาร คือ เสวยสุขแห่งผลสมาบัติ
อันมณิพพานเป็นอารมณ์ ดังนี้ ๆ ขอหวานมาแล้วนี้ สมกับทสมเด็จพระผู้มี-
พระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ขอหวานภิกษุเป็นผลถอนล้ม
คือ อย่างไร คือ เป็นผู้ทำลายเสียซึ่งอวิชชาไม่ให้เกิดอีกต่อไป ขอหวานภิกษุ
เป็นผู้ทำลายเขื่อนกั้น คือ อย่างไร คือ ทำลายเสียซึ่งความวนเวียนไป
ด้วยความเกิด ขอหวานภิกษุเป็นผู้ถอนเสาระเนียดเสียแล้วนั้น คือ อย่างไร
คือ ถอนเสีย ซึ่งตัณหา ขอหวานภิกษุเป็นผู้ไม่ต้องใส่กลอนประคุดนั้น คือ
อย่างไร คือ เป็นผู้ละเสียแล้ว ซึ่งสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการ ขอว่า
ภิกษุเป็นอริยะ เป็นผู้วางธง เป็นผู้วางภาระ เป็นผู้ปราศจากการเกี่ยวข้อ
นั้น คือ อย่างไร คือ เป็นผู้ละขาดซึ่งอสมิมานะ อันได้แก่การถือเอา
ถือเขา ถือว่าเราว่าเขา เสียสิ้นแล้ว เทพเจ้าทั้งอินทร์ พรหม ประชาบดี
ซึ่งค้นหาภิกษุผู้หลุดพ้นแล้วอย่างนั้น ว่าวิญญูณของภิกษุนั้นตั้งอยู่ใน
ที่ไหน ย่อมค้นหาไม่ได้ คำว่า พระอรหันต์เป็นผู้ละองค์ ๕ ประมอบด้วย
องค์ ๖ เป็นต้นนั้น จะได้ยกขึ้นแสดงในกัณฑ์ต่อไป ส่วนในกัณฑ์นี้ของค
ไว้เพียงเท่านั้น.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กณฑ์ที่ ๒๑

คัมภีร์ขททกนิกาย พระมหานิเทศ
ว่าด้วยบาทที่ ๑ แห่งคาถาที่ ๑ ในคฤหัสถ์สูตร

สตโต คุหาขั พหุณากิณโน
ติฏฐั นโร โมหนสมิ ปคาโพห
หุเร วิเวกา หิ ตถาวิโช โต
กามา หิ โลเก น หิ สุปปายาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิเทศ กัณฑ์ที่ ๒๑
ว่าด้วยบาทที่ ๑ แห่งคาถาที่ ๑ ในคฤหัสถ์สูตร สืบต่อไป เพื่อให้
เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอด
กาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลีอันมีในคาถาที่ ๑ แห่งคฤหัสถ์สูตร
นี้เทศน์ว่า สมเด็จพระโลกเชษฐเจ้าไตรสวามิหาระผู้ข่องอยู่ในถ้ำ
ผู้มั่งมีมาก ผู้ตั้งอยู่ ผู้หยั่งลงในความลุ่มหลง ผู้เช่นนั้น ย่อมไกลจาก
วิเวก เพราะกามทั้งหลายไม่ใช่ของละได้ง่ายในโลก ดังนี้

เนื้อความเหล่านี้ มีคำขยายออกไป ตามถ้อยคำของพระสารีบุตร
เถระเจ้าซึ่งว่าไว้ในนิเทศว่า คำว่า ถิ่นนั้น หมายถึงกาย ๆ อีกอย่างหนึ่ง
ว่า คำว่า กายก็ดี คำว่า ถ้ำก็ดี คำว่า เทหะก็ดี คำว่า สันเทหะก็ดี
คำว่า เรือกก็ดี คำว่า รกก็ดี คำว่า ชงก็ดี คำว่า จอมปลวกก็ดี คำว่า
ที่หลบซ่อนนก็ดี คำว่า เมืองก็ดี คำว่า กระโจมก็ดี คำว่า ผกก็ดี คำว่า
หม้อไหก็ดี หมายถึงทั้งนั้น ๆ คำว่า ผู้ข่องอยู่ในถ้ำนั้น คือ ผู้ตั้งอยู่
ผู้แขวนอยู่ ผู้ห้อยอยู่ ผู้พาดอยู่ ผู้ค้างอยู่ ผู้พัวพันอยู่ในถ้ำ เหมือนกับ

๑๐๐ พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ที่ ๕ ขุททกนิกาย พระมหาราชิกาสุตตม

ของเทวดาอยู่ ที่เขวณอยู่ ที่ห้อยอยู่ ที่พาอยู่ ที่ค้างอยู่ ที่เว้นอยู่
ในตะปู้ตอกเฝ้า หรือในปลายข้อฉนั้น ฯ ข้อนี้สมกับที่สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ฉนั้นหะ คือ ความพอใจ รากะ คือ ความยินดี
ฉนั้นหะ คือ ความเพลิดเพลิม คัณฑา คือ ความทะเยอทะยาน อุปาย
ปาณา คือ การด้อมนึ่งชอบาย และอนุสัย คือ การตั้งมั่นแห่งใจอันใด
มีอยู่ในรูป นระกัของอยู่ในอันนั้น เพราะฉนั้น นระฉนั้น จึงเรียกว่าผู้ชอบ
ดังนี้ ฯ คำว่า ผู้ชอบ หมายถึงผู้ชอบอยู่ในถ้ำ ดังที่มาแล้ว ฯ
คำว่า ผู้มุงบังมากนั้น คือ มุงบังด้วยกิเลสเป็นอันมาก อันได้แก่ผู้มุง
ด้วยราคะ โสสะ โมหะ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความดี
เสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความมึนเมา ความโอ้อวด ความถือดี
ความแข่งดี ความถือตัว ความถือตัวเกินไป ความมัวเมา ความประมา
ด กิเลสทั้งปวง หุนริศทั้งปวง ความทรนทรายทั้งปวง ความวุ่นวายทั้งปวง
ความเร่าร้อนทั้งปวง อภิสังขาร คือ อภิสลทั้งปวง ฯ คำว่า มุงบังนั้น คือ
หุ้มห่อไว้ ปกปิดไว้ ครอบไว้ ดังนี้ ของตนเนื้อความในพระบาลีไว้เพื่อ
ท่าน เพราะเนื้อความในอรรถกถายังมีอยู่มาก ดังจะยกมาแสดงต่อไป

อรรถกถา

กล่าวคือ ในอรรถกถาว่า คำว่า ฉนั้น ได้แก่กาย เพราะกายเป็นมุงบัง
แห่งกิเลสทั้งหลาย มีราคะเป็นต้น ฯ คำว่า มุงบังมากนั้น คือ มุงบังด้วย
กิเลส สหชาติ มีราคะเป็นต้นไว้เป็นอันมาก ฯ ด้วยคำนี้ เป็นอัน
กล่าวถึงเครื่องผูกพันซึ่งจิตใจไว้ คำว่า ผู้ตั้งอยู่นั้น คือ ผู้ตั้งอยู่ด้วย
อำนาจกิเลส มีราคะเป็นต้น ฯ คำว่า ผู้หยั่งลงในความลุ่มหลงนั้น
ได้แก่ผู้หยั่งลงในกามคุณ ด้วยว่าเทพยตามนุษย์ทั้งหลายย่อมลุ่มหลงใน
กามคุณนั้น ย่อมหยั่งลงในกามคุณนั้น ฯ คำนี้ หมายถึงเครื่องผูกพัน
นอก ฯ คำว่า ผู้เช่นนั้น เป็นผู้ไกลจากวิเวกนั้น คือ บรรดาเช่น
นั้นเป็นผู้ไกลจากวิเวก ๓ ประการ มีกายวิเวกเป็นต้น ฯ ข้อนี้เพราะ
เหตุไร เพราะกามทั้งหลายไม่ใช่ของละได้ง่ายในโลก

คำว่า ผู้ช้อยอยู่ ซึ่งเรียกว่าสัตว์นั้น ควรทราบตามนัยที่กล่าวไว้
ว่า สัตว์ นระ มาดเพ ดังนี้เป็นต้น ฯ คำว่า กายนั้น ได้กล่าวไว้
แล้ว ในอรรถกถาแห่งสติปัทธานด้วย คำว่า ที่เกิดแห่งของน่าเกลียดชื่อว่า
กายเป็นต้น

ที่เรียกกายว่าถ้านั้น เพราะหมายความว่าเป็นที่อาศัยอยู่แห่งสิ่ง
ชั่วร้าย มีรากะเป็นต้น อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า ที่เรียกกายว่าถ้านั้น
เพราะหมายความว่าเป็นที่ปกปิดกำบัง เหมือนกับในคำทั้งหลายมีคำว่า
จิตนเป็นของเที่ยวไปไกล เป็นของเที่ยวไปผู้เดียว เป็นของไม่มีสรีระ
เป็นของอาศัยอยู่ในถาดังนี้เป็นต้น ฯ ที่เรียกว่าเทหะนั้น เพราะหมาย
ความว่า กายนั้นเป็นของถูกรากะเป็นต้นเผาะอยู่ เหมือนกับในคำ
ทั้งหลายเป็นต้นว่า บุคคลเหล่านั้น ละเทหะของมนุษย์แล้ว ดังนี้ ฯ ที่
เรียกกายว่าสันเทหะนั้น เพราะเป็นเหตุแห่งความมัวเมา เหมือนกับใน
คำว่า สันเทหะ ซึ่งเป็นของบดเน่า บ่อมแตกไปเพราะชีวิต มีความ
ตายเป็นที่สุดดังนี้เป็นต้น ฯ ที่เรียกกายว่า เรอนน เพราะเป็นของ
ท่องเที่ยวไปในสังสาร เหมือนกับในคำทั้งหลายเป็นต้นว่า ตุก่อนภิกษุ
เธอจงวัดน้ำเรอน เรือที่เขาวัดน้ำแล้ว จักเป็นเรือเบา จักแล่นไป
ได้เร็ว ดังนี้ ฯ ที่เรียกว่ารณน เพราะมีอริยาบถ เหมือนกับในคำ
ทั้งหลายเป็นต้นว่า รก มีศีลเป็นบริวาร มีกามเป็นเพลลา มีวิริยะเป็น
ล้อ ดังนี้ ฯ ที่เรียกว่าชงน เพราะหมายความว่าเป็นที่ช้อยสูง เหมือน
กับในคำทั้งหลายเป็นต้นว่า ชงย่อมเป็นเครื่องปรากฏแห่งรณ ดังนี้

ที่เรียกกายว่าจอมปลวกน เพราะเป็นที่อาศัยอยู่แห่งหมู่หนอน
ทั้งหลาย เหมือนกับที่กล่าวไว้ในคำว่า ตุก่อนภิกษุ คำว่า จอมปลวกนี้
หมายกายอันประกอบด้วยธาตุ ๔ ดังนี้เป็นต้น ฯ จอมปลวกภายนอก
ย่อมคลาออก ย่อมเป็นผลลาออก ย่อมเป็นที่อาศัยอยู่แห่งผลลา
ออก ย่อมเนื่องด้วยยางเหนียวที่คลาออกฉนั้นใด กายนถนมน คือ
จอมปลวกภายนอกน ย่อมคลาออกของสัตว์ต่างๆ มี ทั้งพอน หนู
ตุ๊กตุเป็นต้น ฯ จอมปลวกน ย่อมเป็นของที่ปลวกทั้งหลายก่อให้

สงขณ เพียงเอวก็ดี ขั้วบรมหนึ่งก็มี ด้วยคินไคลาขออกจากปาก เมื่อ
 คินไคลานั่นติดกันแน่นด้วยยางเหนียว คือ น้ำลายของปลวกทั้งหลาย
 แล้ว เวลาฝนตกลงมาตึง ๗ สัปดาหฺ์ก็ดี ก็ไม่กระจัดกระจาย ฯ ในฤดู
 แล้ง เมื่อบุคคลเอาก้อนคินจากจอมปลวกนั้นมา หรือเมื่อมาพบแล้วจะมี
 ยางเหนียวออกมา จอมปลวกภายนอกย่อมเป็นอย่างนั้น ข้อนั้นฉันใด จอม
 ปลวกภายในคือกายก็ฉันนั้น ด้วยว่ากายนี้ ย่อมคลายออกซึ่งสิ่งเก่า
 เกลียตต่าง ๆ มีขุ ห ขตา เป็นต้น ฯ กายนี้เป็นของที่พระอริยเจ้า
 ทั้งหลายมีพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันตเป็นต้น ได้
 คลายเสียซึ่งความรักใคร่พอใจ กายนี้ เป็นของถูกขบขันด้วยกระดูก
 ๑๐๐ ท่อน ถูกผูกมัดไว้ด้วยเส้นเอ็น ถูกฉาบทาไว้ด้วยเนื้อ
 หมูห่อไว้ด้วยหนังสด ย่อมเป็นของที่พระอริยเจ้าทั้งหลายได้ละได้
 คลาย ฯ กายนี้ เป็นของเนื่องด้วยยางเหนียว คือ ตัณหาที่พระ-
 อริยเจ้าทั้งหลายได้ละเสีย ฯ กายในจอมปลวก ย่อมเป็นเหตุแห่ง
 สัตว์ต่าง ๆ เป็นอันมาก สัตว์ต่าง ๆ ย่อมเกิดอยู่ในจอมปลวกนั้น ย่อม
 ขยี้ขยวอยู่ในจอมปลวกนั้น ย่อมเจ็บไข้ อยู่ในจอมปลวกนั้น ย่อม
 อยู่ในจอมปลวกนั้น ย่อมตายอยู่ในจอมปลวกนั้น โดยเหตุนี้จอมปลวก
 นั้นจึงเรียกว่าเป็นเรือนเกิด เป็นเวียงกุฏ เป็นโรงเจ็บไข้ เป็นป่าช้า
 แห่งสัตว์ต่าง ๆ นั้นฉันใด กายอันนี้ฉันนั้น คือ ถึงแม้ว่ากายแห่งกษัตริย์
 มหาศาลเป็นต้น หมอผู้คุ้มครองรักษาที่ประดับประดา หมออ่านภาพมากก็
 ก็มีสัตว์ต่าง ๆ อาศัยอยู่ในผิวหนัง อาศัยอยู่ในหนัง อาศัยอยู่ในเนื้อ
 อาศัยอยู่ในเส้นเอ็น อาศัยอยู่ในกระดูก อาศัยอยู่ในเขื่อในกระดูก เหมือน
 กันฉันนั้น สัตว์ที่อาศัยอยู่นั้น เรียกว่ากัมมชาติ ซึ่งแปลว่าหมุ่หนอน
 หมุ่หนอนนั้นมิใช่แต่หมุ่หนนฺตระกูล คือ แปดหมุ่หนนฺจําพวก หมุ่หนอนเหล่านั้น
 ล้วนแต่เกิดอยู่ในกาย ล้วนแต่ขยี้ขยวอยู่ในกาย ล้วนแต่เจ็บไข้ตายอยู่
 ในกายทั้งสิ้น โดยเหตุนี้ กายนี้จึงเรียกว่าเป็นเรือนเกิด เป็นเวียงกุฏ
 เป็นโรงเจ็บไข้ เป็นป่าช้า แห่งสัตว์เหล่านั้น เพราะฉะนั้น กายนี้จึงถึง
 ๑๐๒

ชื่อว่า ^๑เป็น ^๒ท่อน ^๓นอน ^๔นอน ^๕นอน คือ ^๖เป็น ^๗ท่อน ^๘แห่ง ^๙โรค ^{๑๐}เป็น ^{๑๑}ต้น ^{๑๒}เหมือน ^{๑๓}กับ
ในคำว่า ^{๑๔}สรีระ ^{๑๕}เป็น ^{๑๖}ท่อน ^{๑๗}อยู่ ^{๑๘}แห่ง ^{๑๙}โรค ^{๒๐}เป็น ^{๒๑}ของ ^{๒๒}แตก ^{๒๓}เกิด ^{๒๔}งัน ^{๒๕}เป็น ^{๒๖}ต้น ^{๒๗}ฯ
ที่ ^{๒๘}เรียก ^{๒๙}กาย ^{๓๐}ว่า ^{๓๑}เป็น ^{๓๒}เมือง ^{๓๓}นั้น ^{๓๔}เพราะ ^{๓๕}เป็น ^{๓๖}ที่ ^{๓๗}ต้อง ^{๓๘}เหี่ยว ^{๓๙}ไป ^{๔๐}แห่ง ^{๔๑}อารมณ์ ^{๔๒}ที่ ^{๔๓}ชอบ ^{๔๔}ใจ
และไม่ ^{๔๕}ชอบ ^{๔๖}ใจ ^{๔๗}เหมือน ^{๔๘}กับ ^{๔๙}ใน ^{๕๐}คำ ^{๕๑}ทั้ง ^{๕๒}หลาย ^{๕๓}เป็น ^{๕๔}ต้น ^{๕๕}ว่า ^{๕๖}เมือง ^{๕๗}คือ ^{๕๘}ร่างกาย ^{๕๙}ดัง ^{๖๐}นั้น
เป็น ^{๖๑}ต้น ^{๖๒}ฯ ^{๖๓}ที่ ^{๖๔}เรียก ^{๖๕}กาย ^{๖๖}ว่า ^{๖๗}กระ ^{๖๘}ท่อม ^{๖๙}นั้น ^{๗๐}เพราะ ^{๗๑}เป็น ^{๗๒}ที่ ^{๗๓}ตั้ง ^{๗๔}อยู่ ^{๗๕}แห่ง ^{๗๖}ปฏิ ^{๗๗}สนธิ
เหมือน ^{๗๘}กับ ^{๗๙}ใน ^{๘๐}คำ ^{๘๑}ทั้ง ^{๘๒}หลาย ^{๘๓}เป็น ^{๘๔}ต้น ^{๘๕}ว่า ^{๘๖}ใน ^{๘๗}กระ ^{๘๘}ท่อม ^{๘๙}ซึ่ง ^{๙๐}มี ^{๙๑}ประ ^{๙๒}ตุ ^{๙๓}๕ ^{๙๔}ซึ่ง ^{๙๕}มี ^{๙๖}ลูก ^{๙๗}สร
ดัง ^{๙๘}นั้น ^{๙๙}ฯ ^{๑๐๐}ที่ ^{๑๐๑}เรียก ^{๑๐๒}กาย ^{๑๐๓}ว่า ^{๑๐๔}ผ ^{๑๐๕}นั้น ^{๑๐๖}เพราะ ^{๑๐๗}กาย ^{๑๐๘}เป็น ^{๑๐๙}ของ ^{๑๑๐}บุ ^{๑๑๑}ต ^{๑๑๒}นำ ^{๑๑๓}เป็น ^{๑๑๔}ของ ^{๑๑๕}มี ^{๑๑๖}โรค
เป็น ^{๑๑๗}ของ ^{๑๑๘}ถูก ^{๑๑๙}เสียบ ^{๑๒๐}แห่ง ^{๑๒๑}ฯ ^{๑๒๒}ที่ ^{๑๒๓}เรียก ^{๑๒๔}กาย ^{๑๒๕}ว่า ^{๑๒๖}หม ^{๑๒๗}เอน ^{๑๒๘}โอ ^{๑๒๙}ง ^{๑๓๐}น้ำ ^{๑๓๑}นั้น ^{๑๓๒}เพราะ
หมายความว่า ^{๑๓๓}กาย ^{๑๓๔}เป็น ^{๑๓๕}ของ ^{๑๓๖}ร ^{๑๓๗}แตก ^{๑๓๘}รู ^{๑๓๙}ทำ ^{๑๔๐}ลาย ^{๑๔๑}เหมือน ^{๑๔๒}กับ ^{๑๔๓}หม ^{๑๔๔}เอน ^{๑๔๕}โอ ^{๑๔๖}ง ^{๑๔๗}น้ำ
เช่น ^{๑๔๘}ใน ^{๑๔๙}คำ ^{๑๕๐}ทั้ง ^{๑๕๑}หลาย ^{๑๕๒}เป็น ^{๑๕๓}ต้น ^{๑๕๔}ว่า ^{๑๕๕}รู ^{๑๕๖}จัก ^{๑๕๗}กาย ^{๑๕๘}อัน ^{๑๕๙}เปรียบ ^{๑๖๐}ด้วย ^{๑๖๑}หม ^{๑๖๒}เอน ^{๑๖๓}น้ำ ^{๑๖๔}ดัง ^{๑๖๕}นั้น

คำว่า ^{๑๖๖}ใน ^{๑๖๗}ถ ^{๑๖๘}นั้น ^{๑๖๙}คือ ^{๑๗๐}ใน ^{๑๗๑}ส ^{๑๗๒}รี ^{๑๗๓}ระ ^{๑๗๔}คำว่า ^{๑๗๕}ผู้ ^{๑๗๖}ต ^{๑๗๗}ด ^{๑๗๘}อยู่ ^{๑๗๙}นั้น ^{๑๘๐}คือ ^{๑๘๑}ผู้ ^{๑๘๒}ต ^{๑๘๓}แน ^{๑๘๔}น ^{๑๘๕}อยู่
คำว่า ^{๑๘๖}ผู้ ^{๑๘๗}ช ^{๑๘๘}อง ^{๑๘๙}ย ^{๑๙๐}นั้น ^{๑๙๑}คือ ^{๑๙๒}ผู้ ^{๑๙๓}ช ^{๑๙๔}อง ^{๑๙๕}อยู่ ^{๑๙๖}ด้วย ^{๑๙๗}ความ ^{๑๙๘}ย ^{๑๙๙}ิน ^{๒๐๐}ดี ^{๒๐๑}ต่าง ^{๒๐๒}ๆ ^{๒๐๓}มี ^{๒๐๔}ความ ^{๒๐๕}ย ^{๒๐๖}ิน ^{๒๐๗}ดี ^{๒๐๘}ใน
ผู้ ^{๒๐๙}พร ^{๒๑๐}ณ ^{๒๑๑}เป็น ^{๒๑๒}ต้น ^{๒๑๓}คำว่า ^{๒๑๔}ห ^{๒๑๕}อย ^{๒๑๖}ย ^{๒๑๗}นั้น ^{๒๑๘}ห ^{๒๑๙}มา ^{๒๒๐}ย ^{๒๒๑}ห ^{๒๒๒}อย ^{๒๒๓}ย ^{๒๒๔}ด้วย ^{๒๒๕}ความ ^{๒๒๖}ย ^{๒๒๗}ิน ^{๒๒๘}ดี ^{๒๒๙}ใน
ส ^{๒๓๐}ถ ^{๒๓๑}ฐาน ^{๒๓๒}ท ^{๒๓๓}ร ^{๒๓๔}ว ^{๒๓๕}ค ^{๒๓๖}ท ^{๒๓๗}ร ^{๒๓๘}ง ^{๒๓๙}คำว่า ^{๒๔๐}ผู้ ^{๒๔๑}พ ^{๒๔๒}า ^{๒๔๓}ค ^{๒๔๔}อ ^{๒๔๕}ย ^{๒๔๖}นั้น ^{๒๔๗}คือ ^{๒๔๘}ผู้ ^{๒๔๙}อ ^{๒๕๐}าร ^{๒๕๑}ม ^{๒๕๒}ณ ^{๒๕๓}ต่าง ^{๒๕๔}ๆ ^{๒๕๕}น ^{๒๕๖}ั้น
ว่า ^{๒๕๗}ส ^{๒๕๘}ว ^{๒๕๙}ง ^{๒๖๐}า ^{๒๖๑}ม ^{๒๖๒}ส ^{๒๖๓}ข ^{๒๖๔}ส ^{๒๖๕}บ ^{๒๖๖}า ^{๒๖๗}ย ^{๒๖๘}คำว่า ^{๒๖๙}ผู้ ^{๒๗๐}ค ^{๒๗๑}าง ^{๒๗๒}อ ^{๒๗๓}ย ^{๒๗๔}นั้น ^{๒๗๕}ห ^{๒๗๖}มา ^{๒๗๗}ย ^{๒๗๘}ผู้ ^{๒๗๙}อ ^{๒๘๐}ช ^{๒๘๑}ง ^{๒๘๒}ร ^{๒๘๓}าง ^{๒๘๔}กาย ^{๒๘๕}ว่า ^{๒๘๖}เป็น
ค ^{๒๘๗}ว ^{๒๘๘}ต ^{๒๘๙}น ^{๒๙๐}คำว่า ^{๒๙๑}ผู้ ^{๒๙๒}พ ^{๒๙๓}ว ^{๒๙๔}พ ^{๒๙๕}น ^{๒๙๖}อ ^{๒๙๗}ย ^{๒๙๘}นั้น ^{๒๙๙}คือ ^{๓๐๐}ผู้ ^{๓๐๑}ย ^{๓๐๒}ิน ^{๓๐๓}ดี ^{๓๐๔}ใน ^{๓๐๕}ผ ^{๓๐๖}ัส ^{๓๐๗}สะ ^{๓๐๘}คำว่า ^{๓๐๙}ตะ ^{๓๑๐}ป ^{๓๑๑}ู ^{๓๑๒}ที่ ^{๓๑๓}ต ^{๓๑๔}อ ^{๓๑๕}ค ^{๓๑๖}ค ^{๓๑๗}ค ^{๓๑๘}ค ^{๓๑๙}ค ^{๓๒๐}ค ^{๓๒๑}ค ^{๓๒๒}ค ^{๓๒๓}ค ^{๓๒๔}ค ^{๓๒๕}ค ^{๓๒๖}ค ^{๓๒๗}ค ^{๓๒๘}ค ^{๓๒๙}ค ^{๓๓๐}ค ^{๓๓๑}ค ^{๓๓๒}ค ^{๓๓๓}ค ^{๓๓๔}ค ^{๓๓๕}ค ^{๓๓๖}ค ^{๓๓๗}ค ^{๓๓๘}ค ^{๓๓๙}ค ^{๓๔๐}ค ^{๓๔๑}ค ^{๓๔๒}ค ^{๓๔๓}ค ^{๓๔๔}ค ^{๓๔๕}ค ^{๓๔๖}ค ^{๓๔๗}ค ^{๓๔๘}ค ^{๓๔๙}ค ^{๓๕๐}ค ^{๓๕๑}ค ^{๓๕๒}ค ^{๓๕๓}ค ^{๓๕๔}ค ^{๓๕๕}ค ^{๓๕๖}ค ^{๓๕๗}ค ^{๓๕๘}ค ^{๓๕๙}ค ^{๓๖๐}ค ^{๓๖๑}ค ^{๓๖๒}ค ^{๓๖๓}ค ^{๓๖๔}ค ^{๓๖๕}ค ^{๓๖๖}ค ^{๓๖๗}ค ^{๓๖๘}ค ^{๓๖๙}ค ^{๓๗๐}ค ^{๓๗๑}ค ^{๓๗๒}ค ^{๓๗๓}ค ^{๓๗๔}ค ^{๓๗๕}ค ^{๓๗๖}ค ^{๓๗๗}ค ^{๓๗๘}ค ^{๓๗๙}ค ^{๓๘๐}ค ^{๓๘๑}ค ^{๓๘๒}ค ^{๓๘๓}ค ^{๓๘๔}ค ^{๓๘๕}ค ^{๓๘๖}ค ^{๓๘๗}ค ^{๓๘๘}ค ^{๓๘๙}ค ^{๓๙๐}ค ^{๓๙๑}ค ^{๓๙๒}ค ^{๓๙๓}ค ^{๓๙๔}ค ^{๓๙๕}ค ^{๓๙๖}ค ^{๓๙๗}ค ^{๓๙๘}ค ^{๓๙๙}ค ^{๔๐๐}ค ^{๔๐๑}ค ^{๔๐๒}ค ^{๔๐๓}ค ^{๔๐๔}ค ^{๔๐๕}ค ^{๔๐๖}ค ^{๔๐๗}ค ^{๔๐๘}ค ^{๔๐๙}ค ^{๔๑๐}ค ^{๔๑๑}ค ^{๔๑๒}ค ^{๔๑๓}ค ^{๔๑๔}ค ^{๔๑๕}ค ^{๔๑๖}ค ^{๔๑๗}ค ^{๔๑๘}ค ^{๔๑๙}ค ^{๔๒๐}ค ^{๔๒๑}ค ^{๔๒๒}ค ^{๔๒๓}ค ^{๔๒๔}ค ^{๔๒๕}ค ^{๔๒๖}ค ^{๔๒๗}ค ^{๔๒๘}ค ^{๔๒๙}ค ^{๔๓๐}ค ^{๔๓๑}ค ^{๔๓๒}ค ^{๔๓๓}ค ^{๔๓๔}ค ^{๔๓๕}ค ^{๔๓๖}ค ^{๔๓๗}ค ^{๔๓๘}ค ^{๔๓๙}ค ^{๔๔๐}ค ^{๔๔๑}ค ^{๔๔๒}ค ^{๔๔๓}ค ^{๔๔๔}ค ^{๔๔๕}ค ^{๔๔๖}ค ^{๔๔๗}ค ^{๔๔๘}ค ^{๔๔๙}ค ^{๔๕๐}ค ^{๔๕๑}ค ^{๔๕๒}ค ^{๔๕๓}ค ^{๔๕๔}ค ^{๔๕๕}ค ^{๔๕๖}ค ^{๔๕๗}ค ^{๔๕๘}ค ^{๔๕๙}ค ^{๔๖๐}ค ^{๔๖๑}ค ^{๔๖๒}ค ^{๔๖๓}ค ^{๔๖๔}ค ^{๔๖๕}ค ^{๔๖๖}ค ^{๔๖๗}ค ^{๔๖๘}ค ^{๔๖๙}ค ^{๔๗๐}ค ^{๔๗๑}ค ^{๔๗๒}ค ^{๔๗๓}ค ^{๔๗๔}ค ^{๔๗๕}ค ^{๔๗๖}ค ^{๔๗๗}ค ^{๔๗๘}ค ^{๔๗๙}ค ^{๔๘๐}ค ^{๔๘๑}ค ^{๔๘๒}ค ^{๔๘๓}ค ^{๔๘๔}ค ^{๔๘๕}ค ^{๔๘๖}ค ^{๔๘๗}ค ^{๔๘๘}ค ^{๔๘๙}ค ^{๔๙๐}ค ^{๔๙๑}ค ^{๔๙๒}ค ^{๔๙๓}ค ^{๔๙๔}ค ^{๔๙๕}ค ^{๔๙๖}ค ^{๔๙๗}ค ^{๔๙๘}ค ^{๔๙๙}ค ^{๕๐๐}ค ^{๕๐๑}ค ^{๕๐๒}ค ^{๕๐๓}ค ^{๕๐๔}ค ^{๕๐๕}ค ^{๕๐๖}ค ^{๕๐๗}ค ^{๕๐๘}ค ^{๕๐๙}ค ^{๕๑๐}ค ^{๕๑๑}ค ^{๕๑๒}ค ^{๕๑๓}ค ^{๕๑๔}ค ^{๕๑๕}ค ^{๕๑๖}ค ^{๕๑๗}ค ^{๕๑๘}ค ^{๕๑๙}ค ^{๕๒๐}ค ^{๕๒๑}ค ^{๕๒๒}ค ^{๕๒๓}ค ^{๕๒๔}ค ^{๕๒๕}ค ^{๕๒๖}ค ^{๕๒๗}ค ^{๕๒๘}ค ^{๕๒๙}ค ^{๕๓๐}ค ^{๕๓๑}ค ^{๕๓๒}ค ^{๕๓๓}ค ^{๕๓๔}ค ^{๕๓๕}ค ^{๕๓๖}ค ^{๕๓๗}ค ^{๕๓๘}ค ^{๕๓๙}ค ^{๕๔๐}ค ^{๕๔๑}ค ^{๕๔๒}ค ^{๕๔๓}ค ^{๕๔๔}ค ^{๕๔๕}ค ^{๕๔๖}ค ^{๕๔๗}ค ^{๕๔๘}ค ^{๕๔๙}ค ^{๕๕๐}ค ^{๕๕๑}ค ^{๕๕๒}ค ^{๕๕๓}ค ^{๕๕๔}ค ^{๕๕๕}ค ^{๕๕๖}ค ^{๕๕๗}ค ^{๕๕๘}ค ^{๕๕๙}ค ^{๕๖๐}ค ^{๕๖๑}ค ^{๕๖๒}ค ^{๕๖๓}ค ^{๕๖๔}ค ^{๕๖๕}ค ^{๕๖๖}ค ^{๕๖๗}ค ^{๕๖๘}ค ^{๕๖๙}ค ^{๕๗๐}ค ^{๕๗๑}ค ^{๕๗๒}ค ^{๕๗๓}ค ^{๕๗๔}ค ^{๕๗๕}ค ^{๕๗๖}ค ^{๕๗๗}ค ^{๕๗๘}ค ^{๕๗๙}ค ^{๕๘๐}ค ^{๕๘๑}ค ^{๕๘๒}ค ^{๕๘๓}ค ^{๕๘๔}ค ^{๕๘๕}ค ^{๕๘๖}ค ^{๕๘๗}ค ^{๕๘๘}ค ^{๕๘๙}ค ^{๕๙๐}ค ^{๕๙๑}ค ^{๕๙๒}ค ^{๕๙๓}ค ^{๕๙๔}ค ^{๕๙๕}ค ^{๕๙๖}ค ^{๕๙๗}ค ^{๕๙๘}ค ^{๕๙๙}ค ^{๖๐๐}ค ^{๖๐๑}ค ^{๖๐๒}ค ^{๖๐๓}ค ^{๖๐๔}ค ^{๖๐๕}ค ^{๖๐๖}ค ^{๖๐๗}ค ^{๖๐๘}ค ^{๖๐๙}ค ^{๖๑๐}ค ^{๖๑๑}ค ^{๖๑๒}ค ^{๖๑๓}ค ^{๖๑๔}ค ^{๖๑๕}ค ^{๖๑๖}ค ^{๖๑๗}ค ^{๖๑๘}ค ^{๖๑๙}ค ^{๖๒๐}ค ^{๖๒๑}ค ^{๖๒๒}ค ^{๖๒๓}ค ^{๖๒๔}ค ^{๖๒๕}ค ^{๖๒๖}ค ^{๖๒๗}ค ^{๖๒๘}ค ^{๖๒๙}ค ^{๖๓๐}ค ^{๖๓๑}ค ^{๖๓๒}ค ^{๖๓๓}ค ^{๖๓๔}ค ^{๖๓๕}ค ^{๖๓๖}ค ^{๖๓๗}ค ^{๖๓๘}ค ^{๖๓๙}ค ^{๖๔๐}ค ^{๖๔๑}ค ^{๖๔๒}ค ^{๖๔๓}ค ^{๖๔๔}ค ^{๖๔๕}ค ^{๖๔๖}ค ^{๖๔๗}ค ^{๖๔๘}ค ^{๖๔๙}ค ^{๖๕๐}ค ^{๖๕๑}ค ^{๖๕๒}ค ^{๖๕๓}ค ^{๖๕๔}ค ^{๖๕๕}ค ^{๖๕๖}ค ^{๖๕๗}ค ^{๖๕๘}ค ^{๖๕๙}ค ^{๖๖๐}ค ^{๖๖๑}ค ^{๖๖๒}ค ^{๖๖๓}ค ^{๖๖๔}ค ^{๖๖๕}ค ^{๖๖๖}ค ^{๖๖๗}ค ^{๖๖๘}ค ^{๖๖๙}ค ^{๖๗๐}ค ^{๖๗๑}ค ^{๖๗๒}ค ^{๖๗๓}ค ^{๖๗๔}ค ^{๖๗๕}ค ^{๖๗๖}ค ^{๖๗๗}ค ^{๖๗๘}ค ^{๖๗๙}ค ^{๖๘๐}ค ^{๖๘๑}ค ^{๖๘๒}ค ^{๖๘๓}ค ^{๖๘๔}ค ^{๖๘๕}ค ^{๖๘๖}ค ^{๖๘๗}ค ^{๖๘๘}ค ^{๖๘๙}ค ^{๖๙๐}ค ^{๖๙๑}ค ^{๖๙๒}ค ^{๖๙๓}ค ^{๖๙๔}ค ^{๖๙๕}ค ^{๖๙๖}ค ^{๖๙๗}ค ^{๖๙๘}ค ^{๖๙๙}ค ^{๗๐๐}ค ^{๗๐๑}ค ^{๗๐๒}ค ^{๗๐๓}ค ^{๗๐๔}ค ^{๗๐๕}ค ^{๗๐๖}ค ^{๗๐๗}ค ^{๗๐๘}ค ^{๗๐๙}ค ^{๗๑๐}ค ^{๗๑๑}ค ^{๗๑๒}ค ^{๗๑๓}ค ^{๗๑๔}ค ^{๗๑๕}ค ^{๗๑๖}ค ^{๗๑๗}ค ^{๗๑๘}ค ^{๗๑๙}ค ^{๗๒๐}ค ^{๗๒๑}ค ^{๗๒๒}ค ^{๗๒๓}ค ^{๗๒๔}ค ^{๗๒๕}ค ^{๗๒๖}ค ^{๗๒๗}ค ^{๗๒๘}ค ^{๗๒๙}ค ^{๗๓๐}ค ^{๗๓๑}ค ^{๗๓๒}ค ^{๗๓๓}ค ^{๗๓๔}ค ^{๗๓๕}ค ^{๗๓๖}ค ^{๗๓๗}ค ^{๗๓๘}ค ^{๗๓๙}ค ^{๗๔๐}ค ^{๗๔๑}ค ^{๗๔๒}ค ^{๗๔๓}ค ^{๗๔๔}ค ^{๗๔๕}ค ^{๗๔๖}ค ^{๗๔๗}ค ^{๗๔๘}ค ^{๗๔๙}ค ^{๗๕๐}ค ^{๗๕๑}ค ^{๗๕๒}ค ^{๗๕๓}ค ^{๗๕๔}ค ^{๗๕๕}ค ^{๗๕๖}ค ^{๗๕๗}ค ^{๗๕๘}ค ^{๗๕๙}ค ^{๗๖๐}ค ^{๗๖๑}ค ^{๗๖๒}ค ^{๗๖๓}ค ^{๗๖๔}ค ^{๗๖๕}ค ^{๗๖๖}ค ^{๗๖๗}ค ^{๗๖๘}ค ^{๗๖๙}ค ^{๗๗๐}ค ^{๗๗๑}ค ^{๗๗๒}ค ^{๗๗๓}ค ^{๗๗๔}ค ^{๗๗๕}ค ^{๗๗๖}ค ^{๗๗๗}ค ^{๗๗๘}ค ^{๗๗๙}ค ^{๗๘๐}ค ^{๗๘๑}ค ^{๗๘๒}ค ^{๗๘๓}ค ^{๗๘๔}ค ^{๗๘๕}ค ^{๗๘๖}ค ^{๗๘๗}ค ^{๗๘๘}ค ^{๗๘๙}ค ^{๗๙๐}ค ^{๗๙๑}ค ^{๗๙๒}ค ^{๗๙๓}ค ^{๗๙๔}ค ^{๗๙๕}ค ^{๗๙๖}ค ^{๗๙๗}ค ^{๗๙๘}ค ^{๗๙๙}ค ^{๘๐๐}ค ^{๘๐๑}ค ^{๘๐๒}ค ^{๘๐๓}ค ^{๘๐๔}ค ^{๘๐๕}ค ^{๘๐๖}ค ^{๘๐๗}ค ^{๘๐๘}ค ^{๘๐๙}ค ^{๘๑๐}ค ^{๘๑๑}ค ^{๘๑๒}ค ^{๘๑๓}ค ^{๘๑๔}ค ^{๘๑๕}ค ^{๘๑๖}ค ^{๘๑๗}ค ^{๘๑๘}ค ^{๘๑๙}ค ^{๘๒๐}ค ^{๘๒๑}ค ^{๘๒๒}ค ^{๘๒๓}ค ^{๘๒๔}ค ^{๘๒๕}ค ^{๘๒๖}ค ^{๘๒๗}ค ^{๘๒๘}ค ^{๘๒๙}ค ^{๘๓๐}ค ^{๘๓๑}ค ^{๘๓๒}ค ^{๘๓๓}ค ^{๘๓๔}ค ^{๘๓๕}ค ^{๘๓๖}ค ^{๘๓๗}ค ^{๘๓๘}ค ^{๘๓๙}ค ^{๘๔๐}ค ^{๘๔๑}ค ^{๘๔๒}ค ^{๘๔๓}ค ^{๘๔๔}ค ^{๘๔๕}ค ^{๘๔๖}ค ^{๘๔๗}ค ^{๘๔๘}ค ^{๘๔๙}ค ^{๘๕๐}ค ^{๘๕๑}ค ^{๘๕๒}ค ^{๘๕๓}ค ^{๘๕๔}ค ^{๘๕๕}ค ^{๘๕๖}ค ^{๘๕๗}ค ^{๘๕๘}ค ^{๘๕๙}ค ^{๘๖๐}ค ^{๘๖๑}ค ^{๘๖๒}ค ^{๘๖๓}ค ^{๘๖๔}ค ^{๘๖๕}ค ^{๘๖๖}ค ^{๘๖๗}ค ^{๘๖๘}ค ^{๘๖๙}ค ^{๘๗๐}ค ^{๘๗๑}ค ^{๘๗๒}ค ^{๘๗๓}ค ^{๘๗๔}ค ^{๘๗๕}ค ^{๘๗๖}ค ^{๘๗๗}ค ^{๘๗๘}ค ^{๘๗๙}ค ^{๘๘๐}ค ^{๘๘๑}ค ^{๘๘๒}ค ^{๘๘๓}ค ^{๘๘๔}ค ^{๘๘๕}ค ^{๘๘๖}ค ^{๘๘๗}ค ^{๘๘๘}ค ^{๘๘๙}ค ^{๘๙๐}ค ^{๘๙๑}ค ^{๘๙๒}ค ^{๘๙๓}ค ^{๘๙๔}ค ^{๘๙๕}ค ^{๘๙๖}ค ^{๘๙๗}ค ^{๘๙๘}ค ^{๘๙๙}ค ^{๙๐๐}ค ^{๙๐๑}ค ^{๙๐๒}ค ^{๙๐๓}ค ^{๙๐๔}ค ^{๙๐๕}ค ^{๙๐๖}ค ^{๙๐๗}ค ^{๙๐๘}ค ^{๙๐๙}ค ^{๙๑๐}ค ^{๙๑๑}ค ^{๙๑๒}ค ^{๙๑๓}ค ^{๙๑๔}ค ^{๙๑๕}ค ^{๙๑๖}ค ^{๙๑๗}ค ^{๙๑๘}ค ^{๙๑๙}ค ^{๙๒๐}ค ^{๙๒๑}ค ^{๙๒๒}ค ^{๙๒๓}ค ^{๙๒๔}ค ^{๙๒๕}ค ^{๙๒๖}ค ^{๙๒๗}ค ^{๙๒๘}ค ^{๙๒๙}ค ^{๙๓๐}ค ^{๙๓๑}ค ^{๙๓๒}ค ^{๙๓๓}ค ^{๙๓๔}ค ^{๙๓๕}ค ^{๙๓๖}ค ^{๙๓๗}ค ^{๙๓๘}ค ^{๙๓๙}ค ^{๙๔๐}ค ^{๙๔๑}ค ^{๙๔๒}ค ^{๙๔๓}ค ^{๙๔๔}ค ^{๙๔๕}ค ^{๙๔๖}ค ^{๙๔๗}ค ^{๙๔๘}ค ^{๙๔๙}ค ^{๙๕๐}ค ^{๙๕๑}ค ^๙

๑๐๔ พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ที่ ๕ ขุททกนิกาย พระมหานิกาย เล่ม ๑
คำว่า มงขน ^๕ เหมือนกับเรือนทึมด้วยหญ้า และใบไม้เป็นต้น ^๕ คำว่า
มงขนน ^๕ คือ เหมือนกับสะพานที่เป็นเครื่องกั้นแม่น้ำ ^๕ คำว่า ขัดขวางน ^๕
คือ เหมือนกับเครื่องขัดขวางหนทาง ^๕ เพื่อไม่ให้คนไปมาได้ ดังมี ^๕ สันเมื่อ
ความในอรรถกถาคอนนี้เพียงเท่านั้น.

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถาธิบายว่า เนื้อความทั้งหลายที่ได้อธิบายมาแล้วนี้ ^๕ เป็น
เนื้อความในบาทที่ ๑ ^๕ แห่งคาถาที่ ๑ ^๕ ในคุหัญฐกสูตร ^๕ ซึ่งมีคำแปลว่า
ผู้ช้องอยู่ในถ้ำ ^๕ ผู้มุงบังมาก ^๕ ดังนทงน ^๕ ส่วนเนื้อความในบาทที่ ๒
ที่ ๑ ^๕ ที่ ๔ ^๕ แห่งคาถานน ^๕ จักมีแจ้งต่อไปในข้างหน้า ^๕ ส่วนในกถา
ของคไว้เพียงเท่านั้น.

เอวี่ ก็มี ศัพท์ประการฉะนี้ ๑

กถาที่ ๒๒

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิกาย
ว่าด้วยบทที่ ๒ แห่งคาถาที่ ๑ ในคุหัญฐกสูตร

คิฏฐิ นโร โมहनสมิ ปลาโฬหติ คิฏฐิ นโรติ คิฏฐนโต นโร
รคโต รากวเสน คิฏฐติ ทูฏโจะ โทสวเสน คิฏฐตติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิกาย กถาที่ ๒๒
ว่าด้วยคาถาที่ ๒ แห่งคาถาที่ ๑ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุท
ทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในคฤหัสถ์สูตรนิกาย ซึ่งว่าด้วย
บาทที่ ๒ แห่งคาถาที่ ๑ ในคฤหัสถ์สูตรนั้นว่า พระ ผู้ตงออยู่ ผู้เบ่งลง
ในเครื่องลุ่มหล่งนั้น คือ ได้แก่นรชนผู้ตงออยู่ด้วยราคะ โทสะ โมหะ ผู้
ยินดีแล้ว เรียกว่า ตงออยู่ด้วยราคะ ผู้ยินดีแล้ว เรียกว่า ตงออยู่ด้วยโทสะ ผู้
หลง เรียกว่า ตงออยู่ด้วยโมหะ ผู้ผูกไว้ เรียกว่า ตงออยู่ด้วยมานะ ผู้ลบคล้า
เรียกว่า ตงออยู่ด้วยทณฺหิ ผู้ถึงความฟุ้งซ่าน เรียกว่า ตงออยู่ด้วยอาเหจจะ ผู้
ไม่ถึงซึ่งความตกลง เรียกว่า ตงออยู่ด้วยวิจิกจฉา ผู้ถึงความมเร็วแรง
เรียกว่า ตงออยู่ด้วยอนุสย เพราะฉะนั้นจึงว่า พระ ผู้ตงออยู่

อรรถกถา

ขอนมกล่าวไว้ในอรรถกถาว่า ผู้ผูกไว้ เรียกว่า ตงออยู่ด้วยมานะใน
คือ ผู้ถูกอารมณ์ต่าง ๆ ผูกไว้ ด้วยความถือตัวและความดื้อหมิ่นผู้อื่นต่าง ๆ
เรียกว่า ตงออยู่ด้วยอำนาจมานะ ฯ คำว่า ผู้ลบคล้า เรียกว่า ตงออยู่ด้วย
ทณฺหิ นั้น ได้แก่ผู้ถือทณฺหิ ๖๒ คำว่า ผู้ถึงความฟุ้งซ่านนั้น ได้แก่ผู้ไม่
สงบอยู่ในอารมณ์อันเดียว คำว่า ผู้ไม่ถึงซึ่งความตกลง เรียกว่า ตงออยู่
ด้วยวิจิกจฉานั้น ได้แก่ผู้ไม่ถึงซึ่งความตกลงใจ ด้วยอำนาจวิจิกจฉา
อันได้แก่ความสงสัยในพระรัตนตรัยเป็นต้น คำว่า ผู้ถึงความมเร็วแรง
เรียกว่า ตงออยู่ด้วยอนุสยนั้น คือ ผู้เข้าถึงซึ่งความมเร็วด้วยอำนาจอนุสย
ที่น่าออกได้ยาก ทละได้ยาก ดังนี้

บาลี

มีเนื้อความในพระบาลีต่อไปว่า ข้อที่ว่า พระ ผู้ตงออยู่ด้วยอำนาจ
ราคะเป็นต้นนั้น ข้อว่าผู้ตงออยู่ สมกับถ้อยคำที่สมเด็จพระพุทธเจ้า

ตรัสไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รูปทั้งหลาย ที่ต้องรู้สึกด้วยจักษุ เสียง
ทั้งหลายที่ต้องรู้สึกด้วยหู กลิ่นทั้งหลายที่ต้องรู้สึกด้วยจมูก รสทั้งหลาย
ที่ต้องรู้สึกด้วยลิ้น โผฏฐัพพะทั้งหลายที่ต้องรู้สึกด้วยกาย ธรรมะทั้งหลาย
ที่ต้องรู้สึกด้วยใจ อันเป็นที่ต้องการ เป็นที่รักใคร่พอใจ เป็นของประกอบ
กับความรักใคร่ เป็นสาเหตุให้เกิดความรักใคร่ข่มมียู่ ถ้าภิกษุเหลียวหลัง
รีบวิ่งอยู่ในสิ่งเหล่านั้น ขอว่าคงอยู่ในสิ่งเหล่านั้น ดังนี้

อีกอย่างหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย วิญญาณอันอาศัยรูป เมื่อจักตั้งอยู่ ก็ข่มตงอยู่ วิญญาณนั้น
ข่มมียู่เป็นอารมณ์ ข่มตงอยู่ในรูป ข่มเกี่ยวข้องกับความเป็นเหตุเป็นผล
ข่มถึงซึ่งความเจริญงอกงามไฟบุลย์ ถึงแม้ว่าวิญญาณอาศัยอายตนะ
สัญญา สังขาร ก็เหมือนกัน ฯ แม้ด้วยอาการอย่างนี้เรียกว่า นระ
ผู้ตงอยู่

อีกอย่างหนึ่ง สมกับที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสไว้ว่า ดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ความยินดี ความเพลิดเพลิน ความทะเยอทะยาน
ข่มมียู่ในอาหารที่เป็นคำ ๆ วิญญาณซึ่งตั้งอยู่แล้วในอาหารนั้นถึงงอกงาม
วิญญาณตั้งอยู่แล้วในสิ่งใดจึงงอกงาม ความกำวลงแห่งนามรูป ก็มีใน
สิ่งนั้น ความกำวลงแห่งนามรูปมีอยู่ในสิ่งใด ความเจริญแห่งสังขาร
ทั้งหลายก็มีอยู่ในสิ่งนั้น ความเจริญแห่งสังขารทั้งหลายมีอยู่ในสิ่งใด
ความเกิดอีกต่อไปก็มีอยู่ในสิ่งนั้น ความเกิดอีกต่อไปมีอยู่ในสิ่งใด ขาคี
ชรา มรณะ ต่อก็มีอยู่ในสิ่งนั้น ขาคี ชรา มรณะ ต่อก็มีอยู่ใน
สิ่งใด เราก็ก้าวลงสิ่งนั้นว่าเป็นของมีโสภ มีธลี มีความคบแค่นี้ ถึงแม้
ว่า ในอาหาร คือ ผัสสะ และในอาหาร คือ มโนสัญญาเจตนา ในอาหาร
คือ วิญญาณก็เหมือนกัน ฯ แม้ด้วยอาการอย่างนี้เรียกว่า นระ ผู้ตงอยู่

คำว่า ผู้ยังลงในเครื่องลุ่มหล่นนั้น พระสารีบุตรเถรเจ้า ได้ช
ออกไว้ว่า เครื่องลุ่มหล่นนี้ได้แก่กามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส
โผฏฐัพพะ หันบุคคลรู้สึกด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย อันเป็นที่ต้องการ
เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจ เป็นที่รัก เป็นที่ประกอบกับความใคร่ เป็นเหตุให้

เกิดความยินดี ฯ เพราะเหตุไร กามคุณ ๕ จึงเรียกว่าเครื่องลุ่มหลง
 เพราะเหตุว่า เทพยตามนุษย์โดยมาก ย่อมหลง ย่อมหลงพร้อม ย่อม
 หลงพร้อม ย่อมเป็นผู้หลงแล้ว เป็นผู้หลงพร้อมแล้ว เป็นผู้หลง
 หลงพร้อมแล้วในกามคุณ ๕ เป็นผู้ถูกอวิชชาทำให้ตาบอดแล้ว ถูกอวิชชา
 ทางกบไว้แล้ว ห่มห่อไว้แล้ว ปกปิดไว้แล้ว มุงบังไว้แล้ว ครอบไว้
 แล้ว เพราะฉะนั้น กามคุณ ๕ จึงเรียกว่าเครื่องลุ่มหลง ฯ พระ
 พุทธยังลงแล้ว ผู้กล่าวลงแล้ว ผู้จมลงแล้วในเครื่องลุ่มหลง ดังที่มานั้น
 เรียกว่า ผู้ยังลงในเครื่องลุ่มหลง ดังนี้

อรรถกถา

ในข้อหาเหล่านี้มีกล่าวไว้ในอรรถกถาว่า คำว่า อาศักรูปนั้น ได้
 แก่เข้าถึงซึ่งรูป ด้วยอำนาจค้นหาและทักขิ แล้วก่อรูปเป็นอารมณ์
 คำว่า วิญญานเมื่อตั้งอยู่บน คือ วิญญานซึ่งมีรูปเป็นอารมณ์ เมื่อจะตั้ง
 อยู่ก็ตั้งอยู่ในอารมณ์นั้น คำว่า มีรูปเป็นอารมณ์ตั้งอยู่ในอารมณ์นั้น คือ
 หมายรูปนั้นแหละเป็นอารมณ์ กระทำรูปนั้นแหละให้เบญจกต คำว่า
 เกี่ยวข้องกับความเพลิดเพลินนั้น ได้แก่วิญญานอันถูกรดด้วยน้ำ คือ
 ค้นหาพร้อมกบต คำว่า ความเจริญนั้น หมายความว่า เต็มโตขึ้น คำว่า
 ความงดงามนั้น หมายความว่า ความงอกงามต่อไป ด้วยอำนาจแห่งจิตอัน
 แล่นไป คำว่า ความไพบูรณ์นั้น คือ ความมากไปด้วยอารมณ์นั้น

คำว่า ความยินดีมีอยู่เป็นต้น เป็นชื่อแห่งโลกะทั้งนั้น คือ โลภะนั้น
 เรียกว่า ราคะ ด้วยอำนาจความยินดี เรียกว่า มณี ด้วยอำนาจ
 ความเพลิดเพลิน เรียกว่า ตัณหะ ด้วยอำนาจความทะเยอทะยาน คำว่า
 วิญญานตั้งอยู่แล้วในสิ่งนั้น ย่อมออกงามแท้ คือ วิญญานนั้นชื่อว่า
 ตั้งอยู่แล้ว ชื่อว่างอกงามแล้ว เพราะทำให้แล่นไปสู่กรรม แล้วสามารถ
 นำมาซึ่งปฏิสนธิ คำว่า ในสิ่งใด หมายความว่า ในภุมิภักขิทั้ง ๓ อีกอย่างหนึ่ง
 ว่า ในคำค้นทุกแห่งต้องแปลว่าในทั้งนั้น ฯ คำว่า ความเจริญแห่ง
 สังขารทั้งหลาย ย่อมมีอยู่ในสิ่งนั้น ดังที่มานั้น หมายความว่า สังขารทั้งหลาย

๑๐๘ พระสุตตันตปิฎก กัมภีรที่ ๘ ขุททกนิกาย พระมหานิเทศ เล่ม ๘

ซึ่งมีความทนเย็นเป็นเหตุ อันจักมีต่อไปแห่งวิญญาณ ซึ่งตั้งอยู่ใน
ความทนเย็นที่เป็นผลอันดี คำว่า ความเกิดอีกต่อไปมีอยู่ในที่ใดนั้น
ไม่มีคำอธิบายประการใด มีแต่คำแก้ไขศัพท์เท่านั้น

พระสุตตันตที่ท่านยกมาเป็นตัวอย่างในพระบาลีนั้น ท่านยกมาด้วย
การได้อารมณ์มีรูปเป็นต้น พระสูตรที่ ๒ หมายความว่า เพลิดเพลินต่อ
อารมณ์นั้น พระสูตรที่ ๓ หมายความว่า แห่งวิญญาณ พระสูตรที่ ๔
หมายความว่า และหมายถึงแห่งวิญญาณที่เป็นกุศลและอกุศล

คำว่า หลงนั้น คือ ถึงซึ่งความหลง คำว่า หลงพร้อมนั้น คือ ผู้หลง
วิเศษ คำว่า หลงทั่วพร้อมนั้น คือ หลงด้วยอาการทั้งปวง อีกอย่างหนึ่ง
ว่า อาสยอารมณ์ คือ รูป เรียกว่าหลง อาสยอารมณ์ คือ เสียง
เรียกว่าหลงพร้อม อาสยอารมณ์ที่ได้ทราบ คือ ได้รู้ด้วยจมูก
กาย เรียกว่าหลงทั่วพร้อม คำว่า ถูกวิชาทำให้คาบอดนั้น คือ
ถูกความไม่รู้ในที่ ๘ สถาน ทำให้คาบอด คำว่า หยั่งลงแล้วนั้น คือ
เข้าไปแล้ว คำว่า ข้ามลงนั้น คือ ข้ามลงไปในเมืองต่ำ คำว่า ข้าม
ลงทั้นนั้น คือ ลงไปเฉพาะให้น้ำท่วมลงไป คำว่า จมลงแล้วนั้น คือ ค่ำ
หน้าลงไป อีกอย่างหนึ่ง คำว่า หยั่งลงนั้น หมายถึงการคลุกคลีด้วย
การเห็น คำว่า หยั่งลงทั้นนั้น หมายถึงการคลุกคลีด้วยการฟัง คำว่า
จมลงนั้น หมายถึงการคลุกคลีด้วยการพูด อีกอย่างหนึ่งว่า หยั่งลงนั้น
หมายถึงปราศจากการคลุกคลีกับสัปบุรุษ คำว่า หยั่งลงทั้นนั้น หมายถึง
ปราศจากการฟังธรรมของสัปบุรุษ คำว่า จมลงนั้น หมายถึงปราศจาก
การปฏิบัติซึ่งธรรมสมควรแก่ธรรม ดังนี้

อรรถาธิบาย

ในอรรถาธิบายว่า พระสูตรที่ ๑ ซึ่งว่าด้วยการได้อารมณ์นั้น ได้
แก้คำว่า อก่อนภิกขุทั้งหลาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
ธรรมะ ทิเบกคลรสกด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อันเป็นเหตุต้องการ
เป็นที่ใคร่ เป็นที่พอใจ เป็นที่รัก ประกอบกับความใคร่ เป็นเหตุให้
เกิดความรัก ข้อมมีอยู่ ถ้าภิกขุเพลิดเพลิน ราเริงอยู่ในสิ่งนั้น ๆ

ชื่อว่าตงอยู่ในสิ่งเหล่านั้น ดังนี้ พระสูตรนี้หมายถึงการได้อารมณ์ คือ
รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมะ ฯ พระสูตรที่ ๒ ที่ว่าด้วย
ความเพลิดเพลื่นต่ออารมณ์นั้น ได้แก่ คำว่า ตุก่อนนิกขหังหลาย วิญญาณ
ซึ่งอาศัยรูป เมื่อจะตงอยู่ก็ตงอยู่ วิญญาณซึ่งมีรูปเป็นอารมณ์ ซึ่ง
ตงอยู่ในรูป ซึ่งเกี่ยวข้องกับความเพลิดเพลื่น ข้อมถึงซึ่งความเจริญ
งอกงามไพบลีย์ ถึงแม้ว่าวิญญาณเอื้ออาศัยเวทนา สัญญา สังขาร
ก็เหมือนกัน ดังนี้ ในพระสูตรนี้มีใจความว่า การเพลิดเพลื่นต่ออารมณ์
ก็เรียกว่าเป็นผู้ตงอยู่ ฯ พระสูตรที่ ๓ ซึ่งว่าด้วยที่ตั้งแห่งวิญญาณนั้น
กต พระสูตรที่ ๔ ซึ่งว่าด้วยอาหาร ๔ และว่าด้วยที่ตั้งแห่งวิญญาณ
อันเป็นกุศลและอกุศลกต ได้แก่พระสูตรซึ่งมีเนื้อความว่า ตุก่อนนิกข
หังหลาย ถ้าความขันธ์ ความเพลิดเพลื่น ความทะเยอทะยานเมื่อย
ในอาหารที่เป็นคำ ๆ วิญญาณซึ่งตงอยู่ในอาหารที่เป็นคำ ๆ นั้น ก็
งอกงาม ตงนบนตน ส่วนเนื้อความพัสตารณเหมือนกันที่แสดงมาแล้ว
ตามพระบาลี ฯ ใจความก็คือ นรชน ผู้ได้อารมณ์ มีรูปเป็นต้นกต
ผู้เพลิดเพลื่นในอารมณ์ มีรูปเป็นต้นกต ผู้เพลิดเพลื่นในอารมณ์ทั้ง ๔
กต เรียกผู้ตงอยู่ นรชน ผู้ตงอยู่นั้น ชื่อว่าผู้หยั่งลงในเครื่องลุ่มหลง
คือ ในกามคุณ ๕ อันได้แก่รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
ดังนี้ สันเนื้อความในเทศนากถาจนเพียงเท่านั้น

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐาท ๒๓

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิกาย

ว่าด้วยบาทที่ ๓ แห่งคาถาที่ ๑ ในคฤหัสถ์สูตร

ทุเร วิเวกา หิ ตถาวิโธ โสติ วิเวกาติ ตโย วิเวกา กายวิเวโก
จิตตวิเวโก อุปธิวิเวโกติ

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิเทศ กัณฐะที่ ๓๒ ว่าด้วยบาปที่ ๓ แห่งคาถาที่ ๑ ในคัมภีร์สุตตันตปิฎก สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

คำเนนความคามวาระพระบาลีอันมีในบาทที่ ๓ แห่งคาถาที่ ๑ ในคัมภีร์สุตตันตปิฎกนั้นว่า ผู้เข้านั้นเป็นผู้ไกลจากวิเวก ดังนั้น ในนิเทศว่า วิเวกนั้นมีอยู่ ๓ ประการ คือ กายวิเวก ๑ จิตตวิเวก ๑ อปทิวเวก ๑ ๑ กายวิเวกนั้น ได้แก่การที่ภิกษุไปอยู่ในเสนาสนะที่สงัด คือ ป่า โคนต้นไม้ ภูเขา ชอกเขา ถ้ำ บำช้า บำใหญ่ ที่แจ้ง ชุ่มฟาง แล้วภิกษุนั้นก็นั่ง เดิน นิ่ง นอน อยู่แต่ผู้เดียว ไปบิณฑบาตผู้เดียว กลับจากบิณฑบาตผู้เดียว นั่งอยู่ในที่สงัดผู้เดียว อธิษฐานจงกรมผู้เดียว เที่ยงผู้เดียว อยู่ผู้เดียว เป็นไปแต่ผู้เดียว รักษาแต่ผู้เดียว เลบงตัวแต่ผู้เดียว ให้ตัวเป็นไปแต่ผู้เดียว การที่ภิกษุทำอย่างนี้ เรียกว่า กายวิเวก ซึ่งแปลว่า ความสงัดกาย

จิตตวิเวกนั้นคืออย่างไร คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เมื่อเข้าปฐมฌาน จิตย่อมสงัดจากนิวรณ์ทั้งหลาย เมื่อเข้าทุติยฌานจิตย่อมสงัดจากวิตกวิจารณ์ เมื่อเข้าตติยฌานจิตย่อมสงัดจากปีติ เมื่อเข้าจตุตถฌานจิตย่อมสงัดจากสุขทุกข์ เมื่อเข้าอากาสาณัญญาขณะ จิตย่อมสงัดจากรูปสัญญา ปฐมสัญญา นามัตตสัญญา เมื่อเข้าวิญญานัญญาขณะ จิตย่อมสงัดจากอากาสาณัญญาขณสัญญา เมื่อเข้าอากิญจัญญาขณะ จิตย่อมสงัดจากวิญญานัญญาขณสัญญา เมื่อเข้าเนวสัญญานาสัญญาขณะ จิตย่อมสงัดจากอากิญจัญญาขณสัญญา เมื่อได้เป็นพระโสดาบัน จิตย่อมสงัดจากสัkkายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัมพัตตปราคาส หิฏฐานุสัย วิจิกิจฉานุสัย และกิเลสอันตั้งอยู่ในฝ่ายเดียวกัน เมื่อได้เป็นพระสกทาคามี จิตย่อมสงัดจากกามราคสังโยชน์ ปฏิฆะสังโยชน์ อย่าง

หยาบ และสกัดจากกามราคานุสัย ปฏิฆานุสัยอย่างเขาบ สกัดจาก
กิเลสซึ่งตั้งอยู่ในฝ่ายเดียวกัน เมื่อได้เป็นพระอรหันต์ จิตย่อมสกัด
จากกามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย
อันไปกันกิเลสเล็กน้อย และสกัดจากกิเลส ซึ่งตั้งอยู่ในฝ่ายเดียวกัน
เมื่อได้เป็นพระอรหันต์ จิตย่อมสกัดจากรูปราคะ อรูปราคะ มานะ
อุทธัจจะ อวิชชา มานานุสัย ภวราคานุสัย อวิชชานุสัย และกิเลส
ฝ่ายเดียวกันกันนิमितทั้งปวงภายนอก การที่จิตของภิกษุสกัดตั้งที่วามาน
เรียกว่าจิตตวิเวก ซึ่งแปลว่าความสงัดจิต

อุปธิเวกสน์คืออะไร คือ กิเลสและขันธกับอกิสังขารทั้งหลาย
เรียกว่าอุปธิ ฯ อุปธิวิเวกสน์ ได้แก่สิ่งที่ไม่รู้จักตาย คือ นิพพาน ๆ นั้น
ได้แก่ความระงับสังขารทั้งปวง ความสละอุปธิทั้งปวง ความสันตติภา
ความคลาย ความดับ ความไม่มีเครื่องร้อยรัด การที่สกัดจากกิเลสและ
ขันธ และจากอกิสังขารตั้งที่วามาน เรียกอุปธิวิเวก แปลว่า
ความสงบจากอุปธิ

กายวิเวก ย่อมมีแก่ผู้หลีกออกจากหม้อยแต่ผเดียว ผยนคยง
ในการออกจากกามารมณ์ จิตตวิเวกย่อมมีแก่ผู้จิตบรรลพ ผุดงชง
ความผ่องใสอย่างเข็มน อุปธิวิเวก ย่อมมีแก่ผู้ไม่มีอุปธิ ผุดงชงธรรม
อันปราศจากสังขาร ดังนี้ สันเนอความในพระบาลี อันว่าด้วยบาท
ที่ ๓ แห่งคาถาที่ ๑ เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า คำว่า วิเวกสน์ ได้แก่ความ
สงัดหรือความเจียน ฯ คำว่า ๓ นั้น เป็นเครื่องกำหนดนับ คำว่า
กายวิเวกสน์ ได้แก่ความสงัดทางกาย คือ กายถอยเล็งออกไปจาก
หมุ่คฤณะ ถึงแม้ว่าในจิตตวิเวกเป็นต้นก็เหมือนกัน

คำว่า ภิกษุสน์ ได้แก่ผู้เห็นภัยในสงสาร คำว่า เสนาสนะสัท
สน์ ได้แก่เสนาสนะที่ว่างเปล่า ที่ไม่มีเสียงอึกทึก ฯ ในคัมภีร์

วิภังค์ได้กล่าวไว้ว่า ถึงแม้ว่าเสนาสนะใกล้บ้านก็ตาม แต่ถ้าเสนาสนะ
นั้น ไม่เกื่อนก่อกันด้วยคฤหัสถ์และบรรพชิต ก็เรียกว่า เสนาสนะ
ที่สังค ๑ คำว่า เสนาสนะนั้น ได้แก่ที่นั้น ที่นอน มีเตียงตั้งเป็นต้น
เพราะฉะนั้น ในคัมภีร์พระวิภังค์จึงได้กล่าวไว้ว่า เสนาสนะนั้น ได้แก่
เตียง ฟูก หมอน วิหาร เเพิง ปราสาท ปราสาทโล้น คือ บ้านเรือน
ที่ไม่มียอดและกำแพง ร้างร้านที่เก็บของ โรงกลม เงามเขา กอไผ่ โคน
ต้นไม้ ประรำ ไม่ว่าที่ใดที่หนึ่ง ซึ่งเป็นที่อาศัยอยู่ของภิกษุ เรียกว่าเสนา-
สนะทั้งนั้น ๑ อีกอย่างหนึ่ง ที่ ๕ แห่ง คือ วิหาร เเพิง ปราสาท ปราสาท-
โล้น ถ้า เหล่านี้ เรียกว่า วิหารเสนาสนะ ของ ๔ อย่าง คือ เตียง ตั้ง
ฟูก หมอน เหล่านี้เรียกว่า เสนาสนะเตียงตั้ง ของ ๔ อย่าง คือ
ผ้าปูพื้น แผ่นหนัง เครื่องปูทำด้วยหญ้า เครื่องปูทำด้วยใบไม้ เรียกว่า
เสนาสนะเครื่องปู ที่ภิกษุอาศัยอยู่ เรียกว่า เสนาสนะโอกาส สิ่งเหล่านี้
ทั้งสรวมเรียกว่า เสนาสนะทั้งนั้น

เมื่อพระสารบุตรเกรงเจ้า จะแสดงเสนาสนะอันสมควรแก่ภิกษุ
มาจากทิศทั้ง ๔ ผู้เป็นเหมือนนกบิน จึงได้กล่าวไว้ว่า บ้า โคนต้นไม้
เป็นต้น ๑ ในคำเหล่านั้น คำว่า บ้านนั้นเมื่อว่าตามวินัยของภิกษุก็ได้
แก่ที่นอกบ้านนอกเมือง เริ่มแต่เสาเขื่อนออกไป เมื่อว่าตามวินัยของ
ภิกษุ ก็ได้แก่ที่ไม่มีบ้านอันห่างจากหมู่บ้านอย่างน้อย ๕๐๐ ชั่วชาต
ลักษณะแห่งบ้านนั้น ได้กล่าวไว้แล้วในตรงคณิเทศในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ๑
คำว่า โคนต้นไม้ นั้น ได้แก่โคนต้นไม้อันสงัด อันมีร่มเงาที่บแผ่เงา
แห่งหนึ่ง คำว่า ภูเขา นั้น ได้แก่ภูเขาศิลา เมื่อภิกษุอาบน้ำชำระภายใน
กระพังน้ำ แล้วนั่งอยู่ใต้ร่มไม้ที่เย็น ถูกลมเย็น ๆ ซึ่งพัดมาจากทิศ
ต่าง ๆ แล้วจิตก็อารมณ์เป็นอันเดียว

คำว่า ชอกเขานั้น ได้แก่ส่วนแห่งภูเขาที่น้ำเขาเซ ที่นั้นเขาเรียก
กันว่า นิคมพะบาง นิกุลชะบาง ๑ ในที่นั้นย่อมมีทรายเปรียบเหมือน
กับแผ่นเงิน ในที่สุดแห่งที่นั้น ย่อมมีน้ำเปรียบเหมือนกับที่อาบแก้วมณี
มีน้ำเปรียบเหมือนกับเพดานแก้วมณี เมื่อภิกษุลงไปแช่ที่ชอกเขาเช่นนั้น

คมนาแล้ว รตแล้ว ขกทรายขึ้นมาดู ปุณฺณังสกลจิวรํแล้วทำสมณะ
ธรรม จิตย่อมมีอารมณ์เป็นหนึ่ง ๆ คำว่า ถ้านั้น ได้แก่ระหว่างภูเขา
ทั้ง ๒ หรือช่องใหญ่ ๆ เช่นกับอโมงค์ในภูเขาแห่งเดียว ๆ ลักษณะแห่ง
บ้านนั้น ได้กล่าวไว้แล้วในคัมภีร์วิสุทธิมรรค คำว่า บ้านใหญ่นั้น ได้แก่ บ้าน
ซึ่งเลขหมู่บ้านออกไปไกล ไม่เป็นที่เที่ยวไปมาแห่งมณเฑียร ไม่เห็นทำอะไร
ไถนา คำว่า ที่แจ้งนั้น ได้แก่ ที่ไม่ได้มุงบัง เมื่อภิกษุประสงค์จะอยู่ในที่นั้น
ก็ได้ทำกระท่อมจิรวอย คำว่า ชุ่มฟางนั้น ได้แก่ภูเขานำเอาฟางมาจากกองฟาง
แล้วทำให้เป็นที่อยู่เหมือนกับง่อมภูเขา เถืองบนมุงด้วยฟาง

คำว่า เข้าปฐมฌานนั้น ได้แก่พร้อมด้วยกสณณ คำว่า จิตเยียม
จากนิวรรณ์นั้น คือ เมื่อภิกษุอยู่ในเสนาสนะที่สัดเช่นนั้น จิตก็ย่อมว่างจาก
กิเลสทั้งหลายด้วยอุปจารสมาธิ ๑ นัยนี้เป็นนัย ในคำว่า เข้าทุติยฌาน
ทุติยฌาน ซึ่งสัจจจากวิตก วิจารณ์ บคิ สุข

คำว่า รูปสัญญาะนั้น ได้แก่ความจำซึ่งฌาน ๔ ด้วยอำนาจแห่งกส-
ณณ วิปากจิต ภิรียาจิต คำว่า ปฏิขสัญญาะนั้น ได้แก่ วิตถุญาณ ๕ ซึ่งแยก
เป็น ๒ ประเภท คือ กุศลวิปาก และอกุศลวิปาก อันเกิดขึ้นด้วยการกระทบ
อารมณ์ มิได้เห็นรูปเป็นต้น ๆ คำว่า นานัตตสัญญาะนั้น ได้แก่ความจำ
ซึ่งกามาวจรจิต ๔๔ ดวง อันเป็นไปในอารมณ์ต่าง ๆ

คำว่า เข้าอากาสนัญจาตนะนั้น ได้แก่การเข้าฌาน ซึ่งเกิดจาก
การปริกรรมว่า อากาศไม่มีที่สิ้นสุด ๆ ดังนี้ ฌานชนนนี้ ได้แก่การถือ
อากาศเป็นอารมณ์ด้วยการเพิกกสิณ คำว่า จารูปสัญญาะนั้น คือ จาก
รูปาวจรฌาน และจากอารมณ์นั้น ด้วยมีสัญญาเป็นใหญ่ ดังในคำ
ทั้งหลายเป็นต้นว่า รูปาวจรฌาน เรียกว่ารูป ผู้มีรูปย่อมเห็นรูปทั้งหลาย
ดังนี้เป็นต้น และดังในคำว่า อารมณนของผู้นั้นย่อมมีอยู่ ผู้นั้น
ย่อมได้เห็นรูปภายนอก ซึ่งมีสัดและไม่สัดเป็นต้น เพราะฉะนั้น คำว่า
จากรูปสัญญา จึงหมายรูปาวจรฌาน ด้วยถือสัญญาเป็นใหญ่ รูปสัญญานั้น

๑๑๕ พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ที่ ๕ ขุททกนิกาย พระมหานิกาย เล่ม ๑

แปลว่า ความจำในรูป ข้อนี้นามขารมณเมปฐวิกสิณเป็นต้น รูปสัญญา คือ ความจำในรูปนั้น ได้แก่ความจำในถาวัน ๑๕ อย่าง ด้วยอำนาจแห่ง กุสลจิต วิบากจิต กิริยาจิต และได้แก่ความจำขารมณ ๑๘ อย่าง มีปฐวิกสิณ เป็นต้น

คำว่า ปฏิขสัญญา นั้น ได้แก่ความจำ อันเกิดด้วยการกระทบกัน แห่งวัตถุ มีจักขุเป็นต้น และแห่งขารมณมีรูปเป็นต้น ข้อนี้นามกับ เนื้อความ ในพระบาลีว่า ปฏิขสัญญานัน ได้แก่ความจำรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ฯ กุสลวิปากนมนมอย ๕ อกุสลวิปากกมมอย ๕ คำว่า นานัตตสัญญานัน ได้แก่ความจำซึ่งเป็นไปในขารมณต่าง ๆ หรือได้แก่ความ จำที่ต่าง ๆ กัน ข้อนี้นามกับเนื้อความในพระบาลีว่า นานัตตสัญญานัน ได้แก่ความจำของผู้ไม่ได้เข้าสมาบัติ ผู้พร้อมด้วยมโนธาตุ หรือผู้พร้อมด้วย มโนวิญญาณธาตุ ส่วนคำว่า วิญญานัญญาตนะ และอาภิญญัญญาตนะ เนวสัญญานาสัญญาตนะเป็นต้นนั้น ยังมีพิสดารอยู่ในอรรถกถาอีก แต่จะ ได้ยกขึ้นแสดงในกัณฑ์ข้างหน้า ส่วนในกัณฑ์ของดไว้เพียงเท่านี้.

เอว กัมม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๒๔

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิกาย

ว่าด้วยวิญญานัญญาตนะเป็นต้น

วิญญานัญญาตนะติ เอตเทว วิญญานํ อธิฏฐานญฺเฐน อายตเน-
มสฺสาคิ วญฺญานญฺญาตนะติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพก็ได้แสดงคัมภีร์พระมหานิกาย กัณฑ์ที่ ๒๔ ว่าด้วยวิญญานัญญาตนะเป็นต้น ตามอรรถกถา สืบต่อไป เพื่อให้เป็น ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน. หาประมาณมิได้

อรรถกถา

ดำเนินความตามอรรถกถาว่า คำว่า วิญญูญาณัญญาขตนะ คือ วิญญูญาณนั้นแหละ ชื่อว่าเป็นอายตนะแห่งกามนั้น เพราะเป็นเหตุแห่งกาม วิญญูญาณัญญาขตนะนั้น เป็นชื่อแห่งกาม ซึ่งมีวิญญูญาณอันเป็นไปในอากาศเป็นอารมณ์ เมื่อภิกษุเข้ากามอันนั้น จิตย่อมสกัดจากอากาสนัญญาขตนะสัญญา ฯ คำว่า อากิญจัญญาขตนะนั้น แปลว่า ไม่มีอะไร คือ โดยที่สุดแม้เพียงภวังคจิต ก็ไม่มีเหลืออยู่ในกามนั้น ฯ คำว่า อากิญจัญญานั้น แปลว่า ความเป็นแห่งความไม่มีสิ่งใด อากิญจัญญาขตนะ หมายความว่า การเพ่งอารมณ์อันปราศจากวิญญูญาณ ซึ่งเป็นไปในอากาศ เมื่อภิกษุเข้าอากิญจัญญาขตนะนั้น จิตก็สกัดจากวิญญูญาณัญญาขตนะสัญญา ฯ คำว่า เนวสัญญานาสัญญาขตนะนั้น คือ อายตนะอันมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ได้แก่กามของภิกษุผู้ทำอากิญจัญญาขตนะไว้ในใจ โดยความสงบ ผ่องแผ้วซึ่งสมาบัตินอกจากสังขาร เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า เนวสัญญานาสัญญาก็ไม่ใช่ ผู้ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ คำว่า กระทำไว้ในใจโดยความสงบนั้น คือ กระทำไว้ในใจซึ่งสมาบัตินั้น โดยความมีอารมณ์สงบว่า สมาบัติแบบของสงบ เพราะทำความไม่มีให้เป็นอารมณ์ เมื่อภิกษุนิ่งเข้าเนวสัญญานาสัญญาขตนะ จิตย่อมว่างเปล่าจากอากิญจัญญาขตนะสัญญา

คำว่า โสตาบันนั้น ได้แก่ผู้ถึงซึ่งโสดาปัตติผล คำว่า สักกายทิฏฐินั้น ได้แก่ความเห็นในร่างกาย ๒๐ อย่าง คำว่า วิจิกิจฉานั้น ได้แก่ความสงสัย ๔ อย่าง คำว่า สลัปปตปราคานั้น ได้แก่ความเห็นที่เกิดขึ้น เพราะการถือว่า ความบริสุทธิ์ย่อมมีด้วยศีล ความบริสุทธิ์ย่อมมีด้วยข้อวัตร คำว่า ทิฏฐานุสยนั้น ได้แก่ความเห็นที่ยังละไม่ได้ ที่ยังนอนอยู่ในสันดาน คำว่า วิจิกิจฉานุสย ก็เหมือนกัน คำว่า ตั้งอยู่ในฝ่ายเดียวกันนั้น คือ เป็นฝ่ายเดียวกันกับสักกายทิฏฐิเป็นต้น คำว่า กิเลสนั้น ได้แก่สิ่งทำให้เดือดร้อน ทำให้ลำบาก

ก็คำว่า ตั้งอยู่ในฝ่ายเดียวกันนั้น ท่านแยกออกไปเป็น ๒ คือ
 ฝ่ายเดียวกันด้วยการละ ๑ ฝ่ายเดียวกันด้วยการเกิดพร้อมกัน ๑ ๑
 กิเลสทั้งหลายที่จะให้ไปส่อเบา บุคคลยังละไม่ได้ด้วยโศดาปัตติมรรค
 ตราบใด กิเลสทั้งหลายซึ่งมีอยู่กับทัญญู วิจิกิจฉา ก็ยังตั้งอยู่ในบุคคล
 ผู้เดียวกันตราบนั้น เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า ตั้งอยู่ในฝ่ายเดียวกัน
 ด้วยการละ ๑ ในกิเลส ๑๐ อย่าง สำหรับในทณหมายทัญญู
 และวิจิกิจฉาเท่านั้น ในแผนกอนสัยก็หมายเฉพาะทัญญานุสัย และวิจิกิจฉา
 นุสัยเท่านั้น ๑ กิเลส ๘ อย่าง ที่จะให้ไปเบาขึ้น ได้แก่ โลภะ โทสะ
 โมหะ มานะ ถีนะ อหังคะ อหิริกะ อโนตตปปะ กิเลสเหล่านี้ อยู่ใน
 ฝ่ายเดียวกันด้วยการละ กับทัญญู วิจิกิจฉา เป็นของที่บุคคลละได้ด้วย
 โศดาปัตติมรรค พร้อมกับอนสัยทั้ง ๒ เมื่อบุคคลละทัญญูด้วยโศดาปัตติ-
 มรรคแล้ว ก็เป็นอันละกิเลสฝ่ายเดียวกัน พร้อมกับละทัญญู และวิจิกิจฉา
 ด้วยว่า เมื่อบุคคลละจิตอันเป็นอสังขาริก ซึ่งประกอบด้วยทัญญู ๒ ดวงแล้ว
 ก็เป็นอันละกิเลสที่เกิดด้วยกันเหล่านี้ คือ โลภะ โทสะ โมหะ อหังคะ
 อหิริกะ อโนตตปปะ ๑ เมื่อละจิตอันเป็นอสังขาริก ซึ่งประกอบด้วยทัญญู
 ๒ ดวง ก็เป็นอันละกิเลส ซึ่งเกิดด้วยกันกับ โลภะ โมหะ ถีนะ อหังคะ
 อหิริกะ อโนตตปปะ ๑ เมื่อละจิตอันไปกับวิจิกิจฉา ก็เป็นอันละกิเลส
 ซึ่งเกิดพร้อมกัน คือ โมหะ อหังคะ อหิริกะ อโนตตปปะ

คำว่า กามราคสังโยชนอย่างหยาบนั้น ได้แก่สังโยชน คือ
 ความยินดีในเมถุนธรรม ซึ่งเบญจของหยาบ คือ เป็นเหตุให้ล่วงละเมิด
 ข้อห้ามทางกาย ๑ คำว่า ปฏิสังโยชนนั้น ได้แก่ พยาบาท เพราะ
 พยาบาทนั้น ข้อมเป็นของกระทบกระทั่ง ๑ อนสัยนั้น ได้แก่ สิ่งท่อน
 ประจําอยู่ในสันดาน รูปราคะนั้น ได้แก่ความรักใคร่พอใจในรูปภพ
 อรูปราคะนั้น ได้แก่ ความรักใคร่พอใจในอรูปภพ มานะนั้น ได้แก่ ความ
 ถือตัว ที่ต้องมาด้วยอหัตมรรค ส่วนอหังคะ และอวิชาช กับมานานุสัย
 เป็นต้น ก็เป็นของที่จะต้องมาด้วยอหัตมรรคเหมือนกัน ๑ มานะนั้น
 มีการฟูขึ้นแห่งจิตเป็นลักษณะ อหังคะนั้น มีความไม่สงบเป็นลักษณะ

อวิชชา มีความมืดความบอดเป็นลักษณะ ภวราคานุสัย ได้แก่ความยินดีอันเป็นไปในรูปภพ อรูปภพ

ความไม่มีแห่งอนุสัยนั้น ควรทราบด้วยอาการ ๒ อย่าง คือ ด้วยลำดับกิเลส ๑ ด้วยลำดับมรรค ๑ โดยลำดับกิเลสนั้น ได้แก่ความไม่มีแห่งภวราคานุสัย และปฏิฆานุสัย ด้วยมรรคที่ ๓ ความไม่มีมานานุสัย ด้วยมรรคที่ ๔ ความไม่มีทิฏฐานุสัย วิจิกิจฉานุสัย ด้วยมรรคที่ ๑ ความไม่มีภวราคานุสัย และอวิชชานุสัยด้วยมรรคที่ ๔ ส่วนลำดับตามมรรคนั้น ได้แก่ความไม่มีแห่งทิฏฐานุสัย และวิจิกิจฉานุสัยด้วยมรรคที่ ๑ ความไม่มีภวราคานุสัย และปฏิฆานุสัยด้วยมรรคที่ ๒ ความไม่มีโดยประการทั้งปวงด้วยมรรคที่ ๓ ความไม่มีมานานุสัย ภวราคานุสัย อวิชชานุสัยด้วยมรรคที่ ๔

คำว่า จิตวิเวกนั้น ได้แก่ มหัคคจิต และโลกุตตรจิต วางเปล่าจากกิเลสทั้งหลาย อปรีวิเวกนั้น ได้แก่ ความว่างเปล่าจากอปรี ได้แก่ กิเลส และขันธ กับอกิสังขาร ๗ กิเลสนั้น ได้แก่ สิ่งที่ทำให้เดือดร้อน สิ่งที่ทำให้ลำบาก มีรากะเป็นต้น ด้วยว่า รากะเป็นต้น ย่อมเกิดแก่บุคคลใด ก็ทำให้บุคคลนั้นร้อนใจ ทำให้บุคคลนั้นลำบาก ๗ อกิสังขารนั้น ได้แก่บุญ บาป และถาณสมบัติ ซึ่งเป็นที่เกิดแห่งอุปาทาน คือ เป็นที่เกิดแห่งการยึดถือขั้น ๕ มีรูปขันธเป็นต้น ๗ คำว่า ผู้มีการหลีกออกไปแล้วนั้น ได้แก่ ผู้หลีกออกจากหม้อยแต่ญเดียว ๗ คำว่า ผู้ยินดีขังในการออกจากกามารมณนั้น ได้แก่ผู้ยินดีขังในกาม มีปฐมฌานเป็นต้น ซึ่งออกจากกามารมณ คำว่า ผู้ถึงความผ่องใสอย่างเยี่ยมมนั้น ได้แก่ ผู้ถึงผล คือ ความบริสุทธิ์อย่างสูงสุด อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า ผู้มีจิตบริสุทธิ์นั้น ได้แก่ผู้ไม่มีกิเลส ผู้ถึงความผ่องใสอย่างเยี่ยมมนั้น ได้แก่ ผู้หลุดพ้นจากกิเลสทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่งว่า ผู้มีจิตบริสุทธิ์นั้น ได้แก่ ผู้ละกิเลสโดยการข่มไว้ ผู้ถึงความผ่องใสอย่างเยี่ยมมนั้น ได้แก่ ผู้ละกิเลสด้วยการตัดขาด คั้น คำว่า ผู้ไม่มีอุปธิชน ได้แก่ ผู้ปราศจากอุปธิ คำว่า ผู้ถึงขงวิสังขารนั้น ได้แก่

๑๑๘ พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ที่ ๘ ขุททกนิกาย พระมหานิกาย เล่ม ๑

ผู้ถึงซึ่งนิพพาน คือ ยึดนิพพานเป็นอารมณ์ นิพพานนั้นเรียกว่า ปราศจาก
สังขาร เพราะทั้งการยึดหน่วงสังขารเสีย คำว่า จิตถึงซึ่งวิสังขารนั้น คือ
จิตถึงซึ่งนิพพาน อันได้แก่ยึดหน่วงนิพพานเป็นอารมณ์ ดังมี สันเนือความ
ในอรรถกถาเพียงเท่านั้น.

ธัมมัตถาธิบาย

เนื้อความในอรรถาธิบายว่า เท่าที่แสดงมาแล้ว เป็นคำแก้ไข
ซึ่งเนื้อความในพระบาลี ทว่าไว้ในกณฑ์ที่ ๒๓ ว่า วิเวกนั้น มีอยู่ ๓ คือ
กายวิเวก จิตตวิเวก อุปจิตวิเวก เป็นต้น เพราะฉะนั้น ในตอนหลัง
จึงเป็นที่เข้าใจแยกแยะไม่ได้พจนกณฑ์ ๒๓ แต่ขอให้เข้าใจว่า ในกณฑ์
ว่าด้วยข้อความเบ็ดเตล็ด มีวิญญาณัญญาขตนะ เป็นต้น ดังที่แสดงมา
เป็นอันว่า สันเนือความในเทศนาภคณพจนเพียงเท่านั้น.

เอว กม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กณฑ์ที่ ๒๕

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิกาย

ว่าด้วยบาทที่ ๔ แห่งคาถาที่ ๑ ในคฤหัสถ์กสูตร

กามา หิ โลเก น หิ สุปฺปหาชาติ กามาติ อุตฺตมานโต ๗
กามา วคฺคกามา จ กิเลสกามา จาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิกาย กณฑ์ที่ ๒๕
ว่าด้วยบาทที่ ๔ แห่งคาถาที่ ๑ ในคฤหัสถ์กสูตร สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลเวลา
หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในบาทที่ ๔ แห่งคาถาที่ ๑ ในคหฬุทธสูตรนั้นว่า เพราะกามทั้งหลายในโลกไม่ใช่เป็นของละได้ง่าย ดังนี้ ๑ เนื้อความเหล่านี้มีคำขยายออกไปตามนิเทศ ซึ่งเป็นคำของพระสารีบุตรเถรเจ้าว่า คำว่า กามนั้น เมื่อว่าโดยข้อใหญ่ก็มีอยู่ ๒ คือ วัตถุ กาม ๑ กิเลส กาม ๑ ๑ วัตถุ กาม นั้น ได้แก่สิ่งใด ๆ ได้แก่รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ซึ่งเป็นที่พอใจ และเครื่องปู เครื่องห่ม ทาสี ทาสา แพะ แกะ ไก่ สุนัข ช้าง โค ม้า ลา ไร่ นา เรือกสวน ที่ดิน เงินทอง กามนิคม ราชธานี แคว้นแคว้น ขนบท กองทัพ ขุนนาง วัตถุที่ให้เกิดความยินดี ไม่ว่าอย่างใดอย่างหนึ่ง เรียกว่าวัตถุ กามทั้งนั้น ๑ อ้ออย่างหนึ่ง กามนั้น เป็นอดตกัม อนาคตกัม บังคับกัม เป็นภายในกัม ภายนอกกัม ทั้งภายในภายนอกกัม เป็นของต่ำกัม ปานกลางกัม ประณีต กัม เป็นของอบายกัม ของมณษยิกัม ของเทพยดกัม เป็นของตงชนเฉพาะกัม นิรมิตตนเองกัม ผ่อนนิรมิตให้กัม เป็นของมีผู้หวังแทนกัม ไม่มีผู้หวังแทน กัม เป็นของที่ชอบใจกัม ไม่เป็นที่ชอบใจกัม ธรรมอันเป็นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจรทั้งสาม ที่เป็นวัตถุแห่งตัณหา เป็นอารมณ์แห่งตัณหา เรียกว่า กามทั้งนั้น เพราะหมายความว่า เป็นของที่บุคคลใคร่ เป็นของที่บุคคลรัก เป็นเหตุให้มัวเมา

กิเลส กาม นั้น ได้แก่สิ่งใด ได้แก่ความพอใจ ๑ ความยินดี ๑ ความรักใคร่พอใจ ๑ ความดำริ ๑ ความยินดีด้วยความดำริ ๑ ความพอใจในกาม ๑ ความยินดีในกาม ๑ ความเพลิดเพลินในกาม ๑ ความทะเยอทะยานในกาม ๑ ความรักในกาม ๑ ความเร่าร้อนในกาม ๑ ความดิ้นรนในกาม ๑ ความกลืนเข้าไว้ซึ่งกาม ๑ ห่วงนาถีกาม ๑ เครื่องประกอบซึ่งกาม ๑ ความถ่มถักคอกาม ๑ เครื่องบงกชความก ที่เรียกว่ากามถักทวนิเวรณ ๑ ข้อความเหล่านี้ได้ในคำว่า ดูก่อนกาม

๑๒๐ พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ที่ ๕ ขุททกนิกาย พระมหานิกาย เล่ม ๑

เราได้เห็นมลรากของเจ้าแล้ว เจ้าเกิดมาจากความดำริ เราจะไม่ดำริถึงเจ้า
เจ้าก็จะเกิดอีกไม่ได้

คำว่า ในโลกนั้น คือ ในโลกอบาย • ในโลกมนุษย์ ๑ ในโลก
เหวตา • โนโลกชั้น • ในโลกธาตุ • ในโลกอายตนะ • คำว่า เพราะ
กามทั้งหลายในโลกไม่ใช่ของละได้ง่ายนั้น คือ เพราะกามทั้งหลายในโลก
เป็นของละได้ยาก เป็นของทิ้งได้ยาก เป็นของทิ้งเสียให้หมดได้ยาก
เป็นของย้ายได้ยาก เป็นของแปลงได้ยาก เป็นของลวงได้ยาก เป็นของ
ข้ามได้ยาก เป็นของผ่านไปได้ยาก เป็นของให้กลับได้ยาก เพราะฉะนั้น
จึงว่ากามทั้งหลายในโลก ไม่ใช่ของละได้ง่าย โดยเหตุนี้ สมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้าจึงได้ตรัสเป็นพระคาถาที่ • ไว้ว่า

สคฺโค คุหาบฺ พหฺนาภินฺโน

คฺคฺชฺ นโร โมหนฺสฺมึ ปฺคาโพห

ทุเร วิเวกา ติ ตถาวโร โส

กามา หิ โลเก น หิ สุปฺปฬาย

ซึ่งมีคำแปลว่า บุคคลข้อมข้องอยู่ในกำ ข้อมมั่งมีมาก นรผู้ตั้งอยู่ชื่อว่า
ผู้หยั่งลงในเครื่องลุ่มหลง นรผู้เช่นนั้น ข้อมเป็นผู้ไกลจากกิเลส เพราะ
กามทั้งหลายในโลก ไม่ใช่เป็นของละได้ง่าย ดังนี้

คำว่า เป็นผู้ไกลนั้น คือ เป็นผู้ไกลที่สุด ไม่ใช่อยู่ใกล้เลย คำว่า
ผู้เช่นนั้น คือ ผู้เป็นอย่างนั้น ผุดงอยู่ด้วยอาการอย่างนั้น ผุดงอยู่ด้วยประการ
อย่างนั้น อีกอย่างหนึ่งว่า ขอว่าผู้เช่นนั้น ด้วยความเป็นผู้ข้องอยู่ในกำ คือ
อติภาพ ขอว่าผุดงอย่างนั้น เพราะเป็นผู้ถ่มมั่งอยู่ด้วยกิเลสทั้งหลาย ขอว่า
ผุดงอยู่ด้วยประการอย่างนั้น คือ เป็นผู้หยั่งลงในเครื่องลุ่มหลง ผู้เช่นนั้น
ข้อมไกลจากวิเวกทั้ง ๓

คำว่า ละได้ยากนั้น คือ ไม่ใช่ของละได้ง่าย คำว่า เป็นของทิ้งได้
ยากนั้น คือ ไม่อาจทิ้งได้ง่าย คำว่า เป็นของทิ้งเสียให้หมดได้ยากนั้น คือ
ไม่อาจทิ้งโดยอาการทิ้งปวงได้ คำว่า เป็นของย้ายได้ยากนั้น คือ ไม่อาจ
ทำความย้ายได้ คำว่า เป็นของแปลงได้ยากนั้น คือ ไม่อาจแปลงได้

คำว่า เป็นของล่วงได้ยากนั้น คือ ไม่อาจล่วงไปได้ คำว่า เป็นของข้ามได้ยากนั้น คือ ไม่อาจข้ามไปได้ง่าย คำว่า เป็นของผ่านได้ยากนั้น คือ เป็นของเลบไปได้ยาก คำว่า เป็นของให้กลับได้ยากนั้น คือ ขากที่จะให้กลับ ฯ อีกอย่างหนึ่งว่า เมื่อว่าตามปกติ ชื่อว่าเป็นของเลบไปได้ยาก เหมือนกันทางกันดารด้วยทรายในฤดูร้อน ชื่อว่าเป็นของเลบไปได้ยาก เหมือนกับดงอันเสื่อโครงหวงแหน ชื่อว่าเป็นของให้กลับได้ยาก เหมือนกับคลื่นในมหาสมุทร อาจารย์พวกหนึ่งได้พรรณาวัวอย่างนี้ ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถาธิบายว่า คำว่า กามทั้งหลายเป็นของสละได้ยาก ตามปกติ นั้น หมายความว่า เมื่อว่าตามปกติแล้ว วัตถุกาม กิเลสกาม เป็นของที่บุคคลสละได้ยากทั้งนั้น บุคคลที่จะสละวัตถุกาม กิเลสกามได้ง่าย คือ ตัดความรักใคร่พอใจในวัตถุต่าง ๆ ในอารมณ์ต่าง ๆ นั้น ได้ยากทั้งนั้น แม้แต่พระภิกษุผู้ตั้งใจเจริญสมถกรรมฐาน จนได้สำเร็จฌานสมาบัติ ก็ยังสละวัตถุกาม กิเลสกามไม่ได้ เพียงแต่กิเลสกาม คือ ความรักใคร่พอใจในอารมณ์ต่าง ๆ นั้นสงบ ไม่กำเริบขึ้นเท่านั้น ต่อเมื่อใดกิเลสนั้น ได้โอกาสก็กำเริบขึ้นอีกได้ เปรียบเหมือนกับหญ้าที่สีลาทับไว้ ผู้ที่ได้สำเร็จฌานสมาบัติ ซึ่งเรียกว่าอภิญญา ๕ สมาบัติ ๘ ก็ยังสละวัตถุกาม กิเลสกามไม่ได้ คือ ผู้ที่ได้สำเร็จฌานทั้ง ๘ ชั้น หรือ ๔ ชั้น แล้วได้สำเร็จฌานอภิญญา ๕ คือ สำเร็จอหวัธ แสดงฤทธิ์ได้ และมีทิพโสตา คือ หูทิพย์ มีทิพพจักขุ คือ ตาทิพย์ มีเจโตปริยญาณ รู้จักใจของผู้อื่น มีบุพเพนิวาสญาณ ระลึกชาติหนหลังได้แล้วก็ตาม แต่ก็ยังสละวัตถุกาม กิเลสกามไม่ได้ เพียงแต่กิเลสกาม คือ ความรักใคร่พอใจในวัตถุกามนั้น สงบนิ่งอยู่ เหมือนกับไม่มีเท่านั้น

อันการที่จะทำงานสำเร็จอภิญญา ๕ สมบัติ ๘ ดังว่านั้น
ก็ไม่ใช่งานของง่ายเลย ต้องเป็นของยากมาก ผู้ที่ได้ยินได้ฟังในเรื่อง
สมถกรรมฐานทั้ง ๔๐ แล้ว นั้นแหละจึงจะเห็นว่า เป็นของยาก แต่ถึง
อย่างนั้นก็ดี ก็ยังสละวัตถุทาง กิเลสทางไม่ได้ นับประสาอะไรกับผู้
ไม่ได้สำเร็จงานสมบัติ มีคำเปรียบไว้ว่า เต่าตาบอด ซึ่งอยู่ในมหา
สมุทร ๑๐๐ ปี จึงโผล่ศีรษะขึ้นมาทีหนึ่ง แล้วมีแอกอยู่อันหนึ่งในกลาง
มหาสมุทร จนกว่าเต่าตัวนั้น จะเอาคอสวมเข้าไปในแอกได้ ย่อม
เป็นของยากนักหนา เพราะเต่านั้นตาบอดด้วย ๑๐๐ ปี จึงโผล่ศีรษะขึ้น
มาทีหนึ่งด้วย แอกนั้นก็มืดด้วย ข้อนั้นใด การที่บุคคลจะ
สละวัตถุทาง กิเลสทางไปได้ ก็ย่อมเป็นของยากนักนั้น

ขอให้ท่านผู้ฟังทั้งหลายจงถามตัวเองเถิดว่า นับแต่เรารู้จัก
เจตยงสามาจนกระทั่งบัดนี้ เราเคยอยากสละความรักใคร่พอใจในวัตถุทาง
มีเงินทองเป็นต้นบ้างหรือไม่ หรือมีแต่อยากได้วัตถุทาง มีเงินทอง
เป็นต้นนั้นให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป หากท่านจะตอบท่านเองว่า มีอยู่บ้างใน
บางครั้ง เช่นในคราวตั้งใจบริจาคทานเป็นต้น การที่ท่านตอบตัวท่าน
เองฉะนี้ ก็เกือบจะถูก แต่ว่าการที่ท่านตั้งใจสละข้าวของเงินทองให้เป็น
ทานไปในคราวหนึ่ง ๆ นั้น ไม่ใช่ท่านสละความรักใคร่พอใจในข้าวของ
เงินทองทั่วไป เป็นแต่สละความรักใคร่พอใจในข้าวของเงินทองเฉพาะ
ที่ท่านจะให้ทานเท่านั้น ส่วนความรักใคร่พอใจในข้าวของเงินทองอื่น ๆ
นอกจากนั้นยังมีอยู่แก่ท่านเต็มที อีกอย่างหนึ่ง ให้ท่านถามตัวท่านเองว่า
เราเคยอยากหมดกิเลส คือ ความรัก ความโลภ ความอยากได้ออยากดี
ความอยากมีอยากมีบ้างหรือเปล่า เมื่อท่านนึกให้ละเอียดแล้ว ท่าน
จะเห็นว่ายังไม่มีเลย เรายังไม่เคยอยากให้หมดความรัก ความโลภ
ความอยากได้ออยากดี ความอยากมีอยากมีเลย มีแต่อยากเพิ่มให้มาก
ขึ้นเท่านั้น เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า กามทั้งหลายในโลก
ไม่ใช่เป็นของละได้ง่าย

ข้อที่ ๔ เป็นของข้ายได้ยาก เหมือนกับพินอันแรกกล้านั้น อธิบายว่า พินอันแรกกล้า จะเป็นพิษงู หรือพิษยา หรือพิษอะไรก็ตาม ทั้บุคคล ข้ายบดเป่าให้สิ้นไปได้มัน ย่อมเป็นของยาก ข้อนั้นใด ความรักใคร่ พอใจในวัตถุตาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ไร้ภา เวือกสวน เงินทองเป็นต้น ก็เป็นของข้ายบดเป่าให้หมดไปได้ยากฉนั้น

ข้อที่ ๕ เป็นของลวงได้ยาก เหมือนกับบ่วงนาคนั้น อธิบายว่า นาค ทำแสงตัวเป็นบ่วงสำหรับคล้อง หรือผูกมัด ขงผู้นอน นาคหุ่จะ สลัดให้พ้นไปได้ บ่วงนาคนั้น เรียกตามภาษาบาลว่า นาคบาส ๗ นน เราเคยได้ยินในเรื่องรามเกียรติ์ และบางคนก็เคยได้เห็นรูปภาพในเรื่อง รามเกียรติ์ ตอนที่ยักษ์แปลงศรให้เป็นนาคบาส สำหรับไปผูกมัด พวกลิงไว้ บ่วงที่ทำได้ด้วยเชือกหรือวัตถุอื่น ๆ ย่อมเป็นของสลัดออก ได้ง่าย ไม่เหมือนนาคบาส ข้อนั้นใด การที่จะสละความรักใคร่ พอใจในข้าวของเงินทองเป็นต้น ออกไปได้มัน ก็ย่อมเป็นของยากฉนั้น แม้เพียงแต่จะสละบุตรภรรยา ทรัพย์สมบัติออกไปบวชเท่านั้น ก็ย่อม เป็นของทำได้ยากอยู่แล้ว เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า กามทั้งหลาย ในโลก ไม่ใช่ของละได้ง่าย

ข้อที่ ๖ เป็นของข้ามได้ยาก เหมือนทางกันดารด้วยทรายในฤดูร้อนนั้น อธิบายว่า ทะเลทรายย่อมเป็นของร้อนมาก ในเวลากลางวันหน้าร้อน พวกที่จะเดินทางข้ามทะเลทราย ในเวลากลางวันหน้าร้อนด้วยพาหนะต่าง ๆ มีเกวียนเป็นต้นนั้น ย่อมเป็นของยากยิ่งนัก เพราะฉะนั้น พวกเดิน ข้ามทะเลทรายในหน้าร้อน จึงต้องเดินทางในเวลากลางคืน ที่จะ เดินทางในเวลากลางวันนั้น ย่อมเป็นของยากอย่างยิ่ง ข้อนั้นใด การที่บุคคลจะสละความรักใคร่พอใจในวัตถุตามต่าง ๆ นั้น ก็ย่อมเป็น ของสละได้ยาก เหมือนกับเดินข้ามทะเลทรายในฤดูร้อนฉนั้น เพราะ ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า กามทั้งหลายในโลก ไม่ใช่เป็นของละ ได้ง่าย ฉนั้น

ข้อที่ ๗ เป็นของลวงเลวได้ยาก เหมือนกับดงที่เสือโคร่งหวงแทน และข้อที่ ๘ เป็นของให้กลับได้ยาก เหมือนกับลูกคลื่นในมหาสมุทรนั้น

๑๒๔ พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ที่ ๕ ขุททกนิกาย พระมหานิเทศ เล่ม ๑

มีคำอธิบายว่า การที่บุคคลจะเดินผ่านตงที่ตัวอยู่ว่า มีเสือโคร่งแว่นหนาม
ข้อมเป็นของยากลำบากใจไม่ใช่ย่อย ลูกกลิ้งในมหาสมุทรที่กำลังซัดมานั้น
ใครจะให้ชักกลับไปได้นั้น ข้อมเป็นของยาก ข้อนั้นใด การที่จะสละ
วัฏกาม กิเลสกาม ก็เป็นของยากฉะนั้น ดังนั้น สันนิษฐานความในเทศนา
ภณฺฑนเพียงเท่านั้น.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๒๖

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิเทศ

ว่าด้วยบาทที่ ๑ แห่งคาถาที่ ๒ ในคุหุฏฐกสูตร

อิจฺฉานิทานา ภวสาดพทุฐาติ อิจฺฉติ วุจฺฉาติ ตณฺหา โย ราโค
สाराโค อนฺนโย อนฺนโรโร นนฺทิติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์มหานิเทศ กัณฑ์ที่ ๒๖ ว่าด้วย
บาทที่ ๑ แห่งคาถาที่ ๒ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทฺธศาสนนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลีอันมีในคาถาที่ ๒ แห่งคุหุฏฐกสูตรนั้น
ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า บุคคลเหล่าใดมีความปรารถนา
เป็นต้นเหตุ เนื่องด้วยความขันธ์ในกพ บุคคลเหล่านั้นเป็นผู้ปลดปล่อย
ได้ยาก ไม่ใช่พ้นด้วยผู้อื่น บุคคลผู้เพ่งในภายหลัง หรือในปางก่อน
ผู้กระชับ ชิงกามเหล่านั้นในก่อน ดังนั้น

ในเนื้อความเหล่านี้ พระสารีบุตรเถรเจ้าองค์อัครสาวก ได้ขยาย
ออกไว้เป็นคำ ๆ ว่า คำว่า ความปรารถนานั้น ได้แก่ตัณหา นั้น ๆ ได้แก่

ความยินดี ความยินดีมาก ความนำไปตามความยินดีตามความเพลิดเพลิน
ความยินดีด้วยความเพลิดเพลิน ความยินดีมากแห่งจิต ความต้องการ
ความ^๕คณรน ความกลืนเข้าไว้ ความคิด ความคิดอยู่รอบ ความข้อง
เบือกตม เครื่องหวั่นไหว มารยา ผู้ทำให้เกิด การเกิดพร้อม ผู้เย็บร้อย
ผู้^๖ขาย ผู้^๗สาขายไป ผู้^๘แผ่ไป ผู้^๙เป็นด้วย ผู้^{๑๐}กระจายไป ผู้^{๑๑}กำจัด ความเจริญ
ผู้^{๑๒}เบืบท ๒ ความตั้งใจ เครื่องเข้าไปในภพ ป่าน้อย ป่าใหญ่
ความสนิหสนม ความสเนหา ความเขื่อใย ความผูกไว้เฉพาะ ความหวัง
การหวัง กิริยาหวัง ความหวังในรูป ความหวังในเสียง ความหวังในกลิ่น
ความหวังในรส ความหวังในโณภูัพพะ ความหวังลาภ ความหวัง
ทรัพย์ ความหวังบุตร ความหวังชีวิต ความกระชับ ความกระชับหัว
ความกระชับเฉพาะ ความกระชับ การกระชับ กิริยากระชับ ความ
ละโมภ การประพฤติกความละโมภ กิริยาประพฤติกความละโมภ
ความ^{๑๓}คณรน ความใคร่ดี ความยินดีในสิ่งที่ไม่เป็นธรรม ความโลก
ไม่เสมอ ความใคร่ การใคร่ การปรารถนา การทะเขอทะยาน การ
ปรารถนาพร้อม กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา สัตถตัณหา
คันธตัณหา รสตัณหา โณภูัพพตัณหา ธรรมตัณหา โอชะ
โยคะ คันถะ อปาทาน อวรณ์ นีวรณ เครื่องมุง เครื่องผูก เครื่อง
เส้าหมอง สิ่ง^{๑๔}ที่นอนอยู่เนื่อง ๆ สิ่ง^{๑๕}ตั้งบนรอบ สิ่ง^{๑๖}เป็นเครือ ความ
ต้องการต่าง ๆ รากเหง้าแห่งทุกข์ ต้นเหตุแห่งทุกข์ แตนเกิดแห่งทุกข์
บ่วงมาร เบี้ยมาร วิสัยมาร แม่น้ำตัณหา ข่ายตัณหา ไม้ทับเหวตัณหา
สมุทรรตัณหา อภิชณา โลภะ อกุศลมูล ๆ คำว่า มีความปรารถนา
เป็นต้นเหตุ^{๑๗}นั้น คือ มีความปรารถนาเป็นต้นเหตุ เป็นปัจจัย เป็นเหตุการ
เป็นแดนเกิด

คำว่า ผู้^{๑๘}เนื่องด้วยความยินดีในภพนั้น แยกออกไปเป็นหลายอย่าง
คือ ภพหนึ่ง ได้แก่สุขเวทนา ภพ ๒ ได้แก่สุขเวทนา กับวัตถุที่ต้องการ
ภพ ๓ ได้แก่ความเป็นหนุ่มสาว ความไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ ความมีชีวิต
ภพ ๔ ได้แก่ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ภพ ๕ ได้แก่รูป เสียง กลิ่น รส

โผฏฐัพพะ เทพอใจ ภพ ๖ ได้แก่ความมีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ
สมบูรณ์ดี

คำว่าผู้เนื่องด้วยความยินดีในภพนั้น ได้แก่ผู้ถูกผูกไว้ในสุขเวทนา
ในวัตถุที่น่าต้องการ ในความหนุ่มสาว ความไม่มีโรค ความมีชีวิต
ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เทพอใจ
ความสมบูรณ์ด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ คำว่าถูกผูกไว้ในที่นี้ คือ
ข้องอยู่ ติดอยู่ พัวพันอยู่ เพราะฉะนั้นจึงว่า ผู้มีความปรารถนาเป็น
ต้นเหตุ ผู้ติดอยู่ในความยินดีในภพ ดังนี้ ของคนเฝ้าความในพระบาลี
ไว้เพียงเท่านั้น ก่อนไปเป็นเนื้อความในอรรถกถา ที่แก้ไขถ้อยคำ ซึ่ง
แสดงมาแล้วเหล่านี้ ให้กว้างขวางออกไป

อรรถกถา

กล่าวคือ ในอรรถกถาว่า เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรง
แสดงธรรมตาของสัตว์โลกทั้งหลาย ผู้ห่างไกลจากวิเวก จึงได้ตรัสว่า ผู้
มีความปรารถนาเป็นต้นเหตุ ดังนี้ เป็นต้นว่า คำว่า ผู้มีความปรารถนาเป็นต้นเหตุ
นั้น คือ ผู้มีความปรารถนาเป็นเหตุ คำว่า ผู้เนื่องด้วยความยินดีในภพนั้น
คือ ผู้ถูกความยินดีในภพ อันได้แก่สุขเวทนาเป็นต้น ผูกไว้ ฯ คำว่า
เป็นเครื่องเปลื้องได้ยากนั้น คือ ธรรมทั้งหลาย ซึ่งเป็นวัตถุแห่งความ
ยินดีในภพนั้น เป็นเครื่องเปลื้องได้ยาก อีกอย่างหนึ่งว่า สัตว์โลก
ทั้งหลายที่ถูกผูกไว้ในวัตถุนั้น ที่มีมีความปรารถนาเป็นต้นเหตุ นั้น เป็นผู้
ปลดเปลื้องได้ยาก คำว่า ไม่ใช่พันด้วยผู้นั้น คือ บุคคลเหล่านั้น
ไม่อาจทำให้ผู้นั้นพันได้ อีกอย่างหนึ่งว่า คำนี้หมายถึงเหตุ

สัตว์เหล่านั้นเป็นผู้เปลื้องได้ยาก ข้อนั้นเพราะอะไร เพราะผู้นั้น
เปลื้องไม่ได้ ฯ ถ้าสัตว์โลกทั้งหลายพันได้ ก็ต้องพันด้วยเรียวแรง
ของตน ฯ คำว่า เชื้อไขในภายหลัง หรือปางก่อนนั้น คือ ยินดีในกาลที่
เป็นอนาคต หรือพันอดีต คำว่า กระชับซึ่งกามเหล่านั้น ในก่อนนั้น คือ
ปรารถนา ซึ่งกามปัจจุบัน หรือกามในปางก่อน หรือกามในอดีต อนาคต

ด้วยคณหาอันแรงกล้า บพท ๒ คือ บพทวณกลลเหล่านัน เป็นขอ
เปลืองได้ยาก ไม่ใช่เหตุพ้นด้วยผู้นองดงนมน ควรทราบความเนองกัน
ดงทวาแลวน

อีกนัยหนึ่ง ผู้ใด ข้อมทำความกระขิบอะไร หรือว่าเป็นเพ้าอะไร
แล้ว ใคร ๆ รั้ไม่ได้ ๆ คำว่า ผู้นองด้วยความยินดีในภพนั้น คือ ผู้นอง
ด้วยความยินดีในสุข เพื่องจะแจกเนอความขอน ท่านจึงได้กล่าวว่า
ความยินดีในภพ ได้แก่สขเวทนาเป็นต้น คำว่า ความสมบรตด้วยจักขุ
เป็นต้นนั้น หมายถึงจักขุเป็นต้น เป็นของสมบรตเต ดงน สนเนอความ
ในอรรถกถา อันแก่ไขบาทที่ ๑ แห่งคาถาที่ ๒ คือ คำว่า ผู้มีความ
ปรารธนาเป็นต้นเหตุ ผู้นองด้วยความยินดีในภพเพียงเท่านี้

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถาธิบายว่า ความปรารธนานั้นได้แก่ตัถหา ตัถหานัน ท่าน
แจกออกไปเป็นหลายคำ ดังทวามาแลวนัน คำที่ท่านแจกออกไปเหล่านัน
มีคำว่าความยินดี และความยินดีมากเป็นต้น ได้ใจความว่า คำเหล่านัน
หงสน เมื่อย่อลงแล้ว ก็คือ ตัถหา แต่ว่าตัถหานัน แยกเรียกออกไป
อีกหลายประการ จะเรียกอย่างไรก็ตาม เมื่อเป็นฝ่ายรักใคร่พอใจแล้ว
ก็เรียกว่าตัถหาทั้งนั้น แต่ว่าที่ท่านแจกออกไปเป็นหลายคำนั้น ก็เพื่อ
ให้แตกฉาน ในคำว่า ตัถหา เพราะบางแห่งเรียกว่า ตัถหาโดยตรง
บางแห่งเรียกอย่างอื่นอีก เมื่อได้ฟังคำแจกของท่านแล้ว ข้อมเข้าใจ
ได้ว่า หมายตัถหาทั้งนั้น ไม่ได้หมายอย่างอื่น เช่นได้ยินคำว่า ราคะ ก็
ต้องเข้าใจว่า คำนี้หมายตัถหา เมื่อได้ยินคำว่า เพลิดเพลินยินดี ก็ต้อง
เข้าใจว่า คำนี้หมายตัถหา เมื่อได้ยินคำว่า ความหวังลาภยศเป็นต้น
ก็ต้องเข้าใจว่า คำนี้หมายตัถหา แต่ว่าคำที่ท่านแจกออกไปนั้น มิ
คำแปลและอธิบายต่าง ๆ กัน เมื่อเข้าใจว่า ท่าน หมายตัถหาเสียแล้ว
ก็ไม่่งงในคำแปลและคำอธิบาย

ส่วนคำว่า ความยินดีในภพนั้น ท่านได้แจกเป็นภพหนึ่งภพสอง
จนกระทั่งถึงเป็นภพหก ดังที่แสดงมาแล้วนั้น เพราะฉะนั้น คำว่าภพ
ไม่ว่าอยู่ในที่ใด ๆ จงเข้าใจเถิดว่า หมายความว่ามีความเป็น และภพ
ที่เกิดขึ้น หมายความว่า

ได้ความว่า ผู้มีความปรารถนา คือ มีตัณหาเป็นต้นเหตุ เปรื่องด้วย
ความยินดีในความมีความเป็น หรือในสิ่งที่มีที่เป็น หรือในสิ่งที่เกิด
เรียกว่า เป็นผู้มักเลสทนทน ผู้มักเลสนั้นได้แก่ผู้ยังเป็นปุถุชน ส่วนผู้เป็น
พระอรหันต์ เรียกว่าไม่มักเลส เรียกว่าไม่มีความปรารถนาเป็นต้นเหตุ ๆ
เรียกว่าไม่เนื่องด้วยความยินดีในภพ

ด้วยว่าปุถุชนทั้งสี่ ไม่ว่าจะทำอะไร ก็ล้วนแต่มีตัณหาเป็นต้นเหตุ
ทั้งนั้น ล้วนแต่ยินดีในความมีความเป็น หรือในสิ่งที่มีที่เป็นทั้งนั้น
คำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นวิภูฏคาม ล้วนแต่เป็นคำสอนที่จะให้
เห็นโทษตัณหา เบื่อหน่ายตัณหาทั้งนั้น แต่ว่าปุถุชนทั้งหลายย่อมไม่เห็น
โทษตัณหา ไม่เบื่อหน่ายตัณหาได้โดยง่าย เพราะปุถุชนทั้งหลาย ย่อม
เกิดมาด้วยตัณหา มีตัณหาเป็นผู้ทำให้เกิด มีตัณหาเป็นเพื่อน มีตัณหา
เป็นเครื่องร้อยรัดไว้ มีตัณหาเป็นเครื่องปกคลุมไว้ มีตัณหาเป็นผู้
กระชับอยู่เสมอ คือ มีตัณหาเตือนใจให้ยินดีอยู่ในโลก ไม่ให้เบื่อหน่าย
ในโลกอยู่เสมอ ประหนึ่งว่าสหายที่เตือนใจสหาย ให้ระลึกถึงสิ่งนั้น
สงนเสมอ ฉะนั้น

โดยเหตุนี้ ปุถุชนจึงเบื่อหน่ายตัณหาได้ยาก จึงเห็นโทษตัณหาได้ยาก
เมื่อไม่เห็นโทษก็ไม่เบื่อหน่าย เมื่อไม่เบื่อหน่ายก็ไม่ทง เมื่อไม่ทงก็ไม่
หลุดพ้น เมื่อไม่หลุดพ้นก็ไม่มีความรู้ เราได้หลุดพ้น มีแต่จมอยู่
มุดอยู่ ผิงอยู่ ในวิภูฏสงสารเสียโดยมาก ผู้ที่จะเห็นโทษตัณหาว่า เป็น
ของไม่ดี จนเบื่อหน่ายตัณหา ทั้งตัณหาได้นั้น ย่อมมีจำนวนน้อยนักหนา
เปรียบเหมือนนกที่หลุดออกจากตาข่ายของนายพราน ฉะนั้น

ธรรมดาฝูงนกที่ถูกครอบด้วยตาข่ายของนายพรานแล้ว จะหลุดรอด
ออกไปได้นั้น ย่อมมีจำนวนน้อยนักหนา ข้อนั้นได้ ปุถุชนหรือ

สัตว์โลกที่ถูกครอบด้วยข่ายตัณหาแล้ว หลุดพ้นออกไปได้นั้นก็มีน้อย
นักหนา ฉะนั้น เมื่อยังไม่พ้นไปจากตัณหาตราบใด ก็ยังเต็มไปด้วยทุกข์
ตราบนั่น เพราะตัณหาเป็นผู้ทำให้เกิดทุกข์ ทุกข์เป็นผลเกิดมาจาก
ตัณหา ผู้เห็นว่าตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ แล้วก็พยายามปฏิบัติ
ตามทางพระอรหันต์ คือ พยายามคิดให้เลิก พดให้เลิก ทำให้เลิก
ตามหนทางที่จะออกจากตัณหา อยู่จนเต็มจนเต็มจนแล้ว จึงหลุดพ้น
จากตัณหาไปได้ ดังพระพุทธเจ้า และพระอรหันต์ทั้งหลาย มีพระ-
สาริบุตรโมคคัลลานเป็นต้น

เพราะฉะนั้น ควรที่พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย จะนึกไว้เสมอว่า
ทุกข์เกิดมาจากตัณหา ๆ ทำให้เกิดทุกข์ คือ ความอยากความปรารถนา
ความต้องการทำให้เกิดทุกข์ ดังนั้น ให้จงได้เสมอไปก็จักเป็นการดี สำนึก
ความในเทศนาภิกษุเพียงเท่านั้น.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กณฑ์ที่ ๒๗

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิเทศ

ว่าด้วยบาทที่ ๒ แห่งคาถาที่ ๒ แห่งคฤหัสถ์สูตร

เต ทุปฺปมฺมุจฺจา น หิ อณฺณโมกฺขชาติ เต วา ภวสาคฺคตฺตฺวํ ทุปฺป
มฺมุจฺจา สตุตา วา เอตฺโต ทุมฺโมจฺยาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิเทศ กณฑ์ที่ ๒๗
ว่าด้วยบาทที่ ๒ แห่งคาถาที่ ๒ ในคฤหัสถ์สูตร สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในบาทที่ ๒ แห่งคาถาที่ ๒ นี้
ว่า เหล่านันเป็นผู้เปลืองไฉยาก ความพ้นจากผู้นั้นไม่มี ดังนี้ ๑ ในคำ
เหล่านั้นพระสารีบุตรเถรเจ้าได้กล่าวเป็นนิเทศขแจ้งออกไว้ว่า อีกอย่างหนึ่ง
วัตถุแห่งความยินดีในภพเหล่านั้นเป็นของเปลืองไฉยาก อีกอย่างหนึ่งว่า
สัตว์โลกทั้งหลายเป็นของเปลืองไฉยากจากสังขนั้น ดังนี้

เมื่อพระสารีบุตรเถรเจ้ากล่าวไว้อย่างนั้นแล้ว ได้กล่าวต่อไปว่า วัตถุ
แห่งความยินดีในภพเหล่านั้นเป็นของเปลืองไฉยากอย่างไร ๑ อย่างหนึ่ง
คือ สุขเวทนาก็เป็นของเปลืองไฉยาก วัตถุที่ต้องการก็เป็นของเปลืองไฉ
ยาก ความเป็นหนุ่มสาวก็เป็นของเปลืองไฉยาก ความไม่มีโรคก็เป็นของ
เปลืองไฉยาก ชีวิตก็เป็นของเปลืองไฉยาก ลาภก็เป็นของเปลืองไฉยาก
ยศก็เป็นของเปลืองไฉยาก สรรเสริญก็เป็นของเปลืองไฉยาก สุขก็เป็น
ของเปลืองไฉยาก รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นที่พอใจก็
เป็นของเปลืองไฉยาก ความสมบูรณ์ด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็เป็น
ของเปลืองไฉยาก คือ เป็นของปล่อยไฉยาก เป็นของทำให้เห็นไฉยาก
เป็นของทำให้ปล่อยไฉยาก เป็นของข้ายไฉยาก เป็นของเล็ครอดไฉยาก
เป็นของขุ่นไฉยาก เป็นของขำไฉยาก เป็นของลวงเล่ห์ไฉยาก เป็นของ
ให้กลับไฉยาก ๑ วัตถุแห่งความยินดีในภพเหล่านั้นเป็นของเปลืองไฉ
ยากอย่างนี้

ข้อว่าสัตว์ทั้งหลายเป็นของให้พ้นไฉยากจากสังขนั้น คือ อย่างไร คือ
ทำให้สัตว์ทั้งหลายพ้นจากสุขเวทนา ปล่อยสุขเวทนาไฉยาก ทำให้ปล่อย
จากวัตถุที่ต้องการไฉยาก ทำให้ปล่อยจากความเป็นหนุ่มสาวไฉยาก
ทำให้ปล่อยจากความไม่มีโรคไฉยาก ทำให้ปล่อยจากชีวิตไฉยาก ทำให้
ปล่อยจากลาภ ยศ สุข สรรเสริญไฉยาก ทำให้ปล่อยจากรูป เสียง
กลิ่น รส โผฏฐัพพะอันเป็นที่พอใจไฉยาก ทำให้ปล่อยจากความสมบูรณ์
ด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไฉยาก

ข้อความพ้นจากผู้อื่นไม่มีนั้น คือ สัตว์โลกทั้งหลายจมอยู่ด้วย
ตนเอง ย่อมไม่อาจคงผู้อื่นให้จมอยู่เช่นได้ ข้อแรกกับทสมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ดูก่อนจกเจะ การหมั่นจมอยู่ในหล่มด้วยตนเอง
จะฉุดผู้อื่น ซึ่งจมอยู่ในหล่มเช่นได้นั้นเป็นอันไม่มี ดูก่อนจกเจะ ผู้ที่ไม่
ได้ฝึกหัดตนเอง ไม่ได้แนะนำตนเอง ไม่ได้นำตนเองให้ดับกิเลส จักฝึก
หัดผู้อื่น จักแนะนำผู้อื่น จักทำให้ผู้อื่นดับกิเลสได้นั้นเป็นอันไม่ได้
ดังนี้ ฯ ความพ้นจากผู้อื่นหรือความพ้นเพราะผู้อื่นย่อมไม่มีอีกอย่างหนึ่ง

อีกอย่างหนึ่งว่า ไม่มีผู้อื่นที่จะเปลื้องผู้อื่นได้ ถ้าทำได้ก็ต้องมีด้วย
เร็วแรงของตน ด้วยกำลังของตน ด้วยความเพียรของตน ด้วยความ
บากบั่นของตน ด้วยเร็วแรงบรุษ ด้วยกำลังบรุษ ด้วยความเพียรบรุษ ด้วย
ความบากบั่นบรุษของตนเอง ด้วยการปฏิบัติชอบ ด้วยการปฏิบัติสมควร
ด้วยการปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ด้วยการปฏิบัติมั่นคง ด้วยการปฏิบัติธรรม
สมควรแก่ธรรม ด้วยตนเองโดยแท้ ดังนี้ ฯ ความพ้นเพราะผู้อื่นย่อมไม่มี
แม้ด้วยอาการอย่างใด ฯ ข้อสมกับทสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า
ดูก่อนโศตกมาณพ เราไม่อาจเปลื้องใคร ๆ ในโลก ซึ่งยังมีความสงสัย
อยู่ได้ เว้นแต่ผู้ซึ่งขงธรรมอันประเสริฐสุดด้วยตนเองจึงจะพาด้วยตน
เองได้ เชอข้ามห่วงนาอนันได้ด้วยอาการอย่างใด ดังนี้

อีกอย่างหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ผู้ใดทำบาปด้วย
ตนเอง ก็จะเศร้าหมองด้วยตนเอง ผู้ใดไม่ได้ทำบาปด้วยตนเอง ก็จะ
บริสุทธิ์ด้วยตนเอง ความบริสุทธิ์ และความไม่บริสุทธิ์เป็นของเฉพาะ
ตัว ผู้ใดทำให้ผู้อื่นบริสุทธิ์ไม่ได้ ดังนี้ ฯ อีกอย่างหนึ่ง สมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ดูก่อนพราหมณ์ นิพพานก็ตั้งอยู่อย่างนั้น ทาง
ไปนิพพานก็ตั้งอยู่อย่างนั้น แต่เราเป็นผู้ชักชวนให้ไปตามทางนิพพาน
เท่านั้น พวกสาวกของเราว่ากล่าวสั่งสอนอย่างนั้น บางจำพวกก็สำเร็จ
นิพพาน บางจำพวกก็ไม่สำเร็จ เราจะกล่าวอะไรในข้อนี้ ดูก่อนพราหมณ์
พระตถาคตเจ้าเป็นผู้บอกทางเท่านั้น พระพุทธเจ้าทรงบอกทางเท่านั้น
บุคคลต้องเดินด้วยตนเองจึงจะพ้นได้ ดังนี้ ด้วยถ้อยคำที่วามาแล้วนี้ให้

เห็นว่าความพ้นเพราะผู้อื่นยอมไม่มี ดังนี้ สันเนือความในพระบาลีว่าด้วย
บาทที่ ๒ แห่งคาถาที่ ๒ เพียงเท่านี้

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า คำว่า ความพ้นเพราะผู้อื่นไม่มี
นั้น คือ ความพ้นเพราะบุคคลเหล่านั้นยอมไม่มี คำว่า อีกอย่างหนึ่ง
วัตถุแห่งความยินดีในภพเหล่านั้นเป็นของเปลืองไต่ยากนั้น คือ ธรรม
ทั้งหลายอันเป็นวัตถุแห่งความยินดีในสุข ย่อมเป็นของยากที่จะเปลือง
คำว่า อีกอย่างหนึ่งสัตว์ทั้งหลายเปลืองไต่ยากจากสิ่งนั้น ดังนี้ คือ สัตว์
ทั้งหลายยากที่จะเปลืองจากวัตถุแห่งความยินดีในภพนั้น คำว่า ยาก
ไต่ยากนั้น คือ ยากที่จะยกขึ้น คำว่า ผู้จมอยู่ในหล่มด้วยตนเองนั้น คือ
ผู้ จมอยู่ในเบือกตมอันลึกจนตลอดถึงศีรษะ ผู้นั้นยอมไม่อาจที่จะหลุด
ผ่นซึ่งจมอยู่ในหล่มนั้นจนไปไว้นบนกได้ ผู้ใดจมอยู่ในหล่มด้วยตนเอง
เอง ผู้นั้นจะหลุดผ่นซึ่งจมอยู่ในหล่มให้ขึ้นจากหล่มไต่ขึ้นเป็นอันไม่มี
คำว่า ไม่ฝึกฝนนั้น คือ ไม่ทำให้หมดพยศร้าย คำว่า ไม่แนะนำนั้น คือ
ไม่ได้ศึกษาวินัยดี คำว่า ไม่ค้ำนั้น คือ ไม่ค้ำกิเลส ฯ ผู้เช่นนั้นจะฝึกฝน
ผ่น จักทำให้ผ่นหมดพยศร้าย จักแนะนำผ่นจักให้ศึกษาไตรสิกขา
จักให้ผ่นค้ำกิเลสได้อย่างไร ผ่นไม่มีใครจะสามารถปลดเปลื้องผ่น
อันได้ บุคคลยอมปลดเปลื้องตนเองเท่านั้น ฯ คำว่า ด้วยเรี่ยวแรงของ
คนได้ หมายด้วยเรี่ยวแรงแห่งความรู้ของตน คำว่า ด้วยกำลังนั้น หมาย
กำลังความรู้ คำว่า ความเพียรนั้น หมายความว่า เพียรทางใจที่ประกอบกับ
ความรู้ คำว่า ความบากบั่นนั้น หมายความว่า เพียรใหญ่ ท้าวไปสู่ขณะ
คือ ๆ ไป ฯ คำว่า ผู้ใดทำบาปด้วยตนเอง ก็จะไม่เศร้าหมองด้วยตนเอง
นั้น คือ ผู้ใดทำอกุศลกรรมไว้ด้วยตนเอง ผู้นั้นเมื่อได้เสวยทุกข์ในอบาย
ก็ชื่อว่าเศร้าหมองด้วยตนเอง ฯ คำว่า ผู้ใดไม่ได้ทำบาปไว้ ก็ย่อมบริสุทธิ์
ด้วยตนเองนั้น คือ ผู้ใดไม่ได้ทำบาปไว้ด้วยตนเอง เมื่อผู้นั้นไปสู่สุคติ
หรือไปสู่ที่ไม่ใช่สุคติ ก็ย่อมบริสุทธิ์ด้วยตนเอง ฯ คำว่า ความบริสุทธิ์และ

ไม่บริสุทธิ์เป็นของเฉพาะตัวนั้น คือ ความบริสุทธิ์ อันได้แก่กุศลกรรมกร
ทำความดี และความไม่บริสุทธิ์ อันได้แก่อกุศลกรรมกรทำความชั่ว ย่อมให้
ผลแก่ผู้ทำเท่านั้น ๆ คำว่า ผู้อนทำให้ผู้อื่นบริสุทธิ์ไม่ได้นั้น คือ บุคคลอื่น
ทำให้บุคคลอื่นบริสุทธิ์ไม่ได้ หรือจะทำให้ผู้อื่นเศร้าหมองก็ไม่ได้

คำว่า นิพพานนั้น ได้แก่อมตมหานิพพาน คำว่า ทางไปนิพพานนั้น
ได้แก่ ทางพระอริยะเริ่มแต่วิปัสสนาเบื้องต้นไป คำว่า เราเป็นผู้ทำนั้น คือ
เราเป็นผู้ให้ถ้อยทางนิพพาน เป็นผู้ให้ตั้งอยู่ในทางนิพพาน คำว่า ว่ากล่าว
สั่งสอนนั้น แยกออกเป็น ๒ คำ คือ ว่ากล่าวคำหนึ่ง สั่งสอนคำหนึ่ง เมื่อมี
เรื่องเกิดขึ้นแล้วจึงสอนเรียกว่า ว่ากล่าว เมื่อเรื่องยังไม่เกิดขึ้นแต่ชุก
และโทษไว้ให้รู้ล่วงหน้า เรียกว่าสั่งสอน ๆ อีกอย่างหนึ่งว่า ว่าเฉพาะหน้า
เรียกว่า ว่ากล่าว ว่าลับหลังหรือส่งทูตส่งข่าวไป เรียกว่าสั่งสอน ๆ ว่าคราว
เดียวเรียกว่า ว่ากล่าว ว่าบ่อย ๆ เรียกว่าสั่งสอน ๆ คำว่า เราเป็นแต่ผู้
บอกทางเท่านั้น คือ เราเป็นแต่บอกทางเดินเท่านั้น คำว่า ผู้เดินด้วย
ตนเอง ย่อมหลุดพ้นนั้น คือ ผู้เดิน อันได้แก่ผู้ปฏิบัติต้องหลุดพ้นด้วยตน
เอง ดังนั้น สันเนอความในอรรถกถาและในเทศนาภักตพินัยของน่าน.

เอวํ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฑ์ที่ ๒๘

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิเทศ

ว่าด้วยบาทที่ ๓ แห่งคาถาที่ ๒ ในคฤหัสถ์สูตร

ปจฺฉา ปุเร วาปี อเปกฺขมานาติ ปจฺฉา วุจฺจติ อมาคตํ ปุเร
วุจฺจติ อตฺตนฺตติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพก็ได้แสดงคัมภีร์พระมหานิเทศ กัถเจ้าที่ ๒๘ ว่าด้วยบาบทที่ ๓ แห่งคาถาที่ ๒ ในคุหุฏฐกสูตร สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลีอันมีในบาบทที่ ๓ แห่งคาถาที่ ๒ ในคุหุฏฐกสูตรนั้นว่า ผู้เขื่อใยภายหลัง หรือในปางก่อน ดังนี้ ฯ คำเหล่านี้ พระสารบุตรเถระเจ้าได้ขยายออกไว้ว่า ภายหลังนั้น ได้แก่อนาคต ปางก่อนนั้น ได้แก่อดีต ฯ อีกอย่างหนึ่งว่า ภายหลังนั้น ได้แก่อนาคตและปัจจุบัน เพราะถ่ออดีตเป็นใหญ่ ปางก่อนนั้น ได้แก่ อดีตและปัจจุบัน เพราะถ่ออนาคตเป็นใหญ่

อย่างไรจึงเรียกว่าบุคคลทำความเขื่อใยในปางก่อน ฯ อย่างนี้ คือ บุคคลย่อมมาถึงพร้อมซึ่งความพลัดเปลี่ยนในสิ่งนั้นว่า ในอดีตกาลเราได้มีรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณอย่างนั้น อีกอย่างหนึ่งว่า บุคคลย่อมพลัดเปลี่ยนยินดีต่อรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณในอดีตกาลว่าในอดีตกาลนั้น ตากับรูป และจักขุวิญญาณ ของเราได้เป็นแล้ว อย่างนั้น หูกับเสียง และโสตวิญญาณของเราได้เป็นแล้วอย่างนั้น จมูกกับกลิ่น และความรู้สึทางจมูกของเราได้เป็นแล้วอย่างนั้น ลิ้นกับรส และความรู้สึทางลิ้นของเราได้เป็นแล้วอย่างนั้น กายกับโผฏฐัพพะ และความรู้สึทางกายของเราได้เป็นแล้วอย่างนั้น ใจกับธรรม และความรู้สึในใจของเราได้เป็นแล้วอย่างนั้น ฯ อีกอย่างหนึ่งว่า บุคคลย่อมพลัดเปลี่ยนยินดีต่อการพูดเล่นหัวเราะ กับมาตุคามในเวลาล่วงมาแล้ว เมื่อนึกถึงแล้วก็มีความยินดี มีความใคร่ มีความปลื้มใจ แม้อย่างนี้ก็เรียกว่าทำความเขื่อใยในปางก่อน

บุคคลทำความเขื่อใยในภายหลังนั้น คือ อย่างไร ก็ บุคคลมีความพลัดเปลี่ยนในสิ่งนั้น ฯ ด้วยการนึกว่าในอนาคตข้างหน้า เราจักมีรูป

เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณอย่างนั้น ตากับรูป หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายกับโผฏฐัพพะ ใจกับธรรมของเราจักเป็นอย่างนั้น ในกายภาคนั้น เมื่อนึกอย่างนั้นแล้วก็ตั้งจิตไว้ เพื่อให้ได้สิ่งที่ยังไม่ได้ เพลิดเพลินต่อสิ่งที่ยังไม่ได้ เพราะมีความตั้งใจเป็นปัจจัย แม้อย่างนั้นก็ชื่อว่าบุคคลทำความเชื่อใจในกายหลัง อีกอย่างหนึ่งว่า บุคคลตั้งจิตไว้เพื่อให้ได้สิ่งที่ยังไม่ได้ว่า เราจะได้เป็นเทพเจ้าผู้ใหญ่หรือผู้ร่ำรวย ด้วยสลอน หรือด้วยขว้ตรอนัน ด้วยตะบะอันด้วย พรหมจรรย์อันแล้ว ก็เพลิดเพลินต่อสิ่งนั้น เพราะมีความตั้งใจเป็นปัจจัย เมื่อเพลิดเพลินต่อสิ่งนั้น ตั้งหวานก็เรียกว่า ทำความเชื่อใจในกายแล้ว ดังนี้ สมนะความในพระบาลีเพียงเท่านั้น.

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า คำว่า เพราะถือคิดเป็นใหญ่ นั้น คือ เพราะอาศัยข้อคิด ๆ คำว่า อย่างไรจึงเรียกว่าบุคคลทำความเชื่อใจในปางก่อนนั้น คือ บุคคลทำการเห็น ทำการแลดูด้วยประการใด คำว่า เราได้มีรปอย่างนั้นแล้ว คือ เราได้เป็นอย่างนั้น ไม่มีรปรางสูง ต่ำ อ้วน ผอม เป็นต้นอย่างนั้น ๆ คำว่า มีความเพลิดเพลินในสิ่งนั้น คือ น้อมเข้าไปซึ่งค้นหาในอารมณ์ คือรูปนั้น ถึงในเวทนาเป็นต้น ก็เหมือนนั้น ๆ เมื่อท่านจะแสดงความเกิดแห่งตัณหา ด้วยอำนาจแห่งวัตถุและอารมณ์จึงได้กล่าวคำทั้งหลายเป็นต้นว่า จักขุในรูปกับความรู้จักทางจักขุของเรา ได้เป็นแล้วอย่างนั้น คำว่า วิญญาณนหมายชวนจิต คำว่า เพราะวิญญาณเนื่องกับความยินดี ด้วยความพอใจนั้น คือ เพราะชวนจิตนั้นเป็นของเนื่องกับด้วยความยินดีอันเกิดด้วยความพอใจ คำว่า เพลิดเพลินต่อสิ่งนั้น คือ เพลิดเพลินต่ออารมณ์นั้น ด้วยอำนาจตัณหา คำว่า ในปางก่อนนั้น หมายในเวลาล่วงแล้วมา คำว่า การพูดและการหิวระ การเล่นนั้น หมายการพูดกับมาตคาม การหิวระกับมาตคาม การเล่นกับมาตคาม คำว่า ยินดีต่อสิ่งนั้น คือ ได้ประสบความยินดีในสิ่งนั้น ได้

รู้สึกยินดีในสิ่งนั้น คำว่า ใครต่อสิ่งนั้น คือ มุ่งหวังต่อสิ่งนั้น คำว่า ถึงความ
ปลื้มใจนั้น คือ ถึงซึ่งความยินดี คำว่า ด้วยศัลยา คือ ด้วยศัล ๕ แก่นคน
คำว่า ด้วยข้อวัตรนั้น คือ ด้วยการถือมั่นซึ่งธตังค์ คำว่า ด้วยตบะนั้น คือ
ด้วยการถือมั่นซึ่งความเพียร คำว่า ด้วยพรหมจริยาน คือ ด้วยการงดเว้น
จากเมถุนธรรม คำว่า เทพเจ้าผู้ใหญ่นั้น ได้แก่ เทพเจ้าผู้มีอำนาจมาก
หรือผู้เป็นพระราชาแห่งเทวดา คำว่า เทพเจ้าน้อยนั้น หมายเทพเจ้า
องค์ใดองค์หนึ่ง ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น.

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถาธิบายว่า ผู้เชื่อใจในภายหลังนั้น ได้แก่ ยินดีในอนาคต
คำว่า ผู้เชื่อใจในปางก่อนนั้น ได้แก่ ผู้ยินดีในอดีต ข้อที่ท่านกล่าวว่า อีก
นัยหนึ่ง คำว่า ภายหลัง ได้แก่อนาคตและปัจจุบัน เพราะถืออดีตเป็นใหญ่
คำว่า ในปางก่อน ได้แก่ในอดีตและปัจจุบัน เพราะถืออนาคตเป็นใหญ่
ซึ่งในอรรถกถาว่า เพราะอาศัยอดีตอนาคตนั้น มีคำอธิบายว่า ภายหลัง
นั้นหมายอนาคตและปัจจุบัน ปางก่อนนั้นหมายอดีตและปัจจุบัน ข้อ
เหมือนกับที่เราพูดกันอยู่เสมอว่า วันหลังเถอะจึงอย่างนั้นอย่างนั้น คำว่า
วันหลังในที่นี้ เราหมายถึงวันข้างหน้า ไม่ได้หมายถึงวันล่วงแล้วมา แต่
บางครั้งก็พูดว่าวันหน้าเกิด เพราะฉะนั้น คำว่า หลังว่าหน้า ท่านจึงต้อง
อธิบายไว้เป็น ๒ อย่าง คือ อย่างที่ ๑ ว่า ภายหลังนั้น หมายอนาคต ปาง
ก่อนนั้น หมายอดีต อย่างที่ ๒ ว่า ภายหลังนั้น หมายอนาคตกับปัจจุบัน
ปางก่อนนั้นหมายอดีตกับปัจจุบัน ดังนี้

ข้อที่ว่ามีใจในปางก่อนนั้น อธิบายว่า เมื่อนึกถึงรูป เวทนา
สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ล่วงมาแล้วก็เกิดความเพเลิกละเลินยี่ได้ว่า
เมื่อก่อนเราได้มีรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อย่างนั้น ๆ อัน
นี้เป็นนัยที่ ๑ ๑ รู้สึกมีความรักใคร่พอใจ ในรูป เวทนา สัญญา
สังขาร วิญญาณ ที่ล่วงมาแล้ว อันเป็นนัยที่ ๒ นึกถึงการพูดเล่น
การหัวเราะ การพูดกับมาตุคาม ในปางก่อนแล้ว ก็เกิดความเพเลิกละเลิน

ขาคี อนันเป็นนัยที่ ๓ ๆ หง ๓ นัยได้ใจความว่า เมื่อมาถึงของแล้ว
มาแล้ว ก็เกิดความยินดี การที่เป็นอย่างนี้ เรียกว่ามีความเชื่อใจในปาง
ก่อน ข้อมีความเชื่อใจในภายหลังนั้น คือ เมื่อมาถึงของแล้วข้างหน้า
แล้วก็เกิดความเพลิดเพลินยินดีว่า ต่อไปข้างหน้า ตา หู จมูก ลิ้น กาย
ใจ ของเราก็คงได้ประสบ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรม
อย่างนั้น ๆ หรือพูดง่าย ๆ เมื่อมาถึงข้างหน้าแล้ว ก็เกิดความดีใจว่า
เราก็คงได้อย่างนั้น เป็นอย่างนั้น เช่นนี้เรียกว่าต่อไปข้างหน้า เราจะได้เป็น
เทพเจ้าผู้ใหญ่ หรือเทพเจ้าผู้น้อย ด้วยคุณความดีนั้น เมื่อเป็นอย่างนี้
แล้วก็เกิดความเพลิดเพลินยินดี การที่เป็นอย่างนี้เรียกว่าทำความเชื่อใจ
ในภายหลัง ดังนี้ ๆ สัตว์โลกทั้งหลาย ซึ่งมีความต้องการเป็นต้นเหตุ
เนื่องด้วยความยินดีในภพ ย่อมมีความยินดีต่อภายหลังและปางก่อน ดังที่
อธิบายแล้ว เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงสอนภิกษุทั้งหลายไว้
ไม่ให้ยินดีต่อสิ่งล่วงแล้ว และต่อสิ่งที่ยังไม่ถึงด้วยพระบาลีว่า อดีต
นานวาลเมขฺข นปฺปฏิกงฺเข อนาคตํ มุคฺคณฺโณ นกฺคณฺโณ นกฺคณฺโณ
ไม่ควรมุ่งหวังสิ่งที่ยังไม่ถึง ควรพิจารณาเฉพาะสิ่งที่เกิดขึ้นเฉพาะ
หน้า ดังนี้ ที่ทรงสอนไว้อย่างนี้ โดยทรงมุ่งหมายว่า อย่ายินดีต่อสิ่งล่วง
แล้ว และยินดีต่อสิ่งที่ยังไม่ถึง เมื่อสิ่งใดมีอยู่ เป็นอยู่อย่างไรใน
ขณะนั้น ก็ให้พิจารณาหาเหตุผลในสิ่งนั้นว่าเป็นอย่างไรเท่านั้น ดังนี้

ในบาทที่ ๔ นนว่า ผู้กระชับกามเหล่านั้น เมื่อก่อน ดังนี้ ๆ เนื้อ
ความข้อนั้นในนิตย ซึ่งเป็นคำของพระสารีบุตรเถระเจ้าว่า ได้แก่ ผู้ต้อง
การ ผู้ยินดี ผู้ปรารถนา ผู้ทะเยอทะยาน ซึ่งกามคุณ ๕ อันเป็นปัจจุบัน
และกามคุณ ๕ อันเป็นอดีต ดังนี้ ส่วนในอรรถกถาว่า ผู้กระชับนั้น ได้แก่
ผู้กล่าวถึงคุณความดี แห่งกามคุณทั้ง ๕ ดังนทงน เพราะฉะนั้น จึง
เป็นอันว่า สนเนื้อความในอรรถกถาเพียงเท่านี้

ในอรรถาธิบายว่า ที่เรียกว่าผู้กระชับซึ่งกามเหล่านั้นเมื่อก่อนนั้น แยก
ออกเป็น ๒ คำ คือ กามเหล่านั้นคำหนึ่ง เมื่อก่อนคำหนึ่ง ๆ คำว่า กาม

เหล่านี้ ได้แก่ กามคุณ ๕ ในปัจจุบัน คำว่าเมื่อก่อน ได้แก่ กามคุณ ๕ ในอดีต คำว่า กระชับนั้น ตามพระบาลีว่า ได้แก่ ผู้ต้องการ ผู้ยินดี ผู้ปรารถนา ผู้ทะเยอทะยาน ผู้กระชับย่ง ตามอรรถกถาว่า ผู้กระชับนั้น ได้แก่ ผู้กล่าวถึงความคิด ผู้กระชับย่งนั้น ได้แก่ ผู้กล่าวด้วยถ้อยคำต่างๆ ซึ่งเมื่อด้วย กามคุณ ๕ ดังนี้ คือ ผู้ต้องการกามคุณ ๕ นั้น ย่อมสรรเสริญกามคุณ ๕ ว่าอย่างนั้นอย่างนี้ เช่นสรรเสริญว่า กามคุณ ๕ เป็นของให้เกิดสุขโสมนัส ไม่มสออันเสมอเหมือน และกล่าวสรรเสริญด้วยถ้อยคำต่างๆ อีก เป็นอันมาก โดยเหตุที่ไม่แลเห็นโทษแห่งกามคุณ ๕ ว่าเป็นอย่างไร ความจริงนั้น กามคุณ ๕ เป็นของให้โทษยิ่งกว่าสิ่งทั้งหมด ด้วยเหตุว่าทุกข์ทั้งสาม มีทุกข์เกิดจากการหาถิ่นเป็นต้น ก็ล้วนแต่มีกามคุณ ๕ เป็นต้นเหตุทั้งสิ้น ผู้หาถิ่นด้วยศิลปวิทยาต่างๆ ได้มีความลำบากในทางบกทางน้ำ เป็นต้นนั้นก็ดี ผู้ท้อสาเจ้านายจนถึงได้รับความลำบากแทบเอาชีวิตไม่รอดก็ดี ผู้ท้อสาเป็นพลรบสู้รบกันในสมรภูมิ ถึงซึ่งความตายก็ดี ถึงซึ่งทุกข์แทบประดาตายก็ดี เหล่านี้เป็นต้น ล้วนแต่มีกามคุณ ๕ เป็นต้นเหตุทั้งสิ้น ผู้มบญญาทั้งหลาย จึงเบื่อหน่ายกามคุณ ๕ หันไปหาทางนิพพานแล้ว ได้ประโยชน์สุขเป็นนิจกาล ดังนี้ สิ้นเนื้อความในเทศนาภณชนัน เพียงแทน.

เอวัง ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐีที่ ๒๕

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิเทศ
ว่าด้วยบาป ๑ แห่งคาถาที่ ๓ แห่งคฤหัสถ์สูตร

กาเมสฺส คิทฺธา ปสฺสา ปมฺพหา
อวทานิยา เต วิสเม นีวฺจฺจา
ทกฺขปนีตา ปรีเทวนติ
กิสฺส ภวิสฺสาม อีโต จุตาสติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิกาย กัณหา ๒๘ ว่า
ด้วยบาทที่ ๑ แห่งคาถาที่ ๓ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธ-
ศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระคาถาที่ ๓ แห่งคฤหัสถ์-
สูตรนั้นว่า บุคคลผู้ติดอยู่ ผู้ชวนชวาย ผู้ลุ่มหลง ในกามทั้งหลาย ข้อมเป็น
ผู้ลงไป เป็นผู้ตงอยู่ในสิ่งที่ไม่ชอบ เป็นผู้ประจบด้วยทุกข์ ย่อมพิโร
ธาพินว่า เราติดจากนั้นแล้วจักเป็นอย่างไร ดังนี้

ในเนื้อความเหล่านี้ สำหรับในเนื้อความข้อแรกอันมีในบาทที่ ๓
แห่งคาถาที่ ๓ ว่า ผู้ติดอยู่ ผู้ชวนชวาย ผู้ลุ่มหลงในกามทั้งหลายนั้น พระ-
สาริบุตรเถระเจ้าได้มีเทศไว้ว่า กามทั้งหลายนั้น เมื่อว่าโดยข้อใหญ่ใจความ
มีอยู่ ๒ คือ วัตถุกาม กิเลสกาม แล้วท่านอธิบายวัตถุกามกิเลสกามไว้ดังที่
เคยแสดงมาแล้วในกัณฑ์ก่อนนั้น ๆ คำว่า ติดนั้น อธิบายไว้ว่า ได้แก่
ขมิด คณรน กลืนเข้าไว้ เกี่ยวข้อง พัวพันอยู่ในวัตถุกามทั้งหลาย
ด้วยกิเลสกาม

คำว่า ผู้ชวนชวายนั่น ได้แก่ แสวงหา คั่นคว้า แสหา ซึ่งกาม
ทั้งหลาย เทียวไปในกามทั้งหลายนั้น มากไปในกามทั้งหลายนั้น หมกไป
ในกามทั้งหลายนั้น น้อมไปในกามทั้งหลายนั้น โน้มไปในกามทั้งหลาย
นั้น เื่องมไปในกามทั้งหลายนั้น มีใจน้อมไปในกามทั้งหลาย มีกาม
ทั้งหลายนั้นเป็นใหญ่ ๆ บุคคลเหล่าใด แสวงหา คั่นคว้า แสหา
ซึ่ง รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะ ด้วยอำนาจตัณหา เป็นผู้เทียวไป
มากไป หมกไป น้อมไป โน้มไป เื่องมไป มีใจน้อมไป ในสิ่งเหล่านั้น
มีสิ่งเหล่านั้นเป็นใหญ่ บุคคลแม้เหล่าใดก็ชื่อว่า เป็นผู้ชวนชวายในกาม
แม้บุคคลเหล่าใดได้ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะ ด้วยอำนาจตัณหา
แล้ว ก็เทียวไป มากไป หมกไป น้อมไป โน้มไป เื่องมไป น้อมใจ
ไปในรูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะนั้น มีรูป เสียง กลิ่น รส โสภ-

ฐัพพะนั้นเป็นใหญ่ ถึงแม้บุคคลเหล่านั้นก็ชื่อว่าผู้ชวนชวายเป็นการ

แม้บุคคลเหล่าใดบริโหมก รูป เสียง กลิ่น รส โสภณฐัพพะ ด้วยอำนาจคตฺตา เป็นผู้เที่ยวไป มากไป หนักไป น้อมไป โน้มไป เจื่อมไป มีใจน้อมไปในรูป เสียง กลิ่น รส โสภณฐัพพะนั้น ถึงแม้ว่าบุคคลเหล่านั้น ก็ชื่อว่าผู้ชวนชวายเป็นการ ฯ บุคคลผู้กระทำการทะเลาะกัน ชื่อว่าผู้ชวนชวายเป็นการทะเลาะกัน ผู้กระทำการงาน ชื่อว่าผู้ชวนชวายเป็นการงาน ผู้เที่ยวไปในโคจร ชื่อว่าผู้ชวนชวายเป็นโคจร ผู้มีการเพ่งธรรม ชื่อว่าผู้ชวนชวายเป็นการเพ่งธรรมอันใด ชื่อที่จะว่าต่อไปนี้ก็ดังนี้ คือ บุคคลเหล่าใด แสงหา คั่นคว่าหา แสหา ซึ่งกามทั้งหลาย เป็นผู้เที่ยวไป เป็นผู้มากไป เป็นผู้หนักไป เป็นผู้น้อมไป เป็นผู้โน้มไป เป็นผู้เจื่อมไป เป็นผู้น้อมใจไปในกามทั้งหลายนั้น เป็นผู้มีการทั้งหลายนั้นเป็นใหญ่ แม้บุคคลทั้งหลายนั้นก็ชื่อว่าผู้ชวนชวายเป็นการ

แม้บุคคลเหล่าใดแสงหา คั่นคว่าหา แสหา ซึ่งรูป เสียง กลิ่น รส โสภณฐัพพะ ด้วยอำนาจคตฺตา เป็นผู้เที่ยวไป มากไป หนักไป น้อมไป โน้มไป เจื่อมไป น้อมใจไปในรูป เสียง กลิ่น รส โสภณฐัพพะนั้น มีรูป เสียง กลิ่น รส โสภณฐัพพะ นั้นเป็นใหญ่ แม้ว่าบุคคลเหล่านั้นก็ชื่อว่าผู้ชวนชวายเป็นการ ฯ แม้บุคคลเหล่าใดได้ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณฐัพพะ ด้วยอำนาจคตฺตา แล้วเป็นผู้เที่ยวไป มากไป หนักไป น้อมไป โน้มไป เจื่อมไป น้อมใจไปในรูป เสียง กลิ่น รส โสภณฐัพพะนั้น มีรูป เสียง กลิ่น รส โสภณฐัพพะนั้นเป็นใหญ่ แม้บุคคลเหล่านั้นก็ชื่อว่าผู้ชวนชวายเป็นการ ฯ คำว่า ผู้ลุ่มหลงนั้น คือ เกศคามนุญ โดยมากย่อมลุ่มหลงอยู่ในกามคุณ ๕ ย่อมถกถอวิชาทำให้ตาบอด อกอวิชาร้อยไว้ ห่มห่อไว้ ปกปิดไว้ ครอบงำไป ดังนี้ สอนนอกความในพระบาลีสำหรับบาทที่ ๑ แห่งคาถาที่ ๓ เพียงเท่านั้น.

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
จะทรงทำให้แจ้ง ซึ่งการทบทวนคฤหัสถ์ไกลจากบริเวณนั้น เป็นยุคระบ
ความชั่ว จึงได้ตรัสคาถาที่ ๓ ซึ่งมีเนื้อความว่า ผู้ใดอยู่ในกาม ตั้ง
เป็นต้น ๆ เนื้อความแห่งคาถาที่ ๓ นั้นว่า สัตว์เหล่านั้นเป็นผู้ติดต่อกับ
ตัณหาในการบริโภคมกาม เป็นผู้ชวนชวนในการแสวงหาเป็นต้น เป็นผู้
ถึงซึ่งความลุ่มหลง เป็นผู้เชื่อว่าตกลงเพราะมีความตระหนี่ และเพราะไม่
เชื่อถ้อยคำของพระพุทธเจ้าเป็นต้น เป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในสิ่งที่ไม่ชอบ
มีการกระทำไม่ชอบทางกายเป็นต้น เป็นผู้ประกอบด้วยมรดกทุกข์ใน
เวลาสุดท้าย แล้วย่อมคิดว่าครวญว่าเราจุติจากนี้แล้วจะเป็นอย่างไร ดังนี้

คำว่า ติดอยู่นั้น ได้แก่ ติดด้วยกามราคะ คำว่า ข้องอยู่นั้น ได้แก่ ข้อง
ด้วยสังกัปปราคะ คือ ความยินดีในการทักขิไว คำว่า ดนรมนั้น ได้แก่ ดนรม
ด้วยกามตัณหา คำว่า กลืนเข้าไว้นั้น ได้แก่ ถูกความเพลิดเพลินในการ
โอบเข้าไว้ ห่มทับไว้ คำว่า ข้องนั้น ได้แก่ ข้องอยู่ด้วยกามสินณา คำว่า
ติดอยู่นั้น ได้แก่ เป็นผู้เคี่ยวด้วยความเร่าร้อนในการ คำว่า ห่มพันนั้น
ได้แก่ ถูกความเอาใจใส่ในกามวนเข้ามาหา ฯ อีกอย่างหนึ่งว่า ติดอยู่
ในสิ่งที่ได้เห็น ข้องอยู่ด้วยการเห็นเนื่อง ๆ ดนรมอยู่ในกิริยา คลุกคลี
กลืนเข้าไว้ในกิริยาคุ้นเคย ข้องไว้ในรอยแห่งสินณา เกียวไว้ในความ
ร่วมกันแห่งบุคคลสองต่อสอง เป็นผู้ไม่ปล่อยในเวลาต่อ ๆ ไป จึงได้ชื่อว่า
เป็นผู้พันพัน อาจารย์อีกพวกหนึ่งได้พรรณนาไว้อย่างนี้

คำว่า แสวงหานั้น คือ หวังเฉพาะ คำว่า คัมภานนั้น คือ คัมภาทองได้
คำว่า แสหานั้น คือ ต้องการ ปรรตนา โดยอาการทั้งปวง อีกอย่างหนึ่ง
ว่า ได้แก่ แสวงหาว่าอารมณ์ที่เราเห็นนั้นสวยงามหรือไม่สวยงาม เมื่อ
ทำให้แจ่มแจ้งในอารมณ์ทั้งงามและไม่งาม แล้วทำความรักเพื่อเกี่ยวข้อ
กับอารมณ์นั้นชื่อว่าคัมภาทอง ฯ การแสวงหานั้น หมายถึงแสวงหาด้วย

อำนาจจิต คัมภานัน หมายความว่า เกี้ยวข้อง แสวงหาใน หมายความว่า บุคคลเหล่านี้
 โด่เหวลงไปอาศัยกาม ๒ อย่าง บุคคลเหล่านี้เรียกว่าเหวไปในสิ่ง
 นั้น บุคคลเหล่านี้ทำให้กามเหล่านั้นเจริญมากขึ้น กำเริบมากขึ้น บุคคล
 เหล่านี้เรียกว่าผู้มากด้วยสังขาร บุคคลเหล่านี้ทำใจในกามเหล่านั้น
 น้อมไปในกามเหล่านั้น บุคคลเหล่านี้ชื่อว่าผู้น้อมไปในสิ่งนั้น บุคคลเหล่านี้คือ
 เป็นผู้พักอยู่ในกามเหล่านั้น บุคคลเหล่านี้ชื่อว่า เป็นผู้โน้มไปในสิ่ง
 นั้น บุคคลเหล่านี้เป็นผู้ห้อยลงในกามเหล่านั้น แล้วน้อมไปในกาม
 เหล่านั้น บุคคลเหล่านี้ชื่อว่าผู้เงอมไปในสิ่งนั้น บุคคลเหล่านี้เป็นผู้
 ปล่อยลงในกามเหล่านั้น เป็นผู้ถูกความคั่นรณและความเกี้ยวข้องครอบงำ
 บุคคลเหล่านี้ชื่อว่าผู้น้อมใจไปในสิ่งนั้น บุคคลเหล่านี้ทำกาม
 เหล่านั้นให้เป็นใหญ่ บุคคลเหล่านี้ชื่อว่าผู้มั่งงั่นเป็นใหญ่ ฯ อีก
 อย่างหนึ่งว่า ผู้ต้องการอารมณ์ เรียกว่า ผู้เหวไปในสิ่งนั้น ผู้ใคร่ต่ออารมณ์
 เรียกว่า ผู้มากไปในสิ่งนั้น ผู้ชอบใจอารมณ์ เรียกว่า ผู้หนักไปในสิ่งนั้น
 ผู้รักอารมณ์ เรียกว่า ผู้น้อมไปในสิ่งนั้น ผู้ประกอบซึ่งความใคร่ต่อ
 อารมณ์ เรียกว่า ผู้โน้มไปในสิ่งนั้น ผู้กำหนดยินดีซึ่งอารมณ์ เรียกว่า ผู้
 เงอมไปในสิ่งนั้น ผู้คั่นรณต่ออารมณ์ เรียกว่า ผู้น้อมใจไปในสิ่งนั้น ผู้ผูก
 อารมณ์ไว้ เรียกว่า ผู้มั่งงั่นเป็นใหญ่ อาจารย์อีกพวกหนึ่งพรรณนาไว้
 อย่างนี้

คำว่า แสวงหา ในคำว่า แสวงหารูปเป็นต้นนั้น มีคำอธิบายว่า
 แสวงหานั่น ได้แก่ การแสวงหาเพื่อได้อารมณ์ที่ยังไม่ได้ คำว่า บริโภค
 นั้น ได้แก่ รับอารมณ์ที่ได้อยู่ในเงอมมือแล้ว คำว่า ผู้ทำความวุ่นวายนั้น
 ได้แก่ ผู้ทำความวิวาทกัน คำว่า ผู้ชวนชวายในการวุ่นวายนั้น ได้แก่
 ผู้ประกอบในการวิวาท ถึงแม้ว่าใน คำว่า ผู้ทำการงานเป็นต้น ก็เหมือน
 นั้น คำว่า ผู้เหวไปในโคจรนั้น ได้แก่ ผู้เหวไปในที่ไม่ควรเหววมท
 อยู่แห่งหญิงแพศยาเป็นต้น อีกอย่างหนึ่งว่า ได้แก่ ผู้เหวไปในอารมณ์
 มีสคิบัญญัติเป็นต้น ผู้ประกอบในโคจรเหล่านั้น เรียกว่า ผู้ชวนชวายใน

โคจร คำว่า ผู้เพ่งธรรมนั้น ได้แก่ผู้เจริญภาวนา คำว่า ผู้ชวนชวนในการเพ่งธรรมนั้น ได้แก่ ผู้ประกอบในภาวนา ดังนี้ สำนึกในความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น.

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถาธิบายว่า ข้อความในบาทที่ ๑ แห่งคาถาที่ ๓ ว่า ผู้ติดอยู่ ผู้ชวนชวน ผู้ลุ่มหลงในกามทั้งหลายนั้น ในพระบาลีได้อธิบาย คำว่า ติดอยู่ และ คำว่า ชวนชวน คำว่า ลุ่มหลงไว้โดยพิสดารแล้ว มาถึงอรรถกถา ท่านก็อธิบายต่อไปอีกว่า คำไหนหมายความว่าอย่างไร ในเนื้อความเหล่านั้น เมื่อว่าโดยใจความแล้วก็มีอยู่ ๓ ข้อ คือ ผู้ที่ยึดในวัตถุกาม ติดอยู่ในวัตถุกาม ข้องอยู่ หัวพันอยู่ ในวัตถุกาม เรียกว่าผู้ติดอยู่ในกามทั้งหลาย ดังนี้ ๑ ผู้แสวงหา ผู้ได้ ผู้บริโภคนั้น ๒ ข้างวัตถุกามทั้งหลายด้วยอำนาจตัณหา เรียกว่า ผู้ชวนชวนในกามทั้งหลาย ผู้ลุ่มหลงในกามคุณ ๕ เรียกว่า ผู้ลุ่มหลงในกามทั้งหลาย ดังนี้ นอกนั้นก็ไม่มีคำใดที่ควรยกขึ้นมาอธิบาย จึงเป็นอันว่าจบเทศนาถกเทศเพียงเท่านั้น.

เอวံ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๓๐

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิกายเทศ

ว่าด้วยบาทที่ ๒ แห่งคาถาที่ ๓ ในกุฎฐกสูตร

อวทานิยา เต วิสาเม นวิภูชาติ อวทานิยาติ - อวจจณนัตติปิ
อวทานิยา ฯ มจฺจนฺโรโป วุจฺจนฺติ อวทานิยาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิกายเทศ กัณฑ์ที่ ๓๐ ว่าด้วยบาทที่ ๒ แห่งคาถาที่ ๓ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในบาทที่ ๒ แห่งคาถาที่ ๓ ใน
คหัญญุกสูตรนั้นว่า พวกนั้นเป็นผู้ถอลง เป็นผู้ตั้งอยู่ในความไม่ชอบ
คณ ๑ ขอความเหล่านั้น พระสารีบุตรเถรเจ้าได้กล่าวไว้ว่า คำว่า ผู้ถอลง
ได้แก่ผู้ลงไป ถึงแม้ว่าผู้มีความตระหนักรู้ว่าผู้ถอลงเหมือนกัน ๑
ผู้ไม่เชื่อถอลงถอยคำ คือ ชงการแสดง ชงการสั่งสอนของพระพุทธเจ้า
ของพระพุทธสาวกทั้งหลายก็ชื่อว่า ผู้ถอลง

อย่างไร จึงเรียกว่า ผู้ถอลง อย่างนี้ คือบุคคลเหล่าใดลงไป บุคคล
เหล่านั้นชื่อว่า ผู้ถอลง ๑ คำว่า ลงไปนั้น คือ ไม่รู้รัก ไม่รู้กำหนด
พิจารณา ไม่รู้ประคอง

ชื่อว่า มีความตระหนักรู้ ก็ชื่อว่าผู้ถอลงนั้น คือ อย่างไร ๑ ความ
ตระหนักรู้มีอยู่ ๕ อย่าง คือ ความตระหนักรู้อาวาส ๑ ความตระหนักรู้ตระกูล ๑
ความตระหนักรู้ลาภ ๑ ความตระหนักรู้วรรณะ ๑ ความตระหนักรู้ธรรม ๑ ที่
เรียกว่าความเห็นขวนขวาย ความหวงแหน ความหดหู่ด้วยความโง่
ความป้องกันไว้ ๑ อีกอย่างหนึ่งว่า ความตระหนักรู้ได้แก่ความถือ ซึ่ง
ขันธ ชาติ อายตนะ ๑ ผู้ที่ประกอบด้วยความตระหนักรู้ด้วยความไม่รู้จัก
ความประสงค์ดังที่มานั้น เรียกว่าผู้ถอลง

บุคคลเหล่าใดไม่เชื่อถอลงถอยคำ คือ ไม่เชื่อถอลงการแสดง การสั่งสอน
ของพระพุทธเจ้า และของพุทธสาวกทั้งหลายนั้นคืออย่างไร คือ บุคคล
เหล่าใดไม่ฟังดี ไม่เงยหูฟัง ไม่เข้าไปตั้งจิตไว้เพื่อความรู้ทั่วถึง ซึ่งคำ
สอนของพระพุทธเจ้า ของสาวกพระพุทธเจ้า เป็นผู้ไม่เชื่อฟัง ไม่
ทำตามถ้อยคำ ประพฤติเป็นปฏิโลม เบือนหน้าไปทางอื่น บุคคลเหล่านั้น
ชื่อว่าไม่เชื่อถอลงถอยคำของพระพุทธเจ้า ของสาวกพระพุทธเจ้า บุคคล
เหล่านั้นชื่อว่าผู้ถอลง

คำว่า บุคคลเหล่านั้น ตั้งอยู่ในสิ่งที่ไม่ชอบนั้น คือ บุคคลเหล่านั้น
ตั้งมั่นอยู่ในกาชกรรม วิชกรรม มโนกรรม อันไม่ชอบและตั้งอยู่ในปาณา-

คิมาต อทินนาทาน กาเมสุมิฉาจาร มุสาวาท บิสฺสวาจา เปรฺสวาจา
สัมผัสฺปฺปลาปวาจา อภิชฌา พยาบาท สังขาร กามคุณ ๕ นีวรณ ๕
เจตนาที่ไม่ชอบ ความตั้งใจที่ไม่ชอบ ดังนี้ สันเนือความในพระบาลี
เพียงเท่านั้น.

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า คำว่า ลงไปนั้น คือ ไปส่อบาย
คำว่า ผู้มีความตระหนี่นั้น คือ ผู้หวงสมบัติของตน คำว่า ถ้อยคำนั้นคือ
การกล่าว คำว่า การแสดงนั้น คือ การแสดงโอวาท คำว่า การสั่งสอนนั้น
คือ คำสอนเนื่อง ๆ คือ คำว่า ไม่เชื่อคำสั่งสอนนั้น คือ ไม่เคารพนับถือ
คำว่า ตระหนี่อาวาสเป็นต้นนั้น มีคำอธิบายว่า อาวาสนั้น ได้แก่ อาราม
ทงสน บริเวณทงสน หรือห้องเพิงทงเองเดียว หรือที่อยู่กลางคืน
เป็นต้น ๆ ภิกษุทั้งหลายอยู่เป็นสุขในใด ได้ปัจจัยทั้งหลายในใด
ทนนั้น เรียกว่าอาวาส ๆ ภิกษุองค์หนึ่งไม่ต้องการให้ภิกษุผู้มคฺล ผู้
สมุรณด้วยข้อวัตรมาอยู่ในอาวาสนั้น ถึงมาอยู่แล้วก็ยากให้ไปเสีย
โดยเร็ว ดังนี้ เรียกว่าตระหนี่อาวาส ๆ ความตระหนี่อาวาสย่อมไม่มีแก่
ภิกษุผู้ไม่ประสงค์ จะให้ผู้นั้นถูกกันเป็นต้นอยู่ในทนนั้น ๆ คำว่า ตระกูล
นั้น หมายตระกูลอุปฐากบ้าง ตระกูลญาติบ้าง ความตระหนี่ตระกูลย่อม
มีแก่ผู้ประสงค์จะให้ผู้นั้นเข้ามาสู่ตระกูลอุปฐากของตน หรือเข้ามาสู่
ตระกูลญาติของตน แต่ว่าผู้ไม่ประสงค์จะให้บุคคลเลวทรามเข้ามา
ไม่ชื่อว่าความตระหนี่ เพราะฉะนั้น ทำเพื่อจะให้เสียความเลื่อมใสของ
บุคคลเหล่านั้น สำคัญภิกษุทุกคนภิกษุซึ่งสามารถรักษาความเลื่อมใส
ของตระกูลได้ แต่ไม่ให้เข้ามาในตระกูล จึงเป็นความตระหนี่

คำว่า ลากนั้น หมายการได้ปัจจัย ๔ ความตระหนี่ลาก ย่อมมีแก่
ภิกษุ ภิกษุผู้คิดว่าอย่าให้ภิกษุผู้มคฺลอื่น ๆ ได้ลากเลย ภิกษุใดทำของที่เขา
ให้ด้วยศรัทธาเสียไป หรือบริโภคไม่ดีเป็นต้น ถึงแม้ว่าของนั้นจะ

บุคคลจะเสีย ก็ไม่ให้แก่ผู้อื่น เวลาเห็นผู้อื่นก็คิดว่า ถ้าฉันไม่ได้ลาภอัน
 งามเช่นนั้น ๆ ก็จะต้องได้ของที่เขาให้ด้วยศรัทธา ก็จะได้รับการบริโภ
 คัดฉันนั้นไม่ชื่อว่าความตระหนี่ ๆ วรรณะนั้น ได้แก่สีกายและคณความดี
 เมื่อมีผู้กล่าวว่าผู้อื่นเป็นผู้นำเลื่อมใส เป็นผู้ร่ำรวย ดังนั้น ผู้ตระหนี่สแห่ง
 กายก็ไม่ประสงค์จะให้กล่าว ๆ ผู้ตระหนี่คณความดีนั้น ไม่ประสงค์
 จะให้กล่าวซึ่งคุณความดีของผู้อื่นด้วยสีล ด้วยชดงค์ ด้วยปฏิบัติทา ด้วย
 อารามรรมยาท ๆ คำว่า ธรรมนั้น ได้แก่ ปริยัติธรรม ๑ ปฏิเวธธรรม ๑

อริยสาวกทั้งหลายย่อมไม่ตระหนี่ปฏิเวธธรรม ย่อมประสงค์อยาก
 ให้โลกนี้กับทั้งเทวโลก รู้แจ้งแทงตลอดในธรรมที่ตนรู้แจ้งแทงตลอด คือ
 ประสงค์อยากว่า ขอจงให้บุคคลเหล่านั้นรู้ซึ่งปฏิเวธธรรมนั้นเถิด ๆ อันความ
 ตระหนี่ธรรม ย่อมมีในธรรมที่เป็นแบบแผนเท่านั้น บุคคลผู้ประกอบ
 ด้วยความตระหนี่ธรรมนั้น ตนเองรู้จักขอลับ หรือซ่อนพินเพื่อ หรือ
 การแสดงอันใดก็ไม่ประสงค์อยากจะให้ผู้อื่นรู้ ๆ ส่วนบุคคลผู้ใดไม่
 อยากให้รู้ด้วยการอนเคราะห์ธรรม หรืออนเคราะห์บุคคล เพราะได้
 บุคคล หรือเพราะได้พิจารณาธรรมแล้ว ผู้นั้นชื่อว่าผู้ตระหนี่ธรรมหาไม่ได้
 บุคคลบางคนเป็นคณิสัยโลเล ประเดี๋ยวก็เป็นสมณะ ประเดี๋ยวก็เป็น
 พราหมณ์ ประเดี๋ยวก็เป็นนิครนถ์ ๆ ผู้ที่ไม่สอนธรรมให้ด้วยเห็นว่าบุคคล
 นั้นจักทำลายแบบแผนที่มีมาตามประเพณี จักทำลายธรรมแต่ละเอช
 ฌกชง ขอบว่าไม่ให้ธรรมด้วยความอนเคราะห์ธรรม เพราะพิจารณา
 บุคคล ๆ ผู้ใดไม่สอนธรรมให้ด้วยเห็นว่า ธรรมนั้นเป็นของละเอียดสขม
 ถ้าบุคคลนั้นจักได้ธรรมแล้ว ก็จักอวดอ้างตนว่าเป็นผู้วิเศษ ผู้เขม
 เรียกว่าไม่ให้ธรรม เพราะอนเคราะห์บุคคลโดยที่พิจารณาธรรม ๆ
 ส่วนผู้ใดไม่ให้ธรรมด้วยคิดว่า ถ้าผู้นั้นจักจำธรรมข้อนี้ได้ ก็จะสามารถ
 ทำลายความรู้ของเราเสีย ผู้นั้นก็ชื่อว่าผู้ตระหนี่ธรรม

ในความตระหนี่ ๕ ประการ ผู้ตระหนี่อวาสาต้องเกิดเป็นยักษ์หรือ
 เปต ทุนหากเขมแห่งอวาสนนั้นไว้บนศีรษะของตนอยู่ ๆ ผู้ตระหนี่
 ตระกูล เวลาเห็นตระกูลนั้นทำบุญให้ทานแก่ภิกษุอื่น ๆ ก็คิดว่าตระกูล
 นั้นแตกจากเราเสียแล้ว ถึงแม้โลหิตก็ต้องพลุ่งออกจากปากของผู้ตระหนี่

ตระกลนนั้น บางทีผู้นั้นจะต้องลงแดง บางทีไส้ของผู้นั้นจะต้องขาดเป็น
 ชนเล็กชนน้อยชนใหญ่ ๆ ผู้ตระหนี่ลาก คือ เกียดกันลากสงฆ์หรือลาก
 คณะ จะต้องเกิดเป็นขี้กษหรือเป็นเปรต หรือเป็นงูเห่าเลื่องใหญ่ ผู้ตระหนี่
 สักกายและตระหนี่คุณความดี ย่อมไม่สรรเสริญซึ่งคุณความดีของผู้อื่น
 ย่อมไม่ให้ปริยัติใด ๆ แก่ใคร ๆ ย่อมเกิดเป็นคามมีผิวพรรณไม่ดี เป็น
 คนไม่ดี เป็นคนโง่บ้า ๆ อีกอย่างหนึ่งว่า ผู้ตระหนี่อวาสาย่อมตกโลหนรก
 อันเต็มด้วยนาคทองแดง ผู้ตระหนี่ตระกูลย่อมมีลากน้อย ผู้ตระหนี่ลาก
 ย่อมตกกุตตรกอันเต็มด้วยมตรก ผู้ตระหนี่วรรณะย่อมไม่มีวรรณะดีใน
 หัตถ์เกิดแล้วนั้น ๆ ผู้ตระหนี่ธรรมย่อมตกกุกกุรบก อันเต็มด้วย
 ขณารอน ๆ

ความตระหนี่นั้น โดยใจความก็คือ ความเกียดกันซึ่งสมบัติของตน
 ไม่อยากให้มีแก่ผู้อื่น ความเหนียวแน่นนั้น ได้แก่ ความตระหนี่อันแรงกล้า
 บดกลบประกอบด้วยความตระหนี่อันแรงกล้านั้น เมื่อเห็นผู้อื่นได้กาม
 เสข ชอบสมกับเนื้อความที่ท่านกล่าวไว้ว่า ผู้เหนียวแน่น ผู้มดาร์อน
 ลามก ผู้มีความเห็นผิด ผู้ไม่มีความเอื้อเฟื้อ ย่อมห้ามผู้ให้ทาน ซึ่ง
 ขำขันแก่ยากทั้งหลายแล้วทำให้ใจเดหิ ผู้นั้นชื่อว่าผู้เดหิ คือ ผู้ไม่ถึง
 แม้ว่าจะคดข้าวให้ทานก็ไม่อาจคิดให้เต็มทัพพีได้ จิตของผู้มีความตระหนี่
 ย่อมหดหู่อย่างนี้ เมื่อจิตเขาเดหิ ภายของเขาที่เดหิ คือ หน้าตาของเขา
 ไม่เบิกบาน ๆ ผู้มีความตระหนี่ไม่อยากให้ของ ๆ ตนแก่ผู้อื่น มีแต่
 อยากได้ของ ๆ ผู้อื่นเท่านั้น เพราะฉะนั้น ความตระหนี่นั้นเมื่อว่าโดย
 ลักษณะแล้ว ก็ได้แก่ การหวงสมบัติของตน และการถือเอาสมบัติของ
 ผู้อื่นด้วยคิดว่าของมีแก่เรา อย่าได้มีแก่ผู้อื่นเลย ดังนั้น สันเนอความ
 ในเทศนาภคแทนเพียงเท่านั้น

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฑ์ที่ ๓๑

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิกาย
ว่าด้วยกรรมที่ไม่ชอบธรรม ตามอรรถกถา

อสาธารณสุ ปน ปาณเสส อติปาโต ปาณาติปาโต ฯ ปาณวโ
ปาณาโตติ วุตตะ โหติติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิกาย กัณฑ์ที่ ๓๑
ว่าด้วยกรรมที่ไม่ชอบธรรม ตามอรรถกถา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์
แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

อรรถกถา

ดำเนินความตามอรรถกถาว่า กรรมที่ไม่ชอบธรรม ซึ่งว่าไว้ในพระ-
บาลีนั้น ได้แก่ ปาณาติบาต อทินนาทาน กามเมสุมิฉาจาร มุสาวาท
บิสุณวาจา เมรุสวาจา สัมผัสปลาปวาจา อภิขณา พยาบาท มิจฉาทิฎฐิ
สังขาร กามคุณ ๕ นิวรณ์ ๕ เจตนา ความปรารถนา ความตั้งใจ ที่ไม่
ชอบนั้น มีคำอธิบายว่า การทำให้ลมหายใจตกล่วงไป เรียกว่า
ปาณาติบาต ใจความคือการฆ่าสัตว์ คำว่า ปาณะนั้น เมื่อว่าโดย
โวหารก็ได้แก่สัตว์ เมื่อว่าโดยปริมัตถ์ก็ได้แก่ชีวิตอินทรีย์ ฯ เจตนาฆ่า
ซึ่งเป็นไปทางทวารใดทวารหนึ่ง คือ กายทวาร หรือวจีทวาร อันทำ
ให้เกิดความพยายาม ตัดชีวิตอินทรีย์ซึ่งมีแก่ผู้เข้าใจว่า สัตว์นั้นยังมี
ชีวิตอยู่ เรียกว่า ปาณาติบาต ฯ นั้น มีโทษน้อยในเมื่อฆ่าสัตว์ดิรัจฉาน
ตัวน้อย มีโทษมากในเมื่อฆ่าสัตว์ดิรัจฉานตัวใหญ่ เพราะเหตุไร เพราะ
ประโยชน์ฆ่าเป็นของใหญ่ แต่เมื่อประโยชน์ฆ่าเท่ากันก็เพราะสัตว์นั้น
เป็นสัตว์ใหญ่ ถ้าฆ่าสัตว์หรือคนหมกคณน้อยก็มีโทษน้อย ที่มีคุณมาก

ก็มีโทษมาก เมื่อสัตว์ที่ถูกฆ่า และคนของสัตว์ที่ถูกฆ่า มีอยู่เท่ากัน หากกิเลสและความพยายามอ่อน ก็มีโทษน้อย หากกิเลสและความพยายามกล้า ก็มีโทษมาก ปาณาติบาตนั้นมองค ๕ คือ เป็นสัตว์มีชีวิต ๑ เข้าใจว่าสัตว์มีชีวิต ๑ มีจิตคิดจะฆ่า ๑ พยายาม ๑ ฆ่าตาย ๑ เมื่อว่าโดยประโยคก็มีอยู่ ๖ คือ ฆ่าเอง ๑ ใช้ผู้อื่น ๑ ฆ่าด้วยการขัดฟงเครื่องฆ่าไป ๑ ฆ่าด้วยเครื่องฆ่าถาวร ๑ ฆ่าด้วยวิชาการ ๑ ฆ่าด้วยฤทธิ์ ๑ เมื่อจะอธิบายความข้อนี้ให้พิสดารก็จะเน้นเข้าเกินการ จึงไม่อธิบายให้พิสดาร ผู้ใดต้องการให้ถือเอาจากอรรถกถาแห่งพระวินัย อันมีชื่อว่าสมันตปาสาทิกาเถิก

การถือเอาของที่เขาของไม่ให้ชื่อว่าอทินนาทาน ใจความก็คือการลักขโมยของผู้อื่น ๆ คำว่า ที่เจ้าของไม่ให้ นั้น ได้แก่ ของที่ผู้อื่นหวงแหน คือ ของที่ผู้อื่นทำความชอบใจได้ ไม่มีโทษ ไม่มีผู้ว่า ของนั้นเรียกว่าของที่เขาของหวงแหน เจตนาขโมยซึ่งให้พยายามถือเอาของนั้น ซึ่งมีแก่ผู้เข้าใจว่า ของนั้น เป็นของที่ผู้อื่นหวงแหน เรียกว่าอทินนาทาน ๆ นั้น มีโทษน้อยในของเลวทราม มีโทษมากในของดี เพราะเหตุไร เพราะของนั้นเป็นของดี เมื่อของนั้นเท่ากันก็มีโทษมากในของ ๆ ผู้มีคุณมาก มีโทษน้อยในของ ๆ ผู้มีคุณน้อย ๆ อทินนาทานนั้นมองค ๕ คือ ของที่ผู้อื่นหวงแหน ๑ เข้าใจว่าของผู้อื่นหวงแหน ๑ มีจิตคิดจะลัก ๑ พยายาม ๑ ลักไปได้ ๑ เมื่อว่าโดยประโยคก็มี ๕ มีการลักเองเป็นต้น ประโยคทั้ง ๕ นั้น เป็นไปตามอาหารเหล่านั้น คือ เถยขาวหาร อันได้แก่ การลักขโมย ๑ ปเสยขาวหาร อันได้แก่ การถือเอาไปด้วยการข่มขู่ ๑ ปฏิฉันนาหาร อันได้แก่ การถือเอาไปด้วยการปกปิดไว้ ๑ ปริกัปปาหาร การถือเอาไปด้วยการกำหนด ๑ กสาหาร การถือเอาไปด้วยการสับเปลี่ยนสลาภ ๑ ๆ อันนั้นเป็นเนื้อความย่อ ส่วนเนื้อความพิสดารข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา

คำว่า ในกามทั้งหลายซึ่งมีอยู่ใน คำว่า กามสมุิจฉาจารย์นั้น ได้แก่ ในการประพฤติของบุคคลคู่หรือในวัตถุแห่งบุคคลคู่ คำว่า มิจฉาจารย์

นั้น ได้แก่ ความประพฤติที่ลามก ซึ่งน่าตเคียนฝ่ายเดียว ไม่มีน้ำสรสเสริญ
 เลข ๆ แต่เมื่อว่าโดยลักษณะแล้ว เจตนาล่วงละเมิดซึ่งไม่ควรล่วง
 ละเมิด อันเป็นไปทางกายทวารโดยความประสงค์ในอสัการกรรม เรียกว่า
 กามสมิจฉาจาร ๆ ที่ไม่ควรล่วงละเมิดสำหรับบรรพทั้งหลายนั้น ได้แก่หญิง
 ๒๐ จำพวก คือ หญิงที่มารดาปกครอง ๑ หญิงที่บิดาปกครอง ๑ หญิงที่
 มารดาบิดาปกครอง ๑ หญิงที่พชายน้องชายปกครอง ๑ หญิงที่พี่หญิง
 น้องหญิงปกครอง ๑ หญิงที่ญาติปกครอง ๑ หญิงที่วงศ์ตระกูลปกครอง ๑
 หญิงที่ธรรมปกครอง ๑ หญิงที่มหารักขา ๑ หญิงที่พระราชอาเวงแหงไว้ ๑
 หญิงที่บุรุษได้มาด้วยทรัพย์เพื่อจะให้เป็นภรรยา ๑ หญิงที่อยู่กับบุรุษ
 ด้วยความเต็มใจ ๑ หญิงที่อยู่กับบุรุษเพราะเห็นแก่โภคทรัพย์ ๑ หญิง
 ที่อยู่กับบุรุษเพราะเห็นแก่เครื่องนุ่งห่ม ๑ หญิงที่เข้าพิธีแต่งงานแล้ว
 ยังไม่ได้สังตว์ ๑ หญิงที่บุรุษสวมพวงมาลัยให้โดยมุ่งหมายเป็นภรรยา ๑
 หญิงที่เป็นทั้งทาสีและภรรยา ๑ หญิงที่เป็นกรรมการและเป็นทาสีภรรยา ๑
 หญิงที่เขานำมาด้วยขง ๑ หญิงที่อยู่ร่วมกับบุรุษเพียงครู่เดียว ๑ รวมเป็น
 ๒๐ จำพวกด้วยกัน ดังนี้ ๑ ในหญิง ๒๐ จำพวกนี้ แยกออกเป็น ๒
 จำพวก คือ ๘ จำพวกต้น อันได้แก่ จำพวกที่มารดาปกครองเป็นต้น เมื่อ
 ร่วมรักกับบุรุษไม่เป็นการสมิจฉาจารสำหรับหญิงเหล่านั้น แต่เป็น
 กามสมิจฉาจารสำหรับบุรุษเท่านั้น อีก ๑๒ จำพวกเบื้องปลาย มีจำพวก
 ที่มหารักขาเป็นต้น เมื่อร่วมรักกับบุรุษเป็นการสมิจฉาจารทั้งตัวและ
 บุรุษ ๑ กามสมิจฉาจารนั้นมีโทษน้อยสำหรับหญิงที่ปราศจากคุณความดี
 มีโทษมากสำหรับหญิงที่มีคุณความดี เมื่อว่าโดยองค์มีอยู่ ๔ คือ
 หญิงที่หวงห้าม ๑ มีจิตคิดเกี้ยวข้อง ๑ ประโยคแห่งการเกี้ยวข้อง ๑
 ร่วมการเกี้ยวข้อง ๑ ส่วนประโยคนั้นมีอยู่อย่างเดียว คือ กระทำด้วยตนเอง
 เท่านั้น ใช้ให้ผู้อื่นทำไม่เป็นการสมิจฉาจาร

มุส้านัน ได้แก่ วชิระโยคหรือกายประโยค ซึ่งทำให้เสียความ
 ประสงค์ของผู้มุ่งจะให้ผิตผลาต ๑ เจตนาอันทำให้เกิดกายประโยคของ
 ผู้จะทำได้ผิตผลาต ด้วยความประสงค์ที่จะทำให้เกิดผิตผลาต เรียกว่า

มสาวาท ๑ อีกนัยหนึ่ง คำว่า มसानัน ได้แก่ ของที่ไม่จริงไม่แท้
 คำว่า วาหนัน ได้แก่ การทำให้ผู้อื่นรูซงของที่ไม่จริงไม่แท้ว่าเป็นของจริง
 ของแท้ แต่เมื่อว่าโดยลักษณะแล้ว มสาวาหนันก็ได้แก่เจตนาอันทำ
 ให้เกิดความไหวอย่างนั้น ของผู้ประสงค์จะให้ผู้อื่นรูซงของที่ไม่จริงไม่แท้
 ว่าเป็นของจริงของแท้ ๑ มสาวาหนันทำให้เสียประโยชน์อันใด เมื่อ
 ประโยชน์อันนั้นเป็นของน้อยก็มีโทษน้อย เมื่อประโยชน์อันนั้นเป็น
 ของใหญ่ก็มีโทษมาก ๑ อีกอย่างหนึ่ง มสาวาทของคฤหัสถ์ ที่เกินไป
 โดยนัยเป็นต้นว่าไม่มี เพราะไม่ประสงค์จะให้ของตน ชื่อว่ามีโทษน้อย
 มสาวาทที่ผู้เป็นพยานได้กล่าวให้เสียคดี ชื่อว่ามีโทษมาก ๑ ส่วน
 มสาวาทของบรรพชิตที่เกินไป โดยนัยแห่งการพูดให้เต็มว่าวันนั้นน้ำมันใน
 บ้านไหลไปเหมือนแม่น้ำ เพราะได้น้ำมันหรือเนยใสเพียงเล็กน้อยแล้ว
 พูดเพื่อประสงค์จะหาเรา ชื่อว่ามีโทษน้อย ส่วนมสาวาทของพวกที่
 กล่าวซึ่งสิ่งที่ไม่ได้เห็นว่าได้เห็นเป็นต้น ชื่อว่ามีโทษมาก ๑ มสาวา
 นั้นมีองค์ ๔ คือ เรื่องไม่จริงไม่แท้ ๑ จิตคิดจะให้พลาด ๑ พยายาม ๑
 ผอนเข้าใจ ๑ เมื่อว่าโดยประโยคมีประโยคเดียว คือ ทำเองเท่านั้น
 อีกอย่างหนึ่งว่า มสาวาหนัน ทำด้วยกายก็ได้ ทำด้วยเนืองกับกายก็
 ได้ ทำด้วยวาจาก็ได้ ๑ ถ้าผู้อื่นรู้ความหมายนั้น ด้วยภริยานน ผู้นั้นก็
 เป็นมสาวาทพร้อมกับในขณะทีกระทำการ

ปัสสาวาจานน ได้แก่ วาจาเสื่อมเสีย ผรุสวาจานน ได้แก่ วาจาหยาบ
 คาย คือ วาจาที่ไม่เพราะหูไม่สบายใจ สัมผัสโปลาปวาจานน ได้แก่ วาจา
 ที่หาประโยชน์มิได้

เจตนาอันให้เกิดกายประโยค วจีประโยคด้วยประสงค์จะทำให้ผู้อื่น
 แตกกัน หรือด้วยประสงค์จะให้ตนเป็นที่รักของผู้อื่นของผู้มีจิตเศร้าหมอง
 เรียกว่าปัสสาวาจา ๑ นน ทำความแตกกันให้แก่ผู้ใด ถ้าผู้นั้นมีคุณ
 ความดีน้อยก็มีโทษน้อย ถ้าผู้นั้นมีคุณความดีมากก็มีโทษมาก ๑ ปัสสาวา
 จานนมีองค์ ๔ คือ ผู้นั้นควรทำให้แตกกัน ๑ การมุ่งความแตกกันว่า
 พวกนี้จักแตกกันด้วยเหตุนี้ หรือมุ่งซึ่งความรักใคร่ให้แก่ตนว่า ด้วย

๑๕๒ พระสูตรต้นปิฎก คัมภีร์ที่ ๕ ขุททกนิกาย พระมหานิกาย เล่ม ๑

เหตุนี้ เราจะเป็นที่รักใคร่ของเขา ดังนี้ ๑ พยายาม ๑ ยืนรูจักความหมาย ๑

เจตนาหยาบโดยส่วนเดียว อันทำให้เกิดกายปราโยค วจีประโยค
ซึ่งตัดความรักของผู้อื่นเสีย เรียกว่า ฌรสุวาจา ฯ ประโยคถึงแม้ว่าจะตัด
ความรักของผู้อื่นก็ตาม แต่ถ้ามืดอ้อนก็ไม่ใช่ ฌรสุวาจา เพราะว่าบาง
คราวบิดามารดา บ่อด่าว่าบุตรด้วยถ้อยคำต่าง ๆ เป็นตัวว่า จงให้ถูก
พวกโจรสลัดพันนั้นรอนเสีย แต่ในใจนั้นแม้แต่เพียงใบไม้ก็ไม่อยากให้
ถูกต้อง ฯ บางคราวบิณฑบาตอาจารย์ก็ว่า พวกนิสิตว่า พวกนี้ไม่มี
วีริโอดตบประ จงไล่ไปเสีย แต่ในใจนั้นท่านมุ่งจะรู้ความดีให้แก่พวก
นิสิต ฯ ไม่ใช่ ฌรสุวาจา เพราะจิตอ้อนฉันใด จะไม่ใช่ ฌรสุวาจา
เพราะถ้อยคำอ้อนฉันนั้นห้ามมิได้ ด้วยว่าผู้ประสงค์จะให้มา แต่กล่าวว่า
จงให้ผู้นอนอย่างมีความสุขดังนี้ก็ ฌรสุวาจาของผู้จะไม่เป็น ฌรสุวาจาห้ามมิได้
บ่อดมเป็น ฌรสุวาจาโดยแท้ เพราะจิตเขาหยาบ ฯ ฌรสุวาจาเนน บุคคล
กล่าวหมายผู้ใด ถ้าผู้นั้นมีความดีน้อย ก็มีโทษน้อย ถ้าผู้นั้นมีความดีมาก
ก็มีโทษมาก เมื่อว่าโดยของคมีอยู่ ๓ คือ ผู้ที่ถูกกล่าว ๑ จิตกำเริบ ๑ คำว่า ๑

อกุศลเจตนาซึ่งทำให้เกิดกายประโยค วจีประโยค ของผู้รูซึ่งสิ่ง
ไม่มีประโยชน์ เรียกว่า สัมผัสปลาปวาจา เพราะไปรยเสียซึ่งประโยชน์ ถ้าไม่
พูดเสมอก็มีโทษน้อย พูดเสมอก็มีโทษมาก ม้องค์ ๒ คือ มุ่งถึงเรื่องที่ไม่
มีประโยชน์ มีรบแห่งเรื่องการต และตามสัจาเป็นต้น ๑ การพูดเรื่องเช่น
นั้น ๑ ฯ อภิธานนั้น ได้แก่ การมุ่งอยากได้ของผู้อื่น มีโทษน้อยและมาก
เหมือนอธินนาทาน ม้องค์ ๒ คือ ของผู้อื่น ๑ คิดน้อมมาให้แก่ตน ๑
เมื่อความโลภมี ของผู้อื่นเป็นเหตุเกิดขึ้นแล้วแต่ยังไม่น้อมมา เพื่อดันว่า
ขอให้ของนั้นจงเป็นของเราเถิด ดังนี้ ก็ยังไม่เสียกรรมบถ ฯ พยายามนั้น
ได้แก่ การทำความเกือกและความสุขของผู้อื่นให้เสียไป เมื่อว่าโดย
ลักษณะ ก็ได้แก่การมีจิตคิดร้ายต่อผู้อื่น มีโทษน้อยและมาก เหมือน
ฌรสุวาจา ม้องค์ ๒ คือ ผู้นั้น ๑ คิดอยากให้เป็น ๑ ถึงแม้ว่าเกิดความ
โกรธแก่ผู้อื่นแล้วก็ตาม ถ้ายังไม่คิดว่า ขอจงให้ผู้นั้นพินาศเถิด ก็ยังไม่

เสียบกรรมบท ๆ มิฉลาดิฏฐินั้น ได้แก่ความเห็นผิดจากความเป็นจริง
มีโทษน้อยและมากเหมือนกับสัมผัปปลาป

เอวี่ กัมม ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฑ์ที่ ๓๒

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิกายเทศ

ว่าด้วยบาทที่ ๓ ที่ ๔ แห่งคาถาที่ ๓ ในคฤหัสถีกสูตร

ทุกขุปปีตา ปริเทวนุตติ ทุกขุปปีตาคี ทุกขุปปีตา ทุกขุปปตฺตา
ทุกขิสมุปตฺตา ทุกขุปคตา มารปตฺตา มารสมุปตฺตาคี.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิกายเทศ กัณฑ์ที่ ๓๒ ว่า
ด้วย บาทที่ ๓ ที่ ๔ แห่งคาถาที่ ๓ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระ
พุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลีอันมีในบาทที่ ๓ แห่งคาถาที่ ๓ นั้นว่า
ผู้เข้าถึงซึ่งทุกข์ ข้อมบั่นเพื่อรำไร ดังนี้ ๆ ในข้อความอันพระสารีบุตร
เถระเจ้าได้กระจายไว้ว่า ผู้เข้าถึงซึ่งทุกข์นั้น ได้แก่ผู้ถึงแล้วซึ่งทุกข์ ผู้ถึง
พร้อมแล้วซึ่งทุกข์ ผู้เข้าถึงแล้วซึ่งทุกข์ ผู้ถึงแล้วซึ่งมาร ผู้ถึงพร้อมแล้ว
ซึ่งมาร ผู้เข้าถึงซึ่งมาร ผู้ถึงแล้วซึ่งมรณะ ผู้ถึงพร้อมแล้วซึ่งมรณะ ผู้เข้าถึง
แล้วซึ่งมรณะ ๆ คำว่า ข้อมบั่นเพื่อรำไรนั้น คือ ข้อมพุดเหื่อไป ข้อม
เศร้าใจ ลำบากใจ กลุ้มใจ หลงโหล ดังนี้

ในบาทที่ ๔ นั้นว่า เราจุติจากนี้แล้วจักเป็นอะไร คำนี้มีในนิกาย
แห่งพระสารีบุตรว่า เราจุติจากนี้แล้วจักเป็นสัตว์แรก หรือ

๑๕๔ พระสุตตันตปิฎก คัมภีรที่ ๕ ขุททกนิกาย พระมหานิเทศ เล่ม ๑

จักเป็นสัตว์จรจณ เป็นเปรตวิสัย เป็นมนุษย์ เป็นเทพยเจ้า เป็นผู้มีรูป
เป็นผู้ไม่มีรูป เป็นผู้มีสัญญา เป็นผู้ไม่มีสัญญา เป็นผู้มีสัญญาก็ไม่ใช่
ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ เราจะเป็นอย่างใดในอนาคตภายภาคหน้า เราก็ก็นั่นหรือ
จักไม่เป็น เราก็ก็นั่นอย่างใดในอนาคต เราก็ก็นั่นอยู่แล้ว จักเป็นอะไร
อีกในอนาคต นั่นย่อมมีความสงสัยอย่างนี้ แล้วก็นั่นเพื่อรำไร เกรำใจ
ลำบากใจ กลุ้มใจ หลงไหล ดังนั้น สันเนื่อความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า คำว่า เราก็ก็นั่นผู้มีสัญญา
หรือไม่มีสัญญา หรือมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ นั้น เป็นการ
สงสัยด้วยรูปเป็นต้น ๆ คำว่า เราก็ก็นั่นหรือนั่น เป็นการสงสัยทั่วถ้วน
คำว่า เราก็ก็นั่นหรือนั่นในอนาคตนั่น เป็นการสงสัยเกี่ยวกับความเกิน
ว่าโลกยังขึ้นและโลกขาดสูญ คำว่า เราก็ก็นั่นอะไรนั้น เกี่ยวถึงความ
สงสัยในเรื่องชาติและเพศ คือ สงสัยว่าจะได้เกิดเป็นภพัตถีย์ หรือเป็น
พราหมณ์ พ่อค้า พ่อครัว คฤหบดี บรรพชิต เทพยดา มนุษย์อย่างไร คำว่า
เราก็ก็นั่นอย่างใดนั้น กล่าวถึงความสงสัยในเรื่องทรวดทรงแห่งรูปว่า เรา
จักมีรูปกายสูง หรือต่ำ ขาวหรือดำ ได้ประมาณหรือไม่ได้ประมาณอย่างไร
เป็นต้น ๆ ส่วนพวกเกจิอาจารย์ กล่าวไว้ว่า ข้อนั้นเขาสงสัยแท้ คือ เขา
สงสัยว่า เราจะเป็นอย่างใดหรือ เราก็ก็นั่นด้วยพระอิศวรณฤมิตเป็นต้น
หรืออย่างไร คำว่า เราก็ก็นั่นแล้วจักเป็นอะไรอีกนั้น เป็นการสงสัย
ถึงชาติเป็นต้นซึ่งจะมีต่อไป คือ เขาสงสัยว่าได้เกิดเป็นภพัตถีย์แล้ว
จะเกิดเป็นพราหมณ์ หรือเป็นพ่อค้า พ่อครัว คฤหบดี บรรพชิต เทพยดา
มนุษย์อย่างไร ดังนั้น สันเนื่อความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้เป็นเนื้อความในอรรถาธิบายว่า ข้อความซึ่งได้แสดงมาแล้ว
ตามพระบาลีและอรรถกถา เนื่องจากข้อความในกัณฑ์ก่อน ๆ ซึ่ง

แก้ไขจากบาทที่ ๑ ที่ ๒ แห่งคาถาที่ ๓ เพราะฉะนั้น จึงจะได้ยกเอาเนื้อ
 ความในคาถาที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ มาแสดงอีก เพื่อให้ฟังเข้าใจความ
 ข้อนั้นได้แจ่มแจ้ง กล่าวคือ ข้อความในบาทที่ ๑ แห่งคาถานี้ว่า ผู้ต้อย ผู้
 ขวนขวาย ผู้ล้มลงในกามทั้งหลาย ผู้ไม่เชือกถือ ผู้ตั้งอยู่ในสิ่งที่ไม่ชอบ
 ผู้ถูกนำเข้าไปสู่ทุกข์ ข้อมคร่ำครวญว่า เราจุติจากนแล้ว จักเป็นอะไร
 ดังนี้ ข้อความเหล่านี้ ได้มีคำกระจายตามนิเทศและคำอธิบายตาม
 อรรถกถาไว้โดยละเอียดดังที่เคยแสดงมา ได้ใจความว่า ผู้ต้อยในกาม
 ทงหลาย ผู้ขวนขวายในกามทั้งหลาย ผู้ล้มลงในกามทั้งหลาย ผู้ไม่
 เชือกถือ ฟังซึ่งคำสอนของนักปราชญ์ ผู้ทำสิ่งที่ไม่ชอบธรรม เมื่อได้รับทุกข์
 ในเวลาจะใกล้ตายแล้วข้อมบั่นเพื่อรำไร ด้วยความเสียใจว่า เราตายแล้ว
 เราจักเป็นอะไร เราจักเป็นสัตว์นรกหรือเป็นสัตว์ตรจจา เป็นเปรตนิสัย
 เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นผู้มีรูป เป็นผู้ไม่มีรูป เป็นผู้มีสัญญา เป็นผู้ไม่
 มีสัญญา เป็นผู้มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ เราจะมีจะเป็นในอนาคต
 หรือ เราจักมีจักเป็นหรือไม่ เราจักเป็นอะไร เราจักเป็นอย่างไร เราเป็น
 อะไรแล้ว จักได้เป็นอะไรอีกดังนี้ คำว่า เราจักเป็นผู้มีรูปนั้น คือ เขา
 สงสัยว่าเราจะเกิดเป็นผู้มีรูปร่างปรากฏหรืออย่างไร คำว่า เราจะเป็นผู้
 ไม่มีรูปนั้น คือ เขาสงสัยว่า เราจะเกิดเป็นผู้ไม่มีรูปร่างปรากฏหรืออย่างไร
 คำว่า เราจะเป็นผู้มีสัญญานั้น คือ เขาสงสัยว่า เราจะเกิดเป็นผู้มีจิต
 วิญญาณหรืออย่างไร คำว่า เราจะเป็นผู้ไม่มีสัญญานั้น คือ เขาสงสัยว่า
 เราจะเกิดเป็นผู้ไม่มีจิตวิญญาณหรืออย่างไร คำว่า เราจะเป็นผู้มีสัญญา
 ก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่นั้น คือ เขาสงสัยว่า เราจะได้เกิดเป็นผู้มีจิต
 วิญญาณก็ไม่ใช่ ไม่มีจิตวิญญาณก็ไม่ใช่หรืออย่างไร คำว่า เราจักมีจักเป็น
 หรือนั้นในอรรถกถาว่า เป็นการสงสัยตัวตน คำว่า การสงสัยตัวตนนี้
 หมายความว่าเขาสงสัยว่า เราจักมีตัวตนตามปกติหรือ คำว่า เราจักเป็น
 หรือไม่นั้น ในอรรถกถาว่า เป็นการสงสัยว่า โลกยังยืนหรือขาดสูญดังนี้
 ขอนมอธิบายว่าเขาสงสัยว่า เราจักเกิดเป็นนั้นเป็นนยังยืนอยู่คงที่หรือ
 ว่าเขาจะไม่ได้เกิดเป็นอะไรอีก คำว่า เราเป็นอะไรนั้น ในอรรถกถาว่า

หมายถึงความสงสัย ในเรื่องชาติและเพศว่า เราจะได้เกิดเป็นภิกษุหรือเป็นพราหมณ์ พ่อค้า พ่อครัว คฤหบดี บรรพชิต เทพยดา มนุษย์อย่างไร ขอนเป็นทแฉ่มแจ้งตามอรรถกถาอยู่แล้ว คำว่า เราเป็นอะไรแล้วจะเป็นอะไรอีกนั้น ในอรรถกถาว่า สงสัยความเป็นไปแห่งตนต่อไป คือสงสัยว่าเราเป็นภิกษุหรือแล้วจะเป็นพราหมณ์ เป็นพ่อค้า พ่อครัว เป็นคฤหบดี บรรพชิต เป็นเทพยตามนุษย์อย่างไร ดังนี้ ขอนเป็นทแฉ่มแจ้งตามอรรถกถาแล้ว เพราะฉะนั้น จึงขออธิบายต่อไปว่า ผู้สงสัยดังว่ามานี้ได้แก่บุคคลเช่นไร แกะไข่ว่า ได้แก่บุคคล ผู้ติดอยู่ในกาม ผู้ชวนชวายในกาม ผู้ลุ่มหลงในกาม ผู้ไม่เชื่อฟัง ผู้ตั้งอยู่ในสิ่งที่ไม่ดี ๆ ผู้เชื่อน้อยมมีความสงสัยในเวลากลับตาย แต่ผู้ติดอยู่ในกาม ผู้ชวนชวายในกาม ผู้ลุ่มหลงในกามนั้น ย่อมกินความกว้าง กินความถึงปฏิกุณห์ทั้งสี่ทั้งดีและไม่ดี เพราะปฏิกุณห์ทั้งสี่นั้น ย่อมติดอยู่ในกาม ชวนชวายในกาม ลุ่มหลงในกาม เป็นแต่ว่าตาเป็นกัลยาณปฏิกุณห์ คือ ปฏิกุณห์มีศีลธรรมอันดีแล้ว ในเวลากลับตาย ย่อมไม่คร่ำครวญหลงใหลว่าเราตายแล้วจะไปเกิดเป็นอะไร เพราะฉะนั้น จึงได้ใจความว่า ผู้ติดในกาม ผู้ชวนชวายในกาม ลุ่มหลงในกาม ซึ่งจะคร่ำครวญอย่างนั้นนั้นต้องเป็นผู้ไม่เชื่อฟัง และเป็นผู้ตั้งอยู่ในสิ่งที่ไม่ดี คือ เป็นผู้ทำซึ่งสิ่งที่ไม่ดี อันได้แก่ออกสกรรมบท ๑๐ ประการ มีปาณาติบาตเป็นต้น ดังที่ว่าไว้แล้วในกัมมเจกอน ดังนี้ สันเนอความในเทศนาภิกษุตนเพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๓๓

คัมภีร์ขททกนิกาย พระมหานิเทศ

ว่าด้วยคาถาที่ ๕ แห่งคฤหัญญกสูตร

ตสฺมา หิ ลิกฺขเอ อีเชว ชนฺตุ
ขงฺกิลฺลิจิ ชณฺณว วิสมนฺติ โลเก
น ตสฺส เหตุ วิสมํ จเรขย
อปปณฺหิตํ จีวิตมาหุ อีราติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิเทศ กัณฑ์ที่ ๓๓ ว่า
ด้วย คาถาที่ ๕ แห่งคฤหัญญกสูตร สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระ-
พุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในคาถาที่ ๕ แห่งคฤหัญญกสูตร
นั้นว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า เพราะฉะนั้นแหละ ผู้เกิด
ในโลกนี้จึงควรศึกษา ควรรู้งานที่ไม่ชอบอย่างหนึ่งในโลก ไม่
ควรประพฤติไม่ชอบเพราะเหตุแห่งสิ่งนั้น ผู้มีปัญญาทั้งหลายได้กล่าวซึ่ง
ชีวิตว่ามีประมาณน้อย ดังนี้ ฯ เนื้อความเหล่านี้พระสารีบุตรเถรเจ้า
อัครสาวก ได้นิเทศออกไว้ว่า คำว่า เพราะฉะนั้น คือ เพราะมีสิ่งนั้น
เป็นการณะ มีสิ่งนั้นเป็นต้นเหตุ มีสิ่งนั้นเป็นปัจจัย มีสิ่งนั้นเป็นนิทาน
คือ เพราะสิ่งนั้นซึ่งโทษอันนั้นในกามทั้งหลาย ฯ คำว่า ควรศึกษานั่น
คือ ควรศึกษาศึกษา ๓ ประการ อันได้แก่อริศีลศึกษา อริจิตตศึกษา
อริปัญญาศึกษา

อริศีลศึกษานั้น ได้แก่สิ่งไร? พระภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ข่อมเป็น
ผู้ศีล เป็นผู้สำรวมด้วยความสำรวมในปาฏิโมกข์ เป็นผู้สมบุรณด้วย

๑๕๘ พระสุตตันตปิฎก คัมภีรที่ ๕ ขุททกนิกาย พระมหานิเทศ เล่ม ๑

อาจารย์โคจร เป็นผู้เห็นภัยในโทษ แม้เพียงเล็กน้อย ก็ถนอมอยู่ใน
สิกขาบททั้งหลาย ศีลชั้นน้อยอย่างน้อย ศีลชั้นน้อยอย่างใหญ่ ศีล ที่เห็นเมื่อก
ค้น จรรยา ความสำรวม ความระวัง เป็นหน้า เป็นตัวแนะนำในการ
ทำกุศลธรรมทั้งหลาย อันนี้แหละเรียกว่าอริศีลสิกขา

อริจิตตสิกขาน้อยอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมเข้า
ปฐมฌานอันว่างจากตามทั้งหลาย ว่างจากอกุศลธรรมทั้งหลาย อันมีวิตก
มัจฉาร มัคค สุข อันเกิดจากวิเวก ๑ ย่อมเข้าทุติยฌาน อันทำให้ภายใน
ผ่องใส ทำให้ในอารมณ์เป็น ๑ อันไม่มีวิตกวิจารณ์ เพราะระงับวิตก
วิจารณ์เสียแล้ว อันมีปัสสัสมิสุขเกิดจากสมาธิ ๑ เข้าตติยฌานอันมีอุเบกขา
สติสัมปชัญญะ เพราะคลายปัสสัสมิสุขเสียแล้ว อันมีแต่สุขทางกาย ที่พระ
อริบเจ้าทั้งหลายเรียกว่าเมณมุขมูเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข ๑ เข้าจตุตถฌาน
อันบริสุทธิ์ด้วยอุเบกขาและสติ ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขทุกข์เสีย
แล้ว เพราะสันโทมนัส - โสมนัสในก่อนเสียแล้ว ๑ อันนี้แหละเป็น
อริจิตตสิกขา

อริบัญญัติสิกขานั้น ได้แก่สิ่งไร ๆ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมเป็น
ผู้มีบัญญัติ เป็นผู้ระกอบด้วยบัญญัติ อันถึงซึ่งความตั้งงามและความเสื่อม
ไป อันเป็นของอริยะ อันเป็นของทำลายกิเลส อันให้ถึงซึ่งความดับทุกข์
โดยชอบ ภิกษุนั้นย่อมรู้ชัดตามเป็นจริง ว่าสิ่งนี้เป็นทุกข์ สิ่งนี้เป็นเหตุแห่ง
ทุกข์ สิ่งนี้เป็นความดับทุกข์ สิ่งนี้เป็นทางไปถึงความดับทุกข์ แลท่าน
เป็นอาสวะ เหล่านี้เป็นเหตุให้เกิดอาสวะ อันเป็นความดับอาสวะ อัน
เป็นทางไปถึงความดับอาสวะ อันนี้แหละเรียกว่าอริบัญญัติสิกขา

ผู้ระลึกรู้ ผู้เห็น ผู้เห็นลงเฉพาะ ผู้ตั้งมั่นไว้ซึ่งจิต ทั่วใจน้อม
ไปด้วยศรัทธา ผู้ระกอบความเพียร ผู้ตั้งไว้ซึ่งสติ ผู้ตั้งไว้ซึ่งจิต ผู้
ด้วยบัญญัติ ผู้ยังซึ่งธรรมที่ควรรู้ ผู้รอบรูซึ่งธรรมที่ควรรอบรู้ ผู้ละซึ่ง
ธรรมที่ควรละ ผู้อบรมซึ่งธรรมที่ควรอบรม ผู้ทำให้แจ้งซึ่งที่ธรรมควรทำ
ให้แจ้ง ควรศึกษา คือ ควรประพฤติ ควรประพฤติให้ดี ควรถือมั่น

ควรกระทำตามซึ่งศึกษาทั้ง ๓ น ๑ คำว่า ในที่นั้น คือ ในความเห็นอัน
 ในความเห็นควรอัน ในความชอบอัน ในความถ้อยอัน ในธรรม
 อัน ในวินัยอัน ในธรรมวินัยอัน ในปาพจน์อัน ในพรหมจรรย์
 อัน ในศาสนาของพระศาสดาอัน ในอรรถาพจน์อัน ในมนุษยโลก
 น ๑ คำว่า ผู้เกิดนั้น ได้แก่คำว่า สัตว์ คำว่า พระ คำว่า มาณพ
 คำว่า ไปสะ คำว่า บลกล คำว่า ชัพ คำว่า ชาต คำว่า อินท
 คำว่า มนุช ดังนี้ สันเนอความในพระบาลี อันว่าด้วยบาทที่ ๑ แห่ง
 คาถาที่ ๔ เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา คำว่า ควรศึกษานั้น คือ ควร
 ทั่วถึงถึงศึกษา ๓ คำว่า ภิคุในที่นั้น คือ ภิคุในพระศาสนา สิ่งใด
 ควรศึกษา สิ่งนั้นชื่อว่าศึกษา คำว่า ๓ นั้น เป็นเครื่องขขาดด้วยการนับ
 คำว่า อธิศีลศึกษานัน ได้แก่ศีลอย่างข้ง คือ ศีลอย่างสูง คำว่า อธิศีล
 ศึกษานัน ได้แก่ศีลอย่างข้ง ซึ่งควรศึกษา ๑ ถึงแม้ว่าในอธิจิตและ
 อธิปัญญาเหมือนนัยน ๑ มีคำถามว่า ศีลได้แก่สิ่งใด อธิศีลได้
 แก่สิ่งใด จิตได้แก่สิ่งใด อธิจิตได้แก่สิ่งใด ปัญญาได้แก่สิ่งใด
 อธิปัญญาได้แก่สิ่งใด ๑ มีคำแก้ไขดังจะแสดงต่อไป

กล่าวคือ ศีลมีองค์ ๕ และศีลมีองค์ ๑๐ ขอว่าศีล เพียงเท่านั้นก่อน
 ศีลมีองค์ ๕ และศีลมีองค์ ๑๐ นั้น พระพุทธเจ้าเกิดขึ้นกิด ไม่เกิดกิด
 กมีอยู่ในโลก ๑ เมื่อพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นแล้ว พระพุทธเจ้าและพระ
 สาวกทั้งหลายย่อมชักนำมหาชนให้ถือศีล มีองค์ ๕ องค์ ๑๐ นั้น เมื่อ
 พระพุทธเจ้าไม่เกิดขึ้น ก็มีพระปัจเจกพุทธเจ้า และสมณพรหมทั้งหลาย
 อยู่ในธรรม ที่เป็นธรรมวาท และพระเจ้าจักรพรรดิมาหาราช และพระ
 มหาโพธิสัตว์ได้ชักนำให้มหาชนนั้นอยู่ในศีลนั้น ๑ สมณพราหมณ์
 ทั้งหลายผู้เป็นบัณฑิต ย่อมถือมั่นซึ่งศีลนั้นด้วยตนเอง สมณพราหมณ์
 เหล่านั้น บำเพ็ญกุศลธรรมนั้นแล้ว ย่อมได้เสวยสมบัติในเทหยา

มนุษย์ ๆ ส่วนปาวุกโมกขสังวรศีล เรียกว่าอริศีล ซึ่งแปลว่าศีลอย่างยิ่ง อย่างสูง เพราะว่า ปาวุกโมกขสังวรศีลนั้น ย่อมเป็นศีลอย่างยิ่ง อย่างสูงกว่าโลกียศีลทั้งปวง เปรียบเหมือนดวงอาทิตย์ ซึ่งยิ่งกว่าสิ่งอื่นส่องสว่างทั้งหลาย และเปรียบเหมือนกุเขาสุมะ ซึ่งยิ่งกว่าภูเขาทั้งหลาย ปาวุกโมกขสังวรศีลนั้น ย่อมมีเฉพาะในเวลาพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นเท่านั้น นอกจากเวลาพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นแล้ว เป็นอันไม่มี ผู้อื่นจึงจะสามารถยกขึ้น ซึ่งปาวุกโมกขสังวรศีลนั้น ตั้งให้เป็นข้อบัญญัติขึ้นได้ ไม่มีเลยแม้แต่พระพุทธเจ้าทั้งหลายเท่านั้น ที่ยกปาวุกโมกขสังวรศีลนั้นขึ้นแต่เป็นบัญญัติได้ ให้เป็นศีลอันสมควรแก่การลวงละเมิด ทางกาย ทางวาจา โดยประการทั้งปวง ๆ ศีลที่ประกอบกับมรรคผล ก็ชื่อว่าอริศีล เพราะสำรวมอยู่ในปาวุกโมกข

กสัจจิต ๘ อันเป็นกามาวจร และสมาบัติ ๘ อันเป็นโลกียควรทราบว่ารวมเรียกว่าจิตทั้งนั้น ความเป็นไปและการชักนำ การถือมั่น ซึ่งจิตนั้นในเวลาพระพุทธเจ้าไม่เกิดขึ้น ควรทราบตามนัยที่กล่าวไว้แล้วในศีล ก็สมาบัติจิต ๘ อันเป็นทั้งแห่งวิปัสสนา เรียกว่าอริจิต เพราะสมาบัติจิต ๘ นั้นเป็นจิตยิ่ง เป็นจิตสูงกว่าโลกียจิตทั้งปวง เปรียบกับปาวุกโมกขสังวรศีล ซึ่งเป็นศีลยิ่ง ศีลสูงกว่าโลกียศีลทั้งปวง และเป็นจิตมีเฉพาะเวลาพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นเท่านั้น นอกจากเวลาพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นแล้วไม่มี ๆ มรรคจิต ผลจิต นอกจากสมาบัติจิต ๘ อันเป็นทั้งแห่งวิปัสสนานั้น ก็ชื่อว่าอริศีล

ความรู้ในเรื่องกรรม ซึ่งเป็นไปโดยนัยเป็นต้นว่า ผลแห่งการให้ทานมีอยู่ ผลแห่งการบูชามีอยู่ ดังนี้ เรียกว่าบุญญา กับบุญญาภิสนมียู่ในโลกได้ทั้งในเวลาพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นและไม่เกิดขึ้น เมื่อมีพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นแล้ว พระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลาย ย่อมชักนำมหาชนให้ถือมั่นในบุญญานัน เมื่อพระพุทธเจ้าไม่เกิดขึ้น ก็มีพระปัจเจกพุทธเจ้า และธรรมิกสมณพราหมณ์ทั้งหลาย เป็นกรรมวาจา กับพระเจ้าจักรพรรดิรณนาราช และพระมหาโพธิสัตว์ทั้งหลายได้ชักนำ

มหาชนให้มีปัญญาชนิดนี้ ส่วนบัณฑิตทั้งหลาย ย่อมถ่อมตนปัญญาชนิดนี้ ด้วยตนเอง เช่นอังกะได้ให้มหาทานอยู่ตลอดหมื่นปี เวลามปราหมณ์ พระเวสสันดรและบัณฑิตอื่นเป็นอันมาก ก็ได้ให้มหาทาน ๆ บุคคลเหล่านั้น บำเพ็ญกุศลธรรมแล้ว ก็ได้เสวยสมบัติในเทพยดา มนุษย์ ล้วนวิสัยสัญญาณ อันกำหนดอาการแห่งลักษณะ ๓ เรียกว่า อธิปัญญา เพราะวิสัยสัญญาณนั้น เป็นปัญญาที่สูงกว่าโลกียปัญญาทั้งปวง เป็นปัญญาที่มีในโลก เฉพาะในเวลามีพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นเท่านั้น ปัญญาอันประกอบด้วยมรรคผลชื่อว่าอธิปัญญาซึ่งสูงขึ้นไปกว่าวิสัยสัญญาณนั้น

เมื่อพระสาริบุตรเถระเจ้า จะแสดงข้อความหนึ่ง ๆ จึงได้กล่าวว่า อธิศีลสิกขาได้แก่สิ่งใด ภิกษุในทณฺ์ ย่อมเป็นผู้มสฺล เป็นผู้สำรวมด้วยความสำรวมในปาฏิโมกข์ ดังนี้ เป็นต้น

คำว่า ในทณฺ์ เป็นเครื่องขงศาสนาอันแท้จริง อันเป็นที่อาศัยอยู่แห่งบุคคลผู้บริสุทธิ์ด้วยศีล โดยประการทั้งปวง ผู้สมบูรณ์ด้วยสิ่งทควรทำในเบื้องต้น และเป็นคำปฏิเสธ ซึ่งความไม่เป็นอย่างนั้น แห่งศาสนาอื่น ๆ ขอน สมนกับเนื้อความในพระบาลีว่า ดก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ก็มีในทณฺ์เท่านั้น คือ มีในศาสนานเท่านั้น ส่วนศาสนาอื่น ย่อมไม่มีสมณะทั้ง ๔ จำพวกนี้ ดังนี้ ๆ คำว่า ภิกษุนี้ เป็นคำซึ่งบุคคลผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีลนั้น คำว่า ผู้สำรวมด้วยความสำรวมในปาฏิโมกข์นั้น เป็นคำซึ่งความเป็นผู้ตั้งอยู่ในความสำรวมในปาฏิโมกข์ คำว่า สมบูรณ์ด้วยอาจารย์โคจรนั้น เป็นคำซึ่งธรรมอันมีอุปการคุณแก่ความสำรวมในปาฏิโมกข์ คำว่า เป็นผู้เห็นภัยในโทษแม้เพียงเล็กน้อยนั้น เป็นคำซึ่งความไม่คลาดเคลื่อนจากปาฏิโมกข์ของภิกษุนั้น คำว่า ถ่อมตนนั้น เป็นคำซึ่งการถือโดยไม่เหตือ ซึ่งสิกขาบททั้งหลายของภิกษุนั้น คำว่า ศิกขานน เป็นคำซึ่งความพร้อมเพรียงด้วยการศึกษาของภิกษุนั้น คำว่า ในสิกขาบททั้งหลายนั้น เป็นคำซึ่งธรรมที่ควรศึกษาสำรวมภิกษุนั้น คำว่า ภิกษุนนได้แก่ผู้เห็นภัยในสงสาร ท่านตงวิเคราะห์

๑๖๒ พระสทนต์ปฏิภาณ คัมภีร์ที่ ๕ ขุททกนิกาย พระมหานิเทศ เล่ม ๑

ไว้ว่า สรรเสริญ อิกขัตติ กิกขุ ซึ่งแปลว่า ผู้ใดเห็นภัยในสงสาร
ผู้ใด ชื่อว่ากิกขุ ฯ คำว่า ผู้มีศีลนั้น ท่านตั้งวิเคราะห์ไว้ว่า สักกาส
อตุลิก สักกา แปลว่า ศีลของภิกษุผู้มีอยู่ ภิกษุผู้มีชื่อว่ามีศีล
มีคำถามว่า ที่เรียกว่าศีลนี้ หมายความว่าอย่างไร มีคำแก้ว่า หมายความว่า
ว่าปกติ อะไรชื่อว่าปกติ ความไม่เปลี่ยนแปลงไปแห่งการทำความกายเป็นต้น
ในทางที่ดี เรียกว่าปกติ ซึ่งจัดเป็นศีล อีกอย่างหนึ่งว่า ศีลนั้น ได้แก่การ
ทรงไว้ คือ การตั้งไว้ซึ่งกุศลธรรมทั้งหลาย ข้อความทั้ง ๒ นี้ ผู้ใดลักษณะ
สัตว์ ย่อมเห็นได้ด้วย แต่พวกอื่นย่อมพรรณนาไว้ว่า ที่เรียกว่าศีลนี้ เพราะ
หมายความว่า ช้องสัพยง ๑ เพราะหมายความว่า เป็นอจจาระ ๑ เป็นปกติ ๑
เป็นสี ๑ เป็นของเย็น ๑ เป็นของเกษม ๑ ดังนี้ สันเนอความในเทศนา
กัณจนเพียงเท่านั้น.

เอวี่ กัม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณจที่ ๓๔

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิเทศ

ว่าด้วยศีลตามอรรถกถาคุหฺฐกสูตร

สีลนํ ลกขณํ ตสฺส ภินฺนสฺสาปํ อเนกธา

สนิหสฺสสวตฺตํ รูปสฺส ขยา ภินฺนสฺสา เนกธาปิ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิเทศ กัณจที่ ๓๔

ว่าด้วยศีลตามอรรถกถา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

อรรถกถา

คำเนินความตามอรรถกถา แห่งคุหฺฐกสูตรนี้เทศน์ว่า ศีลอัน
แตกต่างกันโดยอนันต์ มีความปกติเป็นลักษณะ เหมือนกับรูปที่แตกต่างกัน

ต่างกันโดยอเนก ก็มีความเห็นได้เป็นลักษณะฉะฉาน ๆ เมื่อความอันนี้มีคำขยายออกไปว่า รูปที่แตกต่างกันโดยอเนก มีรูปเขียว รูปเหลือง เป็นต้น ก็มีการเห็นได้เป็นลักษณะ รูปที่แตกต่างกันด้วยสีเขียว เป็นต้น ก็เชื่อว่าการเห็นได้เป็นลักษณะเหมือนกัน เพราะไม่ลวงเสียซึ่งการเห็นได้ฉะฉาน ศีลที่แตกต่างกันโดยอเนก มีการแตกต่างกันด้วยเจตนาเป็นต้น ก็มีความปกติ ซึ่งได้แก่ความถ่อมตน ซึ่งการทำทางกายเป็นต้น และได้แก่ความตั้งอยู่แห่งกุศลธรรมทั้งหลายเป็นลักษณะ เพราะว่าถึงจะแตกต่างกันด้วยเจตนาเป็นต้นก็ตาม ก็เชื่อว่ามีปกติเป็นลักษณะ เพราะไม่ลวงเสียซึ่งความข่มตน และความตั้งอยู่ ๆ ศีลซึ่งมีลักษณะอย่างนั้น มีการกำจัดความมีศีลไม่ดี เป็นหน้าที่ มีความไม่มีโทษเป็นคุณ คือ มีความถึงพร้อมด้วยจิตเป็นรส เพราะฉะนั้น จึงควรทราบว่า ศีลที่มีการกำจัดความมีศีลไม่ดีเป็นรส คือ เป็นหน้าที่ มีความไม่มีโทษเป็นคุณ คือ มีความดีเป็นผล ๆ ศีลนั้น มีความสะอาดกาย สะอาดวาจา สะอาดใจ เป็นเครื่องปรากฏ มีหิริโอตตปปะเป็นทั้ง เพราะว่าเมื่อหิริโอตตปปะมีอยู่ ศีลก็เกิดขึ้นด้วยตั้งอยู่ด้วย เมื่อหิริโอตตปปะไม่มี ศีลก็ไม่เกิดขึ้น ไม่ตั้งอยู่ ๆ ที่เรียกว่า ภิกษุเป็นผู้มีศีลนั้น หมายศีลต่าง ๆ ซึ่งมีลักษณะและรสเป็นต้นดังที่กล่าวมาแล้วนี้ ๆ ควรทราบว่าธรรมทั้งหลาย มีเจตนาเป็นต้นของผู้ดเว้น จากปาณาติบาตเป็นต้น หรือผู้บำเพ็ญข้อวัตร ปฏิบัติข้อว่าศีล ข้อนั้น สมกับที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทาวา คำว่า ศีลนั้นได้แก่สิ่งไร ได้แก่เจตนา ได้แก่เจตสิก ได้แก่ความระวัง ได้แก่ความไม่ลวงละเมิด ดังนี้

เจตนาของผู้ดเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้น หรือของผู้บำเพ็ญข้อวัตรปฏิบัติ ข้อว่าเจตนาศีล ๆ การงดเว้น ของผู้ดเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้น ข้อว่าเจตสิกศีล อีกอย่างหนึ่งว่า เจตนาในกรรมบท ๓ ของผู้ละปาณาติบาตเป็นต้น ข้อว่าเจตนาศีล ธรรมทั้ง ๓ คือ อภิขยา ความไม่โลภเฟื่อง อพยาบาท ความไม่ปองร้าย สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ ข้อว่าเจตสิกศีล ความระวัง ๕ อย่าง คือ ความระวังในปาฏิโมกข์ ๑

ความระวางด้วยสติ ๑ ความระวางด้วยญาณ ๑ ความระวางด้วยขันธ์ ๑ ความระวางด้วยวิริยะ ๑ ชื่อว่าสังวรศีล ๑ แต่ต่างกับเมตตาจิตนี้เมตตาจิตนี้ข้างหน้า ๑ ความไม่ล่วงละเมิดทางกาย ทางวาจา ขอนี้เมื่อศีลเรียกว่า อวิอาปมศีล คือ ศีลไม่ล่วงละเมิด ๑ สังวรศีล คือ ความระวาง และวิทกกมศีล คือ ความไม่ล่วงละเมิด เรียกว่าศีลโดยนิปาปริยาบ คือ โขยตรงแท้ ส่วนเจตนาศีล และเจตสิกศีล เรียกว่าศีลโดยปริยาบ คือ เรียกว่าศีลโดยอ้อม

คำว่า ปาฏิโมกข์นั้น ได้แก่สิกขาบทศีล ผู้ใดรักษาสิกขาบทศีลนั้น สิกขาบทนั้น ชุ่มทำให้พ้นพ้นจากทุกข์ทั้งหลาย มีทุกข์ในอบายภูมิต้น เพราะฉะนั้น สิกขาบทศีลนั้น เรียกว่าปาฏิโมกข์ คำว่า ภิกษุสำรวม ด้วยความสำรวมในปาฏิโมกข์นั้น ได้แก่ภิกษุประกอบด้วยความสำรวมใน ปาฏิโมกข์ คำว่า ผู้สมบูรณ์ด้วยอาจารย์โคจรนั้น คือ ผู้สมบูรณ์ด้วยความประพฤติ และอารมณ์ คำว่า ผู้เห็นภัยในโทษแม้เพียงเล็กน้อยนั้น ผู้ใดที่ผู้เห็นว่าอกุศลธรรมแม้เพียงเล็กน้อยก็เป็นของน่ากลัว คำว่า ศิกขามนี้อยู่ใน สิกขาบททั้งหลาย คือ ถือสิกขาบทนั้นไว้หนักหัดอย่างมั่นคง อีกอย่างหนึ่งว่า ถือสังวรกระทำด้วยกาย หรือวาจาทั้งสัน ทศวรรศึกษาในส่วนข้อศึกษาทั้งหลายไว้นั้น คำว่า ศีลขันธ์น้อยและใหญ่นั้น หมายถึงกองศีล มีสังฆาภิเสก เป็นต้น และมีปาราชิกเป็นต้น

ภิกษุ ชื่อว่าตั้งอยู่ในศาสนาได้ด้วยปาฏิโมกข์ศีล เพราะฉะนั้น ปาฏิโมกข์ศีลนั้น จึงชื่อว่าบททั้ง อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุย่อมตั้งอยู่ใน ปาฏิโมกข์ศีลนั้น เพราะฉะนั้น ปาฏิโมกข์ศีลนั้นจึงชื่อว่าบททั้ง อีกอย่างหนึ่งว่า กุศลธรรมทั้งหลาย ย่อมตั้งอยู่ในปาฏิโมกข์ศีลนั้น เพราะฉะนั้น ปาฏิโมกข์ศีลนั้น จึงชื่อว่าบททั้ง ควรทราบเนื้อความข้อนี้ด้วยอาภิสัตถว่า นระ ผู้มีบุญญาตั้งอยู่แล้วในศีล ดังนี้ ๑ ศีลเป็นบททั้งแต่งกุศลธรรมทั้งปวง ดังนี้ ๑ กุศลธรรมทั้งปวงของผู้ตั้งอยู่ในศีลย่อมไม่เสื่อมไป ดังนี้ ๑

ปาฏิโมกข์ศีลนั้น ชื่อว่าบทของตน เพราะหมายความว่าเกิดก่อน ข้อ สวมกับเนื้อความในพระบาลีว่า เพราะฉะนั้นแหละ ขัตติยะ เรือง

ทำเบื้องต้นในกุศลธรรมทั้งหลายให้บริสุทธิ ก็นั่งใจเล่าเป็นเบื้องต้นแห่ง
กุศลธรรมทั้งหลาย ศีลอันบริสุทธิ และความเห็นอันบริสุทธิตนเหตุนั้น
เป็นเบื้องต้นแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย ดังนี้ ฯ ช่างสร้างเมืองประสงค์
จะสร้างเมืองก็ชำระที่สร้างเมืองเสียก่อน แล้วจึงแบ่งเป็นถนนสามแพร่ง
สี่แพร่งเป็นต้น แล้วจึงสร้างเมืองฉนั้นใด พระโยคาวจร ก็ทำศีลให้
บริสุทธิในเบื้องต้นเสียก่อน ต่อไปภายหลัง จึงทำให้แจ้งซึ่งสมาธิ
วิปัสสนา มรรคผล นิพพานฉนั้น อีกอย่างหนึ่งว่า ช่างย้อมผ้า ฟอกผ้า
ด้วยน้ำด่าง ๓ ครั้งเสียก่อน เมื่อผ้าบริสุทธิตนแล้ว จึงนำเข้าไปใส่ในน้ำ
ย้อมตามต้องการ ช่างวาดเขียนฉฉลาด ประสงค์จะเขียนรูปภาพ ย้อมทำผ้า
หรือฉนั้นให้บริสุทธิตนก่อน แล้วจึงเขียนรูปลงในภายหลังฉนั้นใด พระโยคาวจร
ก็ทำศีลให้บริสุทธิในเบื้องต้น แล้วจึงทำให้แจ้งซึ่งธรรมทั้งหลาย มีสมณะ
วิปัสสนาเป็นต้นในภายหลังฉนั้น เพราะฉนั้น ในพระบาลีท่านจึงกล่าวว่า
ศีลเป็นเบื้องต้น

ศีลนั้น ชื่อว่า จรณะ เพราะคล้ายกับเครื่องพาเที่ยวไป ฯ เครื่อง
พาเที่ยวไปนั้น เขาเรียกว่าเท้า ฯ การเดินไปในที่ต่าง ๆ ย่อมไม่มีบุคคล
ผู้ฉนั้นทำขาด ย่อมมีแก่บุคคลผู้ทำบริบูรณ์ฉนั้นใด ศีลข้อผู้ใดทำลายแล้ว
ขาดแล้ว ไม่บริบูรณ์แล้ว การไปสู่นิพพานของผู้นั้นก็ไม่มี ส่วนผู้ใดมีศีล
ไม่ทำลาย ไม่ขาด เป็นศีลบริบูรณ์ การไปสู่นิพพานของผู้นั้นจึงสำเร็จ
เพราะฉนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ศีลเป็น จรณะ ดังนี้

ที่เรียกว่าความสำรวม และความระวังทั้ง ๒ อย่างนี้ มีเนื้อความ
คล้ายกัน คือ ความสำรวมนั้น ได้แก่ความไม่ล่วงละเมิด ความระวังนั้น
ก็ให้แก่ความระวังไม่ให้ล่วงละเมิดเหมือนกัน ฯ คำว่า ศีล เป็นปากนั้น
หมายความว่าศีลนั้น เป็นของสูง หรือเป็นปาก เปรียบเหมือนว่า อาหาร
ทั้ง ๔ อย่างของสัตว์ทั้งหลาย เข้าไปทางปากแล้ว ก็มีโอชะแผ่ไปตามอวัยวะ
น้อยใหญ่ฉนั้นใด กุศลศีลทั้ง ๔ ผู้ของพระโยคีเข้าไปทางปาก คือศีล
แล้วก็ให้สำเร็จประโยชน์ฉนั้น เพราะฉนั้น ศีลนั้นจึงเรียกว่า เป็นปาก
คำว่า เป็นใหญ่นั้น หมายความว่าศีลนั้นเป็นใหญ่ คือ เป็นเบื้องต้น

เป็นของเกิดก่อนแห่งกศลกรรมทั้งหลายซึ่งมีในภูมิทั้ง ๕ ต่ำกว่าส่วนเนื้อความ
ในอรรถกถาว่าด้วยศีล เพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถาธิบายว่า เนื้อความทั้งหลายที่ได้แสดงมาแล้วทั้งสาม
เป็นเนื้อความที่พระอรรถกถาจารย์ได้แก้ไขออกมาจากวาระพระบาลี ข้อว่า
ด้วยอริศีล คือ วาระพระบาลี ข้อว่าด้วยอริศีล ซึ่งแสดงมาแล้วในกัณฑ์
ก่อนนั้น มีเนื้อความว่า ภิกษุในทณข้อมเป็นผู้มีศีล เป็นผู้สัจรวมด้วยความ
สัจรวมในปาฏิโมกข์ เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยอาจารย์โคจร เป็นผู้ให้ภักดีในโทษ
แม้เพียงเล็กน้อย ถ่อมตนศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย คือ ขันธ้อย่างเล็ก
อย่างใหญ่ ก็ข้อว่าศีล ศีลข้อว่าบนทตัง เป็นเบื้องต้น เป็นจรรยา
เป็นความสัจรวม เป็นความระวัง เป็นปาก เป็นข้างหน้าแห่งการทำกศล
กรรมทั้งหลาย อันนี้แหละเรียกว่าอริศีล ดังนั้น ข้อความทั้งหลายเหล่านี้
พระอรรถกถาจารย์ได้หยิบไปแก้ไขไว้แล้วทุกคำ เพื่อให้รู้ว่าคำไหนหมาย
ความว่าอย่างไร เช่น คำว่า เป็นผู้มีศีล หมายความว่าอย่างไร คำว่า เป็น
ผู้สัจรวมด้วยความสัจรวมในปาฏิโมกข์หมายความว่าอย่างไร ดังนั้นเป็นต้น
เพราะฉะนั้น ขอท่านพุทธศาสนิกชนทั้งหลายจงหวนนึกตามทีไรแสดงมาแล้ว
ด้วยประการดังนี้ สันเนื้อความในเทศนาภักดีนั้นเพียงเท่านั้น.

เอว่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๓๕

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิกาย
ว่าด้วยอธิจิตในคฤหฺญูกสูตร

กตมา อธิจิตตสิกขา ฯ อธิ ภิกขุ วิวิจเฆว กามเมหิ วิวิจเฆ
อกุสเลหิ ธมฺเมหิ สวิตกกัม สวิจารัม วิเวกขัม ปิติสุขัม ปจฺจิมัม กามํ อุปสมฺปชฺช
วิหระตฺถิ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิกาย กัณฑ์ที่ ๓๕
ว่าด้วยอธิจิตในคฤหฺญูกสูตร ตามวาระพระบาลี สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประ-
โยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในคฤหฺญูกสูตรว่า อธิจิต-
ตสิกขาบทนั้นได้แก่สี่ใจ มีคำแก้ไขว่า พระภิกษุในที่นี้ย่อมเข้าปฐมฌานอัน
ว่างจากกามทั้งหลาย ว่างจากกุศลธรรมทั้งหลาย อันมีวิตกวิจารณ์ อันมี
ปิติสุขเกิดจากวิเวก เข้าตติยฌาน อันทำภายในให้สงบ อันทำความเป็น
หนึ่งแห่งจิตให้สมัค อันไม่มีวิตก วิจารณ์ เพราะระงับวิตก วิจารณ์ทั้งหลายแล้ว
มีแต่ปิติสุขเกิดจากสมาธิ เป็นผู้มื่อเบกขา เพราะกายบิภุเสยได้แล้ว เป็นผู้
มีสติสัมปชัญญะได้เสวยสุขทางกาย เข้าตติยฌานอันพระอริยเจ้าทั้งหลาย
เรียกว่าผู้มีมื่อเบกขา ผู้มีสติ ผู้อยู่เป็นสุข ๑ เข้าจตุตถฌานอันบริสุทธิ์ด้วย
มื่อเบกขาและสติ อันไม่มีทุกข์ มีสุข เพราะละสุขทุกข์เสียแล้ว เพราะถึงซึ่ง
ความตั้งอยู่ไม่ได้ แห่งโมณัส โทสมณัสทั้งหลาย ๑ อันนั้นแหละเรียกว่า
อธิจิตตสิกขา ดังนี้ สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า คำว่า ว้างจากกามทั้งหลาย
แล้ว คือ เว้นจากกามทั้งหลาย หลีกออกจากกามทั้งหลาย คำนี้ชี้ให้เห็นว่า
การบรรลุปฐมฌานนั้น มีขึ้นได้ด้วยการสละเสียซึ่งกาม อันเป็นข้าศึก
แก่ปฐมฌาน ถึงแม้ว่ากามทั้งหลาย ไม่มีอยู่ในเวลาเข้าปฐมฌานก็จริง
ก็เรียกว่าว่างจากกามทั้งหลายมาก่อนเข้าปฐมฌานแล้ว ข้อนี้อธิบายว่า
คือ เมื่อกำหนดแน่อนว่าว่างจากกามทั้งหลาย ดังนี้ ก็เป็นเครื่องชี้ให้
เห็นว่ากามทั้งหลาย เป็นข้าศึกแห่งฌานนั้นแท้ เมื่อสิ่งเหล่านี้ไม่มีอยู่
สิ่งนั้นก็ไม่เป็นไป เหมือนแสงประทีป ซึ่งสว่างในเมื่อมีความมืดฉะนั้น
การบรรลุปฐมฌานนั้น จึงมีขึ้นได้ด้วยการสละกามเหล่านั้น เหมือนกับ
บุคคลไปถึงฝั่งโน้นด้วยสละผืนเสื่อ เพราะฉะนั้น จึงต้องถือคำแน่อนคำ
แน่อน หากจะมีคำถามว่าได้กล่าวไว้ในเบื้องต้นแล้ว ต่อไปไม่กล่าวยก
ก็จะต้องถือว่าเข้าปฐมฌาน ไม่ว่างจากอกุศลธรรมทั้งหลายก็ได้อย่างนั้น
หรือ แก้วว่า ข้อนี้อาจเห็นอย่างนั้น เพราะเมื่อได้กล่าวไว้ในเบื้องต้น
แล้วก็ยืนยันไม่ได้กล่าวอีก ด้วยเหตุที่สละเสียซึ่งกามทั้งหลายนั้นแล้ว
ฉะนั้นชื่อว่าสละกามทั้งหลายเสีย เพราะล่วงเสียซึ่งกามธาตุ และเพราะ
ตรงกันข้ามกับกามราคะ ขอน สมนกับเนื้อความในพระบาลีว่า การสละ
เสียซึ่งกามนั้น คือ เนกขัมมะ ดังนี้ ๆ ถึงแม้ว่าในบทปลายได้กล่าวถึง
อาการไว้ว่าสมณะที่ ๑ ที่ ๒ ย่อมมีอยู่ในตนจิตใจ ขอน ก็ควรเห็นดังนี้
นั้น ๆ ใคร ๆ ที่ไม่เว้นจากอกุศลธรรมทั้งหลาย อันได้แก่ภีรรมณ์
เหล่านี้ นอกจากกามแล้วเข้าฌานได้ เพราะฉะนั้น ในบทที่ ๒ ว่าเว้น
จากกามทั้งหลาย เว้นจากอกุศลธรรมทั้งหลาย ดังนี้ ก็ควรเห็นด้วยความ
อันนั้น ๆ ถึงแม้ว่าในบทที่ ๒ มีคำว่าเว้นแหว่ถอนกันก็ดี แต่ความสงัด
ด้วยองค์ฌาน และด้วยการตัดขาด ด้วยการสงบ ด้วยการสลัดเสีย และ
ความสลัดแห่งจิต แห่งกาย แห่งอุปธิ ก็ย่อมถึงซึ่งความสงเคราะห์ด้วย
คำอันทั่วไปว่าเว้น ดังนี้ อีกอย่างหนึ่ง ควรเห็นว่าท่านกล่าวถึงความสงัด

กาย ความสงัดใจ ความสงัดด้วยการข่มไว้ในเบื้องต้น ส่วนในขณะ
 โลกุตตรมรรคเกิดขึ้น ความเห็นว่าท่านกล่าวความสงัดแห่งกาย ความสงัด
 จิต ความสงัดเตโชชาติ ความสงัดสลัดเสีย ฯ ด้วยคำว่าจากกาย
 ทั้งหลายนั้นหมายจากวัตถุกาย มีรูปขบใจเป็นต้น และหมายจาก
 กิเลสกาย มีความรักใคร่พอใจเป็นต้น ฯ เมื่อเป็นอย่างนั้น คำว่า สงัด
 จากกายทั้งหลายนั้นก็ให้ความว่าจากวัตถุกายด้วย ท่านกล่าวถึงความสงัด
 กายไว้ด้วยคำว่าสงัดจากกายทั้งหลาย คำว่า สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย
 นั้น คือ สงัดจากกิเลสกาย หรืออกุศลทั้งปวง คำนี้ ท่านหมายถึงความ
 สงัดจิต ฯ การสละกายสุข ย่อมมีด้วยการสงัดจากวัตถุกาย การได้
 เนกขัมมสุขย่อมมีด้วยสงัดจากกิเลสกาย การละซึ่งวัตถุเครื่องเศร้า
 หมองด้วยปฐมฌาน ย่อมมีด้วยการสงัด คือ การเว้นจากวัตถุกาย กิเลสกาย
 ด้วยคำแรกว่าสงัดจากกายทั้งหลาย สำหรับคำที่ ๒ คือ คำว่า สงัดจาก
 อกุศลธรรมทั้งหลายนั้น หมายการละเครื่องเศร้าหมอง ฯ การสละเหตุ
 แห่งความโลภย่อมมีด้วยคำว่าเว้นจากกายทั้งหลาย การสละความเป็น
 ผู้โง่เขลาย่อมมีด้วยคำว่าเว้นจากอกุศลธรรมทั้งหลาย ความบริสุทธิ์แห่ง
 การประกอบ ย่อมมีด้วยคำว่าเว้นจากกายทั้งหลาย การเลงไว้ คือการ
 อบรมไว้ ซึ่งนิสสัยอันดี ย่อมมีด้วยคำว่าเว้นจากอกุศลธรรมทั้งหลาย ฯ
 นั้นนบนนนิยทกล่าวถึงวัตถุกาย

ส่วนที่กล่าวถึงกิเลสกายนั้น ท่านหมายถึงความพอใจในกายเป็น
 อันมาก มีคำว่าความพอใจและความรักใคร่เป็นต้น ก็กิเลสกายนั้นถึง
 แม้นับเข้าในอกุศลก็จริง แต่ว่าในคัมภีร์วิภังคท่านได้กล่าวไว้อีกแผนก
 หนึ่งโดยเป็นขาสกแก่ชาติ อีกอย่างหนึ่งว่า ท่านกล่าวถึงกิเลสกายไว้ใน
 คำว่า เว้นจากกายทั้งหลาย ท่านกล่าวถึงวัตถุกายไว้ ในคำว่า เว้นจาก
 อกุศลธรรมทั้งหลาย เพราะวัตถุกายนับเข้าในอกุศล แต่ท่านไม่กล่าวว่า
 จากกาย ท่านกล่าวเสียว่าจากกายทั้งหลาย เพราะกายนั้นมีอยู่หลาย
 อย่าง ฯ เมื่อความที่แห่งธรรมแม้เหล่านี้เป็นอกุศลมีอยู่ ท่านก็กล่าว

ไว้ในคัมภีร์วงศ์เฉพาะนัวรรณเท่านั้น เพราะท่านประสงค์จะชี้ให้เห็นว่า
นัวรรณเป็นข้าศึกแก่องคฺณานชั้นต่อๆ กันไป ด้วยนัวรรณเดาหมายทั้งหลาย
ย่อมเป็นข้าศึกแก่องคฺณานทั้งหลาย องคฺณานทั้งหลายก็เป็นข้าศึกแห่ง
นัวรรณเหล่านั้น ข้อนั้นจริงอย่างนั้น คือ สมาธิเป็นข้าศึกแห่งความฉันทะ ฌาน
เป็นข้าศึกแห่งพยาบาท วิตกเป็นข้าศึกแห่งฉันทะ สุขเป็นข้าศึกแห่ง
อุทธัจจกุกกุกจะ วิจารเป็นข้าศึกแห่งวิจิกิจฉา ฯ ท่านกล่าวถึงความสวัสดี
ด้วยการข่มกามฉันทะไว้ด้วยคำว่าสังตจากกามทั้งหลาย ท่านกล่าวถึงการ
สังตด้วยการข่มนัวรรณ ๕ ไว้ด้วยคำว่า สังตจากอกุศลธรรมทั้งหลาย ฯ
เมื่อจะกล่าวถึงคำที่ยังไม่ได้กล่าวไว้ ก็ควรกล่าวว่า คำว่า สังตจากกาม
ทั้งหลายนั้น หมายการเว้นจากกามฉันทะ คำว่า สังตจากอกุศลธรรม
ทั้งหลายนั้น หมายการเว้นจากนัวรรณทั้งหลายนอกจากกามฉันทะ อีกอย่าง
หนึ่ง คำแรกหมายการเว้นจากความโลภ อันเป็นวิสัยแห่งกามคุณ ๕ ใน
อกุศลมูล ๓ ด้วย คำที่ ๒ นั้นหมายการเว้นจาก โทสะ โมหะ อันเป็น
วิสัยแห่งวัตถุธาตเป็นต้น อีกอย่างหนึ่ง คำแรกนั้น หมายการเว้นจาก
กามโอฆะ และกามโยคะ กามาสวะ กามอุปาทาน อภิชฌา กายคันถะ
กามราคะสังโยชน์ คำที่ ๒ นั้น หมายการเว้นจาก โอฆะ และโยคะ
อาสวะ อุปาทาน คันถะ สังโยชน์ นอกจากนั้น ฯ คำแรกนั้น
เป็นจากตัณหาและสิ่งที่ประกอบกับตัณหา คำที่ ๒ หมายการเว้นจากอวิชชา
และสิ่งที่ประกอบกับอวิชชา อีกอย่างหนึ่งว่า คำแรกหมายการเว้นจากจิต
๔ ดวง อันประกอบกับโลภะ ส่วนคำที่ ๒ หมายความว่าความสังตด้วยการข่มไว้
ซึ่งอกุศลจิต ๕ นอกจากทว่าแล้วนั้น

ครั้นพระสารีบุตรเถรเจ้าแสดงองคฺละแห่งปฐมฌาน แล้วมีความ
ประสงค์จะแสดงองคฺประกอบ จึงได้กล่าวว่ามีวิตกมีวิจารเป็นต้น ฯ คำว่า
วิตกนั้น มีการยกขึ้นซึ่งจิตสู่อารมณ์เป็นลักษณะ คำว่า วิจารนั้น มีการ
ขย้าซึ่งอารมณ์เป็นลักษณะ ฯ เมื่อความไม่พรากกันแห่งวิตกวิจารนั้น
อยู่ในบางแห่งก็ดี วิตกนั้นก็ไต่แก่ความตกไปที่แรกแห่งจิตเหมือนนกกับ
ความกระหนาบระฆังด้วยก้อน ด้วยความหมายว่า วิตกนั้นเป็นของเบาเบา

และเป็นของมีขึ้นก่อน ส่วนวิจารณ์เป็นของตามไปภายหลังเหมือนกับ
เสียงระฆังหรือเสียงฆ้องฉะนั้น โดยเหตุที่วิจารณ์เป็นสุขุม และเป็น
ของขยาอารมณ์ ฯ วิตกเป็นของคณรณในเวลาเกิดขึ้นครั้งแรกแห่งจิต
เปรียบเหมือนการกระพอบกแห่งนก ซึ่งประสงค์จะบินขึ้นไปในอากาศ
และเปรียบเหมือนการกระพอบกแห่งแมลงผึ้ง ซึ่งมีจิตจรดจ่ออยู่ที่กลีบ
แห่งดอกปทุม ซึ่งบ่ายหน้าไปหาดอกปทุมฉะนั้น ส่วนวิจารณ์เป็นของ
ไม่คณรณแห่งจิต เปรียบเหมือนการกางปีกแห่งนกที่บินขึ้นไปในอากาศ
แล้ว และเปรียบเหมือนการบินวนซึ่งดอกปทุม แห่งแมลงผึ้งที่ไปถึงดอก
ปทุมแล้วฉะนั้น

อรรถกถา

ส่วนในอรรถกถาแห่งทกกนิบาตว่า วิตกเป็นไปด้วยอาการยกขึ้น
ซึ่งจิตสู่อารมณ์ เปรียบเหมือนการที่นกตกใหญ่ ซึ่งไปในอากาศถือเอาซึ่ง
ลมด้วยปีกทั้ง ๒ แล้ว ทำปีกทั้ง ๒ ให้นิ่งอยู่ฉะนั้น วิจารณ์เป็นไปด้วย
การขยาอารมณ์ เปรียบเหมือนการไปแห่งนกที่กระพอบกเพื่อรับลมไว้
ฉะนั้น วิจารณ์นี้ย่อมสมควรในการเป็นไป ด้วยการสืบเนื่องมาจากวิตก
ก็ความแปลกกันแห่งวิตกวิจารณ์ มีปรากฏอยู่ในปฐมฉาน ทุติยฉาน ฯ
อีกอย่างหนึ่งว่า วิตกเปรียบเหมือนมือที่จับมันของบุคคลผู้ล้างภาชนะทอง
เหลืองที่ขุ่นสนิมไว้ให้มันด้วยมือข้างหนึ่ง แล้วขัดถูสนิมด้วยมืออีกข้าง
หนึ่ง ส่วนวิจารณ์เปรียบเหมือนมือที่ขัดถู ฯ อีกอย่างหนึ่งว่า วิตกเปรียบ
เหมือนมือที่บีบไว้แน่น แห่งบุคคลผู้ล้างภาชนะ ส่วนวิจารณ์เปรียบ
เหมือนการหมุนรอบแห่งเครื่องกลึงฉะนั้น อีกอย่างหนึ่ง วิตกนั้นเปรียบ
เหมือนหนามแห่งเครื่องกลึง ที่มีอยู่ในกลางเครื่องกลึง วิจารณ์เปรียบ
เหมือนหนามอยู่รอบเครื่องกลึงข้างนอก ฯ ปฐมฉานเป็นไปกับวิตก วิจารณ์
ดังที่วามาน เปรียบเหมือนกับต้นไม้ กับดอกและผล จึงว่าวิตก วิจารณ์
ดังนี้ สนทน่อความในเทศนาภคณทัณเพชงเทวาน. เอวํ กัมมิ ฯ

กัณฑ์ที่ ๓๖

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิเทศ ว่าด้วยปฐมฌาน

วิเวกชนฺติ เอตฺถ วิวิตฺติ วิเวโก ฯ นีวรณเวกโมติ อตฺถโก ฯ
วิวิตฺโตติ วา วิเวโก ฯ นีวรณวิวิตฺโต ฌานสมุပ္ပตฺตตมมฺราสีติ อตฺถโกติ

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิเทศ กัณฑ์ที่ ๓๖ ว่า
ด้วยปฐมฌาน สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และ
พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

อรรถกถา

ดำเนินความตามอรรถกถาว่า ในคำว่าเกิดจากวิเวกนั้น มีคำอธิบายว่า
วิเวกนั้น ได้แก่ความสงบ คือ ความปราศจากนิวรณ์ อีกอย่างหนึ่งว่า
วิเวกนั้น ได้แก่ผู้สงบจากนิวรณ์ คือ ได้แก่หมวดแห่งธรรมอันประกอบ
กับฌาน สิ่งใดเกิดจากวิเวกนั้น หรือเกิดในวิเวกนั้น สิ่งนั้นชื่อว่าเกิด
จากวิเวก ฯ คำว่า บตและสขนั้น มีคำอธิบายว่า ธรรมชาติใดทำให้
เอิบอิ่ม ธรรมชาตินั้นชื่อว่าบต ฯ นมฺมการทำให้เอิบอิ่มเป็นลักษณะ แต่
เมื่อว่าโดยประเภทก็มี ๕ อย่างด้วยกัน คือ ขุททกบต ซึ่งแปลว่า บตน้อย ๑
ขณิกบต ซึ่งแปลว่า บตชั่วขณะ ๑ โลกกันตกบต ซึ่งแปลว่า บตก้าวลง ๑
อุพเพกขบต ซึ่งแปลว่า บตขึ้นไป ๑ ฌรณบต ซึ่งแปลว่า บตแผ่ไป ๑ ฯ
ขุททกบต ซึ่งแปลว่า บตน้อยนั้น อาจทำให้เกิดได้เพียงแต่ขณิกขณชั้น
เท่านั้น ขณิกบต ซึ่งแปลว่า บตชั่วขณะนั้น เช่น กับความเกิดแห่ง
ฟ้าแลบเป็นขณะๆ โลกกันตกบต ซึ่งแปลว่า บตก้าวลงนั้น คือ ก้าว
ลงสู่กายแล้วก็แตก ก้าวลงสู่กายแล้วก็แตก เหมือนกับคลื่นกระทบฝั่ง
สมุทรฉะนั้น อุพเพกขบต ซึ่งแปลว่า บตขึ้นไปนั้น ได้แก่บตที่แรงกล้า
ซึ่งทำให้กายลอยขึ้นไปในอากาศได้ ทำให้กายกระโดดขึ้นได้ ฌรณบต

ซึ่งแปลว่า บัตแก่ชานนั้น ได้แก่บัตราแรงกว่านั้น คือ เมื่อบัตนั้นเกิด
ขึ้นแล้ว ก็เข้าชานไปตลอดกาย เปรียบเหมือนห้วงน้ำใหญ่ที่ไหล
เข้าไปสู่ช่องเขาฉะนั้น ๆ กับที่ ๕ อย่างนั้น เมื่อแก่กล้าแล้ว ก็ทำ
กายบัสสัทธิ คือ ความสงบกาย และจิตตบัสสัทธิ คือ ความสงบจิตให้
เกิดขึ้น บัสสัทธิแก่กล้าแล้ว ก็ให้เกิดความสขกายสขใจ ความสข
แก่กล้าแล้ว ก็ให้เกิดสมาธิ ๓ อย่าง คือ จณิกสมาธิ อันได้แก่สมาธิ
ชั่วขณะ อุปจารสมาธิ อันได้แก่สมาธิเฉียด ๆ อัปปมาสมาธิ อันได้
แก่สมาธิแนบแน่น

ฌานาปัตตอันใด ที่เป็นรากเหง้าแห่งอัปปมาสมาธิ เจริญขึ้นแล้วถึง
ซึ่งความประกอบกับสมาธิ ฌานาปัตตอันนั้นแหละ เรียกว่า บัตในข้อนี้ ๆ
สิ่งใดสันไปง่าย สิ่งนั้นชื่อว่าสข สขเกิดขึ้นแก่ผู้ใดก็ทำผู้นั้นให้เป็นสข
อีกอย่างหนึ่งว่า สขนั้นได้แก่ความแห้ง อีกอย่างหนึ่งว่า สขนั้นได้แก่
การเคียวกิน และการขุดเสียซึ่งความลำบากกาย ลำบากใจ คำว่า สข
หมายโสมนัสเวทนา สขนั้น มีความยินดีเป็นลักษณะ ในบางแห่งบัต
กับสขแยกกัน เมื่อเป็นอย่างนั้น ต้องเข้าใจว่า บัตนั้นได้แก่ความยินดี
ในการทำได้อารมณ์ที่ตนประสงค์ สขนั้นได้แก่ยินดีต่ออารมณ์ที่ตนได้
แล้ว ๆ บัตอยู่ในที่ใด สขก็อยู่ในที่นั้น แต่สขอยู่ในที่ใด จะนิยมนว่า
บัตอยู่ในที่นั้นไม่ได้ ๆ บัตจัดเข้าในสังขารขันธ์ สขจัดเข้าในเวทนาขันธ์
บัตเหมือนกับความคิดใจ ในการที่ได้เห็นสิ่งใด หรือเสียงแห่งน้ำตก
แห่งผืนดินทางกันดาร สขเปรียบเหมือนความดีใจของผู้เดินทางกันดาร
ได้เข้าไปในร่มเงาต้นไม้และได้ใช้สอยน้ำ ๆ บัตและสขตั้งที่วามาน
ข้อมมอยู่ในฌาน หรือมอยู่ในฌานนั้น เพราะฉะนั้น ฌานนั้นท่านจึงว่า
มมตสข ๆ อีกอย่างว่า บัตด้วย สขด้วย เรียกว่า บตสข เหมือน
กับคำว่า ธรรมวินัยเป็นต้น ๆ บตสขเกิดจากวิเวกแห่งฌานนั้นมมอยู่
เพราะฉะนั้น ฌานนั้นจึงชื่อว่า มมตสขเกิดจากวิเวก อีกอย่างหนึ่งว่า
บตสขมมอยู่ในฌานนั้น เพราะฉะนั้น ฌานนั้นจึงว่าบตสขเกิดจากวิเวก ๆ
คำว่า ปฐมฌานนั้น หมายฌานที่เกิดขึ้นก่อน ด้วยว่าฌานนั้นมมอยู่ ๓ อย่าง

คือ อารัมมณูปนิทาน การเข้าไปเพ่งอารมณ์ ๑ ลักษณะอุปนิทาน การเข้าไปเพ่งลักษณะ ๑ ๆ สมบัติ ๘ เรียกว่า อารัมมณูปนิทาน เพราะเพ่งอารมณ์ มีปฏิวิสัยเป็นต้น ส่วนวิสัยสนามรรคผล เรียกว่า ลักษณะอุปนิทาน

ในฉาน ๒ อย่างนั้น ก็มีคำอธิบายต่อไปว่า วิสัยสนาเรียกว่า ลักษณะอุปนิทาน เพราะเข้าไปเพ่งลักษณะ มีความไม่เที่ยงเป็นต้น มรรคชื่อว่าลักษณะอุปนิทาน เพราะได้ทำกิจที่ทำแล้วด้วยวิสัยสนา ให้สำเร็จไปด้วยมรรค ส่วนผล เรียกว่า ลักษณะอุปนิทาน เพราะเข้าไปเพ่งซึ่งลักษณะอันแท้จริง คือ เพ่งนิโรธสัง ๑ อารัมมณูปนิทาน มีอยู่ในเบื้องต้น ส่วนลักษณะอุปนิทาน มีอยู่ในขณะโลกุตตรมรรคเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น จึงควรทราบด้วยฉาน เพราะเข้าไปเพ่งอารมณ์ ๑ เข้าไปเพ่งลักษณะ ๑ เฝ้าเสียซึ่งปัจจัย ๑ ๆ คำว่า ปฐมณานัน คือ ได้สำเร็จปฐมณาน ปฐมณานัน เป็นของละองค์ ๕ ประกอบด้วยองค์ ๕ มีความดี ๓ สมบูรณ์ด้วยลักษณะ ๑๐ ดังจะแสดงต่อไปในบัดนี้

กล่าวคือ ขอที่ว่าปฐมณานละองค์ ๕ นั้น คือ ปฐมณานันและเสียซึ่งองค์ ๕ อันได้แก่นิเวรณ ๕ คือ กามฉันท พยาบาท ถีนมิทธะ อหรัจกุกกุจจะ วิจิกิจฉา ฯ เมื่อยังละนิเวรณ ๕ เหล่านี้ไม่ได้ ฌานก็ยังไม่เกิด เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า ละองค์ ๕ ถึงแม้ว่า ในขณะฌานเกิดขึ้น ละอกุศลธรรมเหล่านี้ไปด้วยก็จริง แต่ถึงอย่างนั้นก็ดี ก็เรียกว่า ละนิเวรณ ๕ เพราะนิเวรณ ๕ นั้น เป็นของทำอันตรายแก่ฌานเป็นพิเศษ ด้วยว่าจิตอันกามฉันทเล้าโลมด้วยวิสัยต่าง ๆ ย่อมไม่ตั้งมั่นในอารมณ์อันเดียว อีกอย่างหนึ่ง จิตที่กามฉันทครอบงำแล้ว ย่อมไม่ปฏิบัติเพื่อให้ละกามชาติ จิตที่เร่าร้อนด้วยอารมณ์ในพยาบาท ย่อมไม่เป็นไปติด ๆ กัน จิตที่ถีนมิทธะครอบงำ ย่อมไม่ควรแก่การงาน จิตที่อหรัจกุกกุจจะครอบงำ ย่อมไม่สงบ ย่อมหม่นไปรอบ จิตที่วิจิกิจฉากระทบ ย่อมไม่ขึ้นสู่ทางอันจะให้สำเร็จฌาน โดยเหตุนั้น นิเวรณ ๕ นี้ จึงเรียกว่า องค์ที่ควรละ เพราะเป็นของทำให้เป็นอันตรายแก่ฌานเป็นพิเศษ

วิตกมโนหยาตยกจิตชนสอารมณ์ วิจาร์มโนหยาตตตามอารมณ์ บตม
 หน้าที่ทำให้เกิดสข สขมโนหยาตทำให้เกิดมอารมณ์แบบแบ่ง เพราะฉะนั้น
 ปฐมกถาเนน จึงเรียกว่า พร้อมด้วยองค์ ๕ ด้วยความเกิดขึ้นแก่สังขทั้ง ๕
 คือ วิตก วิจาร์ บต สข เอกัคคตา

เพราะฉะนั้น จึงไม่ควรถือว่า สิ่งอื่นประกอบด้วยสังขเหล่านั้น ชื่อว่า
 กถามืออยู่ ฯ ตามลำพังองค์ เขาก็เรียกกันว่า เสนาม้องค์ ๕ คนตรม
 องค์ ๕ มรรคม้องค์ ๘ ฉะนั้น ได้เฉพาะแต่เพียงองค์แล้ว ก็เรียกได้ว่า
 กถาม้องค์ ๕ หรือกถาประกอบด้วยองค์ ๕ ดังนั้นก็ฉะนั้น ฯ ก้องค์ ๕
 นั้น ถึงจะมีอยู่ในขณะแห่งอุปจารสมาธิก็ตาม แต่ก็แรงกว่าจิตปกติในอุปจาร
 ส่วนในองค์ ๕ ที่มีกำลังแรง ทั้งลักษณะแห่งอุปจาร ได้สำเร็จแล้วด้วย
 อุปจารสมาธิ ฯ วิตกเมื่อขกชนซึ่งจิตไปไว้ในอารมณ์ ด้วยอาการอัน
 คล่องแคล่วก็เกิดขึ้น ส่วนวิจาร์เมื่อขย้าอารมณ์เต็มที่แล้วก็เกิดขึ้น บตสข
 ก็แผ่ไปตลอดกาย เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ว่า ไม่มีสิ่งใดแห่งกาย ซึ่ง
 จะไม่มีบตสขอันเกิดจากวิเวกถูกต้อง ฯ ความมอารมณ์เป็นหนึ่งแห่งจิต
 ข้อมถูกต้องในอารมณ์ เหมือนกับฝาสมคข้างบนกับฝาสมคข้างล่างฉะนั้น
 ความมอารมณ์เป็นหนึ่งแห่งจิตไม่ได้ชี้ไว้ในชื่อว่า มวิตกวิจาร์ ดังนั้นก็จริง
 แต่ได้ชี้ไว้ในคัมภีร์ไว้ว่า คำว่า กถาเนน ข้อมม้องค์ ๕ คือ วิตก วิจาร์
 บต สข เอกัคคตา ดังนี้ สมเด็จพระสุมพระภาคเจ้าได้ทรงตั้งหัวข้อไว้ด้วย
 อธิบายอันใด อธิบายอันนั้นก็ได้ประกาศไว้แล้วในคัมภีร์ไว้ด้วยพระองค์
 เอง ดังนี้ ของตเนื้อความในอรรถกถาอันว่าด้วยปฐมกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถาธิบายว่า ปฐมกถาเนน ได้แก่การเพ่งอารมณ์ หรือเพ่ง
 ลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งจนใจแน่วแน่ ละเสียขันธ์ ๕ ประกอบ
 ด้วยองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร์ บต สข เอกัคคตา ดังนี้ ในขณะใดก็เรียกว่า
 ได้สำเร็จกถาในขณะนั้น ดังนี้ สันนอความในเทศาภักถิตนเพียงเท่านั้น

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๓๗

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิกาย

ว่าด้วยปฐมฌาน และหุตติยฌาน

ตวิธกถุยานํ ทสสกฺขณสมุปฺพนนฺติ เอตฺถ ปน อาทิมฺขเชปฺริ-
โยसानวเสน ตวิธกถุยานตาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิกาย กัณฑ์ที่ ๓๗
ว่าด้วยปฐมฌาน และหุตติยฌาน สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทฺธ-
ศาสนา และพุทฺธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

อรรถกถา

คำเนนความตามอรรถกถาว่า ในคำว่า ปฐมฌานมีความดี ๓ ประการ
ประกอบด้วยลักษณะ ๑๐ นั้น คือ ปฐมฌานนั้นชื่อว่า มีความดี ๓ ประการ
ได้เกิดในเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุด ชื่อว่า ประกอบด้วยลักษณะ ๑๐
ตามลักษณะแห่งเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุดเหล่านั้น ๆ มีเนื้อความใน
พระบาลีว่า ปฐมฌานมีความบริสุทธิ์แห่งปฏิบัติเป็นเบื้องต้น มีการทำ
อุเบกขาให้เจริญขึ้นเป็นท่ามกลาง มีความร่าเริงเป็นที่สุด ๆ ปฐมฌาน
มีความบริสุทธิ์แห่งปฏิบัติเป็นเบื้องต้นนั้น มีลักษณะ ๔ ประการ แก้ว
มีลักษณะ ๓ ประการ คือ สิ่งใดเป็นอันตรายแห่งปฐมฌาน จิตก็
บริสุทธิ์จากสิ่งนั้น จิตก็เดินไปสู่เครื่องหมายแห่งความสงบในตอนกลาง
เพราะจิตนั้นบริสุทธิ์แล้ว เมื่อจิตเดินไปสู่เครื่องหมายแห่งความสงบนั้น
แล้ว จิตก็แล่นไป การที่จิตบริสุทธิ์จากอันตรายก็ดี การที่จิตเดิน
ไปสู่เครื่องหมายแห่งความสงบในตอนกลางก็ดี การที่จิตแล่นไปก็ดี จัดเป็น
ความบริสุทธิ์แห่งปฏิบัติเบื้องต้นแห่งปฐมฌาน เพราะฉะนั้น จึงว่า
ปฐมฌานมีความดีในเบื้องต้นด้วย ประกอบด้วยลักษณะ ๓ ด้วย

การที่ปฐมฌานทำให้อุเบกขาเจริญขึ้น ซึ่งจัดเป็นท่ามกลางนั้น มีลักษณะก็ประการ แก้วว่า มีลักษณะ ๓ ประการ คือ ปฐมฌานนั้นเข้าไปเพ่งซึ่งจิตอันบริสุทธิ์ ๑ เข้าไปเพ่งซึ่งปฏิปทาอันสงบ ๑ เข้าไปเพ่งซึ่งความปรากฏแห่งความมีอารมณ์อันเดียว ๑ การที่ปฐมฌานเข้าไปเพ่งจิตอันบริสุทธิ์ก็ดี เข้าไปเพ่งปฏิปทาอันสงบก็ดี เข้าไปเพ่งความปรากฏแห่งความมีอารมณ์อันเดียวก็ดี ชื่อว่า เป็นท่ามกลางอันทำให้เกิดอุเบกขาแห่งปฐมฌาน เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปฐมฌานมีความดีในท่ามกลางด้วย ประกอบด้วยลักษณะ ๓ ด้วย

ชื่อว่าปฐมฌานมีความร่าเริงเป็นที่สุดนั้น มีลักษณะก็ประการ แก้วว่า มีลักษณะ ๔ ประการ คือ ความร่าเริง อันได้แก่ความไม่กลับไปแห่งธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วในปฐมฌานนั้น ๑ ความร่าเริง อันได้แก่ความมีรสอันเดียวแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย ๑ ความร่าเริง อันได้แก่การนำมาซึ่งความเพียรในปฐมฌานนั้น ๑ ความร่าเริง อันได้แก่การส้องเสพในปฐมฌานนั้น ๑ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปฐมฌานมีความดีในที่สุดด้วย ประกอบด้วยลักษณะ ๔ ด้วย ดังนี้ ๑ อุปจาระ พร้อมด้วยองค์ ชื่อว่า ความบริสุทธิ์แห่งปฏิปทาปฐมฌานนั้น ความแนบแน่น ชื่อว่า การทำให้อุเบกขาเจริญขึ้น การพิจารณาชื่อว่า ความร่าเริง อันเป็นคำพรรณนาของอาจารย์อีกพวกหนึ่ง

บาลี

ในบาลีว่า จิตอันมีอารมณ์เป็นหนึ่ง มีความบริสุทธิ์แห่งปฏิปทาเป็นลักษณะด้วย ทำให้อุเบกขาเจริญขึ้นด้วย ร่าเริงด้วย ความรู้ด้วย ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงมีความบริสุทธิ์แห่งปฏิปทา คือ ความมาแห่งความแนบแน่นในภายใน มีการทำให้อุเบกขาเจริญขึ้น คือ การทำขันธ์แห่งการเพ่งซึ่งความเป็นกลางในปฐมฌานนั้น มีการร่าเริง คือ การให้สำเร็จกิจแห่งฌานที่ผ่องใส ด้วยให้สำเร็จความไม่กลับไปแห่งธรรมทั้งหลาย ๑ ข้อนั้น คืออย่างไร คือ อปปรมาเกิดในวาระใด หมู่ก็เลสอน

ได้แก่นิเวรณอันใด ซึ่งเป็นอันตรายแห่งภพนั้น มีอยู่ในเวลาอัน
จิตก็บริสุทธิ์จากหมุกิเลส คือ นิเวรณอันนั้น ๆ ปฐมถาน ชื่อว่า เป็นของ
ปราศจากเครื่องกั้นทาง เพราะเป็นของบริสุทธิ์ ชื่อว่า เดินไปสู่เครื่องหมาย
แห่งความสงบตอนกลาง ๆ อปปาสมาธิ ซึ่งเป็นไปดี ชื่อว่า เครื่องหมาย
แห่งความสงบในตอนกลาง ๆ จิตดวงก่อน อันมืด ๆ กับเวลานั้น
ชื่อว่า เดินไปสู่เครื่องหมายแห่งความสงบตอนกลาง ซึ่งเข้าถึงความเป็นของ
แท้ คือ ความเปลี่ยนไปแห่งความสงบอย่างเดียว ชื่อว่า แทรกไปในความ
สงบนั้นด้วยเข้าถึงซึ่งความเป็นของแท้ เพราะจิตนั้นเดินไปแล้วอย่างนั้น ๆ
ผู้มีปัญญาควรทราบความบริสุทธิ์แห่งปฏิปทา ด้วยอำนาจแห่งการมา แก่
ปฐมถาน ในขณะที่เกิดขึ้น อันให้สำเร็จอาการซึ่งมีอยู่ในจิตดวงก่อน เพื่ย
เท่านั้นก่อน

ก็แลผู้ได้ปฐมถาน ไม่กระทำความชวนชวายในการทำให้ปฐมถาน
ซึ่งบริสุทธิ์แล้วอย่างนั้นบริสุทธิ์นอก ด้วยความไม่มีแห่งสิ่งที่จะต้องให้
บริสุทธิ์นอก ชื่อว่า เพ่งจิตอันบริสุทธิ์ ๆ เมื่อผู้ได้ปฐมถานไม่กระทำ
ความชวนชวายในการตั้งมั่นอีก แห่งจิตอันเดินไปสู่ความสงบ ด้วยการ
เข้าถึงความสงบ ชื่อว่า เพ่งจิตอันเดินไปสู่ความสงบ ๆ เมื่อผู้ได้
ปฐมถาน ละเสียซึ่งความคลุกคลีด้วยกิเลส โดยเหตุที่จิตดำเนินไปสู่
ความสงบแล้ว ไม่กระทำความชวนชวายในความปรากฏแห่งความเป็น ๑ อีก
แห่งจิตอันปรากฏโดยความเป็น ๑ ชื่อว่า แห่งความปรากฏ แห่งความเป็น ๑ ๆ
บัณฑิตควรทราบซึ่งการเจริญขั้นแห่งอเบกขา คือ การทำหน้าที่แห่งการเพ่ง
ซึ่งความเป็นกลางในอารมณ์นั้น อย่างที่เข้ามาแล้วนี้ ดังนี้

การเจริญขั้นแห่งอเบกขาอย่างนี้ อันใด เกิดขึ้นแล้วในปฐมถานนั้น
ซึ่งเป็นธรรมคู่ คือ สมาธิ และปัญญา ไม่ล่วงเกินซึ่งกันและกันก็ค
อันทรีย์ มีศรัทธาเป็นต้นเหล่าใด มีรสอันเดียวกัน คือ วิมุตติรส เพราะ
เหตุที่หลุดพ้นจากกิเลสต้น ๆ การที่จิตนำมาซึ่งความเพียรอันสมควรแก่
ความมีรสอันเดียวกัน ซึ่งไม่ล่วงเลยกันแห่งธรรมคู่เหล่านั้น จักใดก็ดี
อาเสวนะอันใดซึ่งเป็นไปในขณะนั้นก็ดี อาการที่ปวงนั้นชื่อว่า สำเร็จแล้ว

เพราะเป็นของร่าเริง เป็นของบริสุทธิ์ เป็นของผ่องใสอย่างนั้น ๆ ด้วยเหตุ
ที่ได้เห็นโทษ และอันสงสันนั้น ๆ ด้วยปรีชาญาณ เพราะฉะนั้น ท่านจึง
ควรทราบความร่าเริง คือ ความสำเร็จ กล่าวไว้ว่ากิจแห่งความรู้อันผ่องใส
ซึ่งมชนด้วยการให้สำเร็จซึ่งความไม่ลวงเลยกัน แห่งธรรมทั้งหลายเป็นต้น
ดังนี้ สันชื่อว่าด้วยปฐมฌานเพียงเท่านั้น

คำว่า เพราะระงับวิตก วิจารณ์ทั้งหลายนั้น คือ เพราะระงับธรรม
๒ ประการ คือ วิตก ๑ วิจารณ์ ๑ ๑ ท่านกล่าวไว้ว่า เพราะความไม่ปรากฏ
แห่งวิตก วิจารณ์ ในขณะที่แห่งทุติยฌาน ๑ ธรรมในปฐมฌานทั้งนั้นไม่มีอยู่
ในทุติยฌานก็จริง แต่ธรรมทั้งหลายมีผัสสะเป็นต้น เหล่าอื่นในปฐมฌานยัง
มีอยู่ ธรรมเหล่านั้นชื่อว่าลวงเสียของคหยาบๆ แล้วจึงบรรลซึ่งทุติยฌาน
เป็นต้นเหล่านั้น นอกจากปฐมฌาน เพื่อจะแสดงความซ้อน จึงควรทราบว่า
ท่านได้กล่าวไว้ในพระบาลีว่า เพราะความสงบ วิตก วิจารณ์ ดังนี้ ๑ คำว่า
ในภายในนั้น คือ ในตน อันได้แก่ที่เกิดในตน ที่เกิดในสันดานของตน ๑
คำว่า ความผ่องใส นั้น ได้แก่ความเชื่อถือ ๑ ถึงแม้ว่าท่าน ก็ชื่อว่า เป็น
ความผ่องใส เพราะประกอบกับเครื่องผ่องใส เปรียบเหมือนผ้าสีเขียว
ซึ่งประกอบกับสีเขียว ฉะนั้น ๑ อีกอย่างหนึ่ง ท่านนั้นชื่อว่า ทำใจให้ผ่องใส
เพราะประกอบกับเครื่องผ่องใส ๑ เพราะระงับเสียซึ่งความกำเริบแห่งวิตก
วิจารณ์ ๑ โดยเหตุนี้ ท่านจึงว่า ทุติยฌานนั้น เป็นของทำใจให้ผ่องใส

ในความซ้อน ควรทราบความเนื่องกัน แห่งคำว่า ความผ่องใส
กับคำว่า แห่งใจเป็นอันเดียวกันว่า ความผ่องใสแห่งใจ ดังนี้ ๑ ก็ในข้อ
ความค้น ควรประกอบซึ่งคำว่า แห่งใจนั้น เข้ากับคำว่า มีอารมณ์อันเดียว
กัน ๑ ในข้อนี้มีการประกอบแห่งความว่าสิ่งเดียวกันขึ้น จึงชื่อว่า มีอารมณ์
อันเดียว ดังนี้ ๑ อธิบายว่า ธรรมอันชื่อว่าเลิศ อันชื่อว่าประเสริฐ ย่อม
ตั้งขึ้นเพราะธรรมนั้นไม่มีวิตก วิจารณ์ไปได้

สิ่งที่ประเสริฐเขาเรียกกันในโลกว่า เอก อีกอย่างหนึ่งว่า ธรรม
อันเอก คือ ธรรมอันไม่มีเพื่อน ๒ อันได้แก่ธรรมที่ปราศจากวิตก วิจารณ์
ย่อมเป็นไป ๑ อีกอย่างหนึ่ง สิ่งโดยกชั้นซึ่งธรรมอันประกอบกัน สิ่งนั้น

๑๘๐ พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ ๕ ขุททกนิกาย พระમાณิกเกส เล่ม ๑

ชื่อว่าผุชน คือ ผู้ทำให้ตงชน ฯ สิ่งชื่อว่าเอก เพราะเป็นของประเสริฐ
ด้วย สิ่งชื่อว่าทำให้ตงชนด้วย รวมกันเป็นคำเดียวว่า ตงชนอันเดียว ฯ
คำว่า ความตงชนอันเดียวนั้น หมายถึง โดยเหตุนี้ จึงว่าเหตุอัน
มีอารมณ์อันเดียว เพราะทำให้ความตงชนอันเดียว เจริญขึ้น ฯ ก็ความ
ตงชนอันเดียวนั้น ไม่ใช่ของจิต ไม่ใช่ของชีพ เพราะฉะนั้น ท่านจึงว่า
ความตงชนอันเดียว คือ ความมีอารมณ์อันเดียวแห่งจิต ดังนี้

ก็สรุทธาณ คือ ความเชื่อก่อนเกิด สมาธิอันได้ชื่อว่า มีความตงชน
อันเดียวนั้นก็ มีอยู่ในปฐมฌานไม่ใช่หรือ เมื่อเป็นอย่างนั้น เหตุไร
จึงกล่าวไว้ในทตฺตญาณว่า ความผ่องใส ความตงชนอันเดียวแห่งใจ ดังนี้
มีคำแก้ไขว่า ปฐมฌานโน้นยังไม่สงบดี เพราะยังกำเริบด้วยวิตก วิจารณ์
เปรียบเหมือนกับน้ำที่ยังขุ่นด้วยสิ่งต่าง ๆ เพราะฉะนั้น ถึงแม้ว่าความเชื่อก่อน
มีอยู่ก็จริง แต่ท่านก็ไม่กล่าวว่าความผ่องใส ฯ ถึงแม้ว่าสมาธิใน
ปฐมฌานนั้น ก็ไม่ปรากฏดี เพราะใจยังไม่สงบดี เพราะฉะนั้น ท่านจึง
ไม่กล่าวว่า มีความตงชนอันเดียว คือ มีอารมณ์อันเดียว ฯ ส่วนในฌานนั้น
ความเชื่อก่อนซึ่งมีกำลังแรงกล้าก็ได้โอกาส ด้วยไม่มีความกังวล คือ วิตก
วิจารณ์ ถึงแม้ว่าสมาธิในฌานนั้น ก็ปรากฏด้วยการได้ซึ่งสหยา คือ สรุทธาณ
แรงกล้า เพราะฉะนั้น จึงควรทราบที่ท่านได้กล่าวคำนี้ไว้อย่างนี้

คำว่า ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ คือ วิตกในทตฺตญาณนั้นไม่มี หรือ
วิตกแห่งทตฺตญาณนั้นไม่มี โดยเหตุที่ได้ละเสียแล้วด้วยภาวนา เพราะฉะนั้น
จึงว่า ไม่มีวิตก ฯ คำว่า ไม่มีวิจารณ์ก็เหมือนกับนั้น ฯ ในข้อ
คำถามขึ้นว่า ความหมายอันสำเร็จแล้วด้วย คำว่า เพราะระงับวิตก
วิจารณ์ ดังนี้ไม่ใช่หรือ แต่เหตุไรจึงกล่าวอีกว่า ไม่มีวิตก วิจารณ์ ดังนี้ ฯ
มีคำแก้ไขว่า เนื้อความข้อนี้สำเร็จแล้วอย่างนี้ แต่ว่าไม่ใช่แสดงซึ่ง
ความหมายอย่างนั้น ฯ ได้ใจความตามอรรถกถาว่า ที่กล่าวว่าไม่มีวิตก
ไม่มีวิจารณ์นั้น เพื่อแสดงเหตุแห่งความผ่องใส และความมีอารมณ์
เป็น ๑ แห่งทตฺตญาณ คำว่า เกิดจากสมาธิ นั้น คือ เกิดจากสมาธิใน

ปฐมมาน หรือเกิดจากสมาธิอันประกอบกัน ถึงแม้ว่าสุขเกิดจากสมาธิ
อันประกอบกันมาก่อนแล้วก็จริง สุขนั้นเกิดจากสมาธิโดยแท้ เพราะไม่
หวั่นไหวและสงบดี ด้วยไม่มีความกำเริบแห่งวิตก วิจารณ์ เพราะฉะนั้น
ท่านจึงกล่าวว่า เกิดจากสมาธิ ดังนี้ เพื่อสรรเสริญหุตติยมานนี้ ๆ คำว่า
ขณิกสมาธิ เหมือนกับนัยที่เคยกล่าวมาแล้ว ๆ คำว่า หุตติยมาน ได้แก่ภาวนา
ซึ่งเกิดขณิกสมาธิ ๒ ดังนี้ สันเนอความในเทศนาภักตเทนเพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฑ์ที่ ๓๘

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิเทศ

ว่าด้วยตติยมาน

ปติยา จ วิราลาติ วิราโค นาม วุตตปฏการาย ปติยา ชิกฺขุณฺณํ
วา สมตฺติกโกโม วาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิเทศ กัณฑ์ที่ ๓๘
ว่าด้วยตติยภาวนา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และ
พุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

อรรถกถา

ก็แลเนื้อความแห่งอรรถกถา ซึ่งว่าด้วยตติยภาวนา ที่ยกมาแสดง
ในกัณฑ์นั้นจะได้อรรถไว้ในภายหลัง ด้วยจักยกเนื้อความในพระบาลีอันว่า
ด้วยตติยภาวนามาแสดงเสียก่อน แล้วจึงจักแสดงตามอรรถกถาต่อภายหลัง
คือ เนื้อความในพระบาลีว่า หุตติยภาวนานี้มีแต่อุเบกขา เพราะคล้ายกับ

๑๘๒ พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ ๕ ขุททกนิกาย พระภิกขุปาฐก เล่ม ๑

เสียแล้ว มีแต่สติสัมปชัญญะกับสุข ซึ่งเกิดแก่ภิกขุผู้มีอุเบกขา เพราะคลาย
ปิตุเสียแล้ว ผู้มีสติสัมปชัญญะ ผู้สวเสวยสุขทางกาย ดังนี้

ในอรรถกถาว่า คำว่า เพราะคลายบัตินั้น คือ ความเกลียดชังบติ
หรือความล่องเลียบเสียซึ่งบติชื่อว่าความคลาย ฯ ความคลายนั้นย่อมประมวล
มาซึ่งความสงบแห่งวิตก วิจารณ์ ฯ เวลาใดประมวลมาซึ่งความสงบ
อย่างเดิวนั้น เวลานั้นก็ชื่อว่าความสงบอย่างยิ่ง เพราะคลายเสียซึ่งบติ ฯ
คำว่า ความคลายจึงหมายความว่าความเกลียดชัง และความล่องเลียบ ซึ่งได้แก่ความ
เกลียดชังบติ ความล่องเลียบซึ่งบติ ฯ เวลาใดประมวลมาซึ่งความหมายว่า
ความคลายนั้น หมายถึงความสงบแห่งวิตก วิจารณ์ เวลานั้นก็ควรทราบว่าเป็น
เพราะความคลายบติ และเพราะความสงบวิตก วิจารณ์ขึ้นไปอีกหน่อย
ดังนี้ เพราะฉะนั้น คำว่า ความคลายจึงหมายถึงความล่องเลียบ และหมายถึง
ความสงบวิตก วิจารณ์

วิตก วิจารณ์เหล่านี้ได้สงบไปในหัตถิยสถานแล้วก็จริง แต่ท่านกล่าวไว้ใน
หัตถิยสถานนั้น เพื่อแสดงซึ่งหนทางแห่งหัตถิยสถาน และสรรเสริญหัตถิยสถาน ฯ
เพราะเมื่อกล่าวว่าระงับวิตก วิจารณ์ ดังนี้ ท่านก็ปรากฏอยู่แล้วว่า หนทาง
แห่งหัตถิยสถานนั้น คือ ความระงับวิตก วิจารณ์มิใช่หรือ ฯ แก้วว่า ท่านกล่าวไว้ใน
อริยมรรคที่ ๓ ว่า เพราะละสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการ มีสักกายทิฏฐิ
เป็นต้น แม้ซึ่งยังละไม่ได้ ดังนี้ ย่อมเป็นการสรรเสริญซึ่งอริยมรรคที่ ๓ นั้น
เพื่อให้เกิดความอดสาหะแก่ผู้ชวนชวน เพื่อให้ได้อริยมรรคที่ ๓ นั้นได้
ในอรรถที่ ๓ นั้น ท่านก็กล่าวสรรเสริญซึ่งความระงับวิตก วิจารณ์เป็นอันยัง
ไม่ระงับ เพื่อให้เกิดความอดสาหะแก่ผู้ชวนชวน เพื่อจะให้ได้หัตถิยสถานนั้น
เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ว่า เพราะล่องเลียบซึ่งบติ เพราะระงับวิตก
วิจารณ์ ดังนี้

ในคำว่า เป็นผู้มีอุเบกขานั้น มีคำอธิบายว่า ธรรมชาติใดเห็นโดย
อุปบัติ ธรรมชาตินั้นชื่อว่าอุเบกขา ฯ อธิบายว่า อุเบกขานั้นได้แก่การเห็น
เสมอ การเห็นที่ไม่ตกไป ฯ ผู้พร้อมด้วยหัตถิยสถานเรียกว่าผู้มีอุเบกขาเพราะ
ประกอบด้วยอุเบกขาอันแก่กล้า อันไพบูรณ์ อันมีกำลังแรง ฯ อุเบกขานั้น

มีอยู่ ๑๐ อย่าง คือ ฉฬังकुเบกขา ๑ พรหมวิหารเบกขา ๑ โพชฌังคเบกขา ๑
 อริยเบกขา ๑ สังขารเบกขา ๑ เวทนเบกขา ๑ วิปัสสนเบกขา ๑
 ตัตตรมัชฌัตตเบกขา ๑ ฌานเบกขา ๑ ปาริสัทธเบกขา ๑ ฯ การที่ภิกษุ
 ผัสสนาสวะแล้วได้เห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ
 ธรรม ด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แล้วไม่ดีใจไม่เสียใจ เป็นผู้เฉยอยู่
 เป็นผู้สติสัมปชัญญะ เรียกว่า ฉฬังคเบกขา ซึ่งแปลว่า ความเพิกเฉย
 ในอารมณ์ ๖ ฯ การที่บุคคลมีใจเป็นกลางในสัตว์ทั้งหลาย ด้วยอำนาจ
 การแผ่อุเบกขาไป แก่สัตว์ทั้งปวงนั้น เรียกว่า พรหมวิหารเบกขา คือ
 อุเบกขา ในพรหมวิหาร ฯ อากาโรเป็นกลางแห่งธรรมทั้งหลายซึ่งเกิด
 ด้วยกัน เรียกว่า โพชฌังคเบกขา ซึ่งแปลว่า อุเบกขา ในโพชฌังค
 อุเบกขาที่ได้แก่ความเพียรอันไม่แรงกล้านัก ไม่ย่อหย่อนนัก ซึ่งมีแก่ผู้
 มนสการ ซึ่งเครื่องหมายแห่งอุเบกขาตามเวลาที่สมควรนั้น เรียกว่า วิริย-
 เบกขา แปลว่า อุเบกขา คือ ความเพียร ฯ การเข้าไปเพ่งสังขารโดย
 ความเป็นกลางแห่งการพิจารณา ซึ่งนิर्वรณเป็นต้น ซึ่งเกิดขึ้นด้วยอำนาจ
 สมาธิและวิปัสสนานั้นเรียกว่า สังขารเบกขา แปลว่า อุเบกขาในสังขาร ฯ
 อุเบกขา คือ ความไม่ทุกข์ไม่สุขเรียกว่า เวทนเบกขา แปลว่า อุเบกขาใน
 เวทนา ฯ อุเบกขา คือความเป็นกลาง ในการพิจารณา ซึ่งความจริงตาม
 วิชิตวิปลานาเรียกว่า วิปัสสนเบกขา แปลว่า อุเบกขาในวิปัสสนา ฯ อุเบกขา
 คือ ความนำไปเสมอกันแห่งธรรมทั้งหลายอันเกิดด้วยกัน ซึ่งมีมาในกัณหา-
 คติเป็นต้น เรียกว่า ตัตตรมัชฌัตตเบกขา แปลว่า อุเบกขา คือ ความเป็น
 กลางในสิ่งนั้น ๆ ฯ อุเบกขา คือเพิกเฉยในสุขอันเล็กน้อย ซึ่งมีมาในฌาน
 เรียกว่า ฌานเบกขา แปลว่า อุเบกขาในฌาน ฯ อุเบกขา คือความไม่ขวน
 ขวายในความระงับกิเลส เพราะได้ดับกิเลสเสียสิ้นแล้ว เรียกว่า ปาริสัทธ-
 อุเบกขา แปลว่า อุเบกขาในความบริสุทธิ์

ฉฬังคเบกขา และพรหมวิหารเบกขา โพชฌังคเบกขา ตัตตรมัช-
 ฌัตตเบกขา ฌานเบกขา ปาริสัทธเบกขา เมื่อว่าโดยใจความแล้ว ก็มี
 อยู่อย่างเดียว คือ ความเพิกเฉย อันได้แก่ความเป็นกลางในสิ่งนั้น ๆ ฯ

๑๘๔ พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ที่ ๕ ขุททกนิกาย พระมหานิเทศ เล่ม ๑

เพราะฉะนั้น ฉฬงฺกเบกขา คือ ความเพิกเฉยในอารมณ์ ๖ มีอยู่ในที่ใด
อุเบกขาอื่น ๆ มีอุเบกขาในโพชฌงค์เป็นต้นก็มีอยู่ในที่นั้น อีกอย่างหนึ่งว่า
อุเบกขาในโพชฌงค์มีอยู่ในที่ใด อุเบกขาอื่น ๆ มีอุเบกขาในอารมณ์ ๖
เป็นต้นก็มีอยู่ในที่นั้น

เมื่อว่าโดยใจความแล้ว ความเป็น ๑ แห่งใจย่อมมีอยู่ทั้งใจ ความ
เป็น ๑ แห่งสังขารเบกขา และวิปัสสนุเบกขา ก็มีอยู่ทั้งนั้น ด้วยว่าปัญญา
นั้น เมื่อว่าโดยกิจก็มี ๒ เหมือนอย่างว่า ความเป็นกลางในการพิจารณา
ว่าง หรือไม่ใช่ ย่อมเกิดขึ้นแก่บรมผลต่อเอาไม้เท้าแพะ แล้วแสวงหา
ซึ่งเข้าไปสู่เรือนในเวลาเย็น ได้เห็นงูบนนอนอยู่ที่ยุงข้าว พอแลดูแล้ว
ก็ไม่สงสัยว่าเป็นงู หรือไม่ใช่งูฉันทใด ความเป็นกลางในการพิจารณาซึ่ง
ความไม่เที่ยงเป็นต้นแห่งสังขารทั้งหลาย ในเมื่อได้เห็นลักษณะ ๓ ด้วย
วิปัสสนาญาณ ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้เจริญวิปัสสนาฉันทนั้น ความเป็นกลาง
อันนี้เรียกว่า วิปัสสนุเบกขา ซึ่งแปลว่า อุเบกขาในวิปัสสนา ๓ ความเป็น
กลางในการจับ ย่อมเกิดขึ้นแก่บุรุษนั้น ผู้จับงูไว้ให้แน่นด้วยไม้เท้าแพะ
คือ ด้วยไม้อันมีสัณฐานดังเท้าแพะ แล้วคิดหาอาการที่จะปล่อยว่าเราจะ
ไม่ทำอะไรแก่ตัวมัน จะไม่ให้ตัวมันกัดเราได้ เราจะปล่อยตัวมันไป ดังนี้
ฉันทใด ความเป็นกลางในการถือสังขารของภิกษุ ผู้เห็นภพทั้ง ๓ ว่าเป็น
เหมือนเรือนไฟไหม้ เพราะได้เห็นลักษณะทั้ง ๓ แล้ว ก็ย่อมมีฉันทนั้น
ความเป็นกลางอันนี้ เรียกว่า สังขารเบกขา แปลว่า อุเบกขาในสังขาร ๓
ด้วยเหตุนี้ถึงแปลว่า อุเบกขาในสังขาร ก็ใจความอันเดียวกับอุเบกขาใน
วิปัสสนา จึงว่าปัญญา แยกออกเป็น ๒ ตามหน้าที่ ซึ่งได้แก่ความเป็น
กลางในการค้นและการถือ ๑ วิริยเบกขา และเวทณุเบกขาต่างกับกับ
อุเบกขาอื่น ๆ ๑ คำว่า อุเบกขาในฉานที่ ๓ นี้ หมายความว่าเบกขา ๆ นั้น
มีความเป็นกลางเป็นลักษณะ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ว่า เมื่อว่า
โดยใจความแล้ว อุเบกขานี้ ก็ได้แก่ความเป็นกลางในสิ่งนั้น ๆ วิจิตรหรือ
อุเบกขานั้น ย่อมมีอยู่ในปฐมฉาน ทตฺติยฉาน แต่เหตุไรจึงไม่กล่าวไว้
แก่ว่า ที่ไม่กล่าวไว้เพราะยังไม่สำเร็จกิจ ด้วยว่าในปฐมฉาน ทตฺติยฉานนั้น

อุเบกขานั้น ยังถูกวิตก วิจารณ์ บิต ครอบงำอยู่ เพราะฉะนั้น จึงยังไม่กล่าวว่า
มอฺอุเบกขา

คำว่า สติสัมปชัญญะ ซึ่งมีอยู่ในข้อว่าเป็นผู้มีสติ เป็นผู้มีสัม-
ปชัญญะนั้น มีคำอธิบายว่า สตินั้นได้แก่สิ่งที่มีการระลึกได้เป็นลักษณะ ฯ
สัมปชัญญะนั้น ได้แก่มิความไม่ลุ่มหลงเป็นลักษณะ ฯ สติสัมปชัญญะนั้นถึง
แม้ว่ามีในฌานก่อน ๆ ก็จริง แต่ว่ายังอ่อน ยังไม่สำเร็จกิจแห่งสติสัมปชัญญะ
โดยแท้ ฯ คำว่า เสวยสุขทางกายนี้ หมายเสวยสุขทางนามกายซึ่งได้แก่
เสวยสุขทางใจ คือ เวลาภิกษุออกจากฌานแล้ว ย่อมได้สุขทางใจ ฯ คำว่า
ทพระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวว่า เป็นผู้มอฺอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุขนั้น อธิบายว่า
พระอริยเจ้าทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ย่อมสรรเสริญซึ่งผู้ได้ตติยฌานว่า
เป็นผู้มอฺอุเบกขา เป็นผู้มีสติ เป็นผู้อยู่เป็นสุข คือ ผู้มอฺอุเบกขาในตติยฌาน
เมื่อนั้นถึงซึ่งความเขมมแห่งสขอันเป็นอย่างยิ่ง ก็ไม่ตกความเกี่ยวข้องกับสข
ฉุดคร่ามาในบิต เพราะเป็นผู้มีสติมั่นคง คือ บิตจะไม่เกิดขึ้นด้วยประการใด
ก็มิสติดันลงด้วยประการนั้น ฯ เพราะฉะนั้น เมื่อท่านจะประกาศคุณแห่ง
ตติยฌาน จึงได้กล่าวไว้ว่า เป็นผู้มอฺอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ดังนี้ ฯ คำว่า
ตติยฌาน แปลว่า ฌานซึ่งเกิดขึ้นครั้งที่ ๓ หรือเป็นชนที่ ๓ ดังนี้ สันเนอความ
ในอรรถกถาอันว่าด้วยตติยฌานเพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๓๙

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิกาย

ว่าด้วยจตุตถกถาตามอรรถกถา

สุขสฺส จ ปหานา ทุกฺขสฺส จ ปหานาติ กายิกสุขสฺส จ กายิก-
ทุกฺขสฺส จ ปหานา ฯ ปุพฺพเวท ตถ จ โข ปุพฺพเว น จตุตฺถช-
ฌานกฺขณตฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิกาย กัณฑ์ที่ ๓๙
ว่าด้วยจตุตถกถาตามอรรถกถา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุท-
ทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

อรรถกถา

ก่อนแต่จะยกเนื้อความอันว่าด้วยจตุตถกถาตามอรรถกถา มาแสดง
ในเทศนากัณฑ์นั้น จะได้ยกเอาเนื้อความในพระบาลีมาแสดงเสียก่อน
กล่าวคือ เนื้อความในพระบาลีว่า จตุตถกถานัน เป็นฌานที่บริสุทธิ์ด้วย
อุเบกขาและสติ เป็นฌานที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์เสียแล้ว
เพราะถึงซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งโสมนัส โทมณัสในก่อนเสียแล้ว ดังนี้

เนื้อความเหล่านี้ มีคำอธิบายไว้ในอรรถกถาว่า คำว่า เพราะละสุข
ละทุกข์เสียแล้วนั้น คือ เพราะละสุขละทุกข์ทางกาย ฯ คำว่า ในก่อนนั้น
คือ ก่อนแต่จะได้อรรถกถา ฯ คำว่า เพราะถึงซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้
แห่งโสมนัส โทมณัสนั้น คือ เพราะถึงซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งสุขทุกข์
ทางใจ ซึ่งมีอยู่เมื่อก่อน ฯ สุขทุกข์เหล่านั้นละไปเมื่อไหร่ แก้วว่า ละไป
เมื่อขณะเกิดอุปจาระแห่งฌาน ๔ ฯ ก็โสมนัสละไป ในขณะที่เกิด
อุปจาระแห่งจตุตถกถา ฯ ทุกขโทมนัส ละไปในขณะเกิดอุปจาร-
สมาธิแห่งปฐมฌาน ทตฺถกถา ทตฺถกถา ฯ ในลำดับแห่งห้วงข้ออัน

ว่าด้วยอินทรีย์ทั้งหลายในคัมภีรวังคค์ อันว่าด้วยการจำแนกอินทรีย์ ท่าน
 ไม่ได้กล่าวไว้ตามลำดับแห่งการละ ส่วนในที่นครทราบว่าท่านกล่าวไว้
 ตามลำดับ แห่งการละสุขทุกข์ โสมนัส โทมนัส มีคำถามว่า ถ้าสิ่ง
 เหล่านั้นละไปในขณะอุปจาระ แห่งกามนันทะ แล้ว เหตุไรจึงกล่าวไว้ว่า
 อินทรีย์ คือ ทุกข์เกิดขึ้นในที่ไหน ดับไปไม่เหลือในที่ไหน อินทรีย์ คือ
 ทุกข์ เกิดขึ้นในปฐมฌาน ดับไปโดยไม่เหลือ ในปฐมฌาน อินทรีย์ คือ
 โทมนัส และอินทรีย์คือสุข อินทรีย์คือโทมนัส ซึ่งเกิดขึ้นแล้วดับไป
 โดยไม่เหลือในที่ไหน ดับไปโดยไม่เหลือในจตุตถกถา ดังนี้ เพราะ
 ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า มีนิโรธในฌานทั้งหลาย ดังนี้ ฯ ที่ว่านิโรธ
 ในฌานทั้งหลายนั้น คือ เพราะดับเสียซึ่งอดีตสย ฯ การดับเสียซึ่งอดีตสย
 ไม่ใช่ นิโรธ ในฌานทั้งหลายมีปฐมฌานเป็นต้น ส่วนนิโรธในฌาน
 ทั้งหลายนั้น ไม่ใช่การดับเสียซึ่งอดีตสย ในขณะแห่งอุปจารสมาธิ ข้อน
 จริงอย่างนั้น คือ ความเกิดแห่งอินทรีย์ คือ ทุกข์ แม้ซึ่งดับไปใน
 อุปจาระแห่งปฐมฌานในการนี้ก็ตาม ต้องมี เหมือนกับทุกข์ซึ่งเกิดขึ้น
 ด้วยถูกเหล็กของกตเป็นต้น หรือถูกความร้อนอันเกิดจากความ
 ประพฤติไม่ชอบอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ว่าความเกิดขึ้นแห่งทุกข์นั้นไม่มี
 ในภายในอัปปนาสมาธิ ฯ อีกอย่างหนึ่งว่า ความดับในอุปจารสมาธิ
 ไม่ใช่ความดับสนิท เพราะยังกำจัดข้าศึกไม่ได้ ด้วยว่ากายทั้งสัน ยังก้าว
 ลงสู่ความสุข ด้วยความแผ่ไปแห่งปฐิในภายในอัปปนาสมาธิ ฯ
 อินทรีย์ คือ ทุกข์ของผมุกายก้าวสู่ความสุขแล้วนั้น ย่อมดับสนิทแท้
 เพราะได้กำจัดข้าศึกเสียแล้ว ฯ อินทรีย์ คือ โทมนัสที่ละในอุปจาร-
 สมาธิแห่งทุติยฌานในเวลานี้ก็ตาม นั้น เมื่อความลำบากกาย ลำบากใจ
 ซึ่งมีวิตก วิจารณ์ เป็นปัจจัยมีอยู่ ก็ย่อมเกิดขึ้น เมื่อไม่มีวิตก วิจารณ์ก็
 เกิดขึ้น ฯ อินทรีย์ คือ โทมนัสนั้น เกิดขึ้นในที่ใด แก้วว่า เกิดขึ้นใน
 ทุติยฌาน วิจารณ์ ฯ ความเกิดขึ้นแห่งอินทรีย์ คือ โทมนัสนั้น ต้องมีอยู่ใน
 ทุติยฌาน เพราะในทุติยฌานนั้น ยังไม่ได้รับปัจจัยแห่งวิตก วิจารณ์ ความ
 เกิดขึ้นแห่งอินทรีย์ คือ สุขที่ละแล้วในอุปจาระแห่งทุติยฌาน ของผมุกาย

อันมีรูปประณตขงมตเป็นสมณฐานถกต้องแล้ว ต้องมีความเกิดขึ้น อันมี
 ข้อมไม่มี ในตติยภาน ด้วยว่า บัณฑิตเป็นบัจจยแห่งสขในตติยภาน ได้ดับ
 ไปโดยประการที่ปวงแล้ว ฯ อีกอย่างหนึ่ง ความเกิดขึ้นแห่งอนหริย
 คือ โสมนัสทละแล้วในอุปจาระแห่งจตุตถภานต้องมี เพราะความไม่มีแห่ง
 อเบกขา อันถึงขงความอัปปภา และเพราะความไม่กำวล่วงได้ดี แต่ความ
 เกิดขึ้นแห่งอนหริย คือ โสมนัสไม่มีในจตุตถภาน เพราะฉะนั้น จึงว่า
 อนหริยขงเกิดขึ้นแล้ว ข้อมดับไปโดยไม่เหลือ ในจตุตถภาน ฯ ในข้อมมี
 เนอความอกว่า เวทนาเหล่านี้ ถึงแม้ว่าละแล้วในอุปจาระแห่งภานนั้นๆ
 ก็ดี แต่ท่านได้นำมากล่าวในจตุตถภานนอก เพราะเหตุไร แก้วว่า เพราะ
 ให้จำง่าย ด้วยว่าเวทนาอันไม่ทุกข์ไม่สุขอันใดที่กล่าวไว้ใน คำว่า
 จตุตถภานเป็นภานที่ไม่ทุกข์ไม่สุข ดังนี้ เวทนานั้น เป็นเวทนาละเอียด
 บุคคลรู้ได้ยาก บุคคลไม่อาจถือเอาได้โดยง่าย เพราะฉะนั้น ท่านจึงได้
 นำมากล่าวไว้ในจตุตถภานนอก เพื่อให้ถือเอาได้โดยง่าย เหมือนอย่างว่า
 คนเลียงโค ได้ด้อนโคทั้งสี่เข้ามาไว้ในคอกเดียว เพื่อจะจับโคที่ร้าย
 ขงไม่อาจเข้าไปได้โดยวิธีใดวิธีหนึ่ง เมื่อด้อนเข้ามาไว้ในคอกเดียวกันแล้ว
 ก็ปล่อยออกไปทีละตัว เมื่อปล่อยไปทีละตัวก็ให้จับโคที่ร้ายตัวนั้นได้
 ง่ายฉะนั้น

ครนท่านแสดงขงเวทนาเหล่านั้น ที่นำมารวมกันไว้อย่างนั้นแล้ว
 ก็อาจเข้าใจได้ง่าย ว่าสิ่งใดไม่สุข ไม่ทุกข์ ไม่โสมนัส ไม่โทมนัส สิ่ง
 นั้นก็เป็นเวทนาที่ไม่สุขไม่ทุกข์

อีกอย่างหนึ่ง ควรทราบว่ ท่านกล่าวเวทนาที่ไม่ทุกข์ไม่สุขนั้นไว้
 เพื่อแสดงว่าเวทนาที่ไม่ทุกข์ไม่สุขนั้น เป็นบัจจยแห่งเจโตวิมุตติ ด้วยว่า
 การละทิ้งหลาย มีการละสขทุกข์เป็นต้น ข้อมเป็นบัจจยแห่งเจโตวิมุตติ
 ข้อมมีเนอความในบาลว่า การเข้าเจโตวิมุตติ ขงไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มี
 บัจจย ๔ คือ การเข้าจตุตถภาน อัมละเสขขงสขอันสนโสมนัส โทมนัส
 อันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข อันบริสุทธิ์ด้วยอเบกขา และสติ ดังนี้ ฯ อีกอย่าง
 หนึ่งว่า กิเลสทั้งหลายมีสัฏกายทณฺฑเป็นต้น ถึงแม้ว่าบุคคลละแล้วในท่อนๆ

ท่านก็กล่าวว่า ละแล้วในมรรคที่ ๓ เพื่อจะสรรเสริญมรรคที่ ๓ จันใด
 ขอนท่านก็กล่าวไว้ เพื่อสรรเสริญจตุตถกถาฉันนั้น อีกอย่างหนึ่งว่า เพื่อ
 แสดงให้เห็นว่า จตุตถกถาเป็นของไกลอย่างยิ่งจากราคะ โทสะ ด้วยว่า
 เหตุปัจจัยเสียแล้ว คือ สุขเป็นปัจจัยแห่งโสมนัสฯ เป็นปัจจัยแห่งราคะ
 ทุกข์เป็นปัจจัยแห่งโทมนัสฯ เป็นปัจจัยแห่งโทสะ ฯ ราคะ โทสะ
 หักปัจจัยเป็นอันถูกกำจัดเสียแล้ว ด้วยการมาเสียซึ่งทุกข์เป็นต้น เพราะฉะนั้น
 จึงว่าจตุตถกถาอยู่ในที่ไกลอย่างยิ่ง คำว่า จตุตถกถาไม่มีทุกข์ไม่สุขนั้น
 เป็นเครื่องหมายให้เห็นว่า จตุตถกถาไม่มีแต่เวทนาที่ ๓ คือ มีแต่อุเบกขา
 อุเบกขานี้มีการเสวยซึ่งอารมณ์ อันตรงกันข้ามกับอารมณ์ต้องการ และ
 ไม่ต้องการเป็นลักษณะ มีความเป็นกลาง เป็นรส มีความไม่แฉ่มแฉังเป็น
 เครื่องปรากฏ มีการกำจัดสุขทุกข์เป็นเหตุ

คำว่า จตุตถกถาบริสุทธิ์ด้วยอุเบกขาและสตินั้น อธิบายว่า สติใน
 จตุตถกถานี้ เป็นสติบริสุทธิ์ด้วยเป็นสติที่เกิดขึ้นด้วยอุเบกขาไม่ใช่เกิดขึ้น
 ด้วยอย่างอื่น อีกอย่างหนึ่งว่า ธรรมที่ประกอบกันทั้งสี่ ซึ่งอยู่ในจตุตถ-
 กถานี้กับบริสุทธิ์ทั้งสี่ ไม่ใช่บริสุทธิ์แต่สติเท่านั้น แต่ได้ยกเอาสติขึ้นเป็น
 หัวหน้าเท่านั้น ฯ อุเบกขานี้มีอยู่ในฌาน ๓ ชั้นต่ำก็จริง แต่ยังไม่บริสุทธิ์
 เพราะยังมีสิ่งอื่น ๆ ซึ่งเป็นข้าศึกกันปะปนอยู่ด้วย ส่วนในจตุตถกถานี้
 เป็นของบริสุทธิ์ คงน สมนะความอันว่าด้วยจตุตถกถาตามอรรถกถา
 เพียงเท่านั้น

เอวံ กัมม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๔๐
คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิเทศ
ว่าด้วยอธิปญญาสิกขา

กตมา อธิปญญาสิกขา ฯ อธิ ภิกขุ ปญญา โหติ อุทฺถตถคามินิยา
ปญญา สมมฺมาคโต อริยา นิพฺเพชฌกายาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิเทศ กัณฑ์ที่ ๔๐
ว่าด้วยอธิปญญาสิกขา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันว่าด้วยอธิปญญาสิกขานั้นว่า
อธิปญญาสิกขาได้แก่สิ่งใด มีคำแก้ไขว่า ภิกษุในพระศาสนานี้ ย่อม
เป็นผู้มีปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญาอันรู้จักความตั้งขึ้นและความเสื่อมไป
อันเป็นปัญญาอริยะ อันเป็นปัญญาทำลายกิเลส อันเป็นปัญญาทำให้ถึงซึ่ง
ความสิ้นทุกข์โดยชอบ ภิกษุนั้นย่อมรู้ชัดตามเป็นจริง ว่าสิ่งนั้นเป็นทุกข์
สิ่งนั้นเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ สิ่งนั้นเป็นความดับทุกข์ สิ่งนั้นเป็นทางไปถึงความ
ดับทุกข์ รู้ชัดตามเป็นจริงว่าเหล่านี้เป็นอาสวะ อันเป็นเหตุให้เกิดอาสวะ
อันเป็นความดับอาสวะ อันเป็นทางไปถึงความดับอาสวะ อันนั้นแหละ
เรียกว่า อธิปญญาสิกขา ดังนี้ สิ้นเนื้อความในพระบาลีเพียงเท่านี้

อรรถกถา

ในอรรถกถาว่า คำว่า เป็นผู้มียุปัญญา นั้น คือ ปัญญาของภิกษุนั้น
มีอยู่ คำว่า รู้จักความตั้งขึ้นและความเสื่อมไปนั้น คือ รู้จักความเกิดขึ้น
และความดับไป คำว่า ประกอบนั้น คือ บริบูรณ์ คำว่า อันเป็นปัญญา

อริยชน คือ อันเป็นปัญญาหาโทษมิได้ คำว่า เป็นปัญญาทำลายกิเลส นั้น
 คือ เป็นปัญญาฝ่ายทำลายกิเลส คำว่า เป็นปัญญาอันให้ถึงซึ่งความสันตทุกขนั้น
 คือ ให้ถึงซึ่งนิพพาน คำว่า ภิกษุ นั้น ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า สิ่ง
 เป็นทุกข์ เป็นต้นนั้น คือ ภิกษุ นั้น ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริง ด้วยการแทงตลอด
 ชงรสและลักษณะของตน อันมีอยู่ในทุกข์สิ่งหนึ่งว่า ทุกข์มีอยู่เท่านั้น
 ยิ่งกว่าไปไม่มี ตัณหา อันทำให้เกิดทุกข์นั้น เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ความ
 คับทุกข์นั้น ได้แก่ความไม่เป็นไปแห่งตัณหาเหล่านั้น คือ ความไม่มี
 ตัณหาเหล่านั้น ทางไปถึงความดับทุกข์นั้น ได้แก่อริยมรรค อันให้ถึงซึ่ง
 นิพพานนั้น ดังนี้

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถาธิบายว่า อธิษฐานศึกษาซึ่งว่ามาแล้วตามพระบาลี และ
 อรรถกถานั้น ได้แก่ปัญญาอันทำให้สันตทุกขโดยชอบ คือ ปัญญารู้จัก
 อริยสัจ ได้ตลอดทั้งรสและลักษณะแห่งอริยสัจนั้น ๆ ฯ ปัญญาชนิดนี้
 เรียกว่า ปัญญารู้จักความเกิด ความดับ เรียกว่า ปัญญาหาโทษมิได้ เรียกว่า
 ปัญญาทำลายกิเลส เรียกว่า ปัญญาทำให้สันตทุกข ส่วนปัญญาอย่างอื่น
 นอกจากปัญญารู้จักอริยสัจ ๔ ไม่เรียกว่า อธิษฐานศึกษา ซึ่งแปลว่า ปัญญา
 อย่างยิ่ง อย่างสูง เรียกว่า ปัญญาเฉย ๆ ฯ | ปัญญาอย่างอื่นนั้น ได้แก่
 ปัญญาชนิดใด ได้แก่ปัญญาที่รู้อย่างอื่น ซึ่งไม่ใช่รู้หรืออริยสัจ เช่น รู้จัก
 ศิลปวิทยาต่างๆ มีศิลปทางช่างไม้ ช่างเหล็ก ช่างเงิน ช่างทอง เป็นต้น
 ปัญญาเหล่านั้น เรียกว่า ปัญญาเฉย ๆ เพื่อให้เข้าใจได้ง่าย จึงขออธิบาย
 อีกอย่างหนึ่งว่า ปัญญาอย่างอื่น นอกจากปัญญาที่รู้จักอริยสัจนั้น เรียกว่า
 โลภียปัญญา คือ ปัญญาทางโลก ส่วนปัญญาที่รู้จักอริยสัจนั้น เรียกว่า
 โลกุตตรปัญญา คือ ปัญญาข้ามโลก ดังนี้ โลกุตตรปัญญาในแหมละเรียกว่า
 อธิษฐานศึกษา แล้ววิปัสสนาปัญญา ก็จัดเข้าในอธิษฐานศึกษาด้วย เพราะว่า
 วิปัสสนาปัญญา เป็นปัญญาที่รู้จักความเกิด ความดับที่หาโทษมิได้
 ทำลายกิเลสเหมือนกัน เป็นปัญญาที่จะให้ถึงซึ่งความสันตทุกขโดยชอบ

เหมือนกัน เป็นแต่ยังต่ำอยู่เท่านั้น เหตุไร บัญญาทางโลกจึงเป็นบัญญัติ
อย่างต่ำ เพราะเหตุว่า บัญญาทางโลก ไม่ทำให้สัมทุกข์ได้ ส่วนบัญญัติ
ทางธรรม ย่อมทำให้สัมทุกข์ได้ เพราะฉะนั้น บัญญาทางธรรม คือ
บัญญัติจักรยัสส ๔ ได้แจ่มแจ้งในใจของตนเอง โดยต้องแท้ จึงพร้อม
ด้วยองค์ ๓ จึงเรียก เป็นบัญญัติอย่างสูง คือ เป็นบัญญัติทำให้ส
มทุกข์ได้ ฯ องค์ ๓ นั้น คือ อะไร คือ ปรีชาญาณ ๓ ๆ นั้น ได้แก่ อะไร ได้แก่
ความรู้ว่า นเป็นทุกข์ นเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ นเป็นความดับทุกข์ นเป็น
ทางไปถึงความดับทุกข์ ดังนี้ ๑ รู้แต่เพียงเท่านั้น ยังไม่เรียกว่าจักรยัสส
ต้องรู้ต่อไปอีกว่า ทุกข์นี้ เป็นของควรรอบรู้ เหตุให้เกิดทุกข์นี้ เป็นของ
ควรละ ความดับทุกข์นี้ เป็นของควรทำให้แจ้ง ทางไปถึงความดับทุกข์
เป็นของควรทำให้เกิด ดังนี้ ๑ เมื่อมาถึงขั้นนั้นแล้ว เรียกว่า จวจะ
เรียกว่ารยัสส แต่ยังไมเรียกว่ารยัสส ต่อเมื่อรู้ว่าทุกข์นี้ เราได้
รอบรู้แล้ว เหตุให้เกิดทุกข์นี้ เราได้ละแล้ว ความดับทุกข์นี้ เราได้
ทำให้แจ้งแล้ว ทางไปถึงความดับทุกข์นี้ เราได้ทำให้แจ้งแล้ว ดังนี้ ๑
เมื่อถึงขั้นนั้นแล้ว จึงเรียกว่ารยัสส แต่การรยัสสนั้น ย่อมมีเป็นชั้นๆ
คือ ชั้นแรกเรียกว่า ชั้นโสดาบัน ชั้นที่สองเรียกว่า ชั้นสกาคามิ ชั้น
ที่สามเรียกว่า ชั้นอนาคามิ ชั้นที่สี่เรียกว่า ชั้นอรหัต ผู้รยัสส
ชั้นพร้อมด้วยองค์ ๓ ทั้ง ๔ ชั้นนั้น เรียกพระอรยเจ้า คือ เรียกว่า ผู้หา
โหมิได้ ผู้หาความผิดมิได้ ผู้บริสุทธิ์ ผู้ทำลายกิเลส ส่วนผู้ที่ไม่รยัสส
พร้อมด้วยองค์ ๓ ดังที่มานี้แล้วนั้น เรียกว่าปุถุชน ซึ่งแปลว่า ผู้หนาไป
ด้วยกิเลส คือ ผู้มากไปด้วยกิเลส ฯ ปุถุชนทั้งสี่นี้เรียกว่า ไม่รยัสส
ด้วยกันทั้งนั้น การจำได้ การเข้าใจ ตามที่ได้เรียน ได้ฟัง ได้คิด ได้รู้นั้น
ไม่เรียกว่ารยัสส เรียกว่าจำรยัสสเท่านั้น ต่อเมื่อรู้พร้อมด้วยองค์ ๓
ดังที่มานี้แล้วนั้น จึงเรียกว่ารยัสส ฯ หากจะมีคำถามว่า เมื่อมีผู้
รยัสส อยู่ในหมู่ของเรา เราจะรู้ได้หรือไม่ แก้วว่า เมื่ออยู่ด้วยกันนานๆ
ต้องรู้ได้ เพราะผู้รยัสส พร้อมด้วยองค์ ๓ นั้น ถ้าเป็นคฤหัสถ์
ก็น้อยอยู่ในสี่ ๔ และมีคุณธรรมอย่างอนัตต แปลว่า คนอื่นๆ อีกมาก

ทั้งกล่าวว่า ผู้ที่อริยสัง พร้อมด้วยองค์ ๓ ชั้นแรกนั้นเรียกว่า พระ-
 โสดาบัน พระโสดาบันนั้น หากตายแล้วกลับมาเป็นมนุษย์อีก กัมมศล ๕
 ประจำใจ ถึงจะมีผู้เจียนมากับเหล่าเข้าด้วยกันแล้วกรอกลงในปากของ
 ทารกทารก ผู้เป็นโสดาบันมาเมื่อก่อนนั้น เหล่านี้ก็จะไม่ล่วงไหลลง
 ไปในลำคอ ล่วงไหลลงไปในลำคอแต่หน้าเท่านั้น ดังนี้ เพราะฉะนั้น
 จึงว่าผู้ที่อริยสังนั้น ย่อมมีผู้ง่าย เมื่อสงสัย ก็ให้ผู้นั้นตมสราด ถ้าสรา
 ไหลลงในลำคอของผู้นั้นได้ ผู้นั้นก็ไม่ใช่พระโสดาบัน ๆ นั้น ถึงแม้ว่า
 จะมีผู้บังคับ ให้ล่วงศล ๕ เช่นบังคับว่า ถ้าไม่ฆ่าสัตว์ ก็จะฆ่าเสียเป็น
 ต้น พระโสดาบันนั้น ก็ไม่ยอมล่วงศล ๕ ไม่ยอมฆ่าสัตว์เป็นต้น พระ-
 โสดาบันนั้น มีความนับถือมั่น ในพระรัตนตรัยอย่างไม่หวั่นไหว แม้จะ
 มีผู้บอกว่า ถ้าท่านกล่าวว่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ไม่ประเสริฐ
 เราจักให้เงินหมื่นเงินแสน พระโสดาบันนั้น ก็จะไม่มียอมกล่าว ถึงแม้
 จะมีพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งอาจจะยกทรัพย์สมบัติในโลกทั้งสนให้ พระ
 โสดาบันนั้น ก็จะไม่มียอมกล่าวว่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ไม่
 ประเสริฐ ถึงจะฆ่าเสียก็ไม่ยอมกล่าวเป็นอันขาด เรื่องนี้ปรากฏมาแล้ว
 แต่ครั้งพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนมายุ คือ คราวหนึ่งมีบุรุษโรคเรื้อน
 คนหนึ่ง ซึ่งเป็นคนยากจนเจ็บใจได้ไปฟังธรรมของพระพุทธเจ้า แล้ว
 ได้รู้จักอริยสัง พร้อมด้วยองค์ ๓ ได้สำเร็จเป็นพระโสดาบัน เมื่อสำเร็จ
 พระโสดาบันแล้ว ก็ถวายบังคมลา ในเวลาเดินทางกลับไปบ้านนั้น
 พระอินทร์มีพระประสงค์จะทรงทดลอง ความเชื่อถือแห่งพระโสดาบันว่าจัก
 มั่นคงสักเพียงไหน จึงได้ลงมาแสดงตัวให้ปรากฏในอากาศ แล้วร้อง
 บอกลงมาว่า ดูก่อนสุปปพุทธ ถ้าเธอกล่าวว่า พระพุทธเจ้า ไม่ใช่พระ
 พุทธเจ้า พระธรรมเจ้า ไม่ใช่พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า ไม่ใช่พระสงฆ์
 เจ้าได้แล้ว เราจะให้ทรัพย์อันนับไม่ได้แก่เจ้า ดังนี้ เมื่อบุรุษโรค
 เรื้อนได้ยินดังนั้น จึงแหงนหน้าขึ้นดู พอได้เห็นพระอินทร์ปรากฏองค์อยู่
 ในอากาศจึงถามขึ้นว่า ท่านคือใคร พระอินทร์บอกว่า เราคือพระอินทร์

๑๕๔ พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ที่ ๕ ขุททกนิกาย พระมหานิกาย เล่ม ๑

ซึ่งเป็นใหญ่กว่าเทพเจ้าทั้งหลาย เราอาจให้สำเร็จความประสงค์ของเจ้า
ได้ทุกอย่างในเมื่อเจ้ากล่าวว่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ไม่ใช่
พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ บุรุษโรคเรื้อนนั้น จึงได้ทวาดขึ้นไปว่า
จงหลีกไป เราไม่ต้องการพบกับผู้เลวทรามเช่นท่าน เมื่อพระอินทร์
ได้ยินดังนั้น ก็หลีกหายวับไป รีบไปเฝ้าพระพุทธองค์ แล้วกราบทูลให้
ทรงทราบตามเรื่องที่เกิดขึ้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ดูก่อนเทวราช
ผู้เช่นท่านตงหมนตงแสน ก็ไม่อาจทำให้บุรุษนั้น เปลี่ยนความเลื่อมใส
เชื่อถือในพระรัตนตรัยได้ ตรัสดังนั้นแล้วจึงได้ตรัสต่อไปว่า ดูก่อนเทวราช
ความเป็นพระโสดาบัน เป็นของประเสริฐยิ่งกว่าสมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ
และยิ่งกว่าสมบัติของเทวราชในสวรรค์ เพราะเหตุว่า สมบัติของ
จักรพรรดิ และสมบัติของเทวราชในสวรรค์นั้น ไม่อาจป้องกันขบถของ
ภุมิ ๔ ได้ ส่วนความเป็นพระโสดาบันนั้น ย่อมป้องกันขบถของภุมิ ๔ ได้
ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงว่าบุญญารูจักอริยสัจ เป็นอริยบุญญา คือเป็น
บุญญาอย่างยิ่งอย่างสูง โดยเหตุที่ป้องกันทุกขภัยในอบายภูมิ ๔ ได้ ดังนั้น
สนนเนื้อความในเทศนาภิกขุเพียงเท่านั้น.

เอวံ กัมม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๔๑

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิกาย

ว่าด้วยคำว่า ควรศึกษาในไตรสิกขา

อิมมา คิสฺโส สิกขา อวชฺเชนฺโต สิกฺขะยฺย ชานนฺโต สิกฺขะยฺย
ปสฺสนฺโต สิกฺขะยฺยาคิ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิกาย กัณฑ์ที่ ๔๑
ว่าด้วยคำว่า ควรศึกษาในไตรสิกขา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่
พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลีว่า ผู้ว่าฟัง ผู้รู้ ผู้เห็น ผู้พิจารณา
 ผดุงจิตมั่น ผู้มีใจน้อมไปด้วยศรัทธา ผู้ประคองวริยะ ผดุงไวเชิงสติ ผู้
 คงไวมนชงจิต ผู้ควบคุมบัญชา ผู้รักษางงกรรมทควรระวัง ผู้รอบรู้งงกรรม
 ทควรรอบรู้ ผละชงกรรมทควรละ รอบรมชงกรรมทควรรอบรม ผู้
 ทำให้แจ้งชงกรรมทควรทำให้แจ้ง การศึกษา คือ การประพฤติ การ
 ประพฤติให้ดี การประพฤติให้มั่นชงสิกขาทั้ง ๓ คือ อธิศีลสิกขา
 อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา ฯ คำว่า พระภิกษุในทณ คือ ใน
 ความเห็นอนัน ในความควรอนัน ในความชอบใจอนัน ในความถอ
 อนัน ในธรรมอนัน ในวินัยอนัน ในธรรมวินัยอนัน ในปาวจนะอนัน
 ในพรหมจรรย์อนัน ในศาสนาของพระศาสดาองคน ในอัทธภาพอนัน
 ในมนุษย์โลกน ดังนี้ สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น.

อรรถกถา

ในอรรถกถาว่า ผู้ว่าฟัง ที่จะให้สิกขาหนึ่ง ๆ ในสิกขา ๓ นั้น
 บริบูรณ์ ก็ควรศึกษาชงสิกขานน ผู้ว่าฟังแล้วรู้ว่า อนันชื่อว่าสิกขา
 ก็ควรศึกษา ผู้รู้แล้วเห็นอยู่เนือง ๆ ก็ควรศึกษา ผู้เห็นแล้วพิจารณา
 ตามที่เห็น ก็ควรศึกษา ผู้พิจารณาแล้ว กระทำจิตให้มั่น ไม่ให้หวั่น
 ไหวในสิกขาทั้ง ๓ นั้น ก็ควรศึกษา ผู้กระทำชงจิตของตน ๆ อันประ
 กอบกับสิกขานน ๆ ด้วยศรัทธา วริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ก็ควรศึกษา
 ผู้กระทำจิตอนัน ในเวลารู้งงกรรมทควรรู้งง ก็ควรศึกษาชง
 สิกขาทั้ง ๓ คือ การประพฤติชงอธิศีลสิกขา การประพฤติให้ดีชง
 อธิจิตตสิกขา การยึดให้มั่นชงอธิปัญญาสิกขา ฯ ท่านกล่าวถึงศาสนา
 คือ คำสั่งสอนของพระสรเพชญพุทธเจ้า อันจัดเข้าในสิกขา ๓ ไว้
 ด้วยบททั้ง ๑๐ มีบทว่าด้วยความเห็นอนันเป็นต้น เพราะว่า คำสอน
 ของพระพุทธเจ้ามน เรียกว่าความเห็นในทณ เพราะเป็นสังทพระพุทธ-

เจ้าได้เห็นแล้ว ๆ คำสอนของพระพุทธเจ้านั่นแหละ ชื่อว่าเป็นของ
สมควร เป็นของควรชอบใจ เป็นของควรถือไว้ เป็นธรรม คือ เป็น
ของหมอบตามความเป็นจริง เป็นวินัยคือเป็นของที่ควรศึกษา เป็น
ธรรมวินัยคือเป็นของจริง และเป็นของที่ควรศึกษา เป็นปาวจนะ
คือ เป็นของพระพุทธเจ้า ได้ทรงแสดงไว้แล้ว เป็นพรหมจรรย์ คือ
เป็นความประพฤติอันประเสริฐสุด เป็นคำสอนของพระศาสดา คือเป็น
คำสอนที่สมควร

เพราะฉะนั้น จึงได้ความว่า ในความเห็นของพระพุทธเจ้า ใน
ความสมควรของพระพุทธเจ้า ในความชอบใจของพระพุทธเจ้า ใน
ความถือของพระพุทธเจ้า ในธรรมของพระพุทธเจ้า ในวินัยของพระ
พุทธเจ้า ในธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า ในพรหมจรรย์ของพระพุทธเจ้า
ในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ดังนี้ เนื้อความข้อนี้ มีหลักอยู่ในพระ
บาลี ที่พระพุทธเจ้า ทรงแสดงแก่พระนางโคตมีว่า เชอรู้ว่าธรรม
เหล่านี้ เป็นไปเพื่อความมีราคะ ไม่เป็นไปเพื่อความปราศจากราคะ
เป็นไปเพื่อความเกี้ยวข้อง ไม่เป็นไปเพื่อความปราศจากการเกี้ยวข้อง
เป็นไปเพื่อความสะสม ไม่เป็นไปเพื่อความปราศจากการสะสม เป็น
ไปเพื่อความขี้ดื้อ ไม่เป็นไปเพื่อความคลายขี้ดื้อ เป็นไป
เพื่อความมักมาก ไม่เป็นไปเพื่อความมักน้อย เป็นไปเพื่อความไม่
สันโดษ ไม่เป็นไปเพื่อความสันโดษ เป็นไปเพื่อความคลุกคลี ไม่
เป็นไปเพื่อความสงัด เป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน ไม่เป็นไปเพื่อ
ความขยัน เป็นไปเพื่อความเลียงยาก ไม่เป็นไปเพื่อความเลียงง่าย
จึงรู้เถิดว่า ธรรมเหล่านั้น ไม่ใช่ธรรม ไม่ใช่วินัย ไม่ใช่คำสอนของ
พระศาสดา ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความคลายราคะ ไม่เป็นไปเพื่อ
ความมีราคะ เป็นไปเพื่อความปราศจากการเกี้ยวข้อง ไม่เป็นไปเพื่อ
ความเกี้ยวข้อง เป็นไปเพื่อความสะสม ไม่เป็นไปเพื่อความสะสม
เป็นไปเพื่อความสละ ไม่เป็นไปเพื่อความขี้ดื้อ เป็นไปเพื่อความ
มักน้อย ไม่เป็นไปเพื่อความมักมาก เป็นไปเพื่อความสันโดษ ไม่

เป็นไปเพื่อความไม่สันทุส เป็นไปเพื่อความสงัด ไม่เป็นไปเพื่อความ
 คลุกคลี เป็นไปเพื่อความขัน ไม่เป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน เป็น
 ไปเพื่อความเล่งง่าย ไม่เป็นไปเพื่อความเล่งยาก เชอจริงเถิดว่า
 เหล่านั่นแหละ เป็นธรรม เป็นวินัย เป็นคำสั่งสอนของพระศาสดา
 ดังนี้ ฯ อีกอย่างหนึ่งว่า คำสั่งสอนทั้งสาม อันรวมลงในสิกขาทั้ง ๓
 ชื่อว่าเป็นทฎฐิ เพราะเป็นของพระพุทธเจ้า ได้ทรงเห็นแล้วด้วย
 ชื่อว่าเป็นปัจฉิยแห่งสัมมาทฎฐิด้วย เป็นหัวหน้าแห่งสัมมาทฎฐิด้วย
 ชื่อว่าเป็นของควร เพราะเป็นของพระพุทธเจ้าเห็นควร ชื่อว่าเป็น
 ของชอบใจ เพราะเป็นของพระพุทธเจ้าทรงชอบพระทัย ชื่อว่าเป็น
 ความจริง เพราะเป็นของควรถือไว้ ชื่อว่าเป็นธรรม เพราะทำ
 กระทำตามไม่ให้ตกไปในอบาย ๔ ชื่อว่าเป็นวินัย เพราะกำจัดสิ่งที่
 เป็นฝ่ายเศร้าหมอง ชื่อว่าเป็นธรรมวินัย เพราะเป็นธรรมด้วย เป็น
 วินัยด้วย อีกอย่างหนึ่งว่า ชื่อว่าเป็นธรรมวินัย เพราะเป็นกศลธรรม
 และเป็นเครื่องกำจัดอกุศลธรรม เพราะฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค
 เจ้า จึงได้ทรงแสดงแก่พระนางโคตมีไว้ ดังที่แสดงแล้วนั้น

อีกอย่างหนึ่งว่า ชื่อว่าเป็นธรรมวินัย เพราะเป็นของกำจัดด้วย
 ธรรม ไม่ใช่กำจัดด้วยไม้ก้อนเป็นต้น ข้อนั้นสมกับเนื้อความในคถาว่า
 บุคคลบางจำพวก บ่มฝักฝืนฝืนด้วยไม้ก้อนกม ด้วยขอกม ด้วยแส
 กม ส่วนผู้พระพุทธเจ้าทรงฝักฝืนนั้น ไม่ใช่ฝักฝืนด้วยไม้ก้อน ด้วย
 สัตรา ดังนี้

อีกอย่างหนึ่งว่า วินัยคือธรรม ชื่อว่าธรรมวินัย วินัยนั้นแหละ
 มีความไม่มโทษเป็นธรรม ไม่ใช่มีความเกี้ยวข้องในภพเป็นต้นเป็นธรรม
 เพราะฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสไว้ว่า ดูก่อนภิกษ
 ทั้งหลาย พราหมจรรยอนัน ไม่ใช่ของหลอกลวงมหาชน ดังนี้ ฯ
 แม้ว่า พระคฤนเถรเจ้า ก็ได้กล่าวไว้ว่า ข้าพเจ้าได้ประพจน์พรหมจรรย
 อยู่ ในสำนักสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อดับเสขซึ่งความกม
 ดังนี้ ฯ อีกอย่างหนึ่งว่า สิ่งใดนำไปวิเศษ สิ่งนั้นชื่อว่าวินัย ฯ

การนำไปวิเศษโดยธรรม ชื่อว่าธรรมวินัย ฯ การนำไปนั้น คือ การนำไปสู่นิพพาน จากธรรม มีสังสารเป็นต้นบ้าง จากธรรม มีความเศร้าโศกเป็นต้นบ้าง จึงว่า การนำไปวิเศษ ฯ อีกอย่างหนึ่งว่า การแนะนำซึ่งธรรม ไม่ใช่การแนะนำซึ่งทำกิจลัทธิ นั้นแหละชื่อว่า ธรรมวินัย ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าเป็นธรรม การแนะนำนั้นเป็นการแนะนำของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ อีกอย่างหนึ่งว่า ธรรมทั้งหลายควรรู้อย่างไร ควรรอบรู้ ควรละ ควรทำให้เกิด ควรทำให้แจ้ง ก็มีอยู่ การแนะนำในธรรมทั้งหลาย ไม่ใช่สัตว์ทั้งหลาย ไม่ใช่ในสิ่งทั้งหลาย นั้นแหละเรียกธรรมวินัย

คำอันเป็นประธานแห่งคำอื่น ด้วยเหตุทั้งหลาย มีการประกอบด้วยอรรถพยัญชนะเป็นต้น ชื่อว่าปาวจนะ ซึ่งแปลว่า คำอันเป็นประธาน ฯ ความประเสริฐพิเศษกว่าความประเสริฐทั่วไป ชื่อว่า พรหมจรรย์ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นครูของเทพยดามนุษย์ทั้งหลาย เรียกว่าคำสั่งสอนของพระศาสดา อีกอย่างหนึ่งว่า คำว่า สอนที่ตนเป็นครู เรียกว่าคำสั่งสอนของพระศาสดา ขอนมคำที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในเวลาจะปรินิพพานว่า ธรรมวินัย ที่เราได้แสดงไว้ ได้บัญญัติไว้ นั้นแหละจักเป็นศาสดาของเรทั้งหลาย ในเมื่อเราล่วงลับไปแล้ว ดังนี้ ฯ ภิกษุผู้บริบูรณ์ด้วยสิกขา ๓ โดยประการทั้งปวง ย่อมปรากฏมีเฉพาะในศาสนานี้เท่านั้น ไม่ปรากฏในศาสนาอื่น เพราะฉะนั้นจึงได้ใจความแน่นอนว่า คำว่า ในที่นี้ คือ ในศาสนานี้ สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ในอรรถาธิบายว่า เนอความทั้งหลาย ที่แสดงมาแล้วนั้น เป็นคำแก้ไขซึ่งคำว่า ผู้รำพึง ผู้รู้ ผู้เห็น ผู้พิจารณา ผู้ตั้งจิตมั่น ผู้รู้ด้วยปัญญา ผู้รู้อย่างซึ่งธรรมที่ควรรู้อย่างไร ผู้รอบรู้ซึ่งธรรมที่ควรรอบรู้ ผู้ละซึ่งธรรมที่ควรละ ผู้อบรมซึ่งธรรมที่ควรอบรม ผู้ทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ควรศึกษา คือ ควรประพฤติกิริยา ควรขัตถ์แห่งสิกขาทั้ง ๓ ฯ คำว่า ในที่นี้ คือ ในความเห็นอันนี้ ในความสมควรอันนี้ ในความชอบอันนี้ ใน

ความถ้อยคำนั้น ในธรรมอันนี้ ในวินัยอันนี้ ในธรรมวินัยอันนี้ ใน
 ปาวจนะอันนี้ ในพรหมจรรย์อันนี้ ในคำสอนของพระศาสดาอันนี้ ใน
 อรรถาพจน์ ในโลกมนุษย์อันนี้ ดังนี้ คำเหล่านั้น เป็นคำในพระบาลี
 ส่วนคำในอรรถกถาอันนี้ เป็นคำที่อธิบายคำในพระบาลี เหล่านี้ได้ใจ
 ความว่า คำว่า ควรศึกษาสิกขาบททั้ง ๓ นั้น คือ ควรประพฤติให้
 มั่นในสิกขาทั้ง ๓ ๆ คำนี้มีอยู่ในบาทที่ ๑ แห่งคาถาที่ ๔ ว่า เพราะ
 ฉะนั้นแหละ ผู้เกิดในทณ จึงควรศึกษา ดังนี้ คำว่า ในทณ ท่าน
 อธิบายไว้ในอรรถกถาด้วยคำทั้ง ๑๐ มีคำว่า ในความเห็นอันนี้เป็นต้น
 ดังที่แสดงมา สันเนอความในเทศนาภคณทณมพิยงเท่านั้น.

เอวํ กิเม ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฑ์ที่ ๔๒

คัมภีร์ขททกนิกาย พระมหานิกายเทศ

ว่าด้วยบาทที่ ๒ ที่ ๓ แห่งคาถาที่ ๔ ในคุหัญฐกสูตร

ขงฺกิลฺลิจิ ขณฺณว ภิสมนฺติ โลเกติ ขงฺกิลฺลิจฺจิตติ สพฺเพน สพฺพํ
 สพฺพตา สพฺพํ อเสสํ นิสฺสเสสํ ปรียาทายจนเมตฺตํ ขงฺกิลฺลิจฺจิตติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิกายเทศ กัณฑ์ที่ ๔๒ ว่าด้วย
 บาทที่ ๒ ที่ ๓ แห่งคาถาที่ ๔ ในคุหัญฐกสูตร สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
 ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
 หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลีว่า คำว่า รู้สิ่งใดสิ่งหนึ่งในโลกว่า
 เป็นของไม่ชอบนั้น พระสารีบุตรเถรเจ้า ได้หยิบยกไปอธิบายไว้ทุกคำ
 คือ คำว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งนั้น เป็นคำหมายถึงสิ่งทั้งปวง โดยประการ
 ทั้งปวง ๆ คำว่า รู้ว่าไม่ชอบนั้น คือ รู้ว่ากายกรรม วจีกรรม

มโนกรรม เป็นของไม่ชอบ รู้ว่าปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจ-
ฉาจาร มสาวาท บิสุณวาจา ผรุสวาจา สัมผัสปลาปวาจา อภิขณา
พยาบาท มัจฉาทิฎฐิ เป็นของไม่ชอบ รู้ว่าสังขาร กามคุณ ๕ นีวรณ ๕
เป็นของไม่ชอบ รู้ว่าเจตนา ความปรารถนา ความตั้งใจ เป็นของ
ไม่ชอบ ฯ คำว่า ฐนั้น หมายถึงแจ่มแจ้งแห่งตลอด คำว่า ในโลก
นั้น หมายถึงในโลกอบาย โลกมนุษย์ โลกเทวดา โลกชั้น ๔ ชาติ อาตนะ
คัง ๕ สันเนื้อความในพระบาลี อธิบายซึ่งเนื้อความในบาทที่ ๒ แห่ง
คาถาที่ ๔ เพียงเท่านั้น

ในอรรถกถา ไม่ได้เอาเนื้อความในพระบาลี ซึ่งแสดงไว้แล้ว
ไปอธิบายไว้แม้แต่ประการใด เห็นจะเป็นเพราะท่านเห็นว่า พอเป็นที่
เข้าใจง่ายทั้งนั้น เพราะฉะนั้น เป็นอันว่า เนื้อความในบาทที่ ๒
แห่งคาถาที่ ๔ นี้ ไม่มีกล่าวไว้ในอรรถกถาอย่างไร โดยเหตุนี้จึงจะได้
ยกเอาเนื้อความในบาทที่ ๓ มาแสดงต่อไป

กล่าวคือ เนื้อความในบาทที่ ๓ ว่า บุคคลไม่ควรประพฤติน่าไม่ชอบ
เพราะเหตุสิ่งนั้น คัง ๕ เนื้อความข้อนี้ พระสารบุตรเถรเจ้า
ได้ขยายออกไว้ในนิกายว่า บุคคลไม่ควรประพฤติน่าไม่ชอบเพราะเหตุแห่ง
กายนกกรรมอันไม่ชอบ เพราะเหตุแห่งวจีกรรมอันไม่ชอบ เพราะเหตุ
แห่งมโนกรรมอันไม่ชอบ เพราะเหตุแห่งปาณาติบาต อทินนาทาน
กาเมสุมิจฉาจาร มสาวาท บิสุณวาจา ผรุสวาจา อภิขณา พยาบาท
มัจฉาทิฎฐิ สังขาร กามคุณ ๕ นีวรณ ๕ เจตนาอันไม่ชอบ ความปรารถนา
อันไม่ชอบ ความตั้งใจไว้อันไม่ชอบ คำว่า ไม่ควรประพฤติน่า
คือ ไม่ควรมาประพฤติน่า ไม่ควรมาประพฤติน่าให้ดี ไม่ควรถือมั่นไว้
คัง ๕ แม้เนื้อความเหล่านี้ ก็ไม่มีกล่าวไว้ในอรรถกถาอย่างไร เพราะ
ฉะนั้น จึงจะได้ยกเอาเนื้อความในบาทที่ ๔ มาแสดงต่อไป

กล่าวคือ ในบาทที่ ๔ แห่งคาถาที่ ๔ นี้ มีเนื้อความว่า ผู้มีปัญญา
ทั้งหลาย ได้กล่าวว่า ชีวิตนี้ เป็นของน้อย คัง ๕ คำว่า พระ
สารบุตรเถรเจ้า ได้กล่าวไว้ว่า ชีวิตนี้ ได้แก่อายุ ได้แก่ความตั้งอยู่

ความไป ความให้ไป ความเปลี่ยน ความประพฤติ ความรักษาไว้
อินทรีย์ คือ ชีวิต ฯ อีกอย่างหนึ่งว่า ชีวิตเป็นของน้อยด้วยเหตุ
๒ ประการ คือ น้อยด้วยความกำหนด ซึ่งความตั้งอยู่ ๑ น้อยด้วย
ความกำหนด ซึ่งรสของตน ๑

ชื่อว่า ชีวิตน้อยด้วยความกำหนด ซึ่งความตั้งอยู่นั้น คือ อย่างไร
คือ ผู้มีชีวิตอยู่แล้ว ในขณะที่แห่งจิตล่วงแล้ว ก็ไม่มีชีวิตอยู่ จักไม่มี
ชีวิตอยู่ ฯ ผู้จักมีชีวิตอยู่ในขณะจิตอนาคต ก็ชื่อว่าไม่มีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน
ก็ชื่อว่าไม่มีชีวิตอยู่ในอดีต ฯ ผู้มีชีวิตอยู่ในขณะจิตปัจจุบัน ก็ไม่ชื่อว่า
มีชีวิตอยู่ในอดีต จักไม่ชื่อว่ามีชีวิตอยู่ในอนาคต ดังนี้ ของคนเนื้อความ
ในพระบาลีไว้เพียงเท่านี้

อรรถกถา

ต่อไป เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า คำว่า ชีวิตนั้นได้แก่ชีวิต คือ
ธรรมอันประกอบกัน ฯ คำว่า อินทรีย์นั้น ได้แก่ สิ่งที่เป็นใหญ่ในการ
รักษา ฯ อินทรีย์ คือ ชีวิต เรียกว่า ชีวิตอินทรีย์ ชีวิตอินทรีย์นั้น
มีความเป็นอยู่เป็นใหญ่ แต่เมื่อว่าโดยลักษณะเป็นต้นแล้ว ชีวิตอินทรีย์
นั้นมีการรักษาไว้ ซึ่งธรรมทั้งหลาย อันประกอบกับตนเป็นลักษณะ
มีการเป็นไปแห่งธรรมเหล่านั้นเป็นรส มีการตั้งอยู่แห่งธรรมนั้นเป็น
เครื่องปรากฏ มีธรรมทการให้เป็นไปเป็นเหตุ ฯ แม้เมื่อวธมีการรักษา
เป็นลักษณะเป็นต้นมียูกติ ก็ควรเห็นว่า การรักษาไว้ ซึ่งธรรมเหล่านั้น
เหมือนกับนารักษาทอกลอบแลเบตน มอยู่ในขณะหมอย การรักษาซึ่ง
ธรรมทั้งหลาย ที่เกิดตามปัจจัยของตน เหมือนกับพลอยรักษากุมารกติ
ตนเองเป็นไปด้วยความเนื่องกันกับธรรมที่เป็นไปแล้ว เหมือนกับนาย
ท้ายเรือนำเรือไปกิต การไม่เป็นไปเลย การแตกไป เพราะไม่มีการ
เป็นไปที่ตนควรให้เป็นไปกิต การตั้งอยู่ในขณะแตก เพราะตัวเอง

ตกไปแล้ว เหมือนกับยางเหนียวแห้งเกลียวไส้ประทีป ซึ่งกำลังสับไป และเหมือนกับเปลวประทีปที่กำลังสิ้นไปก็ดี การไม่ปราศจากอานภาพแห่งการเป็นไป และการตั้งอยู่ก็ดี ก็ควรว่ามีอยู่ในขณะตามที่กล่าวแล้ว เพราะให้สิ่งนั้น ๆ สำเร็จ

ชื่อว่า ด้วยความกำหนด ซึ่งความตั้งอยู่นั้น คือ ขณะที่ตั้งอยู่นั้น เป็นของน้อย คำว่า ด้วยความกำหนด ซึ่งรสของตนนั้น คือ ด้วยความน้อยแห่งจิต อันเสวยปัจจัยของตน หรือแห่งราชสมบัติของตน ฯ ท่านกล่าวว่า ชื่อว่าด้วยความกำหนด ซึ่งความตั้งอยู่ คือ อย่างไร เป็นเช่นนั้น เพื่อจะแสดงซึ่งเหตุแห่งความน้อยทั้ง ๒ นั้น โดยการแจก

ในคำเหล่านั้น คำว่า มีชีวิตอยู่แล้ว ในขณะจิตอดีตเป็นต้นนั้น ควรทราบว่าเป็นท่านกล่าวหมายชีวิต ที่ไม่มีรูป โดยความเป็นประธานแห่งสิ่งที่ไม่มีรูป โดยรูปในเมื่อธรรมที่มีรูป และไม่มีรูป แม้ยังไม่ดับไปในขณะจิตดับไป ซึ่งมีอยู่ในภพทมิฬชั้น ๕ อีกอย่างหนึ่งว่า ท่านกล่าว หมายจิตจิตในภพทมิฬชั้น ๕ ด้วยความดับแห่งสิ่งที่เป็นรูป และไม่เป็นรูปทั้งสน พร้อมกับจิตจิต อีกอย่างหนึ่งว่า ท่านหมายภพทมิฬชั้น ๕ โดยความไม่มีรูป ในภพทมิฬชั้น ๕ ฯ คำว่า ในขณะจิตอดีตนั้น คือ กล่าวได้ว่า บุคคลผู้พร้อมด้วยสิ่งนั้น ได้มีชีวิตอยู่แล้วในเวลาพร้อมด้วยขณะแตกไป แห่งจิตที่เป็นอดีต ฯ คำว่า ไม่มีชีวิตอยู่นั้น คือ กล่าวไม่ได้ว่า มีชีวิตอยู่ในเวลาเป็นไป ฯ คำว่า จักไม่มีชีวิตอยู่นั้น คือ กล่าวไม่ได้ว่า จะมีชีวิตอยู่ในอนาคต คำว่า จักมีชีวิตอยู่ในขณะจิตอนาคตนั้น คือ กล่าวได้ว่า จักมีชีวิตอยู่ในเวลาจิตอนาคต พร้อมด้วยขณะเกิด ฯ คำว่า ไม่มีชีวิตอยู่นั้น คือ กล่าวไม่ได้ว่า มีชีวิตอยู่ คำว่า ไม่มีชีวิตอยู่แล้ว คือ กล่าวไม่ได้ว่า มีชีวิตอยู่แล้วในอดีต คำว่า มีชีวิตอยู่ในขณะปัจจุบัน คือ กล่าวได้ว่า มีชีวิตอยู่ในเวลาพร้อมด้วยขณะจิตปัจจุบัน คำว่า ไม่มีชีวิตอยู่แล้ว คือ กล่าวไม่ได้ว่า มีชีวิตอยู่แล้วในอดีต คำว่า จักมีชีวิตอยู่ คือ

กล่าวไม่ได้ว่า จักมีชีวิตอยู่ในอนาคต ดังจะ สันเนอความในอรรถกถาและ
เทศนาภิกขุเทศนเพียงเท่านั้น.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๔๓

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิกายเทศ

ว่าด้วยชีวิตเป็นของน้อย

ชีวิต อุตตภาโว จ

สุขทุกข์ จ เกลว

เอกจิตตสมายุตตา

ลหุโส วมุตตักขโนติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิกายเทศ กัณฑ์ที่ ๔๓ ว่า-
ด้วยชีวิตเป็นของน้อย สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในคาถา ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็น
เบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า ชีวิตและอัตภาพ สุขทุกข์ทั้งสิบ เป็นของ
ประกอบกับจิตดวงเดียว มีขณะอันเป็นไปโดยเร็วพลัน เทพเจ้า
เหล่าใดตั้งอยู่ตลอด ๘ หมื่น ๔ พันก็ปลุกดี เทพเจ้าเหล่านั้นก็ไม่มีชีวิต
อยู่ด้วยจิต ๒ ดวง ชันธ์เหล่าใดของผู้จะตาย หรือของผู้ตั้งอยู่ในโลกนี้
ได้ดับไปแล้ว ชันธ์เหล่านั้นทั้งสน ย่อมเป็นเช่นเดียวกัน ย่อมเป็น
ของไม่ติดต่อกัน ความแตกในเวลาติด ๆ นั้นเหล่าใดก็ดี ความแตก
ในอนาคตเหล่าใดก็ดี ความไม่เสมอกันในลักษณะแห่งชันธ์ทั้งหลาย
ที่ดับไปแล้วในระหว่างนั้น ย่อมไม่มี บุคคลไม่เกิดด้วยจิตที่ยังไม่เกิด
ไม่มีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน โลกตายด้วยความแตกแห่งจิต บัญญัติเป็น
ของตั้งอยู่ตามสภาพ น่าย่อมไหลไปสู่ที่ลุ่มฉนั้นใด บุคคลก็แปรไป
ด้วยฉันทะ เป็นไปไม่ขาดสาย เพราะอาชยตนะเป็นปัจจัยฉนั้นนั้น ความ

แตกทั้งหลาย ถึงแล้วซึ่งความตงอยู่ไม่ได้ กองในอนาคตไม่มี ชันช์
 หงหลายที่เกิดขึ้นแล้วเท่านั้นตงอยู่ เหมือนกับเมล็ดฝักกาดที่ปลายนึกแหลม
 ความแตกแห่งธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้น หมสังเหล่านั้นล่องลอยข้าหน้า
 ย่อมมีอยู่ สิ่งที่มี ความแตกก็เป็นธรรมดา ไม่เจือด้วยของเก่าทั้งหลาย
 ย่อมตงอยู่ ย่อมเป็นมาเพราะการไม่เห็น ความแตกทั้งหลายย่อมไปสู่
 การเห็น ชันช์ทั้งหลายย่อมเกิดและเสื่อม เหมือนกับความเกิดขึ้นแห่ง
 สายฟ้าแลบในอากาศฉะนั้น ด้วยเหตุนี้ จึงว่า ชีวิตเป็นของน้อย ด้วยการ
 กำหนดความตงอยู่ ดังนั้น ของตเนอความในพระบาลีไว้เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถา คือ ในอรรถกถา คำว่า ชีวิต
 และอรรถภาพ สขทกขันธ์ ท่านกล่าวหมายภพมีชันช์ ๕ เพราะท่าน
 ถือเอาทกขเวทนาที่มีอยู่ในภพมีชันช์ ๕ ฯ ขอน คือ อย่างไร คือ คำว่า
 ชีวิตนั้น ได้แก่สังขารชันช์ คำว่า อรรถภาพนั้น ได้แก่รูปชันช์ คำว่า
 สขทกขันธ์ ได้แก่เวทนาชันช์ ซึ่งรวมเอาอเบกขาเวทนาเข้าด้วย ฯ
 วิญญูญาณชันช์ ท่านเรียกว่า จิต ควรทราบว่ ถึงแม้สัญญาชันช์ ท่าน
 ก็กล่าวไว้ด้วยอำนาจแห่งการนำไป ซึ่งลักษณะ คือ เป็นลักษณะซ้ำเรื่อยอย่าง
 เดียวกัน เพราะได้กล่าวชันช์ ๔ ไว้แล้ว ฯ ท่านได้กล่าวความเป็น
 ประธานแห่งสิ่งที่ไม่มีการรูปไว้ด้วย คำว่า ประกอบในจิตอันเดียวกัน ด้วย
 ความไม่ เป็นไปแห่งรูปที่กรรมเป็นสมุฏฐานเป็นต้น ปล่อยเสียซึ่ง
 อรูปธรรมในชันช์ ๕ ที่กล่าวไว้แล้วอย่างนั้น ขอน คือ อย่างไร คือ แม้
 รูปในอสัญญีสัตว์ ก็เป็นไปไม่ปล่อยซึ่งกำลังแห่งกรรม ที่สะสมไว้ในโลกม
 ถึงแม้ว่า รูปแห่งผู้เข้าโรหทั้งหลายก็เป็นไปโดยไม่ปล่อย ซึ่งกำลังแห่ง
 สมานัตตแรก ควรทราบว่ ท่านกล่าวความเป็นประธานแห่งจิตไว้ด้วย
 คำว่า ประกอบในจิตดวงเดียว โดยความเป็นเหตุแห่งความเป็นหัวหน้า
 แห่งความเป็นไปแห่งรูป ในที่เป็นของตน แห่งอรูปธรรม ซึ่งมีการ
 กระทำซึ่งความเป็นไปแห่งรูป แม้ในที่ที่ไม่เป็นไปแห่งตน ให้เป็นของตน

แล้วเป็นไปเป็นสภาพ ฯ เมื่อรูปยังทรงอยู่ด้วยความดับแห่งจิตที่เป็น
 ประธานแห่งความเป็นไปแห่งรูป ในเมื่อภพมีขั้น ๕ เป็นไป ความดับ
 ก็ย่อมมีแก่สัตว์ทั้งหลาย เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ขณะเป็นไปเร็วพลัน
 ดังนี้ ที่ท่านกล่าวอย่างนี้ ท่านมุ่งอุปธรรม

อีกอย่างหนึ่งว่า ควรทราบว่า ท่านกล่าวหมายถึง จิตในภพ
 มีขั้น ๕ ฯ เมื่อกล่าวอย่างนี้ สุขเวทนาและทุกขเวทนา ทางกาย
 ทางใจ ซึ่งไม่มีอยู่ในขณะจิต จิต ก็เป็นอันว่าดับไปพร้อมกับจิต จิต
 ด้วยอำนาจแห่งการเนืองกันเป็นอันเดียว ควรทราบว่า ท่านกล่าวหมายถึง
 ภพมีขั้น ๔ ก็ได้ ข้อนี้อธิบายว่า คือ ในตอน อดิภาวนั้น ได้แก่
 สัญญาขั้น ๓ สุขทุกข์ในทางกายและโหมนัส ซึ่งไม่มีอยู่ในพรหมโลก
 ก็ควรทราบว่า ท่านจัดเข้าในเวทนาขั้น โดยหมายความรวมกันว่า
 สุขทุกข์ ดังนี้ คำนอกนี้ เหมือนกับที่เคยกล่าวมาแล้ว คำว่า ทั้งสิ้นนั้น
 คือ ชีวิตและอดิภาพ รวมกับสุขทุกข์ทั้งสน ไม่มีสิ่งใดเป็นของสุข
 ของสวຍ และเป็นตัวตนอยู่คงที่ ฯ คำว่า ขณะเป็นไปโดยเร็วพลันนั้น
 หมายความว่า ขณะแห่งชีวิตเป็นต้น ซึ่งเป็นของหนักหนา ชื่อว่า
 เป็นไปโดยเร็วพลัน เพราะเป็นไปในขณะจิตเดียว คำว่า เทพเจ้า
 เหล่าใดตั้งอยู่ตลอด ๘ หมื่น ๔ พันกัลป์นั้น หมายถึงเทพเจ้าในชั้นแนว
 สัญญานาสัญญาขณะ คำว่า ไม่มีชีวิตอยู่ด้วยจิต ๒ ดวงนั้น คือ เทพเจ้า
 เหล่านั้น ย่อมมีชีวิตอยู่ด้วยจิตดวงเดียว ไม่มีชีวิตอยู่ด้วยจิต ๒ ดวง
 คู่กัน คำว่าเหล่าใดดับไปแล้วนั้น หมายถึงเหล่าใด ซึ่งดับไปแล้ว
 คือ ถึงความตงอยู่ไม่ได้แล้ว คำว่า ขันธทั้งสนเป็นเช่นเดียวกันนั้น
 คือ ขันธที่ไม่ดับเกินเวลาจิตไป หรือว่าขันธดับไปในเวลาเป็นไปทั้งสน
 ย่อมเป็นเช่นเดียวกัน คือ เป็นของที่ไม่อาจต่อได้อีก คำว่า ต่อไม่ได้นั้น
 คือจะนำเอาขันธหัตถมาแล้ว มาต่อกับขันธใหม่อีกไม่ได้ คำว่า ความ
 แฉกเหล่าใด ในเวลาจิต ๆ กัน และความแตกเหล่าใดในอนาคตนั้น
 คือ ขันธเหล่าใดล่วงไปแล้ว ในเวลาจิต ๆ กัน ก็แตกไปแล้ว ดับ
 ไปแล้ว ขันธเหล่าใดในอนาคต คือ จักแตกไปในอนาคต คำว่า ใน

ระหว่างนั้น คือ แห่งขันธปัจจุบัน ซึ่งดับไปในระหว่างขันธเหล่านั้น
 คำว่า ไม่มีความเสมอกันในลักษณะนั้น คือ ไม่มีความต่างกันแห่งขันธ
 เหล่านั้น คำว่า ลักษณะนั้น หมายเครื่องกำหนด คำว่า ไม่เกิดด้วยขันธ
 ที่ยังไม่เกิดนั้น คือ ไม่เกิดด้วยขันธอนาคต คำนี้ ท่านหมายถึงความ
 ไม่เจือกัน แห่งขันธอนาคต กับขันธ ซึ่งกำลังเป็นไปอยู่ คำว่า ไม่มีชีวิต
 อยู่ในปัจจุบันนั้น คือ ไม่มีชีวิตอยู่ในขันธ ซึ่งกำลังเป็นไปอยู่ในขณะนั้น
 คำนี้ ท่านหมายความว่า ไม่มีชีวิตด้วยจิต ๒ ดวงในขณะเดียวกัน คำว่า
 ตายด้วยความแตกแห่งจิตนั้น คือ เมื่อจิตแตกไป ก็ชื่อว่าตาย เพราะ
 ไม่มีชีวิตอยู่ในขณะเดียวกัน ด้วยจิต ๒ ดวง บาลีว่า เลยความแตกแห่ง
 จิตไปคังนัม บาลีนี้ หมายความว่าตรง ๆ คำว่า บัญญัติตามความตั้งอยู่นั้น
 คือ บัญญัติตามสภาพว่า การเป็นอย่างนั้น เรียกว่าตาย เช่น บัญญัติว่า
 นายพตตตาย นายมิตรตาย อีกอย่างหนึ่ง หมายบัญญัติ ซึ่งมีความหมาย
 อย่างเยี่ยม บัญญัติว่าตาย เหมือนกับกล่าวอาศัย ซึ่งความไม่มีเป็นธรรมดา
 แห่งบัญญัติว่าอชฎากาศ ไม่ได้กล่าว เพราะอาศัยความไม่มี ไม่ได้กล่าว
 เพราะอาศัยธรรมดา ซึ่งได้แก่ความแตกแห่งชีวิตอนัตตัย คำว่า ถึง
 ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้นั้น คือ ขันธเหล่าใดแตกไปแล้ว ขันธเหล่านั้น
 ถึงซึ่งความก่อขึ้นไม่ได้ คำว่า ไม่มีกองอนาคตนั้น คือ กองหรือหมวด
 แห่งขันธเหล่านั้น แม้ในอนาคตก็ไม่มี คำว่า ที่เกิดแล้วตั้งอยู่นั้น คือ
 ขันธเหล่านั้นเกิดขึ้นในปัจจุบัน แล้วก็มีคุณสมบัติเป็นธรรมดา ในขณะ
 ตั้งอยู่ เหมือนกับเมล็ดผักกาดที่ปลายเข็มนั้น คำว่า ธรรมทั้งหลาย
 ที่เกิดแล้ว หมายขันธทั้งหลายที่เป็นปัจจุบัน คำว่า ความแตกแห่ง
 ขันธเหล่านั้น ถกห้อมล้อมไว้ในเบื้องหน้า คือ ความแตกแห่งขันธ
 เหล่านั้น ได้ตั้งอยู่ในเบื้องหน้า คำว่า สัมผัสความผูกพันเป็นธรรมดา
 คือ สัมผัสความฉิบหายไปเป็นสภาพ คำว่า ไม่เจือด้วยของเก่านี้ คือ
 ไม่ปะปนกับขันธที่เกิดก่อน คำว่า ย่อมมา เพราะไม่เห็นนั้น คือ ย่อม
 เกิดมาอย่างไม่ปรากฏ คำว่า ความแตกไปสู่การไม่เห็นนั้น คือ ความ
 แตก ย่อมถึงซึ่งความไม่เห็นในเมื่อแตกไปแล้ว คำว่า เหมือนกับความ

เกิดขึ้นแห่งสายฟ้าในอากาศนั้น คือ เหมือนกับความฉวัดเฉวียนแห่ง
สายฟ้าในอากาศที่เบ็ดเผย คำว่า ข่อมเกิดและเสื่อมนั้น คือ ข่อมเกิด
และแตกไปทั้งเบื้องตนเปลืองปล่าย ดังนั้น สันเนื้อความอันว่าด้วยชีวิต
เป็นของน้อยโดยความดังอยู่เพียงเท่านั้น.

เอวี่ กัม ด้วยประการฉะนี้

กณฑ์ที่ ๔๔

คัมภีร์ขททกนิกาย พระมหานิกาย

ว่าด้วยชีวิตเป็นของน้อยตามรสของตน

กถิ สรสปริตตตยา อุปปกั ชีวติ ฯ อสสาสุปนินุทฺธ ชีวติ
ปสสาสุปนินุทฺธ ชีวติ อสสาสปสสาสุปนินุทฺธ ชีวติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิกาย กณฑ์ที่ ๔๔
ว่าด้วยชีวิตเป็นของน้อยตามรสของตน สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่
พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลีว่า ข้อว่า ชีวิตเป็นของน้อยด้วย
ความกำหนด ชงรสของตนนั้น คือ อย่างไร มีคำแก้ไขว่า ชีวิตเป็น
ของเนื่องด้วยลมหายใจเข้า ชีวิตเป็นของเนื่องด้วยลมหายใจออก ชีวิต
เป็นของเนื่องด้วยลมหายใจเข้าหายใจออก ชีวิตเป็นของเนื่องด้วยมหาภูต
ชีวิตเป็นของเนื่องด้วยความอบอุ่น ชีวิตเป็นของเนื่องด้วยอาหาร
ที่เป็นค่า ๆ ชีวิตเป็นของเนื่องด้วยวิญญูญาณ ฯ ถึงแม้ว่ารากเหง้าแห่งสิ่ง
เหล่านั้นเป็นของมีกำลังไม่ค้อยแล้ว เหตุเบื้องต้นแห่งสิ่งเหล่านั้นก็มีกำลัง
ไม่ค้อยแล้ว บัจจยก็มีกำลังไม่ค้อยแล้ว แดนเกิดก็มีกำลังไม่ค้อยแล้ว
สิ่งที่เกิดพร้อมก็มีกำลังไม่ค้อยแล้ว การประกอบพร้อมก็มีกำลังไม่ค้อย

แล้ว สิ่งที่เกิดขึ้นก็มีกำลังไม่อยู่แล้ว สิ่งประกอบก็มีกำลัง
ไม่อยู่แล้ว สิ่งเหล่านี้ต่างก็มีกำลังไม่อยู่เป็นนิจ สิ่งเหล่านี้ไว้ได้
อาศัยกัน สิ่งเหล่านี้ย่อมตกไปตามกัน ความบ่งกันแห่งกันและกัน
ไม่มี สิ่งเหล่านี้ตั้งอาศัยสิ่งอื่นก็ไม่มี สิ่งที่เกิดขึ้นก็ไม่มี สิ่งหายไป
ด้วยอะไร ๆ ก็ไม่มี สิ่งเหล่านี้มีคจามแตก และความเสื่อมไปทั้งนั้น
สิ่งเหล่านี้ถูกของก่อน ๆ อบรมไว้ ของที่ถูกอบรมไว้แล้ว ก็ตายไปก่อน
ของก่อนไม่เห็นของหลัง ของหลังก็ไม่ทันเห็นกับ เพราะฉะนั้น จึง
ว่าชีวิตเป็นของน้อยด้วยการกำหนด ชิงรสของตน

อีกอย่างหนึ่งว่า เมื่อเทียบกับชีวิตของเทพเจ้าชั้นจาตุมหาราชกา
ชีวิตของมนุษย์ทั้งหลายก็เพียงเล็กน้อย มีเพียงนิดหน่อย มีเพียง
น้อยเดียว มีเพียงชั่วขณะ มีโดยเร็วพลัน มีน้อยก็ไม่มียั่งยืน
ไม่คงอยู่นาน ๆ เมื่อเทียบกับชีวิตของเทพเจ้าชั้นดาวดึงส์ ยามา คสิต
นิมมานรดี ปรมีมิตตสวรรค์ พรหมกายิกาแล้ว ชีวิตของมนุษย์ก็ยิ่ง
น้อยเป็นลำดับขึ้นไป ๆ ข้อนั้นสมกับที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อายุของมนุษย์นั้นน้อยนัก มีกาลจะต้องไปข้างนอก
มนุษย์ควรถูกตรึงด้วยปัญญา ควรทำกุศล ควรประพฤติพรหมจรรย์
ความไม่ตายของผู้เกิดแล้วไม่มี ผู้ใดมีชีวิตอยู่นาน ผู้นั้นก็มีชีวิตอยู่เพียง
๑๐๐ ปี หรือเกินกว่าเล็กน้อยเท่านั้น ๆ อายุของมนุษย์ทั้งหลายมีประมาณ
เล็กน้อย บุรุษทุกคนต้องถูกอายุ ต้องประพฤติตนเหมือนคนทไฟไหม้ศรัยะ
ความไม่มาแห่งความตายไม่มี วันคืนทั้งหลายย่อมล่วงไป ชีวิตย่อม
ล่นเข้าไป อายุของสัตว์ทั้งหลาย ย่อมสิ้นไป เหมือนกับน้ำในแม่น้ำ
น้อยฉะนั้น ดังนี้

อรรถกถา

เนื้อความเหล่านี้ มีคำอธิบายไว้ในอรรถกถาว่า คำว่า ชีวิตนี้เอง
ด้วยลมหายใจเข้านั้น คือ ชีวิตนี้เองด้วยลมปลาชจุมุกที่เข้าไปภายใน คำว่า
ลมหายใจออกนั้น ได้แก่ลมทจุมุก ซึ่งออกไปข้างนอก คำว่า หายใจ

เข้าหาใจออกนั้น หมายถึง ๒ อย่าง คำว่า เนื่องด้วยมหาภูตนั้น คือ
 เนื่องด้วยธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม อันมีสมุฏฐาน ๔ คำว่า
 เนื่องด้วยอาหารที่เป็นคำ ๆ นั้น หมายถึงอาหารทณ หตมเป็นต้น คำว่า
 เนื่องด้วยความอบอุ่นนั้น หมายถึงเนื่องด้วยไฟธาตุ อันเกิดด้วยกรรม คำว่า
 เนื่องด้วยวิญญานนั้น หมายถึงเนื่องด้วยวิญญานอันเป็นองค์แห่งภพ ซึ่งได้ใน
 คำว่า อายุ ความอบอุ่น วิญญาน สละกายไปในเวลาใด ดังนี้

เมื่อท่านจะแสดงให้เห็นว่า สิ่งเหล่านั้นเป็นของมีกำลังไม่ดี จึง
 ได้กล่าวว่า แม้รากเหง้าของสิ่งเหล่านั้นก็ไม่มีกำลังดังนี้เป็นต้น ๆ คำว่า
 รากเหง้า นั้น หมายถึง คือ รัชกาย ขื่อว่าเบเนตตแห่งลมหายใจเข้า
 หายใจออก อวิชชา กรรม ตัณหา อาหาร เป็นตตแห่งธาตุ ๔
 คำว่า แห่งสิ่งเหล่านั้น คือ แห่งลมหายใจเข้าเป็นต้น ตามทวามาแล้ว
 ด้วยเหตุว่าสิ่งเหล่านั้น เป็นของเนื่องกับชีวิตนทรีย์ เมื่อสิ่งเหล่านั้นเพียง
 สิ่งหนึ่ง ๆ ไม่มี ชีวิตนทรีย์ก็ตั้งอยู่ไม่ได้ คำว่า มีกำลังไม่ดีนั้น คือ มี
 กำลังน้อย คำว่า เหตุแต่ปางก่อนนั้น คือ อวิชชา สังขาร ตัณหา
 อุปาทาน ภพ ซึ่งนับว่าเป็นเหตุแห่งวิปากฏฐ ในชาติที่ล่วงมาแล้ว
 ก็มีกำลังไม่ดี คำว่า บัจจันนั้น หมายถึงบัจจัตถ์ไปมอรรถนเป็นต้น คำว่า
 แตนเกิดนั้น หมายถึงตณหาที่เป็นประธาน ที่ทำให้เกิด คำว่า ที่เกิดด้วย
 กันนั้น หมายถึงรูปธรรม และอรุปธรรม คำว่า ที่ประกอบกันนั้น หมายถึง
 อรูปธรรมที่ประกอบเป็นอันเดียวกัน คำว่า ที่เกิดด้วยกันนั้น หมายถึงที่เกิด
 ในจิตดวงเดียวกัน คำว่า ที่ประกอบกันนั้น หมายถึงที่ประกอบจุติ ปฏิสนธิ
 คือ หมายถึงตณหาอันเป็นมลรากแห่งการหมุนเวียน ข้อนั้นกับ คำว่า บรรณ
 มีตณหาเป็นเพื่อน ดังนี้ คำว่า มีกำลังไม่ดีเป็นนิจนั้น คือ มีกำลังไม่ดี
 อยู่โดยไม่มีเวลาอันนั้น คำว่า ไม่ตั้งอยู่นั้น คือ ไม่น้อมลงตั้งอยู่ คำว่า
 ตกไปนั้น คือ ล่างกสนไป คำว่า แห่งกันและกันนั้น คือ สิ่งหนึ่งกับอีก
 สิ่งหนึ่ง คำว่า ไม่มีความบองกันนั้น คือ ไม่มีเครื่องรักษา คำว่า ไม่ทำ
 ให้กันและกันตั้งอยู่นั้น คือ สิ่งอันไม่อาจทำให้สิ่งอื่นตั้งอยู่ได้ คำว่า

สิ่งที่เกิดไม่มีอยู่ นั่น คือ ธรรมที่จะทำให้เกิด สิ่งเหล่านั้นเกิด ไม่มีอยู่ในบัดนี้
 คำว่า ไม่มีอะไรเสื่อมไปด้วยอะไร ๆ นั่น คือ ไม่มีแม้สักสิ่งเดียว ซึ่ง
 เสื่อมไปด้วยอำนาจแห่งอะไร ๆ คำว่า สิ่งเหล่านั้นแต่ความแตกความ
 เสื่อมไปนั้น คือ ขันธ์เหล่านั้นทั้งสิบประกอบกัน เพื่อดึงซึ่งความแตกไป
 โดยอาการทั้งปวง คำว่า สิ่งก่อน ๆ อบรมไว้ นั่น คือ ขันธ์ที่เบญไปอยู่
 เหล่านั้น ล้วนแต่เป็นของที่เหตุปัจจัยในปางก่อน ทำให้เกิดขึ้น คำว่า
 แดนเกิดนั้น คือ ขันธ์ที่เบญไปอยู่เหล่านั้น มีเหตุปัจจัยในปางก่อนเป็น
 ผู้ทำให้เกิด คำว่า สิ่งเหล่านั้นตายไปก่อนนั้น คือ สิ่งเหล่านั้น ยังไม่ถึง
 ขันธ์ปัจจุบันก็ตายไปเสียก่อน คำว่า ของก่อนของหลังนั้น คือ เหตุ
 ปัจจัยในปางก่อน และเหตุปัจจัยในภายหลัง กับเหตุปัจจัยในปัจจุบัน
 ย่อมไม่ทันได้เห็นกัน ไม่ว่าในเวลาไหน ๆ

คำว่า เทพเจ้าชนจาตมมหาราชิกานัน หมายความว่า เทพเจ้าชน
 นมมหาราชทั้ง ๔ คือ ท้าวธตรฐ ท้าววิรูปหก ท้าววิรูปักษ์ ท้าวกเวระ
 เป็นใหญ่ คำว่า เทพเจ้านัน หมายถึงรูปเป็นต้น ล้วนแต่เป็นของที่พหุ
 เทพเจ้า ในสวรรค์ชนจาตมมหาราชิกานัน แต่อยู่ทั้งกลางแห่งเขาสิเนรุ
 เทพเจ้าเหล่านั้น ตั้งอยู่บนเขากิม ตั้งอยู่บนอากาศกิม ตั้งอยู่
 ค่อ ๆ กัน ไปในทางกว้างจนจรดภูเขจักรวาล เทพเจ้าทั้งปวง คือ เทพ
 เจ้าผู้ชื่อว่า จิตตปาโอสกิก คือ พวกเขามาไว้ในการเล่น ๑ มโนปโอสกิก
 คือ พวกจิต เพราะมีใจคิดร้ายต่อกัน ๑ สัตวลาหก พวกทำให้เกิด
 ความหนาวชื้นผดปกติ ๑ อุณหวลาหก พวกทำให้เกิดความร้อนชื้นผด
 ปกติ ๑ จันทิมเทวบุตร ๑ สूरยเทวบุตร ๑ เหล่านั้น ล้วนแต่ตั้งอยู่ในแถวโลก
 ชนจาตมมหาราชิกาทงนัน เมื่อเทียบอายมณนุชกับอายุของเทพเจ้าเหล่านั้น
 อายมณนุชนั้นน้อยนักหนา อายมณนุชนั้นไม่ตั้งอยู่นาน ส่วนเทพเจ้า
 ที่เกิดในสวรรค์ ซึ่งมีเทพบุตร ๓๓ องค์ เป็นหัวหน้าเรียกว่า เทพเจ้า
 ชนดาวดงส์ อีกอย่างหนึ่งว่า ดาวดงส์นั้นเป็นชื่อของเทพเจ้า
 เหล่านั้น เทพเจ้าชนดาวดงส์รวมกันตั้งอยู่บนภูเขากิม ตั้งอยู่บน
 อากาศกิม มีค่อ ๆ กันไป จนจรดภูเขจักรวาล ชนยามาเป็นต้น ก็แถวอื่น

กับในเทวโลกชั้นหนึ่ง ๆ พวกเทพเจ้าที่อยู่ต่อกันออกไปไม่จรดกเขาจักรวาล
นี้ไม่มี ชนขามานัน ได้แก่ ชนที่ถึงพร้อม ชงทิพยสุข ชนที่สถิตนั้น ได้
แก่ชนที่หมดแต่ความยินดีราเริง ชนนิมมานรดีนั้น ได้แก่ชนที่เริ่มต
อารมณ์จนได้ตามชอบใจ ให้ยิ่งกว่าอารมณ์ที่มียุตามปกติอีก ชน
ปรนิมมิตวสวัตดีนั้น ได้แก่ชนที่มีอำนาจในสมบัติ ที่ผู้นั้นรู้จักใจแล้ว
นิมิตชนให้ ชนพรหมกายิกานัน หมายพวกพรหมทัมขันธ์ ๕

คำว่า มีข้างหน้าที่จะต้องไปนั้น คือ มีโลกหน้าที่จะต้องไป คำว่า
ผู้ใดมีชีวิตอยู่นาน ผู้นั้นก็มีชีวิตอยู่เพียง ๑๐๐ ปีนั้น คือ ผู้นั้นมี
อยู่นานก็อยู่ได้เพียง ๑๐๐ ปี คำว่า เกินกว่าเล็กน้อยนั้น คือ เกิน ๑๐๐ ปี
ขึ้นไปได้ แต่ไม่ถึง ๒๐๐ ปี คำว่า ต่อกชีวิตนั้น คือ คิดเห็นว่า ชีวิต
นั้นเป็นของเล็กน้อย คำว่า ล่วงไปนั้น คือ เลยไป คำว่า วันคืนนั้น
หมายกำหนดคืนและวัน คำว่า ร่นเข้าไปนั้น คือ ชีวิตินทรีย์ ย่อมดับไป
ย่อมเข้าถึง ซึ่งความไม่มี คำว่า อายุของสัตว์ทั้งหลายย่อมสั้นไป คือ อายุ
สังขารของสัตว์ทั้งหลาย ย่อมถึงซึ่งความสั้นไป คำว่า เหมือนน้ำใน
แม่น้ำน้อยนั้น คือ อายุของสัตว์ทั้งหลาย ย่อมสั้นไป เหมือนกับน้ำใน
แม่น้ำที่แห้งไปฉะนั้น ๆ เมื่อว่าโดยปรมาตถ์แล้ว ขณะแห่งชีวิตของ
สัตว์ทั้งหลายย่อมน้อยนัก เพียงแต่เป็นไปชั่วขณะจิตหนึ่งเท่านั้น ๆ ล้อรถ
ซึ่งกำลังหมุนไป ก็ย่อมหมุนไปด้วยกงรถหนึ่ง ๆ เมื่อหยุดอยู่ก็หยุด
ด้วยกงหนึ่ง ๆ เท่านั้น ฉะนั้น ชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย ก็มีเพียงชั่วขณะจิต
หนึ่งเท่านั้น พอขณะจิตนั้นดับไปแล้ว ก็เรียกว่าตาย สิ้นเนื้อความใน
อรรถกถาเพียงเท่านี้.

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถาธิบายว่า ทว่าชีวิตเป็นของน้อยนั้น หมายถึงชีวิตมนุษย์
คือ ชีวิตมนุษย์เมื่อว่าตามสมมติแล้ว ก็มีเพียง ๑๐๐ ปี หรือเกินกว่า ๑๐๐ ปี
แต่ไม่ถึง ๒๐๐ ปี เท่านั้น อันนหมายมนุษย์ในยุคพระพุทธเจ้าของเรา
ทั้งหลาย ไม่ได้หมายมนุษย์ในยุคพระพุทธเจ้าองค์อื่น เมื่อว่าโดย

ปรมาตมแล้ว คนและสัตว์ชื่อว่า มีชีวิตอยู่น้อยนัก คือ มีชีวิตอยู่ชั่วขณะ
จิตหนึ่ง ๆ เท่านั้น เมื่อจิตนั้นดับไปแล้ว ชีวิตนั้นก็ดับไป แต่เมื่อจิต
ดวงใหม่เกิดมา ชีวิตก็เกิดต่อไปอีก เปรียบเหมือนล้อรถที่หมุนไปหรือตั้ง
อยู่ด้วยอำนาจของรถหนึ่ง ๆ เท่านั้น คือ กงรถหรือกงเกวียนนั้น ได้แก่
ไม้ที่มีฐานตั้งมะขามโค้งมีอยู่ ๔ อัน ตั้งกันเข้าจึงเป็นวงกลม แล้วประกอบ
ซีกและคมรถจึงเป็นล้อรถ เมื่อล้อรถหมุนไปสุดกงใด ก็ชื่อว่าตายอยู่กงนั้น
เมื่อหมุนไปถึงกงใหม่ ก็ชื่อว่าเกิดใหม่ เมื่อยังหมุนอยู่ตราบใดก็สมมติ
เรียกว่า ยังไม่หยุดอยู่ตราบนั้น แต่ความจริงนั้น พอสุดกงหนึ่ง ๆ
ก็เรียกว่าหยุดเสียแล้ว อนัน เป็นเครื่องเกี่ยวกับชีวิตของคนและสัตว์ทั้ง
หลายให้เห็นว่า ตายเกิดอยู่เป็นนิจ ดังนั้น สันนิษฐานความอันว่าด้วยชีวิต
เป็นของน้อยด้วยรสของตนเพียงเท่านั้น.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐกัณฐ ๔๕

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิกาย
ว่าด้วยบาป ๔ แห่งคาถาที่ ๔ ในคัมภีร์กัณฐกสูตร

อุปฺปยุหิหิ ชีวิตมาหุ ชฺรธาติ ชฺรธาติ ชฺติมาติ ชฺรา ฯ ชฺติสมฺปนฺนาติ
ชฺรธาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิกาย กัณฐกัณฐ ๔๕
ว่าด้วยบาป ๔ แห่งคาถาที่ ๔ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทฺธ-
ศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี ว่าด้วยบาป ๔ แห่งคาถาที่ ๔ นั้นว่า
ชฺรชนทั้งหลาย ได้กล่าวว่า ชีวิตเป็นของน้อย ดังนั้น ฯ คำว่า ชฺรชน

ทั้งหลายนั้น ได้แก่ ผู้มีปัญญา ผู้สมบูรณ์ด้วยปัญญา ผู้ที่เห็นความชั่ว
 คำว่า ชี นั้น ได้แก่ปัญญา คำว่า ปัญญานั้น ได้แก่ การรู้ การเลือกเฟ้น
 การสวดส้อง การเลือกเฟ้น ซึ่งธรรม การกำหนดไว้ดี การกำหนดเข้าไว้
 การกำหนดเข้าไว้โดยเฉพาะ ความเป็นบัณฑิต ความฉลาด ความมีปัญญา
 ความเข้มแข็ง ความคิด ความพิจารณา ความรู้กว้างขวาง มั่นสมอง
 ความเห็นเข้มแข็ง ความรู้สึกดี ธรรมอันเปรียบเหมือนเกลือ ปฏัก ปัญญา
 ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาสาตรา ปัญญาประสาท ปัญญาแสงสว่าง
 ปัญญารศมี ปัญญารุ่งเรือง ปัญญาแก้ว ความไม่มลาย ความสวดส้องธรรม
 ความเห็นชอบ ผู้ชื่อว่าธรรมนั้น เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยปัญญานั่น อีก
 อย่างหนึ่งว่า ผู้ชื่อว่าธรรมนั้น ได้แก่ ผู้จักขันธ ชาติ อาตนะ
 ปฏิจจสมุปบาท สัมมปัทธาน อิทธิบาท อินทรีย์ พละ โพชนงค์ มรรค
 ผล นิพพาน ฯ ธรรมเหล่านั้น กล่าวว่า ชีวิตของมนุษย์ทั้งหลายมีเพียง
 เล็กน้อย ไม่ตงอยู่นาน ดังนี้ สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านี้

อรรถกถา

ในอรรถกถาว่า คำว่า ธรรมนั้น ได้แก่บัณฑิต คำว่า ผู้มีความ
 คตินั้น ได้แก่ ผู้รู้จักคิด คำว่า ผู้ประกอบด้วยปัญญานั้น คือ ผู้ประกอบ
 ด้วยความเป็นบัณฑิต คำว่า ผู้ที่เห็นบาปนั้น ได้แก่ ผู้ถือว่าบาปนั้นไม่ดี
 แล้วกล่าวติเตียนบาปนั้นเสมอ

สิ่งใดรู้ทั่วไป คือ รู้ชัดเจน สิ่งนั้นชื่อว่า ปัญญา ก็คำวานั้น
 หมายรู้สิ่งใด หมายรู้อย่างทั้งหลายโดยนัยเป็นต้นว่า รู้ว่าสิ่งนั้นเป็นทุกข์
 ส่วนในอรรถกถา ท่านกล่าวว่า ที่เรียกว่าปัญญา เพราะทำให้รู้ ถ้ามว่า
 ทำให้รู้อะไร แก้ว ทำให้รู้จัก อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ปัญญานั้นชื่อว่า
 อินทรีย์ เพราะเป็นใหญ่ในการครอบงำอวิชชา อีกอย่างหนึ่งว่า เพราะ
 เป็นใหญ่ในการเห็น ฯ ปัญญินทรีย์นั้น ได้แก่ อินทรีย์ คือ ปัญญา ปัญญา
 มีความสว่างเป็นลักษณะ หรือมีความรู้ชัดเป็นลักษณะ ข้อนั้นเปรียบ
 เหมือนกับแสงประทีป คือ ในเวลากลางคืน เมื่อมีเปลวประทีปอยู่ใน

เรือน ซึ่งมีฝาครอบ ความมืดก็หายไป ความสว่างก็ปรากฏขึ้นได้ บัญญา
ก็มีความสว่างเป็นลักษณะฉนั้น ^๕ ชื่อว่าแสงสว่างเหมือนกับแสงสว่าง
แห่งปัญญาไม่มี ด้วยว่าผู้มปัญญา ^๕ นิ่งอยู่ในที่แห่งเดียว ก็ทำให้หมื่น
โลกธาตุสว่างทั่วกันได้ เพราะฉะนั้น พระเถระเจ้า จึงกล่าวว่า ตุก่อน
มหาราช บรมได้ประทับนั่งเข้าไปในเรือน ไปเวลากลางคืน ประทับที่
เข้าไปแล้วนั้น ก็กำจัดเสียซึ่งความมืด ทำให้เกิดแสงสว่าง ทำให้รูปทั้ง
หลายปรากฏขึ้นได้ บัญญาเมื่อเกิดขึ้น ก็กำจัดความมืด คือ อวิชชา ทำให้
เกิดแสงสว่าง คือ วิชชา ทำให้เกิดความรู้ คือ ความรู้ ทำอริยสัจทั้ง
หลายให้แจ่มแจ้งฉนั้น ด้วยเหตุนี้แหละ ^๕ จึงว่าปัญญามีแสงสว่างเป็น
ลักษณะ ดังนี้ ๆ อีกอย่างหนึ่งว่า แพทย์ผู้ฉลาดย่อมรู้จัก ^๕ ซึ่งของกิน
เป็นต้น อันเป็นที่สบายและไม่สบาย แก่คนที่เจ็บป่วยฉนั้นได้ บัญญา
ก็รู้จักสิ่งที่เป็นกุศล ควรประพฤติ ไม่ควรประพฤติ เป็นของต่ำช้า เป็น
ของประณีต เป็นของเปรียบด้วยของต่ำของชาวฉนั้นนั้น ๆ ^๕ ขอน
สมกับพระธรรมเสนาบดี คือ พระสารีบุตรเถระเจ้าได้กล่าวไว้ว่า ที่เรียกว่า
ปัญญา เพราะรู้จักว่า สิ่งนี้เป็นทุกข์ ^๕ ดังนี้เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ จึงควร
ทราบว่ บัญญานี้มีการรู้เป็นลักษณะ ๆ อีกอย่างหนึ่งว่า บัญญาเป็นการ
แห่งตลอดตามความเป็นจริง เป็นลักษณะ หรือมีการแห่งตลอดอย่างไม่
ผิดพลาดเหมือนกับาทะลุไปแห่งลูกศร ^๕ ทนายฆมังธนูผู้ฉลาดยิ่งไปเป็น
ลักษณะ มีแสงสว่างตามนิสัย เหมือนกับดวงประทีปเป็นรส มีความไม่
ลุ่มหลงเหมือนกับผู้มีอำนาจเป็นเครื่องปรากฏ

คำว่า ผู้รู้จักชั้นฉนั้น ^๕ ได้แก่ ผู้รู้จักชั้น ๕ ^๕ ว่าเป็นอย่างไร คำว่า
ผู้รู้จักธาตุฉนั้น ^๕ ได้แก่ผู้รู้จักธาตุ ๑๘ ^๕ ในคำอื่นนอกจากนี้ ก็ควรทราบตาม
นัยนี้ ๆ คำว่า ธรรมเหล่านั้น ^๕ ได้กล่าวว่า ชีวิตเป็นของน้อยนั้น คือ
บัณฑิตเหล่านั้น ^๕ ได้กล่าวว่าชีวิตมนุษย์เป็นของเล็กน้อย ^๕ เป็นของมีช่วงขณะ
เป็นของปรากฏเพียงนิดเดียว ^๕ เป็นของไม่ตั้งอยู่นาน ^๕ เป็นของมีอันตราย
ต่าง ๆ ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถาธิบายว่า ชีวชนทั้งหลาย ซึ่งได้แก่ผู้มีปัญญา คือ ผู้รู้จักขั้น ชาค อายตนะ อริยสัจ ดังที่กล่าวมาแล้ว ข้อมกล่าวว่า ชีวิตของมนุษย์ทั้งหลายเป็นของน้อยนักหนา ที่ทำกล่าวอย่างนี้กล่าวตามความเป็นจริง ด้วยว่า ชีวิตของมนุษย์ทั้งหลาย เมื่อเทียบกับชีวิตของเทวดาทั้งหลาย ก็เห็นได้ว่า เป็นของน้อยยิ่งนัก ขอบกเรื่องนางปติปฐิกา มาแสดงประกอบกับเนื้อความข้อนี้ ให้ท่านทั้งหลายฟังต่อไป

กล่าวคือ ในคัมภีร์พระธรรมบทว่า มีเทพบุตรองค์หนึ่ง ชื่อว่า มาลาการ ซึ่งแปลว่า ผู้มีภาระด้วยดอกไม้ อยู่ในดาวดึงส์สวรรค์ วันหนึ่ง มาลาการเทพบุตรนั้น พร้อมด้วยนางอัปสรพັນหนึ่ง เข้าไปสรงนันทนาการ เมื่อไปถึงสวนนันทนาการแล้ว นางเทพธิดา ๕๐๐ นาง ก็พากันขึ้นต้นไม้ เขย่าดอกไม้ให้ร่วงลง เทพธิดาอีก ๕๐๐ นาง ได้เก็บดอกไม้เหล่านั้น มาประดับให้เทพบุตรองค์นั้น มีเทพธิดานางหนึ่ง ได้ออกหักไม้ แล้วหายวับไป เหมือนกับเปลวไฟดับลงนั้น ฯ เทพธิดานางนั้น ได้ลงมาเกิดในเรือนแห่งผู้มีตระกูลแห่งหนึ่งในกรุงสาวัตถี นอเกิดก็ระลึกชาติได้ว่า เราเป็นภรรยาของมาลาการเทพบุตร เมื่อนางนั้นเติบโตขึ้นแล้ว ก็ได้ทำการบูชาด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้น แล้วปรารถนาเกิดในสำนักของเทพบุตรผู้เป็นสามี เวลาเมื่ออายุได้ ๑๖ ปี ก็ได้ไปอยู่ในตระกูลอื่น คือ ได้ไปอยู่ในตระกูลแห่งสามี ได้ตั้งใจบำเพ็ญให้ท่านต่าง ๆ มถวายสลากภัต และบักขิกภัต ทำอาหารน้ำฝนเป็นต้น แล้วปรารถนาว่า ขอจงให้เป็นบิณฑิย ให้ข้าพเจ้าได้เกิดในสำนักแห่งสามี ครั้นนั้น ภิกษุทั้งหลายก็พากันกล่าวว่า หญิงคนนั้น ลูกขม่มั่งลง ก็ปรารถนาแต่สามี จึงตั้งขอให้ว่านางปติปฐิกา ซึ่งแปลว่า นางบูชาแล้ว นางปติปฐิกานั้นได้บิณฑิยทอดทาน และตักน้ำไว้ในหม้อนั้น ปูอาสนะไว้ในหม้อนั้นเนื่อง ๆ เวลาคนเหล่านั้นอยากถวายสลากภัตเป็นต้น ก็ได้มอบให้นางปติปฐิกานั้น เป็น

ผู้จัดไปถวายแก่พระภิกษุสงฆ์ นางปติปฐิกานั้น ได้ทำบุญกุศลอยู่อย่างนี้
ก็ได้กัลลธรรม ๕ ประการ ทกก้าวแห่งการเดินไปมา ต่อมา นางก็มีบุตร
คนหนึ่ง พอบุตรคนนั้นเดินได้ ก็ได้บุตรคนอื่นอีกรวมเป็นบุตร ๔ คน
ด้วยกัน อยู่มาวันหนึ่ง นางปติปฐิกานั้นให้ทาน กระทำการบูชาฟัง
พระธรรมเทศนา และรักษาสิกขาบทแล้ว เวลากลับไปถึงบ้านก็เกิดโรค
บิ๊จบันแล้วตายในวันนั้น เวลาตายแล้ว ก็ได้ขึ้นไปเกิดอยู่ในสำนักแห่ง
เทพบุตรผู้เป็นสวามิน

ฝ่ายเทพธิดาอื่น ๆ ได้พากันประดับเทพบุตรนั้นอยู่ตลอดเวลา ดัง
ที่ว่ามานี้ เวลาเทพบุตรนั้นได้เหิรนางปติปฐิกา จึงขึ้นไปเกิดใหม่ จึง
ถามกันว่า เธอหายไปตั้งแต่เช้า เธอไปไหนมา ฯ นางปติปฐิกา จึง
ตอบว่า ข้าพเจ้าจติ เทพบุตรนั้น จึงถามว่า จติแล้วไปเกิดที่ไหน ตอบว่า
ไปเกิดที่เรือนแห่งผู้มีตระกูลแห่งหนึ่งในกรุงสาวัตถี ถามว่า เจ้าอยู่ใน
กรุงสาวัตถีนั้นนานสักเท่าใด ตอบว่า ข้าพเจ้าอยู่ในท้องมารดา ๑๐ เดือน
ได้ไปอยู่ในตระกูลสามในเวลาอายุ ๑๖ ปี ได้บุตร ๔ คน ได้ทำบุญต่าง ๆ
มีการให้ทานเป็นต้น แล้วปรารถนาท่าน จึงได้มาเกิดในสำนักของท่าน
เทพบุตรนั้นจึงถามว่า อายุของมนุษย์เท่าไร ตอบว่า ๑๐๐ ปี ถามว่า ๑๐๐ ปี
เท่านั้นหรือ นางนั้นตอบว่า เท่านั้นแหละ เทพบุตรนั้น จึงกล่าวขึ้นว่า
มนุษย์ทั้งหลายมีอายุเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ยังมีวาระมาที่ไม่ทำบุญกุศลอยู่หรือ
หรือทำบุญกุศล มีการให้ทานเป็นต้นอยู่ นางนั้นตอบว่า มนุษย์ทั้งหลาย
ประมาทมัวเมาอยู่เป็นนิจ เหมือนกับจะไม่แก่ไม่ตาย เหมือนมีอายุตั้ง
อสองไชย เมื่อมาลาการเทพบุตรได้ฟังดังนี้ ก็เกิดความสลดใจมากกว่า
มนุษย์ทั้งหลายมีอายุเพียง ๑๐๐ ปี ก็ยังประมาทมัวเมาอยู่ เมื่อไรหนอ
จึงจะพ้นทุกข์ ดังนี้ ของคเณรนางปติปฐิกาไว้เพียงเท่านั้น เพราะท่านผู้
ฟังทั้งหลาย พอเข้าใจได้แล้วว่า ชีวิตของมนุษย์ เมื่อเทียบกับชีวิตของ
เทวดาแล้ว ย่อมสั้นนักหนา ผู้มีปัญญาทั้งหลาย จึงได้กล่าวว่า ชีวิตนเป็น
ของน้อย ดังนี้ สอนเอนความในเทศนาภคินเพียงเท่านี้

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กณฑ์ที่ ๕๖

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิเทศ

ว่าด้วยบาทที่ ๑ ที่ ๒ แห่งคาถาที่ ๖

ปฐสามิ โลก ปริณุทมนํ ปชํ อิมํ ตณฺหคตํ ภเวสุ
 หีมา นรา มจฺจุมุขะ ลปนฺติ อวิตตฺตหาเร ภวาทเวสุติ.
 ณ บัณฑิตน์ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิเทศ กณฑ์ที่ ๕๖
 ว่าด้วยบาทที่ ๑ ที่ ๒ แห่งคาถาที่ ๖ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระ-
 พุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อัมมํในคาถาที่ ๖ ว่า สมเด็จพระผู้มี-
 พระภาคเจ้าผู้เป็นนายกของโลก ตรัสไว้ว่า เราเห็นหมู่มสัตว์ผู้ตนรณในโลก
 ผู้ถึงซึ่งค้นหาในภพทั้งหลายอยู่ นรทั้งหลายที่เลวทราม ที่ยังไม่ปราศจาก
 ค้นหาในภพน้อยภพใหญ่ทั้งหลาย บ่อมคร่ำครวญในปากแห่งมัจจุ ดังนี้

เนื้อความเหล่านั้นมีในนิเทศว่า คำว่า เราเห็นนั้น คือ เราเห็นด้วย
 มมังสจักขุก็มี ด้วยทิพพจักขุก็มี ด้วยปัญญาจักขุก็มี ด้วยพุทธจักขุก็มี
 ด้วยสมันตจักขุก็มี คำว่า เห็นนั้น คือ เล็งดู ไคร่ครวญดู พิจารณา
 ดู ฯ คำว่า ในโลกนั้น คือ ในโลกอบาย ในโลกมนุษย์ ในโลกเทวดา
 ในโลกชั้นร ในโลกธาตุ ในโลกอายตนะ ฯ คำว่า ตนรณนั้น คือ
 กระสับกระส่ายด้วยตัดหา ทิฏฐิ กิเลส การประกอบ วิบาก ทุจริต
 ความยินดีด้วยราคะ ความยินร้ายด้วยโทสะ ความลุ่มหลงด้วยโมหะ
 ความถือด้วยการถือต่าง ๆ ความเห็นที่ลุ่มคล้ำ ความฟุ้งซ่าน ความ

สงสัย อนุสัยในกาม ดันรนด้วยลาภ ด้วยความไม่มีลาภ ด้วยยศ
 ด้วยความไม่มียศ ด้วยความสรรเสริญ ด้วยความนิินหา ด้วยความสุข
 ความทุกข์ ด้วยชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โสกะ ปรีทเว
 ทุกขโหม่นัส อุปายาส ทุกข์ในนรก ทุกข์ในกัมมัตติรจฺจาน ทุกข์
 ในปรตวิสัย ทุกข์ในมณฺษย์ ทุกข์หม้การก้าวลงสู่ครรภเป็นมุลราก
 ทุกข์หม้การอยู่ในครรภเป็นมุลราก ทุกข์หม้การออกจากครรภเป็นมุลราก
 ทุกข์อันเกิดจากการถกบีบในเวลาเกิด ทุกข์อันเกิดจากการทผูกนอนถูกต่อ
 ในเวลาเกิด ทุกข์อันเกิดจากการกระทำของตนเอง ทุกข์อันเกิดจากการ
 กระทำของผู้อื่น ทุกข์เจ็บตาย ทุกข์สังขาร ทุกข์แปรปรวน ทุกข์
 อันเกิดจากโรคทางตา ทุกข์อันเกิดจากโรคทางหู และโรคทางจมูก
 โรคทางลิ้น โรคทางกาย โรคในศีรษะ โรคในคอ โรคในปาก โรคในฟัน
 โรคในโอ โรคหวัด โรคหืด โรคร้อน โรคไข้ โรคในท้อง โรคลม
 โรคลงแดง โรคลงท้อง โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคมอกล่อ
 โรคลมบ้าหมู โรคหิดคัน โรคหิดเปื้อบ โรคหิดตอ โรคล้ำลาบ โรค
 คุุทะระราต โรคโลหิต โรคคิ โรคเบาหวาน โรคทวารหนัก โรคต่อม
 โรคริตสีดวงจุมก โรคมีคี่เป็นสมุฏฐาน มีเสมหะเป็นสมุฏฐาน มีลมเป็น
 สมุฏฐาน มีสังขัง ๔ เป็นสมุฏฐาน ไข้เปลี่ยนฤดู ไข้ที่เกิดจากเปลี่ยน
 อิริยาบถไม่เสมอ ไข้ที่เกิดจากความเพียร โรคอันเกิดจากผลกรรม และทุกข์
 ด้วยเย็น ด้วยร้อน ด้วยหิวกระหาย ด้วยอจจาระ บัสสาวะ ด้วยถูกเหลื่อ
 บุง ลม แดด และสัตว์เสือกกลาน ด้วยมารดาตาย บิดาตาย พี่น้อง
 ชายตาย พี่น้องหญิงตาย บตรตาย ธิดาตาย ญาติวิบัติ ทรพย์วิบัติ วิบัติ
 ด้วยโรค ทุกข์เสียศีล ทุกข์เสียทฎฐิ ดังนี้ สันเนอความในพระบาลีอื่นว่า
 ด้วยบาพ ๑ แห่งคาถาที่ ๗ เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ในอรรถกถาว่า คำว่า เราเห็นนั้น คือ เราเห็นด้วยจักษ ๕ มีมังสจักษ
 เป็นต้น คำว่า ในโลกนั้น คือ ในโลก ๖ วิโลกอบาขเป็นต้น คำว่า ดันรน

คือ เทียวทรนทรายไปข้างโน้นข้างนี้ คำว่า ผู้ถึงตณหานั้น คือ ผู้ไปด้วย
ตณหา อันได้แก่ผู้ถูกตณหาครอบงำ ผู้ตกไปในอำนาจตณหา คำว่า ในภพ
ทั้งหลายนั้น คือ ในกามภพเป็นต้น คำว่า พระผู้เลวทรามนั้น คือ พระชนก
มีการกระทำอันต่ำช้า คำว่า คร่ำครวญในปากมัจฉานั้น คือ พุดเพื่อในเวลา
จะใกล้ตาย คำว่า ผู้ยังไม่ปราศจากตณหาในภพน้อยภพใหญ่นั้น คือ ผู้ยัง
ไม่สิ้นตณหาในภพทั้งหลายมีกามภพเป็นต้น

คำว่า มังสจักขุนั้นแยกออกเป็น ๒ คือ จักษุที่ประกอบด้วยเครื่อง
ปรุง ๑ จักษุที่มองเห็น จักษุอันใดซึ่งตั้งอยู่ในหลุมแห่งลูกตา เบื้องต่ำ
จรดลงไปถึงกระดูกอันรองหลุมตา เบื้องบนทงข้าง ๒ จรดลงกระดูก
ภายนอกที่สุดแห่งลูกตาหุ้มรอบด้วยหลุมลูกตา ผูกด้วยเส้นเอ็นอันผ่าน
ออกจากท่ามกลางหลุมลูกตา วิจิตรไปด้วยวงกลมดำ มีสีขาวอยู่รอบ
เป็นก้อนเนื้อ อันนี้เรียกว่าจักษุประกอบด้วยเครื่องปรุง ความมองเห็น
อันใดที่เป็นเนื้ออยู่ในจักษุอันนี้ ทอาศัษธาต ๔ ความมองเห็นอันนี้ชื่อว่า
ประสาทจักษุ ในทณหมายประสาทจักษุ ที่สักว่าโอกาสอันกระทำให้
เปลือกแห่งลูกตาทั้ง ๓ ชั้น แนบแน่นเหมือนกับปุยนุ่นที่ชุบสำลีซึ่งอยู่ใน
ปุยนุ่น ๓ ชั้น อันนี้ในท่ามกลางแห่งจักษุ ซึ่งประกอบด้วยเครื่องปรุง
ซึ่งล้อมด้วยมณพลาขาว มีจุดดำในท่ามกลางอันเป็นเหตุเกิดแห่งสรีระสัณฐาน
ซึ่งให้สำเร็จความเป็นวัตถุทวารตามสมควรแก่จักษุวิญญานเป็นต้น ข้อม
ตั้งอยู่ คำว่า จักษุนั้น ได้แก่ สิ่งที่เป็นเครื่องเห็น คำว่า เราเห็นด้วยทิพพ-
จักขุนั้น คือ เราเห็นด้วยจักษุอันบริสุทธิ์ คำว่า บัญญาจักขุนั้น ได้แก่
ธรรมจักขุอันปราศจากธุลีมลทิน คำว่า พุทธจักขุนั้น ได้แก่ จักษุของพระ-
พุทธเจ้าซึ่งเป็นเครื่องตรวจฺดูโลก คำว่า สมันตจักขุนั้น ได้แก่ พระสัพ-
พัญญุตญาณ องค์พระศาสดาจารย์ทรงเห็นรูปด้วยมังสจักขุ เหมือนกับ
บุคคลเห็นมะขามบ่อม ซึ่งวางอยู่บนฝ่ามือ พระองค์ทรงเห็นความจืด
และความเกิดแห่งสัตว์ทั้งหลายด้วยทิพพจักขุ ทรงเห็นความจริง ๔ อย่าง
ด้วยบัญญัติจักขุ คำว่า ไคร่ครวญนั้น หมายถึงไคร่ครวญอินทรีย์มีศรัทธา
เป็นท ๕ ของสัตว์ทั้งหลายด้วยพุทธจักขุ คำว่า พิจารณานั้น หมายถึงพิจารณา

ซึ่งทางแนะนำทั้ง ๕ ด้วยสัมมัตตจักขุ ดังนี้ สัมมเนอความในอรรถกถาอันว่า ด้วยเนอความในบาทที่ ๑ แห่งคาถาที่ ๖ เพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้ เปนเนอความในบาทที่ ๒ แห่งคาถาที่ ๖ ว่า ซึ่งมุสสวัตถิ ผู้ถึงค้นหาในภพทั้งหลาย ดังนี้ ฯ คำนั้นขยายออกไปตามนิเทศว่า ค้นหาได้แก่ ค้นหาในรูป เสียง กลิ่น รส โสณัฐพะยะ ธรรมารมณฺ์ คำว่า ผู้ถึงค้นหานั้น คือ ผู้ไปสู่ค้นหา ผู้ไปตามค้นหา ผู้ส่ายไปตามค้นหา ผู้มาถึงค้นหา ผู้ที่ค้นหาทำให้ตกไป ผู้ที่ค้นหาครอบงำ ผู้ที่ค้นหาถือเอารอบ คำว่า ในภพทั้งหลายนั้น คือ ในกามภพ รูปภพ อรูปภพ ดังนี้

ในอรรถกถาว่า คำว่า ผู้ไปตามค้นหานั้น คือ ผู้เข้าไปตามค้นหา คำว่า ผู้แส้ไปตามค้นหานั้น คือ ผู้แผ่ไปตามค้นหา คำว่า ผู้มาถึงค้นหานั้น คือ ผู้จมอยู่ในค้นหา คำว่า ผู้ที่ค้นหาทำให้ตกไปในนั้น คือ ผู้ที่ถูกค้นหาชักข้างไป คำว่า ผู้ที่ถูกค้นหาครอบงำนั้น คือ ผู้ที่ถูกค้นหาข้าย คำว่า ผู้ที่ถูกค้นหาถือไว้รอบนั้น คือ ผู้ที่ถูกค้นหาถือเอาจิตไว้ ฯ อีกนัยหนึ่งว่า ผู้ไปสู่ค้นหาเหมือนกับถูกห้วงน้ำพัดไป ผู้ไปตามค้นหาเหมือนกับคลไปลงบึงจืดในรูปอันมีวิญญาน ผู้ส่ายไปตามค้นหาเหมือนกับจอกบนหนตแผ่ไปตามหลังน้ำ ผู้มาถึงค้นหาเหมือนกับผู้จมลงในหลุมถูก ผู้ที่ถูกค้นหาให้ตกไปเหมือนกับผู้ที่ตกจากต้นไม้ลงไปในเหว ผู้ที่ค้นหาครอบงำเหมือนกับการเกี่ยวข้องกับรูปที่มีวิญญาน ผู้ที่ค้นหาถือเอาจิตไว้รอบเหมือนกับวิบัสสนาอันเกิดแก่ผู้กำหนดรูปซึ่งมีวิญญาน ฯ อีกอย่างหนึ่ง ผู้ถึงค้นหาด้วยกามฉันทฺ์ ผู้ไปสู่ค้นหาด้วยความกระหายในกาม ผู้ส่ายไปตามค้นหาด้วยกามาสวะ ผู้มาถึงค้นหาด้วยความเร่าร้อนในกาม ผู้ถูกค้นหาทำให้ตกไปด้วยความกลืนเข้าไว้ซึ่งกาม ผู้ถูกค้นหาครอบงำด้วยห้วงน้ำ คือ กาม ผู้มิจิตที่ค้นหาถือไว้รอบด้วยการถือมั่นซึ่งกาม อาจารย์พวกหนึ่งได้พรรณนาไว้อย่างนี้ คำว่า ในกามภพนั้น คือ ในกามาวจร คำว่า ในรูปภพนั้น คือ ในรูปาวจร คำว่า ในอรูปภพนั้น คือ ในอรูปาวจร ดังนี้ สัมมเนอความในอรรถกถา

เพียงเท่านั้น ส่วนคำที่จะต้องยกขึ้นอธิบายอีกเป็นอันไม่มีมากมาย มีแต่เพียงว่า พระพุทธเจ้าตรัสว่า เราได้เห็นหมู่สัตว์ที่ตนรบอยู่ในโลกถึงตณหาในภพทั้งหลาย ดังนั้น หมายพระองค์ทรงเห็นหมู่สัตว์ที่ตนรบอยู่ด้วยเหตุต่าง ๆ ด้วยปัจจัยทั้ง ๕ ของพระองค์ ดังที่ท่านเห็น จึงเป็นอันว่าสำเนาความในเทศนาภคินเพียงเท่านั้น.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๔๗

คัมภีร์ขททกนิกาย พระมหานิกะเทศ

ว่าด้วยบาทที่ ๓ ที่ ๔ แห่งคาถาที่ ๖ ในคฤหัสถ์สูตร

หิมา นรา มอจุมเข ลปนตติ หิมา นราติ หิเนน การกมเมน สมมุนาคตติ หิตานิ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิกะเทศ กัณฑ์ที่ ๔๗ ว่าด้วยบาทที่ ๓ ที่ ๔ แห่งคาถาที่ ๖ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในบาทที่ ๓ แห่งคาถาที่ ๖ พร้อมกันนี้เทศว่า นระทั้งหลายที่ดำช้า ย่อมบั่นเพื้อในปากแห่งมัจจุ ดังนั้น คำว่า นระทั้งหลายที่ดำช้า นั้น หมายนรชนที่ประกอบด้วยกายกรรม วจีกรรม มโนกรรมอันดำช้า ประกอบด้วยปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิฉาจาร มสาวาท บีสณวาจา ผรุสวาจา สัมผัสปลาทวาจา อภิขณา พยาบาท มิจฉาทิฎฐิ อันดำช้า ประกอบด้วยสังขาร กามคุณ ๕ นิวรณ์ ๕ เจตนา ความปรารถนา ความตั้งใจอันดำช้าเลวทราม คำว่า บั่นเพื้อในปากแห่งมัจจุนั้น ได้แก่เสียใจ ลำบากใจ พุดเพื้อไป กลุ่มอก กลุ่มใจ หลงไหลในเวลาใกล้จะตาย ดังนี้

ในบาทที่ ๕ แห่งคาถาที่ ๖ นั้นว่า ผู้ไม่ปราศจากตัณหาในภพ และอกพทั้งหลาย ดังนั้น มีคำในนิเทศว่า ตัณหานั้น ได้แก่ตัณหาในรูป เสียง กลิ่น รส โสณรูปพะชะ ธรรมารมณ์ คำว่า ในภพและอกพทั้งหลายนั้น คือ ในภวภพ ในกรรมภพ ในปุณภพ ในกามภพ ในกรรมภพ ในกามภพ ในปุณภพ ในรูปภพ ในกรรมภพ ในรูปภพ ในปุณภพ ในอรุภพ ในกรรมภพ ในอรุภพ ในปุณภพ ในภพย่อยๆ คติย่อยๆ อุบัติย่อยๆ ปฏิสนธิย่อยๆ ความเกิดแห่งอัตภาพย่อยๆ คำว่า ไม่ปราศจากตัณหานั้น คือ ยังไม่สิ้นตัณหา ไม่ปล่อยตัณหา ไม่คลายตัณหา ไม่พ้นตัณหา ไม่ละตัณหา ไม่เลิกตัณหา สันเนือความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า คำว่า ในภวภพนั้นแยกออกเป็น ๒ คำ คือ ภพคำ ๑ อกพคำ ๑ ภพนั้นได้แก่กรรมธาตุ อกพนั้นได้แก่รูปธาตุ และอรุธาตุ อีกอย่างหนึ่งว่า ภพนั้นได้แก่กามธาตุ รูปธาตุ อกพนั้นได้แก่อรุธาตุ กรรมภพนั้นได้แก่การมวัฏ ปุณภพนั้นได้แก่วิบากวัฏ กามภพนั้นได้แก่กามธาตุ กรรมภพนั้นได้แก่กรรมวัฏ กรรมภพย่อมถูกรอบรมในทณน เพราะฉะนั้น ทณนจึงชื่อว่าภพ คำว่า ในปุณภพ ในกามภพนั้น คือ ในวิบากวัฏ อันเป็นอุบัติคภพแห่งกามธาตุ คำว่า ภพย่อยๆ นั้น ได้แก่ การเกิดต่อ ๆ ไป คำว่า คตินั้น หมายคติ ๕ คำว่า ไม่ปราศจากตัณหานั้น คือ ตัณหาไม่ปราศจากไป ด้วยไม่มีการละชั่วคราว เหมือนกับสมาธิชั่วคราว คำว่า ไม่ละตัณหานั้น หมายไม่ละตัณหาด้วยการละด้วยอวดคุณนั้นๆ คำว่า ไม่คลายตัณหานั้น ได้แก่ ไม่ละตัณหาด้วยองค์ฌาน คำว่า ไม่ปล่อยตัณหานั้น ได้แก่ ไม่ละตัณหาอย่างเด็ดขาด คำว่า ไม่ละตัณหานั้น ได้แก่ ไม่ละด้วยความสงบ คำว่า ไม่เลิกตัณหานั้น ได้แก่ ไม่สลัดออกจากตัณหา เพราะเหตุว่าไม่เลิกละเครื่องเศร้าหมองอันตั้งอยู่ในภพ ดังนั้น สันเนือความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ต่อไป เป็นเนื้อความในอรรถาธิบายว่า สัตว์โลกทั้งหลายที่ยังไม่ปราศจากตัณหา ในภพและอกภพทั้งหลายนั้น ได้แก่ สัตว์โลกทั้งหลายที่ยังไม่สิ้นตัณหา คือ ไม่สิ้นความทะเยอทะยาน ในภพน้อย ภพใหญ่ ซึ่งท่านจำแนกไว้ตามวาระพระบาลีแล้วนั้น แต่ขอช้ากว่า ภพน้อยนั้น ได้แก่ กามภพ ภพใหญ่นั้น ได้แก่ รูปภพ อรูปภพ อีกอย่างหนึ่งว่า ภพน้อยนั้น ได้แก่ กามภพ รูปภพ ภพใหญ่นั้น ได้แก่ อรูปภพ เพราะเหตุไรกามภพและรูปภพ จึงจัดเป็นภพน้อย เพราะเหตุว่าเป็นภพที่น้อยด้วยคุณธรรม ส่วนอรูปภพนั้นเป็นภพใหญ่ด้วยคุณธรรม แต่คำว่า ภพนี้ ท่านชี้ไว้ในบาลีหลายอย่าง แต่ย่อลงเป็น ๕ อย่าง คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ กรรมภพ ปุณภพ ดังนี้ ๕ กามภพนั้น ได้แก่ ภพชั้นกามาวจร รูปภพนั้น ได้แก่ ภพชั้นรูปาวจร อรูปภพนั้น ได้แก่ ภพชั้นอรูปราวจร กรรมภพนั้น ได้แก่ กรรมวิญญู คือ การกระทำความกรรม ปุณภพนั้น ได้แก่ วิบากวิญญู คือ ผลแห่งกรรม เมื่อบุคคลกระทำความกรรมแล้ว ก็ได้รับผล ผลนั้นก็ทำให้เกิดในกามภพ รูปภพ อรูปภพ ทำให้วนเวียนอยู่อย่างนั้นเรื่อยไป ท่านจึงไขความไว้ในพระบาลีว่า ภพน้อย ๆ กตیب่อย ๆ การเกิดบ่อย ๆ ปฏิสนธิบ่อย ๆ ความเกิดแห่งอัตภาพบ่อย ๆ ดังนี้ ๕ ผู้ที่ยังไม่ปราศจากตัณหา คือ ยังไม่สละตัณหา ไม่คลายตัณหา ไม่ปล่อยตัณหา ไม่ละตัณหา ไม่เลิกตัณหา นั้น ต้องได้รับความทุกข์ ด้วยเหตุต่าง ๆ มีความทุกข์อันเกิดจากกิเลสตัณหา และโรครภัยเป็นต้น เวลาใกล้ตาย ข่มโสภะเศร้าเสียใจ พิโรธรำพัน น้อยอกน้อยใจ แสดงความเสียใจด้วยอาการต่าง ๆ การละตัณหานั้น ข่อมมีย่อยหลายอย่าง คือ ละชั่วคราวก็มี ละด้วยธรรมนั้น ๆ ก็มี ละด้วยองค์ฌานก็มี ละด้วยองค์มรรคอย่างเด็ดขาดก็มี ละด้วยผลแห่งมรรคก็มี ละด้วยการสลัดออกจากโลกก็มี แต่ที่เรียกสันตติภพนั้น หมายถึงละด้วยองค์มรรคได้เด็ดขาด และละด้วยผล ละด้วยการสลัดออก

ได้ใจความตามที่แสดงมาแล้วหงสนนว่า แรชนทตำชา ที่ยังไม่
ปราศจากตัณหา ในภพน้อยภพใหญ่ ย่อมบ่มเพื่อในเวลาจะใกล้ตาย
ดังนี้ แต่ขอให้เข้าใจว่า แรชนทไม่ตำชา ถึงแม้ว่ายังไม่ปราศจาก
ตัณหาในภพน้อยภพใหญ่ ก็ย่อมไม่บ่มเพื่อในเวลาจะใกล้ตาย บ่มเพื่อ
เฉพาะผู้ตำชาเท่านั้น ผู้ตำชานั้นก็ขอให้เข้าใจตามเนื้อความในพระบาลี
ที่แสดงมาแล้วนั้น อย่าได้เข้าใจว่าตำชาด้วยสิ่งอื่น มีตำชาด้วยชาติตระกูล
เป็นต้น ต้องให้เข้าใจว่าตำชาด้วยกรรม กรรมที่ตำชานั้นก็ให้เข้าใจว่า
ได้แก่ อกุศลกรรมมก ๑๐ มีปาณาติบาตเป็นต้น และได้แก่เจตนา และกาม
คุณ ๕ นิวรณ์ ๕ หรือกิเลสต่าง ๆ อันเป็นเหตุให้ทำกรรมอันตำชาเท่านั้น
ส่วนนระที่ไม่ตำชาด้วยกรรม ย่อมไม่คร่ำครวญไม่เสียใจในเวลาใกล้จะตาย
มีแต่เพลิดเพลินเจริญใจเท่านั้น ขอนมัตวอย่างทควรยกมาอ้างอิงเป็นอันมาก
เช่นเรื่องธรรมิกอุบาสกเป็นต้น เพราะฉะนั้น จึงจะได้ยกเอาเรื่องธรรมิก-
อุบาสกมาแสดง เพื่อเป็นตัวอย่างต่อไป

กล่าวคือ ในคัมภีร์ธรรมบทว่า ทกรุงสาวตถิ ครังพระพุทธรเจ้า
ของเราทั้งหลายยังทรงพระชนม์อยู่นั้น มีธรรมิกอุบาสก ๕๐๐ คน ซึ่งมี
บริวารคนละ ๕๐๐ เหมือนกัน อุบาสกที่เป็นหัวหน้ามีบุตร ๑ คน มี
ธิดา ๑ คน บุตรและธิดาเหล่านั้น ได้มีการถวายข้าวบาสุตามสลาก ถวาย
อาหารตามสลาก ถวายอาหารตามบักซ์ ถวายอาหารแก่สงฆ์ ถวาย
อาหารแก่ผู้จำพรรษาอุโบสถ ถวายอาหารแก่ภิกษุอาคันตกะ ถวายอาหาร
แก่ภิกษุผู้จำพรรษา อุบาสกผู้เป็นหัวหน้า เป็นผู้มีศีลธรรมอันดี
เป็นผู้ยินดีในการให้ทาน ได้ชักนำบุตรภรรยา ตลอดจนหญิงสะไภ้
ให้มีศีลธรรมอันดี ต่อมาภายหลังโรคได้เกิดขึ้นแก่อุบาสกนั้น อายุ
สังขารของอุบาสกนั้น ได้เสื่อมสิ้นไป อุบาสกนั้นประสงค์อยากจะ
ฟังธรรม จึงให้ไปนิมนต์พระ ๘ องค์ มาสวดมหาสติปัฏฐานสูตรให้ฟัง
พอพระเริ่มสวด ก็มีโรค ๖ คับ จึงประคับด้วยเครื่องประคับทั้งปวง
เหี่ยมด้วยม้าสินคพคันละพัน มีส่วนขาวคันละ ๑๕๐ โขนน์ มาจากสวรรค์
ทั้ง ๖ ชั้น เพื่อบารับอุบาสกนั้น เวลามาถึงแล้วก็ร้องเชอเชิญลงมา

ว่า พวกเราจะนำท่านไปสู่เทวโลกของพวกเรา ขอท่านจงยินดีเกิดใน
เทวโลกของพวกเรา เหมือนกับบุคคลทำลายภาชนะดิน แล้วถือเอา
ภาชนะทองคำฉนวนเกิด ดังนี้ ขอตัดความในตอนนี้ว่า ธรรมิกอบาสก
นั้นก็ได้ตั้งใจสละโลกนี้ไปสู่เทวโลกด้วยความร่าเริงยินดี แล้วก็ตายไป
เกิดในรถ ซึ่งมาจากสวรรค์ชั้นดุสิต เทวดาทั้งหลายก็นำขึ้นไปสวรรค์
ชั้นดุสิต อันเป็นชั้นที่ ๕ ดังนี้ เรื่องนี้ชี้ให้เห็นว่า นรชนที่ไม่ต่ำช้า
ถึงแม้ว่ามีศัณหาอยู่ ก็ย่อมไม่คร่ำครวญบ่นเพ้อ ไม่เสียใจในเวลา
จะใกล้ตาย ดังนี้ สันเนอความในเทศนากถ์เช่นเพียงเท่านั้น.

เอว กม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กถาที่ ๔๘

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิเทศ

ว่าด้วยคาถาที่ ๖ ในคฤหัสถ์สูตร

มมาชิตะ ปัสสธ ผนฺทมานเ

มจฺเฉว อปโปทกขีณโสเต

เอตมปิ ทิสฺวา อมโม จเรยฺย

ภเวสุ อาสตุติมกุพฺพมานนฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพก็ได้แสดงคัมภีร์พระมหานิเทศ กถาที่ ๔๘
ว่าด้วยคาถาที่ ๖ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา
และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระคาถาที่ ๖ ว่า สมเด็จพระ
พระบรมนายกศาสดาได้ตรัสไว้ว่า จงดุนรชนทั้งหลายผู้ถือว่าของเรา ผู้ดุนร

๒๒๖ พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ที่ ๕ ขุททกนิกาย พระมหานิกาย เล่ม ๑

อยู่เหมือนปลาในกระแสน้ำน้อยอันขาดไปฉะนั้น บัดนี้เห็นชอบแล้ว
ไม่ควรถือว่าของเรา ไม่ควรทำความหวังในภพทั้งหลาย ดังนี้

เนื้อความเหล่านี้ พระสารีบุตรเถรเจ้าผู้เป็นอัครสาวกได้อธิบาย
ไว้ว่า คำว่า ความถือว่าของเรานั้นมีอยู่ ๒ ประการ คือ ความถือว่าของเรา
ด้วยคณาประการหนึ่ง ๑ ความถือว่าของเราด้วยทิวฏฐิประการ ๑ ความ
ถือว่าของเราด้วยคณานัน คือ อย่างไร คือ ความทำเขตแดน ความถือเขต
แดน ความทำให้เป็นถ้องแถม ความมีกำหนด ความหวังแทนที่สิ่งอื่นเป็น
ของเรา สิ่งอื่นเป็นของเรา เท่านั้นเป็นของเรา ของเรามีอยู่เท่านั้น รูป
เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะของเรา เครื่องปั้น ปูนอน เครื่องนุ่งห่ม
ทาส ทาสี แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา ไร่นา เรือกสวน
พื้นที่ เงินทอง คามนิคม ราชธานี แคว้นแคว้น ชนบท หมวต กอง
ขัง ฉาง ของเรา การที่แผ่นดินใหญ่แม่หงส์ด้วยอำนาจคณา
มีอยู่ประมาณเท่าไร ตัณหาวิจริต ๑๐๘ มีอยู่ประมาณเท่าไร อันนั้นแหละ
เรียกว่า ถือว่าของเราด้วยคณา

การถือว่าของเราด้วยทิวฏฐินั้น คือ อย่างไร คือ สักกายทิวฏฐิ ๕๐
มิจฉาทิวฏฐิ ๑๐ อันทคาคาทิวฏฐิ ๑๐ ความเห็น ความถึงซึ่งความเห็น
การถือความเห็น ทักขณการถือความเห็น ขาศกการถือความเห็น ความตนรณ
คือความเห็น ความเกี่ยวข้องคือความเห็น ความถือ ความถือเฉพาะ
ความตั้งมั่น ความลุ่มคล้ำ ทางผิด คลองผิด ความผิด ลัทธิเดิยรติย์ ความ
ถือซึ่งการแสวงหา ความถือวิปริต ความถือวิปลาสรณ์ ความถือผิด ความก้าว
ลงว่าต้องแท้ในของที่ไม่ต้องแท้ ความถือเช่นนั้นอันใด ทิวฏฐิ ๖๒ อันใด อันนั้น
แหละเรียกว่าความถือว่าของเราโดยทิวฏฐิ ดังนี้ สันเนื้อความในพระบาลี
อันว่าด้วยบาทที่ ๑ แห่งคาถาที่ ๖ เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า บุคคลทั้งหลายย่อมตนรณ
บันเพื่อเพราะไม่ปราศจากคณา เพราะฉะนั้น เมื่อสมเด็จพระบรมศาสดา

จะทรงชักนำให้กำจัดตัณหา จึงได้ตรัสว่า เธอทั้งหลายจงดนตรีหาทั้งหลาย
 ผู้ถือว่าของเรา ผู้ดนตรีนอยเหมือนปลาในกระแสน้ำน้อย ซึ่งมีน้ำอันขาด
 ไปฉะนั้น บัณฑิตเห็นชอบแล้วไม่ควรถือว่าของเรา ไม่ควรทำความหวัง
 ในภพทั้งหลาย ดังนี้ ๆ ในคำเหล่านั้น คำว่า ผู้ถือว่าของเรา คือ ผู้ถืออัน
 ได้แก่ผู้หวังแทนว่าเป็นของเราด้วยตัณหาและทิฐิ คำว่า เธอทั้งหลายจง
 ดนตรี หงหมายถึงพวกทพฺสง คำว่า เห็นชอบ คือ เห็นโทษอันนี้ คำว่าความ
 ถือว่าของเรา ๒ ประการนั้น คือ ความอาลัย ๒ ประการ คำว่า มีย่อยเท่าไร
 นั้น เป็นเครื่องกำหนดหมาย คำว่า ด้วยอำนาจตัณหานั้น คือ ด้วยส่วนแห่ง
 ตัณหา คำว่า กระทำเขตแดนนั้น คือ ไม่ปราศจากโทษแห่งการกำหนด
 คำว่า ความถือเขตแดนนั้น คือ ความนับเขตแดนตงโยชน คำว่า ความทำ
 ให้เป็นถ่องแถวนั้น คือ ความปราศจากโทษแห่งการไม่กำหนด ซึ่งถ้อยคำ
 เหมือนกับต้นไม้ในระหว่างเขตแดนที่กำหนดไว้ คำว่า ความทำไม่มีที่สุด
 นั้น คือ ความกำหนดที่สุดไว้ ต้นไม้นั้นอยู่ในระหว่างแดนอันเป็น
 เครื่องหมายแห่งแดนทั้งสอง คำว่า หวงแทนนั้น คือ ถ้อยคำโดยอาการ
 หึงปวงไม่ปล่อย ความเป็นของผู้อื่นแม้ในเวลาอื่น คำว่า ความถือว่าเป็น
 ของเรานั้น คือ ความทำซึ่งความอาลัย เหมือนกับเสนาสนะในเวลาเข้า
 พรรษา คำว่า สิ่งนั้นเป็นของเรา หมายถึงซึ่งอยู่ในที่ใกล้ คำว่า สิ่งนั้นเป็น
 ของเรา หมายถึงซึ่งอยู่ในที่ไกล คำว่า มีประมาณเท่านั้นเป็นคำกำหนด
 บริหาร คำว่า มีประมาณเท่านั้นในคำหลังนั้น หมายถึงกำหนดว่าของนั้นเป็น
 ของมาก คำว่า แผ่นดินใหญ่ทั้งสนหมายถึงพื้นแผ่นดินอันใหญ่ทั้งสนน คำว่า
 ตัณหาวิจริต ๑๐๘ นั้น หมายถึงความกว้างขวาง แห่งการแผ่ไปแห่งตัณหาซึ่ง
 มีอยู่ ๑๐๘ ถ้ามีคำถามว่าตัณหา ๑๐๘ คือ อย่างไร ให้แก่เรา คือ ตัณหา
 ในรูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะ ธรรมารมณฺ์ ดังนี้ นั้นแหละกระจาย
 ในรูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะ ธรรมารมณฺ์ ดังนี้ นั้นแหละกระจาย
 ออกไปจึงเป็น ๑๐๘ คือ ตัณหาในรูปนั้นแยกออกเป็น ๓ อันได้แก่กาม-
 ตัณหา คือ ความยินดีต่อรูป ด้วยอำนาจความยินดีในกาม ๑ ภวตัณหา
 คือความยินดีในภพ ว่ารูปเป็นของเที่ยง เป็นของยั่งยืน เป็นของมีประจำ

ด้วยอำนาจความยินดีอันไปกับความเห็นว่ายังยืน ๑ วิภวตัณหา ซึ่งยินดีว่า
รูปชาติสญฺญ รูปพินาศ รูปละโลกนแล้วจักไม่มี หมคกันเท่านี้ ด้วย
ความยินดีอันไปกับความเห็นว่าชาติสญฺญ ๑ ๑ รูปตัณหาแยกออกไป
เป็น ๓ คือ เป็นกามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหาอันใด ตัณหาใน
เสียงเป็นต้นก็แยกออกไปอย่างละ ๓ ฉะนั้น เพราะฉะนั้น จึงเป็นตัณหา
วิจริต ๑๘ ๑ ตัณหาวิจริต ๑๘ นั้น แยกเป็นภายใน ๑๘ เป็นภายนอก ๑๘
รวมเป็น ๓๖ แยกเป็นอดีต ๓๖ เป็นอนาคต ๓๖ เป็นปัจจุบัน ๓๖ จึง
เป็น ๑๐๘ ๑ อีกอย่างหนึ่งว่า ตัณหาวิจริต ๑๘ อันอาศัยรูปเป็นต้น ซึ่งมี
ในภายใน และตัณหาวิจริต ๑๘ อันอาศัยรูปเป็นต้น ซึ่งมีในภายนอก
รวม ๒ ประเภท เข้าด้วยกันก็เป็น ๓๖ แล้วแยกเป็นอดีต ๓๖ เป็น
อนาคต ๓๖ เป็นปัจจุบัน ๓๖ ก็เป็นตัณหาวิจริต ๑๐๘ ดังนี้

คำว่า สักกายทิฏฐิ ๒๐ นั้น ได้แก่ความเห็นในกาย แยกเป็นอย่าง
ละ ๔ คือ ความเห็นในรูปขันธ์ ๔ ในเวทนาขันธ์ ๔ ในสัญญาขันธ์ ๔
ในสังขารขันธ์ ๔ ในวิญญาณขันธ์ ๔ มีเห็นว่ารูปเป็นตัวตนเป็นต้น
เรียกว่าสักกายทิฏฐิ ๒๐ ๑ ความเห็นผิดซึ่งเป็นไปโดยนัยเป็นต้นว่า การ
ให้ทานไม่มีผล การบูชาไม่มีผล เรียกว่ามิจฉาทิฏฐิ ๑๐ ความเห็นอันไม่
ถ่องแท้ของผู้อุปลาดเรียกว่าความเห็นผิด อีกอย่างหนึ่งว่า ความเห็นที่
บัณฑิตเกลียดเพราะเป็นความเห็นที่ไม่มีประโยชน์ เรียกว่าความเห็นผิด
ความเห็นผิดนั้นมีการยึดถือโดยไม่ถูกทางเป็นลักษณะ มีการลุบคลำเป็น
รส มีการถือไว้ผิดเป็นเครื่องปรากฏ มีความไม่อยากเห็นพระอรหะเป็นต้น
เป็นที่ตั้ง มิจฉาทิฏฐิ คือ ความเห็นผิดนั้นเป็นของมีโทษอย่างยิ่ง ๑ ความ
เห็นซึ่งเป็นไปด้วยอำนาจถือส่วนหนึ่ง ๆ เช่นถือว่าโลกยังยืน โลกไม่
ยังยืน โลกมีที่สุดเป็นต้น เรียกว่าอันตคาหิกทิฏฐิ ๑๐ ความเห็นผิดอัน
น้อยในภายในทิฏฐิ ๖๒ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าความถือทิฏฐิ บารก
คือ ทิฏฐินั้นแหละเรียกว่าบารกคือทิฏฐิ โดยหมายความว่า เป็นของลวงได้
ยากเหมือนกับบารหาญ บารไม้ ขอกเขาทกกันดารคือทิฏฐิ ซึ่งหมายความว่า
ว่าเป็นของน่ารังเกียจ เป็นของมีภัยเหมือนกับทกกันดารด้วยใจ ทกกันดาร
ด้วยสัตว์ร้าย ทกกันดารไม่มีน้ำ ทกกันดารด้วยอาหารได้ยาก ขอกว่าทกกันดาร

คือ ทิฏฐิ ๑ ที่เรียกว่าข้าศึกคือทิฏฐินั้น หมายความว่าความเห็นนั้นเป็น
เครื่องทำลายซึ่งความเห็นชอบ ๑ เพราะเมื่อความเห็นผิดเกิดขึ้นก็ทำลาย
ความเห็นชอบ เบียดเบียนความเห็นชอบ ๑ ความตบเร้นด้วยทิฏฐิของ
ผู้ถือสัสสตทิฏฐิ และอจเฉตทิฏฐิย่อมมีในบางครั้งบางคราว เพราะฉะนั้น
จึงเรียกว่าความตบเร้นด้วยทิฏฐิ เพราะผู้ถือทิฏฐิอย่างนั้นย่อมไม่อาจตั้งอยู่
ในทิฏฐิอันเดียวได้ บางทีก็ไปตามสัสสตทิฏฐิ บางทีก็ไปตามอจเฉตทิฏฐิ ๑
ความผูกทิฏฐิไว้เรียกว่าเครื่องเกี่ยวข้อคือทิฏฐิ บุคคลย่อมถือมั่นซึ่ง
อารมณ์เหมือนกับจระเข้เป็นต้นคาบไว้ซึ่งบุรุษ ภริยาเช่นนั้นเรียกว่าผู้ถือ ๑
สิ่งที่ตั้งอยู่เฉพาะเรียกว่าความตั้งอยู่ ความตั้งอยู่นั้นย่อมถือตั้งอยู่ด้วย
ความเป็นไปอย่างแรงกล้า ความถือว่าเที่ยงเป็นตน เชื่อว่าความถ่อม
ความล่งเลงเสียซึ่งสภาพแห่งธรรม แล้วลบล้างข้างหน้าว่าเที่ยงเป็นตน
ชื่อว่าความลบล้าง ๑ ทางที่เชื่อว่าน่าเกลียดเพราะเป็นของไม่มีประโยชน์
หรือทางแห่งอบายอันน่าเกลียด เชื่อว่าทางน่าเกลียด ๑ ที่เชื่อว่าคล่องผิด
นั้นเพราะไม่ใช่คลองอันต้องแท้ เหมือนอย่างว่าบุคคลผู้หลงทางถึงแม้ว่า
ถือว่าทางนั้นเป็นทางไปบ้านโน้นก็จริง แต่ทางนั้นไม่ไปที่บ้านโน้นฉันใด
ความเห็นถึงแม้ว่าบุคคลผู้มึนทึบถือว่าเส้นทางไปสุคติ ก็ไม่ทำให้ไปสุคติ
ได้ฉันนั้น เพราะฉะนั้น ทางนั้นจึงเรียกว่าทางผิด หรือคล่องผิด เพราะไม่
ใช่ทางต้องแท้ ๑ ที่เรียกว่าความผิดนั้นเพราะผิดจากความจริง ที่เรียกว่า
เคียดริษยา เพราะเป็นทหมนไป เป็นที่ข้ามไปแห่งคนโง่เขลาทั้งหลาย
อีกอย่างหนึ่งว่า ความเห็นอันนั้นเป็นเหตุเกิด เป็นเหตุอาศัย แห่งพวกโง่เขลา
ทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าเคียดริษยา ๑ คำว่า ความถือซึ่งการแสวง
หานั้น ได้แก่ความถือซึ่งเป็นความแสวงหา หรือความถือโดยความแสวง
หา คำว่า ความถือวิปริตนั้น คือ ความถือไม่ถูกต้องความจริง คำว่า ความ
ถือวิลาสนั้น คือ ถือผิดว่าของที่ไม่เที่ยงเป็นของเที่ยงเป็นตน ความถือ
ไม่ถูกต้องเรียกว่าความถือผิด ความถือว่าแท้จริง ในวัตถุที่ไม่แท้ไม่
จริง เรียกว่าความถืออันก้าวล่วงสู่ความต้องแท้ไปของที่ไม่ต้องแท้ ทิฏฐิ ๖๒
นี้มีอยู่ในพระเวทชาลสูตร คำว่า เธอทั้งหลายจงดูนรชนผู้ถือว่าของ ๆ เรา

๒๓๐ พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ที่ ๕ ขุททกนิกาย พระมหานิกาย เล่ม ๘

ผู้คนรณอยู่ตงน กือ เชอหงหลายจงแลต จงเพ่งดู จงพิจารณาต จง
นรชนหงหลายผู้ถือว่าของ ๆ เรา ผู้คนรณอยู่ ผู้กระสับกระส่ายอยู่ใน
เมื่อของนั้นเป็นอันตราไป แปรปรวนไป ตงน ๆ เนอความเหล่านใน
อรรลกถว่าในเมื่อของที่เขาถือว่าของ ๆ เรานั้น ถูกแย่งชิงกตข่มเหง
ไปก็คิ ขาดสูญไปก็คิ แปรปรวนไปก็คิ เปลี่ยนแปลงไปก็คิ นรชน
เหล่านนั้นก็หวั่นไหว คินรน กระสับกระส่าย สยตสยงโดยอาการท่งปวง ตงน

คำว่า เหมือนปลาในกระแสน้ำน้อย ซึ่งมีน้ำอันขาคั้น มีคำ
อธิบายในนิกะสา ปลาหงหลายที่ถูกฝูงกา หรือฝูงนกตะกรุม ฝูงนกยาง
เบียดเบียนอยู่ ยกขึ้นอยู่ เคียวกินอยู่ในน้ำน้อย ในน้ำขุ่น ในน้ำที่แห้ง
แล้ว ข้อมคินรนด้วยฝูงกา ข้อมคินรนด้วยฝูงนกตะกรุม ข้อมกระสับ
กระส่ายด้วยฝูงนกยาง ข้อมมีตัวสั้นด้วยกลัวตายในเวลาถูกจิกด้วยจะงอย
ปาก ข้อมมีตัวสั้นเหาในเวลาถูกเจาะจิกด้วยจะงอยปากฉนใด หมุ่สัตว์กต
รณในเมื่อของที่เขาถือว่าเป็นของ ๆ ตัวถูกแย่งเอาไป ถูกแย่งชิงเอาไป
แปรปรวนไป วิปริตไป เหมือนกันฉนนัน ตงน

ในบาทที่ ๓ ว่า บัณติตเห็นขอนแล้ว ไม่ควรถือว่าของ ๆ เรา
ตงนนัน คือ บัณติตเห็นโทษแล้ว พิจารณาคุณและไม่ไช่คุณแล้ว ทำให้
แจ่มแจ้งแล้วซึ่งโทษนี้ ๆ คำว่า ไม่ควรถือว่าเป็นของ ๆ เรานั้น คือ ไม่
ควรถือว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นของ ๆ เรา ไม่ควรถือว่า
รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นของเรา ๆ เรา ไม่ควรถือว่าตระกูล
หมุ่คณะ อาวาส ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ
คิลานบัจฉัย เกสัชบริหาร เป็นของ ๆ เรา ไม่ควรถือว่ากามธาตุ รูป-
ธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัญญาภพ อสัญญาภพ เนว-
สัญญานาสัญญาภพ เอกโวการภพ จตโวการภพ ปัญจโวการภพ เป็น
ของ ๆ เรา ไม่ควรถือว่าสิ่งที่ได้เห็นได้ยินได้ทราบ ได้รู้สึกท่งท่วงแล้ว
และยังไม่มาถึง ยังเป็นบัจฉยน้อย เป็นของ ๆ เรา ตงน ในเนอความ
เหล่านพระอรรคกถาจารย์ ได้ยกไปอธิบายไว้บ้างเล็กน้อย แต่เห็นว่าไม่

จำ^๗เป็น^๘ที่^๙จะต้อง^{๑๐}ยก^{๑๑}มา^{๑๒}แสดง^{๑๓} จึง^{๑๔}ได้^{๑๕}ยก^{๑๖}เอา^{๑๗}เนื้อ^{๑๘}ความ^{๑๙}ใน^{๒๐}บาท^{๒๑}ที่^{๒๒} ๔ มา^{๒๓}แสดง^{๒๔}ต่อไป

คือ^{๒๕}ใน^{๒๖}บาท^{๒๗}ที่^{๒๘} ๔ ว่า^{๒๙} ไม่^{๓๐}ควร^{๓๑}ทำ^{๓๒}ความ^{๓๓}หวัง^{๓๔}ใน^{๓๕}ภพ^{๓๖}ทั้ง^{๓๗}หลาย^{๓๘} ดังนี้^{๓๙} คำ^{๔๐}ว่า^{๔๑} ความ^{๔๒}หวัง^{๔๓}ใน^{๔๔}ภพ^{๔๕}ทั้ง^{๔๖}หลาย^{๔๗}นั้น^{๔๘} คือ^{๔๙} ใน^{๕๐}กาม^{๕๑}ภพ^{๕๒} รูป^{๕๓}ภพ^{๕๔} อรูป^{๕๕}ภพ^{๕๖} ฯ คำ^{๕๗}ว่า^{๕๘} ความ^{๕๙}หวัง^{๖๐}นั้น^{๖๑} ได้^{๖๒}แก้^{๖๓}ต้น^{๖๔}หา^{๖๕} ฯ นั้น^{๖๖} ได้^{๖๗}แก้^{๖๘}ราก^{๖๙}ะ^{๗๐}ความ^{๗๑}ยินดี^{๗๒} สารา^{๗๓}ะ^{๗๔}ความ^{๗๕}ยินดี^{๗๖}มาก^{๗๗}เป็น^{๗๘}ต้น^{๗๙} ดัง^{๘๐}ที่^{๘๑}เคย^{๘๒}แสดง^{๘๓}มา^{๘๔} คำ^{๘๕}เหล่านี้^{๘๖}ไม่มี^{๘๗}ใน^{๘๘}อรรถ^{๘๙}กถา^{๙๐}ตอน^{๙๑}นั้น^{๙๒} จึง^{๙๓}เป็น^{๙๔}อัน^{๙๕}ว่า^{๙๖}จบ^{๙๗}เทศนา^{๙๘}กัมม^{๙๙}ชน^{๑๐๐}เพียง^{๑๐๑}เท่านั้น^{๑๐๒}.

เอว^{๑๐๓} ก็มี^{๑๐๔} ด้วย^{๑๐๕}ประการ^{๑๐๖}ฉะ^{๑๐๗}นั้น^{๑๐๘} ฯ

กัมมที่ ๔๙

คัมภีร์^{๑๐๙}ชุตต^{๑๑๐}กนิ^{๑๑๑}กาย^{๑๑๒} พระ^{๑๑๓}มहां^{๑๑๔}นิ^{๑๑๕}เทศ^{๑๑๖}

ด้วย^{๑๑๗}ว่า^{๑๑๘}คาถา^{๑๑๙}ที่^{๑๒๐} ๑ ใน^{๑๒๑}คฤ^{๑๒๒}หัส^{๑๒๓}ถ์^{๑๒๔}สุ^{๑๒๕}ตร^{๑๒๖}

อุ^{๑๒๗}โก^{๑๒๘}สุ^{๑๒๙} อน^{๑๓๐}เต^{๑๓๑}ส^{๑๓๒} วิ^{๑๓๓}เน^{๑๓๔}ย^{๑๓๕}ข^{๑๓๖} ฉ^{๑๓๗}น^{๑๓๘}ท์^{๑๓๙}

ผ^{๑๔๐}ส^{๑๔๑}ส^{๑๔๒} ป^{๑๔๓}ริ^{๑๔๔}ณ^{๑๔๕}ยา^{๑๔๖}ข^{๑๔๗} อน^{๑๔๘}น^{๑๔๙}ก^{๑๕๐}ิ^{๑๕๑}ห^{๑๕๒}ุ^{๑๕๓}โร^{๑๕๔}ติ^{๑๕๕}.

ณ^{๑๕๖} บั^{๑๕๗}ดิน^{๑๕๘} อา^{๑๕๙}ต^{๑๖๐}ม^{๑๖๑}ภา^{๑๖๒}พ^{๑๖๓}จัก^{๑๖๔}ได้^{๑๖๕}แสดง^{๑๖๖}คัมภี^{๑๖๗}ร์^{๑๖๘}พระ^{๑๖๙}มहां^{๑๗๐}นิ^{๑๗๑}เทศ^{๑๗๒} กั^{๑๗๓}ถ^{๑๗๔}ที่^{๑๗๕} ๔๙
ว่า^{๑๗๖}ด้วย^{๑๗๗}คาถา^{๑๗๘}ที่^{๑๗๙} ๑ ใน^{๑๘๐}คฤ^{๑๘๑}หัส^{๑๘๒}ถ์^{๑๘๓}สุ^{๑๘๔}ตร^{๑๘๕} สืบ^{๑๘๖}ต่อ^{๑๘๗}ไป^{๑๘๘} เพื่อ^{๑๘๙}ให้^{๑๙๐}เป็น^{๑๙๑}ประ^{๑๙๒}โย^{๑๙๓}ชน^{๑๙๔}แก่^{๑๙๕}
พระ^{๑๙๖}พุ^{๑๙๗}ท^{๑๙๘}ศา^{๑๙๙}ส^{๒๐๐}นา^{๒๐๑} และ^{๒๐๒}พุ^{๒๐๓}ท^{๒๐๔}ศา^{๒๐๕}ส^{๒๐๖}น^{๒๐๗}ิก^{๒๐๘}ชน^{๒๐๙}ท^{๒๑๐}ง^{๒๑๑}หลาย^{๒๑๒} ตลอด^{๒๑๓}กา^{๒๑๔}ล^{๒๑๕}นา^{๒๑๖}น^{๒๑๗}
หา^{๒๑๘}ประ^{๒๑๙}มา^{๒๒๐}ณ^{๒๒๑}มิ^{๒๒๒}ได้^{๒๒๓}

บาลี

ดำ^{๒๒๔}เนิน^{๒๒๕}ความ^{๒๒๖}ตาม^{๒๒๗}วาระ^{๒๒๘}พระ^{๒๒๙}บาลี^{๒๓๐} อัน^{๒๓๑}มี^{๒๓๒}ใน^{๒๓๓}คาถา^{๒๓๔}ที่^{๒๓๕} ๑ แห่ง^{๒๓๖}คฤ^{๒๓๗}หัส^{๒๓๘}ถ์^{๒๓๙}สุ^{๒๔๐}ตร^{๒๔๑}
นั้น^{๒๔๒}ว่า^{๒๔๓} พระ^{๒๔๔}พุ^{๒๔๕}ท^{๒๔๖}ธ^{๒๔๗}อง^{๒๔๘}ค^{๒๔๙}ได้^{๒๕๐}ท^{๒๕๑}ร^{๒๕๒}ง^{๒๕๓}แสดง^{๒๕๔}ไว้^{๒๕๕}ว่า^{๒๕๖} บุ^{๒๕๗}ค^{๒๕๘}ค^{๒๕๙}ล^{๒๖๐}คว^{๒๖๑}ร^{๒๖๒}กำ^{๒๖๓}จ^{๒๖๔}ัด^{๒๖๕}ความ^{๒๖๖}พ^{๒๖๗}อ^{๒๖๘}ใจ^{๒๖๙}
ใน^{๒๗๐}ที่^{๒๗๑}ส^{๒๗๒}ุด^{๒๗๓}ท^{๒๗๔}ง^{๒๗๕} ๒ เสี^{๒๗๖}ย^{๒๗๗} บุ^{๒๗๘}ค^{๒๗๙}ค^{๒๘๐}ล^{๒๘๑}ร^{๒๘๒}อบ^{๒๘๓}รู^{๒๘๔}เ^{๒๘๕}ส^{๒๘๖}ส^{๒๘๗}แล้ว^{๒๘๘}ไม่^{๒๘๙}คว^{๒๙๐}ร^{๒๙๑}ติ^{๒๙๒}ค^{๒๙๓}อ^{๒๙๔}ย^{๒๙๕} บุ^{๒๙๖}ค^{๒๙๗}ค^{๒๙๘}ติ^{๒๙๙}เต^{๓๐๐}ย^{๓๐๑}น^{๓๐๒}
ตน^{๓๐๓}ด้วย^{๓๐๔}ส^{๓๐๕}ง^{๓๐๖}ใด^{๓๐๗} ไม่^{๓๐๘}คว^{๓๐๙}ร^{๓๑๐}ทำ^{๓๑๑}ส^{๓๑๒}ง^{๓๑๓}น^{๓๑๔} ณ^{๓๑๕}มี^{๓๑๖}บ^{๓๑๗}ญ^{๓๑๘}ญ^{๓๑๙}า^{๓๒๐}ย^{๓๒๑}อ^{๓๒๒}ม^{๓๒๓}ไม่^{๓๒๔}ติ^{๓๒๕}ค^{๓๒๖}อ^{๓๒๗}ย^{๓๒๘}ใน^{๓๒๙}ส^{๓๓๐}ง^{๓๓๑}ที่^{๓๓๒}ได้^{๓๓๓}เ^{๓๓๔}เห็น^{๓๓๕}

ได้ขึ้น ดังนี้ ฯ ในเนื้อความเหล่านี้มีคำอธิบายตามนิเทศว่า ที่สุด
ทั้งสองนั้น คือ ผัสสะเป็นที่สุดข้างหนึ่ง เหตุให้เกิดผัสสะเป็นที่สุดอีก
ข้าง ๑ อคติเป็นที่สุดข้าง ๑ อนาคตเป็นที่สุดข้างที่ ๒ ๑ สุขเวทนา
เป็นที่สุดข้างที่ ๑ ทุกขเวทนาเป็นที่สุดข้างที่ ๒ นามธรรมเป็น
ที่สุดข้าง ๑ รูปธรรมเป็นที่สุดข้างที่ ๒ อายุตนะภายใน ๖ เป็นที่สุด
ข้างที่ ๑ อายุตนะภายนอก ๖ เป็นที่สุดข้างที่ ๒ สักกายะเป็นที่สุด
ข้างที่ ๑ เหตุให้เกิดสักกายะเป็นที่สุดข้างที่ ๒ ๑ คำว่า ความพอใจ
นั้น ได้แก่ความพอใจในกาม ความยินดีในกาม ความเพลิดเพลิน
ในกาม ค้นหาในกาม ความเส่นหาในกาม ความเร้าร้อนในกาม
ความคั่นรณในกาม ความกลืนเข้าไว้ในกาม หวังนาคือกาม เครื่อง
ประกอบกือกาม การถ่มนึ่งขังกาม เครื่องกันความดีคือความพอใจ
ในกาม ฯ คำว่า ควรกำจัดความพอใจในที่สุดทั้ง ๒ นั้น คือ ควรละ
ควรตัดเบา ควรทำให้สิ้นไป ควรทำให้ถึงซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งความ
พอใจในที่สุดทั้ง ๒ ดังนี้

ในบาทที่ ๒ ว่า รอบรู้ผัสสะแล้วไม่ควรติดอยู่นั้น มีคำอธิบาย
ตามนิเทศว่า ผัสสะ นั้น ได้แก่ความถูกต้องอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น
กาย ใจ ทางถ้อยคำ ทางกระทบกระทั่ง และผัสสะอันให้เกิด
สุขเวทนา ให้เกิดทุกขเวทนา ให้เกิดเวทนาที่ไม่ทุกข์ ไม่สุข ผัสสะที่
เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอพยากฤต เป็นกามาวจร เป็นรปาวจร
เป็นอรปาวจร เป็นของว่างเปล่า เป็นของไม่มีเครื่องหมาย เป็นของ
ไม่มีที่ตั้ง เป็นโลกีย์ เป็นโลกุตระ เป็นอดีต เป็นอนาคต เป็นปัจ-
จุบัน ฯ ผัสสะนั้น ได้แก่ความถูกต้อง การถูกต้อง การถูกต้องดี
กิริยาถูกต้องดี

คำว่า รอบรู้นั้น คือ รอบรู้ด้วยปัญญา ๓ อันได้แก่ญาตปัญญา
ตริตปัญญา ปหานปัญญา

ญาตปัญญานั้น ได้แก่การรู้จักผัสสะ คือ รู้ว่าสังขเป็นผัสสะทางตา
สังขเป็นผัสสะทางหู สังขเป็นผัสสะทางจมูก สังขเป็นผัสสะทางลิ้น
สังขเป็นผัสสะทางกาย สังขเป็นผัสสะทางใจ สังขเป็นผัสสะทาง

๑. ๒. ๓. ๔. ๕. ๖. ๗. ๘. ๙. ๑๐. ๑๑. ๑๒. ๑๓. ๑๔. ๑๕. ๑๖. ๑๗. ๑๘. ๑๙. ๒๐. ๒๑. ๒๒. ๒๓. ๒๔. ๒๕. ๒๖. ๒๗. ๒๘. ๒๙. ๓๐. ๓๑. ๓๒. ๓๓. ๓๔. ๓๕. ๓๖. ๓๗. ๓๘. ๓๙. ๔๐. ๔๑. ๔๒. ๔๓. ๔๔. ๔๕. ๔๖. ๔๗. ๔๘. ๔๙. ๕๐. ๕๑. ๕๒. ๕๓. ๕๔. ๕๕. ๕๖. ๕๗. ๕๘. ๕๙. ๖๐. ๖๑. ๖๒. ๖๓. ๖๔. ๖๕. ๖๖. ๖๗. ๖๘. ๖๙. ๗๐. ๗๑. ๗๒. ๗๓. ๗๔. ๗๕. ๗๖. ๗๗. ๗๘. ๗๙. ๘๐. ๘๑. ๘๒. ๘๓. ๘๔. ๘๕. ๘๖. ๘๗. ๘๘. ๘๙. ๙๐. ๙๑. ๙๒. ๙๓. ๙๔. ๙๕. ๙๖. ๙๗. ๙๘. ๙๙. ๑๐๐.

ปธานปริณฺณานัน ได้แก่การพิจารณาอย่างนแล้วละเสีย กิจ
 เสีย ทำให้สิ้นไปเสีย ซึ่งความรักใคร่พอใจในผัสสะ ทำให้ความรัก
 ใคร่พอใจในผัสสะนั้นถึงซึ่งความตงอยู่ไม่ได้ ฯ ข้อนสมกับทสมเด็จ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความรักใคร่พอใจอันใดในผัสสะทั้งหลายมีอยู่ เธอทั้งหลายจงละความรักใคร่พอใจอันนั้นเสีย เมื่อเป็นอย่างนั้นก็จะเป็นอย่างนั้นว่า เธอทั้งหลายได้ละผัสสะแล้ว ตัดผัสสะแล้ว ทำให้ผัสสะเหมือนตาลยอดด้วนแล้ว ทำให้ผัสสะถึงซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้แล้ว ทำให้ผัสสะไม่เกิดอีกต่อไปแล้ว ดังนี้ อันนั้นแหละเรียกว่า ปหานปริณญา

คำว่า ไม่ติดอยู่นั้น คือ ไม่มีตัณหา อันใดแก่ไม่มีความรักใคร่ยินดีในผัสสะนั้น คือ ละความรักใคร่ยินดีในผัสสะนั้นได้ขาด ไม่ติดอยู่ในรูป เสียง กลิ่น โผฏฐัพพะ ไม่ติดอยู่ในตระกูล ในหมู่ ในที่อยู่ ในลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ในจักร บิณฑบาต เสนาสนะ คีลานบัจจัย เกสัชบริขาร ไม่ติดอยู่ในกามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ เอกโวการภพ จตโวการภพ ปัญจโวการภพ ไม่ติดอยู่ในอดีต อนาคต ปัจจุบัน ไม่ติดอยู่ในสิ่งที่ได้เห็น ได้ยิน ได้ทราบ ได้รู้สึก ดังนี้ ฯ คำว่า ไม่ติดอยู่นั้น คือ ไม่คั่นรณอยู่ ไม่ยึดถืออยู่ ปราศจากความติด มีความติดปราศจากไป สละความติด กลายความติด ปลดปล่อยความติด ละความติด เลิกความติด ปราศจากความยินดี มีความยินดีปราศจากไป สละความยินดี กลายความยินดี ปลดปล่อยความยินดี ละความยินดี เลิกความยินดี เป็นผู้หมดความต้องการแล้ว เป็นผู้ดับแล้ว เป็นผู้เย็นแล้ว เป็นผู้สวຍแต่ความสุข เป็นผู้มิตนเป็นพรหม ดังนี้

ในบาทที่ ๓ ว่า บุคคลติเตียนสิ่งใดด้วยตนเอง ก็ไม่ควรทำสิ่งนั้น ดังนี้ มีคำอธิบายตามนิกายว่า บุคคลย่อมติเตียนตัวเองด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ เพราะกระทำประการ ๑ เพราะไม่ได้กระทำประการ ๑ ข้อนี้คือ อย่างไร คือ คนเราย่อมติเตียนตัวเองว่า เราได้ทำแต่กายทุจริต ไม่ได้ทำกายสุจริต ได้ทำแต่วจีทุจริต ไม่ได้ทำวจีสุจริต ได้ทำแต่มนโหทุจริต ไม่ได้ทำมนโหสุจริต ได้ทำแต่ปาณาติบาต ไม่ได้ทำการงดเว้นจากปาณาติบาต

ได้ทำแต่อกุศลนาทาน ไม่ได้ทำการงดเว้นจากอกุศลนาทาน ได้ทำแต่
 กามเมสนิจฉาร ไม่ได้ทำการงดเว้นจากกามเมสนิจฉาร ได้ทำแต่
 มุสาวาท ไม่ได้ทำการงดเว้นจากมุสาวาท ได้ทำแต่ว่าจาส่อเสียด
 การงดเว้นจากวาจาหยาบ ได้ทำแต่ว่าจาที่ไม่มีประโยชน์ ไม่ได้ทำ
 การงดเว้นจากวาจาที่ไม่มีประโยชน์ ได้ทำแต่อภิขณา ความโลภเฟื่อง
 ไม่ได้ทำความไม่โลภเฟื่อง ไม่ทำแต่พยาบาท ไม่ได้ทำความไม่พยาบาท
 ได้ทำแต่มีฉนาทิกุญ ได้ทำแต่สัมมาทิกุญ ฯ อย่างนี้แหละเรียกว่า
 ตีเตียนตัวเอง เพราะได้กระทำและไม่ได้กระทำ ฯ อีกอย่างหนึ่งว่า
 คนเราข่มตีสติเตียนตัวเราเองว่า เราไม่ได้ทำให้บริบูรณ์ในศีล ไม่ได้
 รักษาอินทรีย์ ไม่รู้จักพอดีในการบริโภคน้ำ ไม่ได้ประกอบเนื่อง ฯ
 ชังความเพียร ไม่ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ ข่มตีสติเตียนตัวเราเองว่า
 เราไม่ได้อบรมสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕
 พละ ๕ โทษฌงค์ ๕ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ข่มตีสติเตียน
 ตัวเองว่า เราไม่รอบรู้ทุกข์ ไม่ได้ละเหตุให้เกิดทุกข์ ไม่ได้ทำมรรค
 ให้เกิดขึ้น ไม่ได้ทำให้แจ้งนิโรธ ดังนี้

ข้อว่าผู้มีปัญญาไม่ติดอยู่ในสิ่งที่ได้เห็นได้ยินนั้น คือ ผู้เป็นบัณฑิต
 ผู้มีความคิดดี ข่มไม่ติดอยู่ในสิ่งที่ได้เห็น ได้ยิน ด้วยตันทาและทิกุญ
 คำว่า ไม่ติดอยู่นั้น คือ ไม่ติดอยู่เหมือนรอยขีดในอากาศ ไม่ติดอยู่
 เหมือนรอยขีดในฝ่ามือ ไม่ติดอยู่เหมือนกับผ้าสาหัสที่ห่อแก้วมณี ไม่ติด
 อยู่เหมือนหยาดน้ำในใบบัว ไม่ติดอยู่เหมือนนกโทษที่หนีออกจากเรือนจำ
 ฉะนั้น ผู้เป็นบัณฑิตผู้หลุดพ้นแล้ว เป็นผู้ปราศจากความเกาะเกี่ยว
 แล้ว เป็นผู้หมดหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง ในอารมณ์ทั้งปวงแล้ว
 ดังนี้ ฯ เนื้อความเหล่านี้อธิบายมาจากคาถาว่า บุคคลควรกำจัด
 ความพอใจในที่สุดทั้งสอง บุคคลรอบรู้ผู้สละแล้วไม่ควรติดอยู่ บุคคล
 ตีเตียนสิ่งใดด้วยตนเอง ก็ไม่ควรทำสิ่งนั้น ผู้มีปัญญาไม่ติดอยู่ในสิ่งที่
 ได้เห็น ได้ยิน ดังนี้ สันเนอความในเทศนาภักตฺแทนเพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๕๐

คัมภีร์ขุททกนิกาย พระมหานิกาย

ว่าด้วยคาถาที่ ๘ ในอุทฺทกสูตร

สยุมม์ ปริณัม วิตเรข โอมัม

ปริกคเหสุ มุนิ โน ปลิตโตติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์พระมหานิกาย กัณฑ์ที่ ๕๐ ว่าด้วยคาถาที่ ๘ ในอุทฺทกสูตร สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาและพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในคาถาที่ ๘ ว่า บุคคลรอบรู้ สัญญาแล้วต้องข้ามโอฆะได้ มุนิไม่ติดอยู่ในความหวงแหน เป็นผู้ถอนลูกศรเสียได้แล้ว เป็นผู้เที่ยวไป เป็นผู้ไม่ประมาท ไม่หวังโลกนี้และโลกอื่น ดังนี้ ฯ เนื้อความเหล่านั้นมีคำอธิบายตามนิกายว่า สัญญานั้น ได้แก่ กามสัญญา คือ ความจำซึ่งกาม พยาบาทสัญญา ความจำซึ่งพยาบาท วิหิงสาสัญญา ความจำซึ่งความเบียดเบียน เนกขัมมสัญญา ความจำซึ่งความออกจากกาม อพยาบาทสัญญา ความจำซึ่งความไม่ปองร้าย อวิหิงสาสัญญา ความจำซึ่งความไม่เบียดเบียน และความจำในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ฯ คำว่า รอบรู้นั้น คือรอบรู้ด้วยปริณญา ๓ อันได้แก่ญาณตปริณญา ตีรณปริณญา ปหานปริณญา

ญาณตปริณญานัน ได้แก่ความรู้จักสัญญา คือ รู้ว่าอันนี้เป็นกามสัญญา อันเป็นพยาบาทสัญญา อันเป็นวิหิงสาสัญญา อันเป็น

เนกขัมมสัญญา อันเป็นอพยาบาทสัญญา อันเป็นอวิหิงสาสัญญา
อันเป็นความจํารูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์

ตัตถปริญญานัน ได้แก่รู้อย่างนั้น แล้วพิจารณาซึ่งสัญญา ว่าเป็น
ของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดังหวั่น เป็นดังลูกศร เป็นความ
คับแค้น เป็นความลำบาก เป็นของแปรปรวน เป็นของแตกหัก เป็น
ของจัญไร เป็นของอุปาทวฺ เป็นของน่ากลัว เป็นของขัดข้อง เป็นของ
หวนไหว เป็นของผพง เป็นของไม่ยั่งยืน เป็นของไม่มีที่ต้านทาน ไม่มี
ที่หลบหลีก ไม่มีที่พึ่ง เป็นของว่าง เป็นของเปล่า ของสูญ ของไม่ใช่ตัวตน
เป็นของมีโทษ เป็นของมีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา เป็นของ
ไม่มีแก่น เป็นรากเหง้าแห่งทุกข์ เป็นมีมา เป็นของฉิบหาย เป็นของมี
อาสวะ เป็นของมีเหตุปัจจัยตกแต่ง เป็นเชื้อแห่งมาร เป็นของมีความ
เกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นธรรมดา มีความเศร้าใจ รำไร ทุกข์กาย ทุกข์
ใจ อึดอัดใจเป็นธรรมดา เป็นของมีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา เป็น
ของตั้งขึ้น เป็นของตกไป เป็นของมีคุณ เป็นของมีโทษ เป็นของควร
สลัดเสีย

ปหานปริญญานัน ได้แก่พิจารณาอย่างนั้น แล้วละเสีย กำจัดเสีย
ซึ่งความรักใคร่พอใจในสัญญา ทำความรักใคร่พอใจในสัญญานั้นให้
สิ้นไป ให้ถึงซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้ ฯ ข้อนั้นสมกับที่สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ความรักใคร่พอใจอันใดมีอยู่ในสัญญา เธอทั้งหลาย
จงละความรักใคร่พอใจอันนั้นเสีย สัญญานั้นจักเป็นอันเธอทั้งหลายละแล้ว
ตัดรากแล้ว ทำให้เหมือนตาลยอดด้วนแล้ว ทำให้ถึงซึ่งความตั้งอยู่
ไม่ได้แล้ว ทำให้ไม่ให้เกิดอีกต่อไปแล้ว

คำว่า ข้ามโอฆะไค่นัน คือ รอบรู้สัญญาด้วยปริญญา ๓ อย่างนั้นแล้ว
ต้องข้ามกามโอฆะ ภวโอฆะ ทิฏฐิโอฆะ อวิชชาโอฆะได้

คำว่า ความหวงแหนนั้น แยกออกเป็น ๒ คือ ความหวงแหน
ด้วยตัณหา ๑ ความหวงแหนด้วยทิฏฐิ ๑ คำว่า มุนีนัน ได้แก่ผู้มีความรู้
คือ ผู้รู้ในทางที่ชอบ ในทางที่ถูก ผู้ประกอบด้วยความเป็นมุนี ๓ ประการ

คือ ความเป็นมุนีทางกาย • ความเป็นมุนีทางวาจา • ความเป็นมุนีทางใจ • ฯ ความเป็นมุนีทางกายนั้น ได้แก่การละกายทุจริต ๓ การทำกายสุจริต ๓ ความร้อนมีกายเป็นอารมณ์ ความรอบรู้อย่าง ทางอันประกอบด้วย ความรอบรู้ การละความรักใคร่พอใจในกาย การเข้าฌานชั้นที่ ๔ อันดับเสียซึ่งกายสังขาร

ความเป็นมุนีทางวาจานั้น ได้แก่การละวจทุจริต ๔ การกล่าววจสุจริต ๔ ความร้อนมีวาจาเป็นอารมณ์ ความรอบรู้วาจา หนทางอันประกอบด้วย ความรอบรู้ การละความรักใคร่พอใจในวาจา การเข้าฌานชั้นที่ ๒ อันดับเสียซึ่งวจสังขาร

ความเป็นมุนีทางใจนั้น ได้แก่การละมโนทุจริต ๓ การคิดมโนสุจริต ๓ ความร้อนมีจิตเป็นอารมณ์ ความรอบรู้จิต หนทางอันประกอบด้วย ความรอบรู้ การละความรักใคร่พอใจในจิต การเข้าสัญญาเวทขินิโรธสมาบัติ อันดับเสียซึ่งจิตสังขาร

บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรมแห่งมุนี ๓ ประการนี้ เรียกว่ามุนี แจกออกไปเป็น ๖ จำพวก คือ มุนีคฤหัสถ์ • มุนีบรรพชิต • มุนีผู้ศึกษาอยู่ • มุนีผู้หมดการศึกษาแล้ว • มุนีเฉพาะตัว • มุนีแห่งมุนี • ฯ มุนีคฤหัสถ์นั้น ได้แก่คฤหัสถ์ที่เห็นธรรม รู้จักคำสั่งสอน มุนีบรรพชิตนั้น ได้แก่บรรพชิตที่เห็นธรรม ที่รู้จักคำสั่งสอน พระอริยเจ้า ๗ จำพวก เบื้องต่ำ ชื่อว่ามุนีผู้ยังศึกษาอยู่ ฯ พระอรหันต์ ชื่อว่ามุนีผู้ได้ศึกษาแล้ว พระปัจเจกพุทธเจ้า ชื่อว่ามุนีเฉพาะตัว พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เรียกว่ามุนีแห่งมุนี

คำว่า ไม่ติดอยู่นั้น คือ ไม่ติดอยู่ด้วยคันทาและทิฏฐิ ฯ คำว่า ถอนลูกศรเสียแล้วนั้น ได้แก่ถอนลูกศร ๗ ประการ คือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ ความโสภะสร้า ความสงสัย ฯ คำว่า ถอนนั้น ได้แก่ละเสีย ตัดขาด ทำให้สงบไป ทำให้ระงับไป ทำให้ไม่ให้เกิดขึ้นอีก เผาด้วยไฟคือความรู้ ฯ ผู้ที่ทำได้อย่างนี้ เรียกว่าผู้ถอนลูกศร ผู้สละลูกศร ผู้คลายลูกศร ผู้ปล่อยลูกศร ผู้ละลูกศร ผู้เลิกลูกศร ผู้หมด

ความต้องการ ผู้ดับความร้อน ผู้แผ่ความเย็น ผู้ส่วยแต่ความสุข
อยู่ด้วยตนเองเป็นพรหม ๆ คำว่า ผู้ไม่ประมาณนั้น คือ ผู้ทำโดย
เคารพ ผู้ทำเนื่อง ๆ ผู้ทำไม่หยุดหย่อน ผู้ทำไม่อ่อนแอ ผู้ไม่ทอดทิ้ง
ฉันทะ ผู้ไม่ทอดทิ้งพระในกสกรรมทั้งหลาย ข้อนี้อธิบายว่า คือ
ผู้พอใจ ผู้พยายาม ผู้ต่อสู้หา ผู้องอาจ ผู้ไม่ย่อท้อ ผู้มีสติสัมปชัญญะ
ผู้มีความเพียรแรงกล้า ผู้ตั้งใจมั่น ผู้ประกอบเนื่อง ๆ ด้วยเอาใจใส่ใน
กสกรรมทั้งหลายว่า ทำอย่างไรจึงจะให้ศีลชั้นที่ขังไม่บริบูรณ์ ให้
บริบูรณ์ขึ้น ทับบริบูรณ์แล้วให้บริบูรณ์ยิ่งขึ้น ทำอย่างไรจึงจะให้
สมาธิชั้น วิมุตติชั้น วิมุตติญาณทัสสนชั้นที่ขังไม่บริบูรณ์
ให้บริบูรณ์ขึ้น ทับบริบูรณ์อยู่แล้ว ให้บริบูรณ์ยิ่งขึ้น

คำว่า ไม่หวังโลกนและโลกอื่นนั้น คือ ไม่หวังอรรถภาพแห่งตน
และอรรถภาพแห่งผู้อื่น ไม่หวังรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
ของตน และรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ของผู้อื่น ไม่หวัง
อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ ไม่หวังมนุษยโลก เทวโลก ไม่
หวังภพชาติ รูปชาติ อรูปชาติ ไม่หวังภพชาติ รูปชาติ ไม่หวังอรูป-
ชาติ ไม่หวังคติหรืออุบัติ หรือปฏิสนธิ หรือภพสงสาร หรือความวน
เวียนอีก ๆ คำว่า ไม่หวังนั้น คือ ไม่ต้องการ ไม่ยินดี ไม่ปรารถนา
ไม่ทะเยอทะยาน ไม่กระชับ ดังนี้ สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

แนอความในพระบาลีเหล่านี้ มีอธิบายไว้ในอรรถกถาโดยพิสดาร
อยู่ ๓ คำ คือ คำว่า พระตถาคต ๑ พระอรหันต์ ๑ พระสัมมาสัมพุทธ-
เจ้า ๑ ส่วนคำนอกนั้นที่ไม่มีพิสดาร แต่นำมาแสดงเพียงบางคำที่
ผู้ฟังยังไม่เข้าใจเท่านั้น คือ คำว่า กายสังขารนั้น ได้แก่ความดับลม
หายใจเข้าหายใจออก ด้วยว่าผู้เข้าถณชั้นที่ ๔ ข้อมไม่มีลมหายใจเข้า
หายใจออก เหมือนกับคนดำน้ำ หรือคนอยู่ในท้องฉนั้น ๆ วิจสังขาร
นั้น ได้แก่วิตกวิจารณ์ต่างให้คนพูดได้ การเข้าถณชั้นที่ ๒ เป็น
อันดับวิตกวิจารณ์เสีย ๆ จิตสังขารนั้น ได้แก่ เวทนา สัญญา การ
เข้าสัญญาเวทณินโรธ ดับเสียซึ่งสัญญา เวทนา คือ ไม่มีความจำสิ่งใด

๒๔๐ พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ที่ ๕ ขุททกนิกาย พระมหานิกาย เล่ม ๑
~~~~~
ไม่มีความรู้สึกสุข ทุกข์ อย่างไร ส่วนคำว่า พระตถาคตอรหันตสัมมา-
สัมพุทธเจ้า^๕ มีคำอธิบายโดยพิสดาร ดังจะยกมาแสดงในกัณฑ์ขาว
หน้า ส่วนในกัณฑ์^{๕๕} สนเนื้อความเพียงเท่านี้.

เอว^{๕๔} ก็มี ด้วยประการฉะนี้^๕ ฯ

คัมภีร์ที่ ๕ ขุททกนิกาย
พระมหานิกาย
จบเล่ม ๑ มีต่อเล่ม ๒

